BİR KEMAL TAHİR KİTABI

Türkiye'nin Ruhunu Aramak

Editör KURTULUŞ KAYALI

KURTULUŞ KAYALI, *Ordu ve Siyaset, Türk Düşünce Dünyasının Yol İzleri, Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı, Türk Kültür Dünyasından Portreler* başlıklı kitapları İletişim Yayınları, *Düşüncenin Coğrafyası 1* isimli kitabı da Deniz Yayınları tarafından yayınlanmıştır. Türk Düşünce dünyası üzerine kitaplarının dışında *Yönetmenler Çerçevesinde Türk Sineması, Sinema Bir Kültürdür* ve *Metin Erksan Sinemasını Okumayı Denemek* başlıklı sinema kitapları vardır. *Keşke Herkes Papağan Olsa* kitabında mizah yazıları, *Üstü Çizilen Yazılar* kitabındaysa düşün ve üniversite dünyasına dair mizahi boyutu da olan eleştirel metinler yer almaktadır. Kemal Tahir üzerine ilk yazısı "Doğucu Toplumculuk", 1974 yılında kaleme alınmıştır. Yılan hikayesine dönen Kemal Tahir ve Metin Erksan üzerine kitapları ise yakında yayınlanacaktır. Kurtuluş Kayalı yazdığı kitapların konusu ekseninde dersler verip yeni ve daha gelişkin metinler yazmaya çalışıyor.

İthaki Yayınları - 700
Tarih Toplum Kuram - 124
ISBN 978-605-375-095-6

1. Baskı, Kasım 2010, İstanbul

© İthaki, 2010

Yayıncının yazılı izni olmaksızın herhangi bir alıntı yapılamaz.

Editör: Kurtuluş Kayalı
Yayına Hazırlayan: Ahmet Öz
Sanat Yönetmeni: Murat Özgül
Sayfa Düzeni ve Baskıya Hazırlık: Yeşim Ercan Aydın
Kapak, İç Baskı: İdil Matbaacılık
Davutpaşa Cad. No: 123 Kat: 1
Topkapı-İstanbul Tel: (0212) 482 36 01
Sertifika No: 11410

İthaki™ Penguen Kitap-Kaset Bas. Yay. Paz. Tic. Ltd. Şti.'nin yan kuruluşudur.
Mühürdar Cad. İlter Ertüzün Sok. 4/6 34710 Kadıköy İstanbul
Tel: (0216) 330 93 08 – 348 36 97 Faks: (0216) 449 98 34
ithaki@ithaki.com.tr – www.ithaki.com.tr – www.ilknokta.com

BİR KEMAL TAHİR KİTABI
Türkiye'nin Ruhunu Aramak

Editör
KURTULUŞ KAYALI

İthaki

Soruşturma için başvurulan kişiler[1]

Nedim Gürsel
İhsan Oktay Anar
Hulki Aktunç
Korkut Tuna
Taylan Altuğ (ulaşılamadı)
Engin Ardıç
Cahit Tanyol*
Tevfik Çavdar
Ahmet Aziz*
Ahmet Kekeç
İsmail Coşkun*
Recep Ertürk*
Orhan Koçak
Nurdan Gülbilek
Talât Halman*
Ömer Lekesiz
Adalet Ağaoğlu
Selim İleri
Leyla Erbil
İsmail Beşikçi
Mehmet Özden*
Hüseyin Su*
Tahir Abacı
Muhittin Bilge*
Cemal Kafadar*
D. Mehmet Doğan*
Asım Öz*
Polat Safi*
Ahmet Özcan*
Fatih Çalmaz*
Hasan Öztürk*
Ahmet Selim*
Lütfi Kural*

1) Başvurulan kişiler, soruşturma sorularını cevaplamak yerine genellikle yazı yazmayı tercih ettiler.

Önsöz

Belli ilkeleri oldu bu kitabın. Her şeyden önce yazıların bu yıl yazılmış, ilk defa yayınlanacak, takriben on sayfalık metinler olması istendi. Çünkü bu aşamada, bu tarihte gerçekleştirilecek problem odaklı Kemal Tahir yaklaşımları önemli. Bazıları için de Kemal Tahir ve düşünceleri geçip gitmiş, yitip bitmiş bir heves. 2010 koşullarında bir Kemal Tahir fotoğrafı çekilmek istendi. Bu önemli bir fotoğraf olarak tezahür ediyor. Eski makaleler, yazılar yer almıyor bu kitapta. Hani derler ya tüccar müflisleyince... Bir de tabii temel mesele şu: insanlar kafalarını iki elleri arasına alıp da Kemal Tahir hakkında düşünüyorlar mı? Dert bunu sınamak. Dert Kemal Tahir bugün yaşıyor mu onu anlamak. Anlamaya çalışmak.

Tabii doğal olarak bugün yaşıyorsa nasıl yaşadığını kavramaya kalkışmak. Belki de her şeyi sorgulayan entellektüeli sorgulamaktan doğru/yanlış kaçınmamak gerekir. Hele bir şeyin tabu olması için anlaşılmaması şarttır diyen bir entellektüeli tabulaştırmak belki de ona yapılacak en büyük haksızlık olur. "Yanılmışız arkadaş" lafını sürekli olarak kullanan bir entellektüelin bugün yaşasaydı eski düşüncelerini aynen telaffuz edeceğini söylemek kelimenin tam anlamıyla bir ham hayal. Dolayısıyla onun düşüncelerini adabıyla, saygılı bir şekilde tartışmak gerekli görünüyor.

Hayatı sorgulamakla geçmiş bir entellektüelin düşünceleri hakkında, sanki herkes koro halinde konuşuyormuş gibi, konuları bölüşüp metinlerini özetlemek çıkar yol değil. Eline kalemi alıp konu özetletmek, kitap özetlemek mesele değil. Doğrusu meseleyi belirli sorular çerçevesinde tartışmak. Dolayısıyla sınırlı sayıda kişiye bazı başlıklar önerildiyse de herkes konu seçmekte özgür bırakıldı, kimseye konu empoze edilmedi. Ancak böylelikle mesele odaklı bir şekilde düşünülebilir. Belli sorunlar etrafında tartışılarak. Yoksa bilgi yığınıyla karşılaşılır. Önemli olan meselelerin tar-

tışılması. Bu nedenle, kitaptaki durumu anlamak için soruşturma soruları önemli. Önsözde tekrarlanıyor: "Son metinlerinden otuz dokuz yıl sonra Kemal Tahir'in Türk düşüncesi ve/veya Türk romanındaki yerini nasıl değerlendirirsiniz?" "Kemal Tahir'in metinlerine yönelik olarak yapılan tahlillerin zaman içinde farklılaşması konusunda nasıl bir yorum yapılabilir?" Soruşturma sorularının cevaplanması halinde sayfa sınırı olmadığı söylendi ve metinlerin özellikle kapsamlı olması istendi. Ama nedense cevaplar oldukça sınırlı oldu. Ama belki de cevaplar vecizdi.

Belki, belki değil, muhakkak kimi çelişkiler var yazılanlar arasında. Farklılıklar var. Belki somut yazıların içinde de çelişkiler var. Bunlar bile Kemal Tahir konusunda daha yeni, daha farklı değerlendirmelerin yolunu açabilir. Kemal Tahir kitabında yer alan metinler Kemal Tahir'e dair, ülkeye dair düşüncelerimizi zenginleştirecek mahiyette. Kemal Tahir'in hayat sürecinde bile düşüncelerinde bir farklılıklar, bir çelişkiler manzumesi görülmüyor mu?

Kemal Tahir deyince bir alana hapsolmak yanlış. Ancak her alana dair kalem oynatmak Kemal Tahir'i anlamanın yolunu açar. Tarih, sosyoloji, felsefe, iktisat, edebiyat ve hattâ psikoloji –hani o Türk insanının şuuraltını anlamak gerek sözü– folklor ve bilumum sosyal bilim dalı konularına odaklanmakla Kemal Tahir'in anlaşılmasının yolu açılabilir. Kemal Tahir'i anlamamak çoğumuzun duçar olduğu belli bilim disiplinlerine hapsolmaktan kaynaklanıyor. Bu anlamda şu *Sosyal Bilimleri Açın* kitabının müellifleri hakikaten Kemal Tahir'in çağdaşları olarak görünüyor. Ancak böyle disiplinlerarası bir anlayış Kemal Tahir'e yakınlaşmayı sağlayabilir. Aslında bir adım daha atmak lazım. Akademisyen başka, düşünür başka. Ancak akademisyenin darlığı aşılarak özgün düşünceye varılabilir. Sezai Karakoç da böyle söylemiyor muydu? Ortama bakıldığı zaman mesele anlaşılır. Bu anlamda bu kitabın son yazısını bir müsvedde olarak telakki edip çok ama çok geliştirilmesi gerektiğini düşünmek gerek. Bu alanda daha kırk fırın ekmek yemek lazım.

Özgün düşünce adamlığının üstüne bir de meseleleri sorgulama zorunluluğu konulduğu zaman bu alanda emek sarfetmenin katkısı ortaya çıkar. Demek ki daha henüz işin başındayız.

Bu kitapta önemli metinler bir araya getirildi. Türkiye'nin belki de en istikrarlı, en gelişkin sosyoloğu ve en istikrarlı yayıncısı, ne tür metinler

yayınladığının en fazla farkında olan yayıncısı, en esnek ve en kararlı yayıncısı lütfedip birer metin yazdılar. Yaşayan yaşça değil başça en büyük Türk sosyoloğu Doğan Ergun ve Ezel Erverdi. Birikimi önemsemek gerek. İkisi de geçmişte yazılanlara ve yaşananlara iyi yaslanıyor ve mesele hakkında derinlikli olarak düşünüyor. Tabii bir zamanlar "Emin Bey'i arayan arkadaş ben buradayım," cümlesinin heyecanının romandan kendisine geçtiğine bizzat şahit olduğum *yazılama*larına hâlâ aynı şevkle devam eden Tevfik Çavdar'ın metninin olması da büyük katkı. Talât Halman'ın Türkiye'de Türkoloji alanındaki çalışmalara alternatif bir Türk Edebiyatı lisansüstü programı sunması ve vakıf üniversitelerinin hemen hepsi karşılaştırmalı edebiyatı yabancı dilde gerçekleştirmeye çalışırken eğitim dilinin Türkçe olmasında ısrarcı olması açısından farklı konumu Kemal Tahir hakkındaki kanaatini önemli kılmaktadır. Talât Halman entellektüel olarak da Türk kültürüne katkıları bakımından da eli öpülesi bir adamdır. Bilkent Türk Edebiyatı Bölümü'nde Kemal Tahir konusunda yüksek lisans çalışması yapan birinin, Seçkin Sevim'in edebiyat eksenli yazısı maalesef yetişmemiştir. Türkolojiden gelse de onun sınırlılıklarını aşan Ömer Lekesiz'in öyküler konusundaki tahlilleri Kemal Tahir romanı üzerine de önemli düşünceler ifade edebileceğinin işaretidir. Bir de Türk öykücülüğü hususunda kapsamlı çalışma yapmış olması Kemal Tahir metinlerini karşılaştırmalı olarak değerlendirebileceğinin göstergesidir. Yazdığı somut metin de Kemal Tahir'in özellikle İslamcılar tarafından ıskalanmış, belki de bile isteye ıskalanmış yaklaşımlarını incelemeyi teşvik ve tahrik edecek mahiyettedir. Tabii Ahmet Özcan ve Muhittin Bilge de bu duruma aşikar bir biçimde parmak basıyor. D. Mehmet Doğan kırk yıldır Kemal Tahir ve *Yol Ayrımı* konusunda istikrarlı düşünceler beyan etmesi bakımından da önemli bir aydındır. İlk çalışması *Batılılaşma İhaneti*'nden (1975) beri Kemal Tahir metinleri üzerine vurgu yapmasa da Batılılaşma konusunda ısrarla eleştirel bir tutum içindedir. Resmi ideolojiye eleştirel bakmakta son dönemin modaya yatkın entellektüellerine tekaddüm eden İsmail Beşikçi'nin aynı hususta çok önceden köklü eleştiriler yapan Kemal Tahir konusundaki düşünceleri zihin açıcı olabilirdi. Eski değinileri ve çok yeni göndermelerinin işaret ettiği gibi kapsayıcı bir yazı mesele hakkındaki kanaatleri zenginleştirebilirdi. Burada eleştiri yapmak yakışık almaz ama herkesin Ermeni tehcirini ve Kürt sorununu aynı şekilde değerlendirmesi

beklenmez, beklenemez. Eğer yanlış hatırlamıyorsam eski metinlerinde resmi ideolojiyi eleştirme adına Kemal Tahir romanlarına göndermeler vardır. Bir de *Uluslararası Sömürge Kürdistan* kitabıyla önceki kitapları arasında belirgin düşünsel farklılıklar vardır. Ya da iki ayrı dünyanın kitapları söz konusudur. Ayrıca *Göçebe Alikan Aşireti* ve *Doğu Anadolu'nun Düzeni*'ni okuyarak da benzeri bir tarzda "Yazarın Yazmadıkları..." başlıklı bir makale yazmak mümkündür. Kaldı ki konu hakkındaki yarım yırtık bilgisiyle Ömer Türkeş bile Kemal Tahir'in "Ermeni kırımı"na değindiği hususunda dikkat göstermiştir. Tabii ki İsmail Beşikçi'nin düşüncelerini telaffuz etme hakkı muhteremdir. Sesinin her zaman birey olarak çıkması anlamında İsmail Beşikçi'nin yazdıkları elbette önemlidir. Yazdığı metnin Kemal Tahir üzerine oluşacak düşüncelere katkısının olabileceği de açıktır. Şimdiye kadar yazılan metinlerde, derleme kitaplarda eksik bırakılan milliyet eksenli konuların, Ermeni tehciri, Kürt sorunu ve benzeri meselelerin Kemal Tahir'in romanlarında nasıl işlendiği ayrıntılara dikkat edecek araştırmacıları beklemektedir. Bir de yazabilseydi İsmail Coşkun *Kurt Kanunu* romanını Kemal Tahir'in resmi ideolojiyi sorgulamak anlamında bir kilometre taşı olarak niteleyecekti. İsmail Coşkun'un yazıyı yetiştiremeyeceğini bilseydim "Bugünü, Ergenekon'u falan kavramanın yolu *Kurt Kanunu*'nu anlamaktan geçer," diyen Metin Turan'dan bir yazı isteyecektim. Irmak Zileli konuya aşina olması, Halit Refiğ'le nehir söyleşi yapmış olması ve ölümünü müteakip onun hakkında en yetkin makaleyi yazmış olması anlamında en doğru seçim olarak görünmektedir. Bu kitaptaki metni de başka kaynaklara da yaslanan gelişkin bir makale mahiyetindedir. İstanbul Sosyoloji kökenli metinler –ki daha fazla olması planlanmıştı ama maalesef olmadı, olamadı– aslında Cahit Tanyol'dan Lütfi Kural'a kadar geniş bir yelpaze oluşturacaktı. İstanbul sosyolojinin her renginin bu kitaba yansıması daha güzel, daha gerçekçi, daha zengin Kemal Tahir yorumlarının ortaya çıkmasına vesile olabilirdi. Sadece Ertan Eğribel, Recep Ertürk ve Güneş Ayas'ın problem odaklı güzel makaleleriyle yetinmek durumunda kalındı. Kemal Tahir kitabının içinde yer alan iki tarihçinin, Mehmet Özden ve Polat Safi'nin metinleri, Kemal Tahir'in değerlendirilmesinde farklı bir bakış açısının somutlaşması açısından atlanılmaması gereken önemli katkılar mahiyetindedir. Tabii önemli başka tarihçi katkıları da olabilirdi. Hakeza Türkiye'nin İslami kültürüne ve Marksist

literatürüne/Marksist pratiğine –hadi sanki biliyormuş gibi rahatlıkla söyleyeyim– bihakkın vâkıf Sırrı Süreyya Önder'in Kemal Tahir metinleri üzerine düşünceleri olmasa bu kitap muhakkak eksik olurdu. Görüldüğü gibi eksik de kaldı.

Ahmet Özcan, Muhittin Bilge ve Fatih Çalmaz'ın yazıları vurucu tespitleri ve önemli yorumlarıyla fotoğrafın tamamlanmasına katkıda bulunmaktadır. Beni zaman zaman neden Kemal Tahir ve ATÜT üzerine tez yapılmaz düşüncesi meşgul etmiştir. Türkiye'de muhafazakarlar Kemal Tahir'i Marksizmin ve ATÜT'ün dışında mütalaa ettikleri ve Batıya en fazla açık öğretim kurumları da ATÜT'ü artık geçerliliği kalmamış, kuramsal olarak yanlışlanmış bir şey olarak kabullendikleri için mesele gündeme getirilmemektedir. Bu nedenle de bir zamanlar, bir üç yıl kadar önce ATÜT üzerine tez yapmaya soyunan –sonra nedense vazgeçen, vazgeçme gerekçesi sorgulanmak gereken– Müslüm Kavut'un birikime dayanan makalesi bu çabanın bir sonucu olarak okunmalıdır.

Netice-i kelam, Kemal Tahir yaşarken düşüncelerini ciddiye alıp bugünlerde de tartışan entellektüellerin ufkumuzu açan yazıları yanında kitaba orta kuşaktan, genç kuşaktan ve en genç kuşaktan aydınların katkıda bulunup Kemal Tahir'i anlamamızı geliştirmeleri olağanüstü önemlidir. O nedenle gelecekten umutvar olmanın şartları tam tekmil mevcut. Zaman içinde Kemal Tahir'in düşüncelerini daha iyi anlamamızın vasatı yaratılıyor. Zaten bu kitap da bu sürece mütevazı bir katkı. Bu katkıların hepten artması en büyük temennimiz.

Daha büyük temenni de bu kitabın dikkatle okunması ve tartışılması.

Kurtuluş Kayalı
25.08.2010 – 04.10.2010

Giriş: Bir Kemal Tahir Kitabı...

KURTULUŞ KAYALI

Kemal Tahir üzerine bir tek kitap çıkmaz ki... Kemal Tahir üzerine onlarca kitap yayınlamak mümkün. Fakat Türkiye'nin kültürel atmosferi, entellektüel iktidar odakları, Türk yayın dünyasının sınırlılıkları bunun oluşabileceği ortamı engelliyor, tabir caizse ona set çekiyor. Onun için de Kemal Tahir üzerine düşünme uğraşı çok gerilerde. Kelimenin tam anlamıyla kısır.

Kemal Tahir üzerine çeşit çeşit kitap çıkabilir. Öncelikle sadece Kemal Tahir'in metinlerinden oluşmuş bir kitap. Kıyıda köşede kalmış, konuşmalarını, yazılarını içeren bir kitap. Örneğin Robert Kolej'de yaptığı bir konuşmayı, *Birlik* dergisindeki konuşmayı, *Yeni Edebiyat*'ta Turgut Uyar'ın *Divan* kitabı üzerine yazısını, *Türkiye'de Soldaki Bölünmeler*'de bir tek cümlesi yayınlanan konuşmasını –ki ilginçtir bu konuşmadan daha geniş bir kısım kitabın ileriki/sonraki baskılarında yayınlandı... Sonunda da bütün metin. *Türkiye Defteri* dergisinin bir sayısında da bu metin bütünüyle yayınlandı. Sürüsüne bereket böyle birçok yazı var. Ali Gevgilili'nin *Haftanın Forumu* başlığı altında düzenlediği tartışmaları. Tabii bu foruma katılan başka entellektüellere karşı düşüncelerinin konumlanmasını da sağlar. Bir de değişik yerlerde farklı Türk entellektüellerine dair söyledikleri. Böyle bir kitap bayağı vurucu bir şekilde konunun anlaşılmasını sağlar. Kemal Tahir'in düşünce dünyasının anlaşılmasına katkı yapar. Bunu bir yönü itibariyle vakti zamanında Hulusi Dosdoğru yapmaya çalışmıştı. Ama neredeyse kırk yıl önce O da kısmen.

Kemal Tahir üzerine bir sahih Kemal Tahir fotoğrafı verecek bir kitap denemesi. Türkiye'nin sıradışı entellektüellerinin gözünden bir Kemal Tahir portresi sunacak bir kitap. Bunların, bu metinlerin bir kısmı ulaşılabilir yerlerde. Ama bir kısmı değil. Bunların hepsinin sergilenmesi bütünsel

bir fotoğrafın bütün unsurlarını içerebilir, içerir. Bu anlamda belki de en önemlisi Selâhattin Hilav'ın şimdilerde ulaşılabilir yerlerdeki yazıları. Bunlar bütünsel bir savunu mahiyetinde. Hilav'ın yanında Tahir Alangu'nun Kemal Tahir hakkında yazdıkları, bütünlüklü olanları ve bölük pörçük olanları. Öldükten sonra *Yeni Ortam* dergisinde yayınlanmış olanı da dahil olmak üzere. Çünkü Tahir Alangu Kemal Tahir hakkında en farklı, en olumlu, en gelişkin metinleri yazan edebiyat eleştirmeni. Belki de Türkiye'de en fazla hatırlanması gerekirken neredeyse unutulmaya terk edilmiş olan folklor uzmanı ve edebiyat eleştirmeni. Sınırlı da olsa özellikle Ali Gevgilili'nin, İsmail Cem'in Kemal Tahir öldükten hemen sonra yazdıkları. Bu anılan tarzda yazılan metinlerin bir kısmı bir yerde durdu. Zorunluluktan ya da/ve de kişisel tercihten. Bir de uzun süre süregidenleri var. Halit Refiğ ölümüne kadar neredeyse her yıl mutlaka Kemal Tahir'le ilgili olarak yazdı. Belki de Türk yayın dünyasında onun kadar bol ve onun kadar olumlu Kemal Tahir yazıları yazan olmadı. Örneğin onun ancak Shakespeare ile karşılaştırılabileceğini belirten makalesi. Tabii bir de mutlaka ıskalanmaması gereken yazı. *Devlet Ana* çıktıktan hemen sonra *Kitaplar Arasında* dergisinde yayınlanan Bülent Ecevit'in yazdığı metin. Bu metnin de ne kadar samimi olarak yazıldığının en güzel göstergesi yaşamının son dönemlerinde *Devlet Ana*'nın filme çekilmesi için girişimde bulunması. Bir de fazla olmasa da Baykan Sezer'in Kemal Tahir üzerindeki düşünsel istikrar içeren yazıları. Örneğin *Ülke* ve *Türkiye Günlüğü* dergilerindeki makaleleri. Naci Çelik'in seyrek de olsa kapsayıcı mahiyetteki makaleleri. Tabii kitabı belki de en fazla çarpıcı kılacak olacak husus Metin Erksan'ın "Kemal Tahir sonrası Türk edebiyatının kesekâğıdı bile olamayacağını" söylediği o rest çeken konuşması. Ve tabii Metin Erksan'ın diğer metinleri/yazıları. Lütfi Akad'ın vurucu nitelemeleri ve Atıf Yılmaz'ın çarpıcı anekdotları. Bunların yanında ölümünden hemen sonra *Hareket* dergisinde yayınlanan Aclan Sayılgan imzalı yazı ile Tektaş Ağaoğlu'nun ölümünün birinci yılında *Türkiye Defteri*'nde çıkan yazısı. Muzaffer Buyrukçu'nun gündelik notlarından, hayattan kesitler sunan yazdıklarından renkli izler taşıyan alıntılar. Ve hiç atlanmaması gereken Oğuz Atay'ın iki yazısı. Tüm bunlar gelişkin bir Kemal Tahir kitabının dinamik parçaları olarak kendisini gösterir. Hem de bütünlüklü bir fotoğraf sunar. Tıpkı bir zamanlar bir ölçüde İskender Özsoy'un yaptığı gibi.

Kemal Tahir iki yönü itibariyle Türk toplumunda sarsıntı yaratmıştı. Bunlardan biri düşünce hayatı üzerinde, biri de yapılagelen edebiyat üzerinde. Zaman zaman koşutluk arzetse de iki alanda da sert eleştirilerle karşılaştı. Bu eleştirilere göğüs germek o kadar kolay değil. Fakat Kemal Tahir'in eleştirilerini ıskalamak daha vahim. Bu serüven içinde Türk entellektüelleri oradan oraya belirgin olarak savruldular. Tipi devam ederken ve dindikten sonra yazılanlar biraz da o dönemin özelliklerini taşımaktadır. Üzerinden bir kırk yıla yakın zaman geçtikten sonra insan ister istemez yeni dönemin şartlarına uyuyor. Türk entellektüeli pratik, pragmatik olduğu için bu böyle. Uzun yıllar önce söylenmiş sözler, ifade edilmiş düşünceler yok sayılıyor. Bireyler onları ömür billah telaffuz etmek istemiyorlar. Aslında zaman içinde Kemal Tahir hakkında ifade edilen düşüncelerde farklılaşmalar ve zaman içinde oluşan suskunluklar bu hususun iyi sayılabilecek bir fotoğrafını verebilir. O nedenle somut entellektüel ve edebiyatçı örneklerinden kalkarak yapılacak karşılaştırma hakikaten ilginç olabilir. Emre Kongar'dan, Cahit Tanyol'dan, Fethi Naci'den, İlber Ortaylı'dan, Hulki Aktunç'tan, Hilmi Yavuz'dan, Selim İleri'den, Taylan Altuğ'dan birçok kişiye kadar giden fotoğraf iyi sayılabilecek bir renk verir. Suskunluk. Ona yönelik tespitler. Ve artık önceliklerin değişmesi. Ne de olsa o dönem aydını sosyalistti, şimdi sosyalistliğini korusa da liberal solcu oldu. O dönem şeksiz süphesiz Kemalistti, bu dönemde şeksiz şüphesiz anti-Kemalist oldu. O dönemde anti-emperyalistti, bu dönemde karşılıklı bağımlılık düşüncesiyle Avrupa ve Amerika'ya olumlu bakmaya başladı. Bu savrulmaya uygun bir şekilde savrulduğun zaman Kemal Tahir'in düşünceleri ve edebiyatı karşısında şaşalarsın ister istemez. Zaten insanları da Kemal Tahir karşısında bu savruluş şekillendiriyor. Özellikle bu savruluşlar bazı hususların merak edilmesinin nedeni. Kimbilir, belki de okullarda Türk klasikleri okutma girişimi olmasa Kemal Tahir metinleri, romanları kısmen unutulacak.

Dolayısıyla mesele odaklı bir soruşturma Kemal Tahir üzerine bir kitabı belki de en gelişkin kitap yapar. Ama insanlar belirli problemler üzerinde odaklaşmak yerine eline kalemi alıp aklına geleni yazmaya daha meyyal. Tabii metin yazarken problem odaklı metin yazan insan sayısı bayağı az. Menfi yönden bir şey söylemek denense, Kemal Tahir konusunda en problem odaklı olması anlamında istikrarlı, görüş olarak istikrarsız metin-

leri yazanın Yalçın Küçük olduğu rahatlıkla söylenebilir. Ancak temel soruları sorarak, sadece sorulara kapsamlı cevap mahiyetinde bir durumla olay ortaya çıkarılabilir. Bunu bir kez denedim. Büyük umutlarla bir derginin nisan sayısı için 1995 Mart'ında. *Folklor/Edebiyat* dergisinde sorulan sorulara doğru düzgün verilecek cevaplar Kemal Tahir üzerinde hakikaten düşünülmesi anlamına gelirdi. Fakat heyhat çoğu kişi cevaplamadı soruları. Çok sınırlı birkaç cevapla yetindik. Teferruatlı bir soruşturma dosyasını yakın zamanda, 2010 yılında Asım Öz *Umran* dergisinde gerçekleştirdi. Metinler de derginin 2010 Nisan sayısında yayınlandı. Aslında bu soruşturma sorularından –tabii araya *Dost* dergisi soruşturma sorularını da katarak– da yararlanılarak gerçekleştirilecek bir çalışma olağanüstü gelişkin bir Kemal Tahir kitabıyla karşılaşmayı beraberinde getirir. Bu kitabın bir parçası olarak düşünülen daha sınırlı bir soruşturma bu yolun Türkiye açısından çıkar yol olmadığının önemli bir göstergesi olarak ortaya çıktı. Aslında yapmak neredeyse imkânsız ama has bir Kemal Tahir kitabı Asım Öz'ün sorularının da aralarında bulunduğu gelişkin, derinlikli bir soruşturma kitabıyla oluşur. Bu gerçekleşebilir mi? Çok kuşkulu. Böylesi bir kitap hep başka bir bahara kalır. Aslında böylesi bir kitap Kemal Tahir'i düşünsel olarak en iyi yansıtan metin olur.

O zaman yapılabilecek olan ne? Temelde Kemal Tahir'e saygılı ve çeşitlilik arz eden metinlerden oluşan bir derleme. Eleştirel metinler konusunda kaygı duymaya gerek yok ki. Bu kitapta yer alan, almayan eleştirilere bakıldığı zaman yazarların Kemal Tahir'in kırk yıl önceki konumuyla paralelliklerini görmek mümkün. Bir de Kemal Tahir'in düşüncesinin ve edebiyatının zamana dirençli olduğu gerçeğini ıskalamamak gerekiyor. Kitap okununca Kemal Tahir'in düşünsel ve edebi dünyasının zenginliğini ortaya çıkaracak bir derinlik görmek mümkün. Bu kitabın hikâyesini anlatacak bir başka metin, tasarlanıp da gerçekleşmeyen tasavvuru, en azından tasavvurun bir kısmını ortaya koyabilir. O çerçevede kitabın mahiyeti de aleni bir şekilde ortaya çıkar. Bir anlamda Kemal Tahir'in önemini idrak etmiş kişilerin yapacağı eleştirilerin cevaplanacağı yer de doğal olarak burası olmaz. En azından burada cevaplamak şık olmaz. Yıllar sonra, yazılışının üzerinden kırk yılı aşkın bir süre geçtikten sonra *Genesis*'te *Devlet Ana* eleştirisi yapmak metnin ciddiye alındığını gösterir. Bugünün düşünce dünyasına aşina olmak, giderek mahkum olmak Kemal Tahir'in

düşüncelerinin ortamdan etkilenenler tarafından biraz daha eleştirel bir şekilde değerlendirilmesinin yolunu açar.

Edward Said'in kitabı Kemal Tahir'in ölümünden bir beş yıl sonra yayınlandı. Hakeza milliyetçilik konusunda düşünsel ortamı etkileyen kitaplar da. Şimdi onlara yaslanıp Kemal Tahir'i eleştirmenin trajikomik bir yanı var. Kemal Tahir'in konumu, bir dönem 1965 yılında *Sosyalizm ve Islamiyet* kitabından sonra Türkiye'de esen Garaudy rüzgarına karşı Niyazi Berkes'in yazdığı "Doğuculuk Modası" başlıklı makalesindeki durumuna benziyor. Nitekim şimdi de gene Batıdan kaynaklanan benzer modalar var. Hakikaten bu toplumda turist gibi yaşayanların onu, bunu oryantalist olarak nitelemesi kelimenin tam anlamıyla komik. Eskiden çok yoğun bir kesim Garaudy'nin yazdıklarını milat olarak görüyordu, şimdi de başka metinleri.

Zaman zaman değişik kişileri, entellektüelleri ve bu arada Kemal Tahir'i neden belli görüşlerdeki yazarların, düşünce adamlarının andığı şeklinde bir saptama, çoğu kez de suçlayıcı mahiyette saptamalar yapılır. Aslında bu tür metin yazanlar her şeyden önce kendi yaklaşım tarzlarını ve kendi yazmaktan kaçınma eylemlerini sorgulamalıdırlar. Ondan sonra genellemeler yapmaya yönelmeliler. Bu kitapta yer alan fotoğraf da doğal olarak benzeri bir incelemeye tabi tutulabilir. Bu nedenle de Kemal Tahir'in bazı düşünceleri ıskalanıyor olabilir. Bunun yanında, elinizdeki kitabın tasarlanış biçimiyle bu biçimi arasındaki fark da gösterse gösterse yazarların duyarlılıklarını gösterir. Belli bir duyarlılık olmadığı sürece de belli bir yazar üzerine yazmak söz konusu olmaz, olamaz. Son zamanlarda şöyle sol görünümlü bir kurum Kemal Tahir üzerine bir etkinlik gerçekleştirmediği gibi, sol kimlikli bir dergi de Kemal Tahir hakkında olağanüstü dar bir dosya bile düzenlememiştir. Milletin ideolojik konumunu onların düzenleyecekleri, ifşa edecekleri tarzında bir anlayışa saplanmak gerekmez ki... Onlar etiketleme makamı değil ki.

Netice-i kelam bu ülkede özgün düşünce üretme becerisi ve meramı olduğu sürece Kemal Tahir hep hatırlanacak. Batının dünya hakimiyetine ekonomik, toplumsal ve özellikle kültürel direnç olduğu sürece Kemal Tahir'in yaklaşımları hep önemini koruyacak. Türkiye'de son dönem gelişmeleri geçmişi bir bakıma unutturmuşa benziyor. Düşünce biçimi de hep Batıyı aklayacak bir mecrada seyrediyor.

Bu toplumda bir şeyler eyleyen, Türkiye'nin geleceğine dair samimi tasavvurları olan Komünistinden İslamcısına, Milliyetçisinden Sosyal-Demokratına ve Kemalistine kadar herkes bu coğrafyadaki düşünsel geleneği daha fazla hatırladıkça ve ona yaslanmaya çalıştıkça Kemal Tahir düşüncesi itibariyle hep etkili olacak.

Ve o süreçte onlarca çok daha gelişkin Kemal Tahir kitapları çıkacak. Zaten beklentimiz de bu.

Bir Hakkı Teslim Etmek

EZEL ERVERDİ

27 Mayıs İhtilali ile 1960 sonrası Türkiye, yeni anayasa ve onun getirdiği kurumlara sahip olmuştu. Batıdaki sosyalist ve Marksist eserlerin tercümelerinin yapılması Türkiye'deki birçok muhite hareket getirmişti. "Aydın" çevrelerdeki 1960 öncesi egzistansiyalizm modası yerini Marksizme bırakmıştı. "Bilimsel sosyalizm" o kadar yaygınlaşmıştı ki, ona karşı "bilimsel sağ" bile çıktı! 1960 sonrası kimine "aydınlık" kimine "karanlık" gelen yıllarında Türkiye'ye şekil/düzen verme (bu hareketler zaman zaman yapılır, 2010'larda da devam ediyor) eylemine bazı aydın ve gençler destek verirken, bazı az sayıda tecrübeli ve bağımsız aydın ve genç katılmadı. Devrilen iktidar kadroları ve mensupları suçlanmış, "düşükler"di!

1960'ta İstanbul Erkek Lisesi'nden mezun olmuştum. Felsefe öğretmenimiz Nurettin Topçu idi. Maarif Vekaleti bursu ile felsefe öğrenimini Fransa'da tamamlar ve 1934'te Sorbonne'da felsefe doktorası yapan ilk Türk olarak Türkiye'ye döner. Doktorası aynı yıl Paris'te *Conformisme et Révolte* ismi ile yayınlanır (Türkçeye *İsyan Ahlakı* olarak tercüme edildi). Türkiye'de "muhalif" kimliğinden dolayı üniversite yerine lisede öğretmen olarak görev verilir. Pozitivist "yeni düzen"e karşı; tasavvufa gönül vermiş ahlakçı ve metafizikçi bir felsefeci; bin yıllık bir tarihe dayanan, toprağa bağlı, anti-emperyalist, anti-kapitalist, anti-komünist bir milliyetçi; devletçi ve sosyalist fikirleri savunan bir "muhalif". 1939, 1942/3, 1947/9 ve 1952/3 yıllarında aralıklarla aylık *Hareket* dergisini çıkarır. Onun etrafında toplanan tamamı üniversite öğrencisi bir grupla Ocak 1966'da *Hareket* dergisini yeniden yayınlamaya başladık. 1960 sonrasının sisli havasında Türkiye'ye ve dünyaya umutla bakan gençler olarak Türkiye'nin meselelerine, tartışma konularına yeniden eğilmek, neticeler çıkarmak istiyorduk. Yanlışlardan beslenmemek için; tarihimizi, devlet ve toplum yapımızı,

Türk düşüncesinin köklerini araştırmak istiyor, "yetmiş iki millete aynı gözle bakmaya" çalışıyorduk. Üstünde pek durulmamış İslam ve Anadolu Türk iktisadiyatını araştırmak, iki yüz senedir yapılan "reform"ların tahlilini yeniden yapmak istiyorduk. Bunları yapabilmek için de her arkadaşa bir çalışma konusu veriyor, mümkünse o konuda uzmanlaşmalarını hedefliyorduk. Biz içimizde bu çalışmaları yaparken, imkânlarımız ölçüsünde Türkiye'deki düşünce ve sanat hareketlerini de takip etmeye çalışıyorduk. Düşünce ortamlarında taraftar gruplar arasında kalın çizgiler hattâ duvarlar vardı, diyalog imkânı –nerede ise– yoktu.

Sinemaya merakımın tesiri ve irtibat kurmanın kolaylığı ile önce Halit Refiğ, sonra Metin Erksan'la tanıştık. Çok kısa sürede, ayrı "mahalle"lerde yetişmememize rağmen kaynaştık. Sonra da Halit Bey'in aracılığı ile Kemal Tahir ile tanıştık. İlk ziyaretimizi Halit Bey ile beraber yaptık. Genel konuşma çerçevesinde geçen ilk sohbet belli mesafede kaldı. Kemal Bey kısa bir süre sonra, davet üzerine Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne gitti. Gezi sonrası görüşmemizde bu seyahatten pek memnun kalmadığı, umduğunu bulamadığı izlenimi edindim. *Kurt Kanunu* ile *Büyük Mal* adlı kitaplarının yayınından ve önemli bir akciğer ameliyatından sonra ziyaretlerimiz, görüşmelerimiz, sohbetlerimiz sıklaştı.

"Mahalle"lerinin kalıplarına sığmayan, uymayan, aşan, bağımsız düşünebilen iki özel insanı hayatlarının son senelerinde tanıdım: Hocam Nurettin Topçu (1960-1975) ve Kemal Tahir (1968-1973). Mizaçları, muhitleri, yetişme şartları ayrı olan iki münevver. Bazı insanlar hayata gözlerini açtıklarında pek çok şeyi hazır bulurlar. Ailesi, muhiti/ortamı, maddi ve manevi hazırlığı, imkânları hazırlamışlardır. Kişi kabiliyeti, özeni, disiplini varsa bu imkânları değerlendirerek, hayattaki yolculuğunu daha rahat yapar, bazı noktalara daha kolay ulaşabilir. Tanıdığım bu iki insan ise her şeyi kendi çabaları ile elde etmişlerdi. Görüşlerinden, fikirlerinden, duruşlarından dolayı muhitleri. "mahalle"lerinin büyük kısmı onları anlayamamış, sindirememiş, "aforoz"a uğramışlardı. Arkalarında bıraktıkları düşünce mirası ve eserler hâlâ tazeliğini muhafaza ediyor. Vefatlarından 35 37 yıl sonra bile Türkiye'nin onlardan öğreneceği daha çok şey var.

Yazı yazmaya başladığından itibaren Türkiye üzerine düşünen, problemlerine cevap arayan, "Donanmayı isyana teşvik" ve komünistlikle suçlanarak on iki senesini hapishanede geçiren, geniş bir çerçeve ve tecrübeye

sahip, insan tanımada üstat, tanınmış bir romancı ile; yirmi beş yaşında, tıp fakültesi öğrencisi olan ve kendi gibi düşünenlerle üç yıldır dergi çıkararak "ülkeyi kurtarma" hayaline kapılmış, birçok yanlışı görmesine rağmen tam da teşhis koyamayan bir gencin görüşmeleri. Zamanla duyulan karşılıklı itimat, güven ve bir çapta dostluk. Çok soru soran, diyaloğu seven, karşısından cevaplar bekleyen, kapısı herkese açık, hoş sohbet, her an her bilgiyi yeniden sorgulayabilecek bir "tecrübe" ve "sabır" abidesi.

Tanıdığım Kemal Tahir; kolay diyalog kurar, yüksek sesle düşünür, soru ve aldığı cevaplarla düşünce geliştirirdi. Karşılık alabildiği, fikir zenginliği gördüğü kişilerle muntazam aralıklarla görüşmek isterdi. Yanılmaktan çekinmez, kolaylıkla "Yahu yine atlamışız" yahut "Yahu yine yanıldık" diyebilirdi. İrdeleyici, tahlil edici, tenkit gücü güçlü bir zekâ. Sanatçı sezgileri yüksekti. Birçok yönelişinde zekâsı, aklı kadar sezgilerinin de payı olduğu kanaatindeyim.

Onun için değişmez gerçekler yoktu. Gerçekler de değişebilirdi. Karşılaştığı bir olayı, kişiyi veya fikri, kitabı çok yönlü inceler, önünde–arkasında–yanında ne var, esas kişi ve gerçek o mu, diye irdelerdi. Gerçeğin sabit kalmadığını, donmuş kalıplardan ibaret olmadığını söylerdi. Gerçeği arayan sorumluluk sahibi bir sanatçı ve düşünce adamıydı. Daha önce sorguladığı, bir kanaate vardığı fikirleri, yeni bilgilere ulaşınca yeniden sorgulardı ve bunu yaparken de ne utanır, ne de yorulurdu. Bu yönde müthiş komplekssiz idi. Gerçeği aramak ve şüphe etmek onda birlikte barınırdı. Sıkça söylediği: "Şüphe edeceksin. Evin kapı numarasından bile emin olmayacaksın. Sabah kalkıp kontrol edeceksin. Zira akşam değiştirmiş olabilirler." Değişmez sabit fikirleri yoktu. Hazır reçetelerden, kalıplardan hoşlanmaz, kolaycılığı sevmez, kolaycılığa kaçanı da ayıplardı. Halit Refiğ'in 1965-1971 yılları arasında yazdığı yazılardan bir kitap yapma fikrimi, Kemal Tahir "Parça-pırtık yazılardan kitap mı olurmuş, Halit otursun yeniden yazsın," diye olumsuz karşılamıştı. *Ulusal Sinema Kavgası*'nın fikri yapısı Kemal Tahir'in düşünce ve görüşleri üzerine inşa edilmişti. 1971'de yayınlandığında kitabı beğenmişti. Zamanında yankı uyandıran bu kitabın günümüzde de önemini koruduğu kanaatindeyim.

Bir görüşmemizde "Kaç sağlam kişisiniz?" diye sordu. "Sağlam" sözünün ağırlığından dolayı arkadaş sayımızı azaltarak söyledim: "On iki." "O, çokmuşsunuz, üç kişi ile ihtilal yapılır. Hadi bakalım, sonuna kadar sayı-

nızı muhafaza edin," dedi. Zaman gösterdi ki sayıyı muhafaza etmek zormuş. Dergimiz için tavsiyelerde bulunurdu. Ek vermek gibi, okuyucunun dikkatini çekecek aktüel konulara girmek gibi. Biz daha durağan bir görüntüye sahiptik. Görüşmek istediği bir gün, söze "ortadan" girdi: "Bak etrafınızda (...) dolaşıyor. Dikkat edin, o istihbarattandır, size yön vermesin." Afalladım ama takmaz görünmek istedim. Çünkü ismi geçen kişiyi sevmiştim. O gün Kemal Bey bütün konuşmayı ajanlar, provokasyonlar ve Türkiye'deki komünist faaliyetler ve devletin tutumu üzerine yaptı. Kemal Tahir herhalde bizim "toyluğumuzu" görüyor ama "yerliliğimiz" hoşuna gidiyordu. Şimdi geriye bakınca TİP'e mesafeli bakışının, SSCB'nin Çekoslavakya'yı işgalinden sonra Mehmet Ali Aybar'ın –bizim hoşumuza giden– "Türk sosyalizmi" çıkışına hiç ehemmiyet vermemesinin acaba o gün anlattıklarıyla ilgisi var mıydı, diye düşünüyorum. "Çocuklar bağımsız olmak, bağımsız iş yapmak çok zordur, meşakkatlidir. İnsanı sefalete bile götürür. Dayanmak, direnmek güç iştir. Hattâ namuslu olmaktan da zordur. Her şeye hazır olmanız gerekir," derdi. Bu sözlerin ehemmiyetini ve doğruluğunu yıllar geçtikçe gördüm.

"Gençlikte dergi çıkarmanın keyfi başkadır," derdi. Sonradan öğrendik ki kendisi de gençliğinde *Geçit* dergisinin içinde bulunmuş. (*Geçit*'i Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde bulamadım. O kütüphanede tuhaf durumlar yaşamıştım. Nurettin Topçu Sabahattin Ali'yi beğenirdi. Kitaplarını okumamı istediğinde, 1962'de, piyasadan temin edemedim, baskısı yoktu. Beyazıt Kütüphanesi'nde kitapların katalog kutularında, fişleri ve numaraları vardı, fakat çalışanlar "yok" diyerek vermemişler, ben de Hocadan alarak okumuştum.)

Hareket'in 26. sayısında (Şubat 1968) *Devlet Ana* ile ilgili Dr. Hüsrev Hatemi'nin yazısı çıkmıştı. Her zaman yayın dünyasını yakından takip eden Hüsrev Hatemi, *Devlet Ana* çıkar çıkmaz alıp okumuş ve "hayal kırıklığına" uğradığını yazmıştı. Çok sevdiği Yunus Emre'nin "elinde saz taşıyan, hanlarda şarap içip kebap yiyerek, az önce tanıştığı şövalye ile siyaset sohbetlerine giren bir 'garip ozan'" şeklinde anlatılmasını, "pornografi dozunun biraz fazla kaçırılmış olması"nı tenkit etmişti. Romanın sürükleyiciliğini ve Kemal Tahir'in ustalığını kabul etmekle beraber, "Dümbük, olabilemez ki ne kadar, değil ki ne kadar gibi cümlelerin bir tiyatro eserine yakışır şekilde bol bol kullanılmış" olması türünden takıldığı yerler

vardı. Ben romanı bu yazıdan sonra okudum ve bütün olarak çok beğendim. Ama Halit Refiğ ile ilk görüşmeye giderken bu yazının da sıkıntısını taşıyordum. Acaba okudu mu, nasıl karşıladı? Konuşmanın seyrinden okuduğunu sezinledim. Derginin yazarlarını sorarken ikiz Hatemi biraderler hakkında derinlemesine bilgi almıştı. Kemal Bey'le seneler sonra *Devlet Ana* ile ilgili konuştuğumuzda bu yazıyı ve benim duygularımı, onun espri bombardımanları arasında yeniden konuştuk. *Yol Ayrımı* yayınlandığında *Hareket*'in Aralık 1971 sayısında dört arkadaşımızın yazısı vardı. Bunların arasında bilhassa (Hüseyin Niyazi müstearı ile) Niyazi Adalı'nın yazdığı "*Yol Ayrımı*'nda Eşya Dokusu"nu beğenmiş ve "o arkadaşla tanışalım," demişti. Niyazi, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi üçüncü veya dördüncü sınıf öğrencisi idi.

"Milliyetçilik" konusunda; "Bu da Batının icat ettiği ve kullandığı, bize de bulaştırdığı bir şeydir," sorgulamasında uzun konuşmalarımız oldu. Batıdaki çıkışını, dayandığı temelleri ve sınıfı, yayılışını, bizde bu kavramı kullananları konuştuk. Bilgisiz olmadığımızı anladı. Nurettin Topçu'nun "milliyetçilik" anlayışını; Türkiye'de genel kabul gördüğü şekilde 1923'le başlatmadığını, millet oluşumuzu XV. asırda Fatih'le başlattığını ve bin yıllık bir Türk tarihi içinde toprağa bağlı, dil ve emek birliğine dayandırdığını, onun deyişi ile "Allah'a uzanan irademizin dinlendiği durak" olarak gördüğünü, N. Topçu'nun Batıcı ve Batılılaşma taraftarı olmadığını dilimizin döndüğü kadar anlattık. "Yahu bu anlattıklarınız, Yeni Osmanlıcılık mı?" dediğinde, olmadığını ama Osmanlı'yı da bütünüyle içine aldığını söylediğimizde, "Bari başka bir kelime kullanın, yurtseverlik, milliyetperverlik gibi," dedi. Nurettin Bey'in "sosyalizm" anlayışını ve bu kelimeyi neden kullandığını da sormuştu. 1960 sonrasının modasına uyarak kullanmadığını, 1952'den beri "yeni bir dünya düzeni" diye ifade ettiği; kapitalizme ve komünizme karşı, İslamın –tasavvufi anlayışından aldığı– insan ve kainat görüşü ile, Anadolu'da yaşanan bin yıllık tarih, devlet, kültür ve toplum düzeni yorumundan hareketle, yalnız emek ve alın terinin eseri olacak bir mülkiyet görüşüyle sermayenin ve mülkiyetin belli ellerde toplanmadığı, anti-emperyalist, otoriteli bir devlet düzeni tasavvuru olduğunu yine dilimizin döndüğü kadar anlattık ve bu kelimeyi 1958 ve 1959'da da kullandığını söyledik. Bu düzeni de; sabırlı, merhametli, hizmet ehli, maddi menfaat peşinde koşmayan, dünyayı tanıyan, Türk insa-

nını tanıyan ve ona yaslanan, güvenen idealist aydın gençlerin kuracağını ifade ettik. Gerçekçi Kemal Tahir'e "pek" uymayan bir "ütopya" idi. Sessiz ve –alışılmış sorularını soramadan– söz kesmeden dinledi.

Halit Refiğ ile İslami konular ve tasavvuf üzerine sohbet ederdik. Yazılarında da bu konulara değinirdi: "Kökü 'tasavvuf'a dayanan Türk insanseverliği; kökü 'Rönesans'a dolayısıyla Yunan felsefesine dayanan Batı hümanizmasına göre çok değişik özellikler göstermektedir. Tasavvuf, toprakta özel mülkiyete değil, miri düzene dayanan, bünyesinde hiçbir zaman kölelik sistemi barınmamış olan Türk-İslam toplumunun devletçi bir dünya görüşüdür... 'Rönesans hümanizması' ise köleci Yunan medeniyetinin ve feodal Batı Avrupa dünyasının, Tanrı ile lordların, baronların, ilahi haklarını paylaşmak isteyen yeni yeni güçlenen sınıflarının, temeli özel mülkiyete dayanan bireyci dünya görüşüdür." Kemal Tahir İslami konulara girmezdi, konuşmazdı. Bir defa Osmanlı toplum düzeninde, tekkelerin, zaviyelerin önemli rolü olduğunu, Bizans'tan kalan bazı "miras"lardan daha çok İslamın insan ve iktisadi anlayışında aramak gerektiğini konuşmuştuk. "Aramızda bu konularla ilgili çalışanlar var mı?" diye sorduğunda, tasavvuf ve tarikatları Mustafa Kara (şimdi profesör olup bu sahada önemli eserler verdi) ve Yaşar Nuri Öztürk (bu sahada iki eser verdikten sonra, daha aktüel sahalara geçti), iktisadi konuları Ahmet Tabakoğlu (şimdi profesördür, *Türk İktisat Tarihi* ve *İslam İktisadına Giriş* kitaplarını yazdı) çalıştığını, hepsinin de öğrenci olduğunu öğrenince "Yahu ömrüm onların yetişmesine yetmez," demiş, bir yandan da memnun olmuştu. Osman Turan'ın "Ortaçağ Türk İktisat Tarihi" veya "Erken Dönem Türk İktisat Tarihi" çalışması olduğunu duyunca çok heyecanlanmış "Hoca ne zaman bitirir bu çalışmayı da okusak," dediğinde notların, fişlerin bitmek üzere olduğuna sevinmişti (Osman Turan Hoca'nın ömrü yetmedi, bu notlar ve fişler hâlâ sahiplerini bekliyor).

Kemal Tahir, Fuad Köprülü ve Ömer Lütfi Barkan'ın çalışmalarını çok önemsiyor "Kafamızı abur-cuburla dolduracağımıza, bunları bilip okusaydık," diye hayıflanıyordu. Ayrıca İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Mustafa Akdağ, Halil İnalcık ve Niyazi Berkes'i önemsiyordu. Hilmi Ziya Ülken, Ziyaeddin Fındıkoğlu ve Mümtaz Turhan'ı tanıdığım için onlar üzerine konuşurduk. Z. Fındıkoğlu'nun, Avrupa'dan döndükten sonra önemli araştırmaları ve yazıları vardı, bir süre sonra İstanbul Üniversitesi'nin iklimi-

ne uyduğunun Kemal Bey de farkındaydı. "Yahu bizimkiler bilmiyor, ezberlediklerinin dışına çıkamıyordu, ya sizinkilerin habersizliğine ve bu zamana kadar dişe dokunan bir şey ortaya koyamamasına ne demeli?" sorusuna cevap vermemiz zordu. Bir sohbette "Arif Nihat Asya'yı tanıyor musun," diye sordu. Gıyaben tanıdığımı söylediğimde "Ben Malatya Cezaevi'nde iken o da Malatya'da öğretmendi. Yattığımdan haberdar olunca aralıklarla bana kendiliğinden kitap getirmeye başladı. Bazen benim de isteklerim oluyordu, bulduklarını getirirdi. Bir seferinde kitaplar arasına bir Kuran da ilave etmişti. Herhalde beni doğru yola davet ediyordu. Kendisine şükran borçluyum. Kısa da olsa sohbet ederdik," diye anlattı.

Vefatından sonra hakkında yayınlanan yazılardan, notlarından daha iyi anlaşıldı ki bağımsız ve hür olma onun yaradılışında, karakterinde vardı. Galatasaray Lisesi'ni ailevi sebepler ve maddi yetersizlikten yarım bırakıp çalışma mecburiyetinde kalması onu yıldırmadı. On iki yıllık hapis hayatını onun kadar değerlendiren –gözlem yapan, okuyan, notlar tutan, yazan– yarına kendini hazırlayan kaç kişi vardır?

Şiirle başladığı yazı hayatında, zaman zaman hikâye yazmasına rağmen romanda karar kılar. "Edebi kabiliyetini Nâzım Hikmet keşfetti" sözü yaygındı (Kendisine sorduğumda, ilgilendiğini ve yardım ettiğini kabul etmiş, arkasından gülen çehresi sükuta dalmıştı). Ülke meselelerine duyarlıdır. Yeni Türkiye'nin problemlerine önce Kemalist bir gözle bakarken (ilk eşi Fatma İrfan Hanım'a yazdığı mektuplardan), zamanla sosyalizm ve Marksizme yönelir. Tek parti ve Kemalist fikirleri tenkit eder. "Donanmayı isyana teşvik" suçu ile 1938'de on iki yıllık hapishane hayatı başlar (Donanmayı isyana teşvik etmediğini çevresinden öğrenip kendisine birkaç kez sorduğumda da, ilk birkaçını geçiştirip sonuncusunda da –herhalde– dayanamayıp: "Bırak bu işi sormayı, olup bitmiş, ... davası olmaz, siz ne dersiniz kader işte," dedi). Mahkeme kararı ile komünist olmuştur. "Bütün Türkiye Cumhuriyeti, Ordusu, Temyiz Mahkemesi, Hükümeti ile 'ille Kemal Tahir'i komünist yapmak istiyoruz, muhakkak komünist olmalı' diye seferber olursa; takdire tedbir uymuyor demektir. Biz de halis yerli komünist olur çıkarız. Hem komünist olmak atla deve değil ya, önümüzde 15 adet yıl var. Düşüne taşına, okuya üfleye icabına bakılır," (Fatma İrfan Hanım'a yazdığı mektuplardan). Bir dönem beraber kaldıkları N. Hikmet'le hapishanede beraber çalışırlar, "keskin Marksist" olur. Ama

1968'de yayınladığı Nâzım Hikmet mektuplarından zaman içinde aralarında görüş ayrılıkları başladığı anlaşılır. Aynı çevre içinde bulunmasına rağmen farklılıkları vardır. Araştırır, irdeler, sorgular (kendi tabiri ile "şıbbadan" bir şeyi kabul etmez) ve uzun soluklu çalışmalara başlar. 1950 affı ile hapisten çıkar ve ikinci eşi Semiha Hanım'la evlenir. Hulusi Dosdoğru'dan öğreniyoruz ki Kemal Tahir, hapisten sonra TKP ile temas etmez ve hiçbir zaman bilfiil TKP üyesi olmamıştır.

Semiha Hanım, ağabeyi TKP'li Hüsameddin Özdoğu vasıtasıyla partiyle temastadır. İlk eşi Kerim Sadi dolayısıyla da solda geniş bir çevreye sahiptir ve Kemal Tahir'i irtibatlandırır. Kemal Tahir TİP'ten de uzak durur. Hulusi Bey'e göre K. Tahir "Marksist ideolojiyi iyi bilirdi", onun da kanaati Kemal Tahir'in Nâzım Hikmet'le fikir bazında ayrılıkları olduğu ve N. Hikmet aleyhinde hiç konuşmadığıdır. "Nâzım bir enternasyonal tutturmuştu. Kemal nasyonalsız enternasyonal olmaz. Nasyonal yokken temeli nereye koyacağız da enternasyonale sıçrayacağız... Kemal biz Türkiye'yi tanımıyoruz, polisle mücadele ediyoruz," diye naklediyor Hulusi Dosdoğru.

Hapishanelerde, sonrası dışarıda hummalı bir şekilde çalışır. Âşıkpaşa, Naima, Ahmet Cevdet Paşa tarihlerini, Dede Korkut'u, Evliya Çelebi'yi okur. Siyasetnameler, Kâbusname gibi kitaplar... Araştırır, tarihi, toplum yapımızı. Her şeyi yeniden sorgular. Marksizmin açmazlarını görür. Bize uymayan "reçeteler"i fark eder. Marks ve Engels'in Doğu toplumları üzerine yazdıklarını okur. Çevresindeki iktisatçı ve felsefecileri yönlendirir. ATÜT bir dönem onu tatmin etse de, bunu da aşar. Hep gerçeğin peşindedir. Doğu-Batı tarihsel farklılığı zamanla tam karşıtlığa dönüşür.

Uzun zamandır üzerine çalıştığı kendi yazı "dil"ini inşa eder, oya gibi işler. Arka arkaya Türk edebiyatında köşe başı olacak romanlarını yayınlar. Son kitabının ismi manidardır. *Yol Ayrımı*. Kesin yol ayrımı.

Kemal Bey geç kalmamıştı. Türk "aydınları" geç kalmıştı. Kemal Tahir'in "sağcı" ve "solcu"lara kazandırdıklarını sıralamak isterim.

Düşünce dünyamıza zenginlik ve derinlik, ülke meselelerine gerçekçi, metotlu, bütüncül yorumlar getirdi.

Kemal Tahir Osmanlı toplumunun sınıflı bir iktisadi ve siyasi yapı arz etmediğini, Avrupa'daki sınıfsal yapının Anadolu'da bulunmadığını ve tarihimizde sınıf mücadeleleri olmadığını, Batıda güçlü sınıfın devlete hakim olduğunu, Osmanlı'daki zümrelerin siyasi şuur kazanmadığını ve bu

zümrelerin devlete hakim olmadığını savundu. Avrupa'daki feodal düzenle Osmanlı'daki tımar-ikta sisteminin aynı olmadığı ve bizde II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet'le oluşturulan "ticari burjuvazi" vardır görüşüne katılmadı. Klasik Marksizmin Türk toplum yapısını açıklayamadığını, Batının kalıplarının bizim meselelerimizi çözemediğini, senelerdir bir saplantı içinde bulunan klasik Marksist "aydın"lardan çekinmeden, korkmadan, yılmadan düşüncelerini ortaya koydu. Tek sosyalizm vardır o da "bilimsel sosyalizm"dir görüşünün Türkiye'de gerçek olmadığını gösterdi.

Osmanlı toplum ve devlet yapısını yeni bir gözle araştırdı. Osmanlı Devleti'nde özel mülkiyetin sınırlı olduğunu, tamamının devletin kontrolünde, toprak ve askeri sistemin bir bütün olduğunu, Batıda devlet olmadığı zamanlarda bile toplumların var olabildiğini, bizde ise devletsiz toplumların yaşayamadığını söyledi. "Kerim devlet"i savundu, hattâ devletçi bir görüş benimsedi diyebiliriz. "Zamanımızda bile sıkışan insanımız 'devlet nerede' diye yakınır," derdi. Devletin ve merkezin iktidarı mutlaktı, ayrıca Osmanlı'da sivil toplumdan bahsedilemez iddiasındaydı. Osmanlı'yı savunur ve yüceltirken, eskiye dönme ve Osmanlılığı arzulama yoktur. Zira o gerçekçidir, Osmanlı tarihte yerini almıştır.

Daha önce belirttiğim, tek gerçek olmadığını, gerçeğin değişebileceğini savundu.

Çok cesurca, Kurtuluş Savaşı, anti-emperyalist bir savaş mıdır, sorusunu ortaya attı. Kemalist düşünce ile devrimlerle ilgili tenkitlerini ve millet vicdanında yer bulamayan devrimlerin yaşamayacağını yüksek sesle dillendirdi.

Batılılaşma karşıtlığı Türkiye'de eskidir. "Sağ" çevrede de Batılılaşma tarafları olduğu gibi Doğu-Batı sentezcileri ve Batılılaşma karşıtları da vardı. Kemal Tahir Batılılaşma konusundaki tartışmaları daha üst bir perdeye çıkararak, Batı ile hesaplaşmak zorunda olduğumuzu, er geç ister istemez bunu yapmaya mecbur olduğumuzu söyledi. Bu hesaplaşma gerçekten olmadan; hizmet teklif ederek onların etrafında dolaşarak belayı başımızdan def edemeyeceğimizi, Batı insanı, tarihi ve kültürü ile hiçbir alakamızın olmadığını, benzer yanımızın yalnızca insan olmamızdır diyerek Batılılaşmaya en şiddetli karşı çıkan düşünür ve sanatçımızdır.

Dilin, yaşanan hayatın ayrılmaz bir parçası olduğunu, tarihsiz ve güçlü dili olmayan toplumlarda büyük sanatçı çıkamayacağını, otuz-kırk yıl-

lık uydurma bir tarih ve dille sanat yapılamayacağını iddia etti. Sadeleşmeye karşı çıktı. Osmanlıca denilen, horlanan dilimizin imparatorluk dili olduğunu, yabancı kelimelerin olmasının tabii olduğunu, "Osmanlılar bizim gibi ahmak olsalardı sadeleştirecek Türkçeyi zor bulurduk," dedi. Sadeleştirme hareketinin "yeni devlet" anlayışının ürünü olduğunu söyledi ve şiddetle "Güneş Dil Teorisi"ne karşı çıktı. Kemal Tahir dilin tabii şartlarda, zorlanmadan değişebileceği inancındaydı. "Dille oynamak milletin tarihiyle, kültürüyle oynamaktır," görüşündeydi. "Günümüz nesilleri onun için tarihsiz yetişiyor," diyordu. Ona göre dildeki üstünlük düşüncedeki üstünlüğü de getirecektir. Dilde üstünlük yaratamayan bir milletin düşüncesi de kapalı, dar ve sınırlı olur, diyordu.

"Köy romanı" balonunu patlattı.

Eşkıyadan kahraman çıkaran –Robin Hood misali zenginden alıp fakire dağıtan– *İnce Memed*'in karşısına *Rahmet Yolları Kesti* ile çıkarak bu yolun "esnaf"larının yolunu kesti. Osmanlı'da Celali İsyanları'nın sınıf çatışmasından kaynaklanmadığını, isyanın başını çekenlerin devlet görevlileri olduğunu belirtti. Şeyh Bedrettin'i de "halk kahramanı" görmez, hattâ hareketinin halkın yararına olmadığına inanırdı.

1960-1970 yıllarının "sol"da aktüel konu olan toprak reformu isteklerine de katılmadı. Zira istenilen reformun köylüye hiçbir şey kazandıramayacağı düşüncesindeydi.

21 Nisan 1973 Cumartesi günü vefat haberini aldığımızda, aklımıza hemen menhus hastalığın nüksettiği geldi. Evine vardığımızda kalabalıkta her kafadan bir ses yükseliyordu. Kemal Bey'in bir tarafta yüz ve el maskını alanlar, bir tarafta önceki gecenin karanlığına dalanlar, bir tarafta yapılacak işleri planlayanlar. 23 Nisan günü, Bağdat Caddesi üzerindeki Erenköy Camii'nde cenaze namazı için buluşuldu. Cami de bahçesi de küçük bir yer, kalabalık aşırı değildi. Beni şaşırtan vakit namazından çıkan (az cemaat vardı) biri kırmızı gömlekli iki ihtiyar oldu. Çok dikkatli bakmışım ki yaşı ortanın üstünde biri kulağıma "eski tüfekler" dedi. Cenazeye katılan epey arkadaşımız vardı. Gençler cenazenin başında değişerek saygı duruşundaydılar. Birden kaynaşma oldu, bir arkadaş "Ağabey Hareketçiler, sağcılar cenazeyi kaçıracaklar, sözleri söyleniyor. Bize saygı duruşunda sıra vermiyorlar," dedi. Şaşırmıştım, sükunetlerini bozmamalarını, tabutun başından ayrılmalarını söyledim. Arkadaşlar bu sözlerime çok

üzülmüşlerdi. Cenaze namazından sonra Sahrayı Cedit Mezarlığı'nda merhum toprağa verildi, "nutuk"lar çekildi. Sağlığında sevmeyenler sever olmuştu. *Hareket*'in Mayıs 1973 sayısı hazırlanmıştı. Kemal Bey'in vefatı üzerine yer açıldı, uzunca "Hareket" imzalı bir yazı yayınlandı. Kemal Tahir'in Türkiye'nin entelektüel değerlerini allak bullak ettiğini, hiçbir zaman kapıkulu olmadığını belirtiyor, ömrünü çok çalışarak, çok düşünerek, ün ve para avcılığına bulaşmadan, kitaplarını Batılılaşmış yazarların yaptığı ayarlanmış çeviricilere çevirtip yabancı dillerde yayınlatma düşüklüğüne düşmeden kalıpları kırdığı gibi meziyetleri yazılmıştı. "Kemal Tahir kendimize dönüştür, kendimize dönüşlerin en dikkate şayanıdır," diyorduk.

Türkiye'deki sanat ve fikir muhitlerinde görülen tarafgirlik ve sığlık, spor kulüpleri taraftarının birbirleriyle olan ilişki ve tavırlarından farksız değildi. 1950'lerden itibaren siyasetçilerde görülen kalın, kesin ve uyuşmaz münasebet, "aydın"lar arasında birbirini okumamak, dinlememek, anlamak istememek düzeyine inmemeliydi. 1960'lardan 2010'lara –bu zaman kesitini yaşarak gördüğüm– bir gelişmenin, bir ilerlemenin hâlâ olmadığıdır.

Kemal Tahir'in evinde, sofrasında çok şey öğrendik. Eşi Semiha Hanım'ı önce terzilik yaparak evine katkıda bulunan bir eş olarak tanıdık. Pek konuşmaya katılmaz, bazen yanımızda oturur işiyle meşgul olurdu. Sonra onun (yanılmıyorsam) Moskova Sosyoloji Fakültesi'nden mezun olduğunu öğrenince, saygımız daha da arttı. Kemal Bey'in vefatından bir zaman sonra bir söz ortalıkta dolaşmaya başladı. Güya ziyaretlerimiz sırasında Semiha Hanım "sağcılar", "faşistler" Kemal Tahir'i öldürmesin, bir zarar vermesin diye makasıyla tedbir alırmış! Bu söz hâlâ dudaklar ve kulaklarda dolaşmakta. Böyle bir durumu hiç fark etmedim. Onu rahmetle anıyorum.

Kemal Tahir geniş bir çevreye sahipti. Benim gözlemim en iyi ve yakın dostunun Dr. Hulusi Dosdoğru olduğudur. Biraz acı da olsa zikretmem gerek: Kalabalıklar içinde yalnızdı. Çevresi sarılmıştı. Onun tatlı sohbeti, derdini dışarı vurmaz tavrı pek çok şeyi örtüyordu.

Geçen zaman, muarızlarını değil Kemal Tahir'i haklı çıkarmıştır. Rahmetle, minnetle hatırlıyoruz.

Bilim ve Edebiyat İlişkileri Bakımından Kemal Tahir Üzerine Bir Sosyoloji Yazısı

DOĞAN ERGUN

Kemal Tahir bir Türk romancısıdır. Onun romanı üzerine bir irdeleme denemesine başlarken, Türk sosyoloğu Ziya Gökalp'in roman üzerine düşüncesinin akla gelmesi, bilmek dışında, anlaşılır ya da anlaşılmaz bir mutluluk veriyor bu irdelemeyi yapana. Anlaşılır ya da anlaşılmaz bir yerlilik duygusu, her ikisinin de Türk olması bakımından...

Bu satırların yazarı önce bir genel sosyologtur; ve sosyolojinin dalları ya da özel sosyolojiler içinde edebiyat sosyolojisi kendisinin uzmanlık alanı değildir. Başka bir iki özel sosyoloji kendisinin uzmanlık alanına girer denilebilir. Ama bir genel sosyoloğun tanımını ve işlevini bilecek kadar edebiyat sosyolojisiyle bir aşinalığı gereklidir.

Ziya Gökalp, "Roman, tarihten daha doğru bir tarihtir," demişti. Roman bir edebiyat türü olduğuna göre, kanımca, Gökalp'in sözünü "Edebiyat, tarihten daha doğru bir tarihtir," olarak anlamanın hiçbir sakıncası yoktur. Edebiyatın bir anlatım sanatı olduğu bilinir. Tarihe gelince, tarihin, bilim olup olmadığı hâlâ tartışılır; fakat tarihin önemi asla tartışma konusu olamaz. Çünkü tarih bilmek çok önemlidir; çok önemlidir, çünkü her toplumsal olay aynı zamanda tarihsel bir olaydır. Fakat, tarihin bilim olabilmesi için, tarihin bir nesnel ölçüte ihtiyacı olması ve bu ihtiyacın da siyasal ekonomisi olması gerektiğini söyleyen Henri Lefebvre, toplumlarda temel olgunun, gerçek tarihsel olgu olduğunu vurgular. Buna rağmen, tarihin bilim olup olmadığı hâlâ tartışılmaktadır. Özellikle tarihin yöntembilim konusunda gösterdiği belirsizliklerden dolayı, ki bu, bu satırların konusu olmayacaktır.

Tarih bilim olsun ya da olmasın; önemli olan tarihin doğru tarih olmasıdır. Edebiyat bir bilim değildir; bir anlatım sanatıdır. Edebiyatın, bilgi kaynaklarını tarihsel ve toplumsal gerçekte araması, bulması edebiyat için

çok yararlı ve çok önemlidir. Edebiyat, bir bilim olmadığı için tarihsel ve toplumsal gerçekleri, tarih, sosyoloji, psikoloji, sosyal psikoloji gibi toplumsal bilimlerin araştırma sonuçlarından öğrenecektir, öğrenmek zorundadır; çünkü edebiyatın, toplumlarda her şeyden önce görevi insanları/bireyleri bilinçlendirmek olmalıdır. Edebiyat, insanları, insanlarda güzellik/estetik duyguları uyandıracak biçimde bilinçlendirmelidir.

İşte bu yüzden Gökalp'in "Roman [ya da edebiyat] tarihten daha doğru bir tarihtir" sözü, edebiyat, tarihi, daha doğru tarih yapar biçiminde anlaşılmalıdır; edebiyat yaşamaya yardım eder biçiminde anlaşılmalıdır. Ancak toplumsal ve tarihsel gerçekleri, toplumsal bilimlerin bilgi kaynaklarında aramak, edebiyatı daha sağlam, daha gerçekçi, daha toplumcu yapmak için önkoşuldur. Tarih, sosyoloji, psikoloji, sosyal psikoloji gibi toplumsal bilimleri daha doğru bilimler yapacak olan edebiyatın kendisi bilim değildir. Değildir ama, toplumsal bilimleri daha doğru bilimler yapacaktır. Bilimsel yöntemi olmayan edebiyat, bilimde hiç olmayan/hiç olmaması gereken duygu ile bilimi ve özellikle bilimin yöntemini zenginleştirir. Edebiyatçının duygu aracılığıyla elde ettiği izlenim, bilim insanları için bilgi kaynağı/ek bilgi kaynağı olabilir. Bazı edebiyatçıların bazı izlenimleri bilgi keşfi olarak da sonuçlanabiliyor.

Romanın, şiirin, edebiyat türleri olduğunu hatırlarsak, bu kısa sosyoloji irdelememin kısa girişinin Gaston Bachelard'ın şu unutulmaz sözleriyle özetlenebileceğini umuyorum: "Felsefenin bütün umudu, şiiri ve bilimi birbiri içim tümleyici kılmak, onları tam iki karşıt olarak birleştirmektir."

Kemal Tahir'e gelince şu soruları sormak anlamlı olacaktır. Niçin Kemal Tahir Türkiye'de bu kadar ünlendi? Neden aleyhinde, lehinde herkes her şey yazdı, söyledi? Kemal Tahir'den öncesini anlamak bakımından Kurtuluş Kayalı'nın çok dikkat çekici ve çok uyarıcı şu saptamasını yinelemek istiyorum. Kayalı, düşüncesini mealen şöyle vurgulamaktadır: "Cumhuriyetimiz'in ilk yıllarında, edebiyatçılarımız bir yerde/bir ölçüde sosyal bilimcilik yapmışlardı." Cumhuriyetimiz'in kuruluşu öncesi ve Cumhuriyetimiz'in ilk yıllarında başta Ziya Gökalp olmak üzere birkaç sosyal bilimcimiz vardı ama, gerek nitelik olarak gerek sayı olarak elbette yetersizdiler. Gökalp ve onu izleyenler ellerinden geleni yaptıkları için, onlar için duyacağımız sevgi ve saygı, geliştireceğimiz minnet duygusu ulusal bilincimizin gerekli bir sonucu olmalıdır.

Kayalı'nın, Cumhuriyetimiz'in ilk yıllarındaki edebiyatçılarımız için söylediği "bir yerde/bir ölçüde sosyal bilimcilik yaptılar" saptamasındaki "bir yerde/bir ölçüde"yi Kemal Tahir çok ileri götürmek istemişti. "Neden Kemal Tahir çok ileri götürmüştü?" sorusunun cevabını önce iki değerli felsefecimizin saptamalarında aramak gerekir. Bu felsefecilerimiz Hilmi Yavuz ve Selâhattin Hilav'dır.

Hilmi Yavuz, *Türkiye Defteri* dergisinde 'Kemal Tahir ve Ulusal Felsefe Sorunu' başlığını taşıyan yazısında şöyle açıklıyordu:

> Kemal Tahir, kültür düzeyinde zihinsel işbölümünün gelişmediği ya da tarihsel koşullar gereği, gelişemediği bir toplumun aydınıdır. Bunu öncelikle belirtmekte yarar var. Kemal Tahir romanlar yazmıştır, Kemal Tahir geleneksel Türk toplumunun yapısına ilişkin gözlem ve irdelemelere girişmiştir. Kemal Tahir kültür ve uygarlık problemlerimizi temellendirmeye çalışan araştırmalar yapmıştır. Kısaca, Kemal Tahir edebiyattan toplumbilime, tarihten insanbilime, ekonomiden felsefeye kadar, değişik, ama bir bağlamda birbirini bütünleyen bilgi alanlarına eğilme gereğini duymuştur. Bu eğilim onun hem roman sorununu, kendi deyimi ile "çok derinlere giden, bilim, felsefe ve tekniğe dayalı; dünyadaki bütün meseleleri içine alabilen ve kullanabilen geniş bir edebiyat türü" olarak almasından, hem de bu geniş edebiyat türünü Türk toplumunun gerçeklerine dayandırmak için tarih, toplumbilim, felsefe vb. alanlarında bugüne kadar yapılmış olan bilimsel araştırmaları yetersiz, eksik ya da yanlış bulmasındandır. Kemal Tahir'e göre "tarihsel, ekonomik, sosyal koşulları derinlemesine ve genişlemesine incelenmiş Batı toplumları"nda romancının işi elbette daha kolaydır. "Bizim gibi tarihine, ekonomisindeki özel koşullarına ve sosyal hayatına pek az eğilinmiş hattâ tersine, gerçekleri altüst edilmiş, gözden saklanmak istenmiş toplumlarda" ise bu iş romancıya düşmektedir. Kısaca belirtmek gerekirse, ulusal gerçeği roman malzemesi olarak kullanabilme zorunluluğunu, bu gerçeği bilimsel olarak temellendirme zorunluluğu, ister istemez, birlikte üstlenme durumunda kalmış aydınlarımızdan biridir Kemal Tahir.[1]

1) Hilmi Yavuz, "Kemal Tahir ve Ulusal Felsefe Sorunu", *Türkiye Defteri*, İstanbul, 1973, sayı 6, s. 56-57.

Hilmi Yavuz'un Kemal Tahir üzerinden ve özelinden sergilemek istediği bir durumu, Selâhattin Hilav kendi üzerinden ve özelinden sergilerken, her ikisinin saptaması, Türkiye'de, bir aydın kuşağının ortak dramını aydınlatmış oluyordu. Evet, Selâhattin Hilav da şöyle yazmıştı: "Kısacası, benim için, tarihimiz, anlaşılmaz, karanlık, saydam olmayan bir olaylar yığınıydı. Çok az da olsa, büyük edebiyat eserlerimizdeki insan imgesi, resmi ideolojinin ve bizdeki klasik Marksist öğretinin sunduğu Türk insanı imgesine uymuyordu; sınıf çatışması ve politik hayat için de aynı şeyi söyleyebilirim."[1] Bu kısa saptamasında Selâhattin Hilav, bir taşla birkaç kuş vurmak gibi uyarıcı bir görev üstlenmiş. Hilav "...tarihimiz,.. bir olaylar yığınıydı" derken, elbette, yöntembilimsizliğimizi ima ediyor; "klasik Marksist öğreti" derken de, klasik Marksist diyalektiğin, bir dönem bilimsel araştırmaların yapılmasını engellediğini açıklamış oluyordu. Ve Hilmi Yavuz'un belirttiği gibi Kemal Tahir, "ulusal gerçeği roman malzemesi olarak kullanabilme zorunluluğu ile, bu gerçeği bilimsel olarak temellendirme zorunluluğu"yla karşı karşıya kaldı. Eğri oturalım doğru konuşalım. Bu kolay mıydı?..

Aynı zamanda sanatçı ve bilim adamı olmak kolay mı?..

Bilimin yöntemi başka, amacı başkadır.

Sanatın yöntemi başka, amacı başkadır.

Bilimin amacı, bilinmeyeni bulmaktır; görülmeyeni göstermektir.

Sanatın amacı, insan olaylarını güzellik duyguları uyandıracak biçimde anlatmaktır.

Güzellik duyguları uyandırmak, elbette çok iyidir, çok yararlıdır.

Ya gerçeklik?!

Bilim, bilinmeyen gerçekleri, görülmeyen gerçekleri bulmaya, göstermeye çalışır.

Sanat, güzellik duyguları uyandırmaya çalışır.

Bu yazıda konu, hem gerçeklikle hem güzellikle aynı zamanda karşı karşıya kalmış Kemal Tahir'dir. Ve bütün sorun şudur: Kemal Tahir ne kadar başarılı olmuştur? Bilimsel gerçeklikte ne kadar başarılı olmuştur, sanatsal gerçeklikte ne kadar başarılı olmuştur? Bu satırların sosyolog yazarı, elbette ancak ve ancak bilimsel gerçeklikteki niteliği bakımından Kemal Tahir'le ilgili birkaç söz söyleyebilir.

1) Selâhattin Bağdatlı/Selâhattin Hilav'la Konuşma, *Türkiye Defteri*, İstanbul, 1975, sayı 18, s. 531.

Kemal Tahir'in sanatsal gerçeklikteki niteliğinin değerlendirmesi, elbette, sanat sosyologlarının, sanat tarihçilerinin ve sanat eleştirmenlerinin görevleri kapsamına girer. Romancı Kemal Tahir, sosyoloji, tarih, ekonomi vb. adını taşıyan bilgi alanlarına eğildi. Bu bilgi alanlarını kapsayan bilimlere toplumsal bilimler dendiğine göre, bu bilimlerin yöntembilimi üzerine birkaç kelime söylemek gerekecektir. Bir kere, bilimler yöntemleriyle adlandırılır. Örneğin, analitik bilim, ampirik/pozitivist bilim, işlevselci bilim, yapısalcı bilim, diyalektik bilim vb.

Hemen belirtmeliyim ki, Kemal Tahir, bu yöntemlerden diyalektik yöntemi yeğlemiştir, seçmiştir. Ve ne mutludur ki Kemal Tahir, Selâhattin Hilav'ın andığı "klasik Marksist öğretinin" tuzağına düşmemiştir. Çünkü, biraz önce de belirttiğim gibi, klasik Marksist öğretinin yöntemi olan Marksist diyalektik, 1950, 1960, 1970'lere kadar dünyada ve Türkiye'de bilimsel araştırmaların yapılmasını engelliyordu. Bu yıllara kadar, dünyada ve Türkiye'de diyalektik yöntemin doğru dürüst bir uygulaması görülmemişti. Sadece ve dolaylı olarak kimi toplumsal gözlemlerde diyalektik yöntem sezinleniyordu.

Bilimin amacının bilinmeyen gerçekleri bulmak olduğunu söylemiştim. Kemal Tahir bilim adamı değildi, romancıydı. Ama, romanını gerçeklikler üzerine kurmak istiyordu. Kendisi bilim adamı olmak için yetişmemişti. Fakat, gerçeklikleri bilimin bulduğuna inanıyordu. Bilim yoluyla gerçeklikleri öğrendikten sonra, bilimsel gerçeklikler her şey olmadığına göre, sanat-edebiyat ürünlerinin, bilimin temel aracı olan bilimsel yöntemi zenginleştirici öğeler taşıdığı bilindiğine göre, yani böyle bir olanak olduğuna göre, niçin bir Kemal Tahir ya da başka bir sanatçı/edebiyatçı, "ben böyle bir olanağı gerçekleştirebilirim" hevesi, iradesi ve iddiasıyla ortaya çıkmasındı? Elbette engeller yoktu; varsa da bu engeller aşılabilirdi diye, herhalde, bir Kemal Tahir ortaya çıktı.

Kemal Tahir, Marksist diyalektiğin tuzağına düşmedi derken, kendisini bu tuzaktan kendi izlenimleriyle koruduğunu düşünmek gerekir. Çünkü, kendisi aynen şunları yazmıştı: "Gerçekçi olabilmek çok zordur. Çünkü bikez elde edilince sürgit kullanılmaz. Her durumda gerçekçiliği yeniden elde edip geliştirmek gerekir." Böyle söyleyen bir Kemal Tahir, klasik Marksist öğretinin Marksist diyalektiğinde elbette debelenmeyi göze alamazdı... "Her durumda gerçeklik" diyor. Böyle diyen birisi, elbette her

türlü dogmatizmi reddedeceği için Marksist diyalektiği de reddetti.

O zaman Kemal Tahir'in diyalektiği ne idi sorusuna, kanımca, verilecek en doğru cevap şu olmalıdır: Göreli diyalektik ya da gerçekçi diyalektik. Kemal Tahir, bu göreli diyalektiğinde başarılı olabildi mi sorusuna gelince, bu sorunun cevabı için, kendim bir sosyolog olarak şu cevabı verebilirim. Bu irdelenmesi gereken bambaşka bir konudur. En azından şunu söyleyebilirim ki, göreli diyalektiği yeğlemesini bilen bir Kemal Tahir'in ve bu yöntemle Türk/Türkiye gerçeği üzerine eğilmek isteyen aynı Kemal Tahir'in, sosyolojik kuram ile sosyolojik araştırma arasında ya da sosyolojik kuram ile ampirik/görgül araştırma arasında bilimsel olarak bağlantı kuran bir çalışmasını ben görmedim de, okumadım da... Yani, kısaca, tarih boyunca Türk toplumunun yapısının belirlenmesinde, küçük toplulukların, toplumsal katmanların, toplumsal sınıfların ve tüm toplumun karşılıklı ilişkilerini ya da çelişik güçlerini nesnel olarak yansıtan bir Kemal Tahir çalışması görmedim. Kısacası, kendisi, göreli diyalektiği seçmekle olumlu bir girişimin başlangıcını kavramış oldu. Fakat, bu göreli diyalektik yöntemini araştırma teknikleriyle somutlaştıramadığı için, "nasıl" olduya, "ne biçimde/ne yolla" olduya, yani bu sorulara cevap arayan diyalektik yönteme işlerlik kazandıramadı. Kemal Tahir, iyi bir yöntem seçti; fakat, bu seçtiği iyi yöntemle tarihsel olgulara içerik kazandıramadı; sadece kendince bir izlenimler imparatorluğu kurdu. Hiç yararı olmadı mı? Çok yararı oldu. Romancılığı üzerine bir şey söylemek zaten bana düşmez ama, ben sosyolog olarak, Kemal Tahir'in kimi izlenimlerindeki yanlışlıklar bir yana, Türkiye'de şimdiyi geçmişe bağlayan doğru bir tarih bilinci uyanmasına hatırı sayılır bir katkısı olduğunu söyleyebilirim.

İmparatorluk olarak nitelendirdiğim Kemal Tahir'in izlenimleri üzerine şunları belirtmek isterim. Kemal Tahir'e haksızlık etmemek de gerekir; çünkü bir izlenimler imparatorluğu kurarak tarihsel olgulara içerik kazandıramadığını söylediğim zaman, amacım Kemal Tahir'le ilgili verilere dayandığımı göstermekti. Eğer ömrü elverseydi, bu izlenimlerinden hareketle, bu izlenimlere, kendi araştırmaları sonucunda nasıl bilimsel içerikler kazandırabileceği sorusuna cevap verilemez ama, Kemal Tahir'in bilgi ve yeteneği ile yurt sevgisi böyle bir umutlu soruyu sormayı hak eder. Kısacası, Hilmi Yavuz'un belirttiği gibi, "ulusal gerçeği roman malzemesi olarak kullanabilme zorunluluğu ile, bu gerçeği bilimsel olarak temellendir-

me zorunluluğu" kanımca, Kemal Tahir'i Türk insanı ve Anadolu Türklüğü üzerine düşünmeye ve *araştırmalara yöneltmiştir*. Bu noktada, Naci Çelik'in 'Kemal Tahir ve Tarih Notları Hakkında' başlığını taşıyan yazısından şu alıntıları yapmak yararlı olacaktır:

> Gerek romancının sağlığında gerek ölümünden sonra "notları" sıralayıp hazırlama görevi bana aralıklı iki kere verilmişti. İlkinde Kemal Tahir'le beş ana başlık tespit edip, notları bu sınıflamaya göre ayırmaya başladık.
> I. Anadolu'nun Türkleşmesi ve Osmanlı'nın Doğuşu,
> II. Osmanlıların Gelişimi ve Dünya İmparatorluğu Haline Gelişi,
> III. Gerileyiş ve Batılaşma,
> IV. Yıkılış,
> V. Cumhuriyet,
> Kemal Tahir bu beş maddede toplanan "notları" gözden geçirerek, birçok yerini yeniden yazmayı ve beş ayrı defter şeklinde yayınlamayı düşünüyordu. Ölüm bırakmadı.[1]

> "Notlar" üstüne daha genel bir fikir edinebilmek için, yazıların başlıkları da açıklık getirebilir. Sınıflandırma için teker teker not aldığım arabaşlıklar sıradan şöyle gidiyor:
> Osmanlılık ve Tekkeler (Batınilik)/ Osmanlılık ve Hilafet/ Kuvayı Milliyenin Kafkasya Politikası/ Ne Güzel Emperyalist Kavga/ Batılaşma ve Osmanlılar/ 31 Mart Olayı/ Eskiciyan Yazması/ Batılaşma ve Emperyalizm/ Osmanlılık, Tatarlar ve Ruslar/ Din ve Devlet İlişkileri/ Osmanlılık ve Türklük/ İttihatçıların Devrimciliği/ Ordu ve Politika/ Cunta Rezaletleri/ Mustafa Kemal Meselesi/ Milli Kurtuluş ve İstiklal Üzerine/..., Anadolu'nun Osmanlılaşması/ Batı Uygarlığına yetişmek...[2]

Özetini vermekle yetindiğim bu sınıflandırmanın Kemal Tahir'in sağlığında yapılıp yapılmadığı belirtilmiyor. Fakat, bu sınıflandırmanın Naci Çe-

1) Naci Çelik, "Kemal Tahir ve Tarih Notları Hakkında", *Türkiye Defteri*, İstanbul, 1975, sayı 18, s. 491.
2) Naci Çelik, "Kemal Tahir ve Tarih Notları Hakkında", *Türkiye Defteri*, İstanbul, 1975, sayı 18, s. 492.

lik'in Kemal Tahir'le birlikte yaptığı beş maddelik sınıflandırmayla sistematik bir bütünlük sağlamadığı belli oluyor. Ben bunun üzerinde durmak istemiyorum; çünkü bu konuda ayrıntı bu yazının amacı değildir. Yalnız şunu çok merak ediyorum: Eğer yaşasaydı toplumsal bilimlerdeki diyalektiğin işlem ilkesi olan –yöntem ilkesi demiyorum– "bugün"lerden "dün"lere gitmeyi Kemal Tahir uygulayacak mıydı?

"Bilinci, düşünceleri ve görüşleri ile, gördüğü, duyduğu, bildiği, yaşadığı gerçeklik arasında mümkün olan en büyük uygunluğu ve tutarlılığı kurmak isteyen bir sanatçıdır."[1] Kemal Tahir için bunları söyleyen Selâhattin Hilav bence bu özlü saptamasına şu değerlendirmeleri eklemiştir:

> Bundan ötürü, klasik Marxist öğretinin Türk toplum ve insanı açısından yeterli olmadığını, Marxist metodun orijinal bir şekilde uygulanarak gerçeklerimizin ortaya çıkarılması gerektiğini açıkça ileri sürüp bu ülkede sesini ilk yükseltenlerden ve bu konuda bilimsel çalışmalara girişenlerden biridir. Yazarın tarih ve sosyoloji tutkusu; kendi düşünce doğrultusunda olduğunu sezdiği her yeni araştırmaya karşı duyduğu sınırsız ilgi bundan ötürüdür. Somut Anadolu insanını çok iyi tanıyan ve kendisine sunulmuş ölçüler içine yerleştiremeyen yazar, bugünün dünden geldiğini bildiği için, Osmanlı toplumunun yeni bir gözle araştırılması gerektiğini düşünmüş; bilim adamlarımızda bile rastlanmayan bir tutku ve ilgiyle, tarih bilimi alanında incelemeler yapmıştır. Yazar, özellikle, Türk toplumunun, Batıda görülen üretim biçimlerinden farklı bir yapıya sahip olduğu üzerinde durmuştur. Bu varsayım 'faraziye' onu çok daha önceden sezmiş olduğu bazı somut gerçeklerin felsefi ve bilimsel bir şekilde ifade edilmesine götürmüştür. Kemal Tahir, bu irdelemeleri sonunda özellikle Batıdaki anlamda derebeyliğin 'feodalite', klasik Türk toplumunda mevcut olmadığı sonucuna varmıştır. Bu, Kemal Tahir'in felsefi düşüncesinin temelini teşkil eden çok önemli bir noktadır. Yazar, bu ilkeden hareket ederek, görüp yaşadığı somut Türk insanı gerçeğini genel bir kavram çerçevesi içine oturtmuştur.[2]

1) Selâhattin Hilav, "Kemal Tahir'in Felsefi Düşüncesi ve *Devlet Ana*", *Türkiye Defteri*, sayı 7, s. 7-8, İstanbul 1974.
2) Selâhattin Hilav, "Kemal Tahir'in Felsefi Düşüncesi ve *Devlet Ana*", *Türkiye Defteri*, sayı 7, s. 8, İstanbul 1974.

Her şeyden önce şunu söylemek isterim ki rahmetli ve değerli dostum Selâhattin Hilav'ın Kemal Tahir ile ilgili bu saptamalarının benim yaklaşımlarımla örtüştüğünü görmek beni son derece mutlu etmiştir. Selâhattin Hilav'ın "Marksist metodun orijinal bir şekli" dediği yaklaşımı, ben, kimi zaman "zenginleştirilmiş diyalektik", kimi zaman "göreli diyalektik" olarak adlandıran biriyim. İkinci olarak, ben, Kemal Tahir için "izlenimler imparatorluğu kurdu" demiştim. Hilav, belki biraz daha vurgulamış olmak için "Kemal Tahir, Türk toplum gerçeğinin en gizli ve en temel unsurlarını, en canalıcı noktalarını ve kaynaklarını dile getirmeye yöneldiğini belli etmişti," diye yazmaktadır. Yani, bence, Hilav ve ben demek istiyoruz ki, Kemal Tahir, Türk insanı ve Türk toplum gerçeğini bilimsel olarak açıklayabilmek için kurulacak varsayıma/varsayımlara değerli hem de çok değerli katkılar yapmıştır. Hilmi Yavuz'un "ulusal gerçeği roman malzemesi" yapmak için, "bu gerçeği bilimsel olarak temellendirme zorunluluğu üstlendi" dediği Kemal Tahir, bu bilimsel zorunluluğun gerektirdiği bilimsel çalışmanın/araştırmanın ilk iki aşamasından yüzünün akıyla çıkmıştır. Bu ilk iki aşama, konuyu sınırlandırmak ve konu üzerine varsayımlar kurmaktır. Çok kısaca, bilimsel araştırmanın verileri toplamak, değerlendirmek ve sonuçları açıklamak olarak özetlenen aşamalarında Kemal Tahir kendini gösterememiştir. Ömrü yetseydi, yetenekleri ve birikimleri kendini göstermeye elverirdi diyebilirim. Çünkü asıl bu üç ve dördüncü aşamalarda, tüm toplumsal olaylar kapsamında çelişik güçlerin gelişmesi ve nicelikten niteliğe dönüşümleri nicelenir, araştırılır.

Kemal Tahir'in her şeyden önce bir romancı olduğunu asla unutmayarak, edebiyat sosyolojisi bakımından da, bir edebiyat türü olan romanın bir edebiyat yaratısı olarak nasıl oluştuğunu anladıktan ve açıkladıktan sonra kendisinin edebi değeri hakkında hüküm vermek gerekir. Edebiyat sosyolojisinin uzmanlık alanım olmadığını bu yazının ilk sayfalarında belirtmiştim. Fakat genel sosyoloji bilgisinin, özel sosyolojiler üzerine öğrettiklerini hatırlayarak, edebiyat sosyolojisinin edebi ürünleri/edebi yaratıyı, insanların günlük hayatlarında karşılaştıkları sorunların ve bu sorunların çözümü ile ilgili uğraşların söylemi olarak incelediğini belirtmek gerekir. Kemal Tahir'i bu açıdan edebiyat sosyolojisi uzmanlarının elbette derinliğine incelemesi gerekmektedir.

Kemal Tahir'in romanları ve ideolojisi konusunun, bu yazımın amaç-

larından biri olmayacağı açıktır. Çünkü, böyle bir konuyu irdelemek edebiyat/roman eleştirmenlerinden beklenir. Fakat, edebiyat ve ideoloji arasındaki ilişkiler konusunda şu düşünceleri belirtmekte yarar görüyorum: "Gerçekte, güzel bir edebiyat eserini kötü bir edebiyat kitabından ayıran fark, tezli eserlerle tezsiz eserler arasındaki karşıtlıkla açıklanmaz. Söz konusu fark, şu kesin noktada bulunur; yani yazarın güdümlü/angaje olmadığı tezli edebiyatla yazarın güdümlü/angaje olduğu tezli edebiyat arasındaki farkın bulunduğu kesin noktada bulunur."[1] Ayrıca bilim bilimdir; edebiyat edebiyattır. Bilim, yöntem aracılığıyla ve nesnellikle amacına ulaşır. Edebiyat, duygu aracılığıyla amacına ulaşır. Bu yüzden, bilimle edebiyat arasındaki fark çok büyüktür. Fakat, sağlam ve gerçekçi bir edebiyat için, bilimsel olarak toplumsal ve tarihsel gerçeklerin bilinmesinin edebiyatçıya katkısı çok yararlı ve çok önemlidir. Toplumsal sorunları sosyoloji inceler. Edebiyatçı, karşılaştığı, yaşadığı sorunları duygu ve sanat yoluyla anlatır. Kemal Tahir'in romanları ile kendi kişisel yaşantısı arasındaki ilişkiler ise yine bambaşka bir araştırma konusudur.

Kemal Tahir ile ilgili bu yazıyı bitirirken, Türk insanı olarak Kemal Tahir'in Türkçe ve Türkiye ile ilgili şu iki konumunu hiç unutulmaması dileğiyle, burada yinelemek istiyorum. "Kemal Tahir, Türk tarihi ve toplumu hakkındaki orijnal ve sağlam görüşlerinden hareket ettiği için hem 'mahalli ağızları', hem Türkçenin küçümsenmiş ve unutulmuş nesir dilini (eski büyük yazarlardan yararlanarak) hem de yeni imkânlarını kaynaştırarak ve aşarak kullanabilmiştir. Eserlerindeki eşsiz dil ve üslup güzelliğinin kaynağı bu davranıştadır. Daha önceki romanlarında da görülen bu özellik, 'Devlet Ana'da en yüce noktasına erişmiştir. Türkçenin unutulmuş olan dehâsı bütün boyutları, zenginliği ve haslığıyla ilk olarak Kemal Tahir'in eserlerinde kendini göstermektedir."[2]

Kemal Tahir ile Halit Refiğ arasındaki büyük dostluk bilinir. Bir gazeteci Halit Refiğ'e, "Kemal Tahir'le sizi birbirinize bağlayan büyük dostluk nedendir?" diye sorduğunda, Halit Refiğ şu cevabı verir: Vatan sevgisi...

Kemal Tahir ve Halit Refiğ gibi iki büyük Türk sanatçısını birbirine bağlayan vatan sevgisi, bu son yıllarda Türkiye'de tartışılır hale geldi. Ne kadar acı!.. Ben de vatan sevgisiyle o ikisinin dostluğunu özlüyorum...

1) Claude Roy, *Défense de la Littérature*, Paris, 1968, Gallimard, s. 176.
2) Selâhattin Hilav, "Kemal Tahir'in Felsefi Düşüncesi ve *Devlet Ana*", *Türkiye Defteri*, sayı 7, s. 11, İstanbul 1974.

Bizim Kuşağın Kemal Tahir Okuma Serüveni...

KURTULUŞ KAYALI

Bizim kuşağın hadi o Füruzan'ın tabiriyle "47'lilerin" Kemal Tahir'le ilişkisi hep sorunlu olmuştur. Yani 60-65 yaş arası kuşağın Kemal Tahir'i okuma serüveninin hem genel hem de bireysel etkilerine bakmak anlamlı olabilir. Bu kuşağın Kemal Tahir'e ulaşma, onunla buluşma olanağı sınırlı olmuştur. Daha doğrusu geç ve güç olmuştur. Türk okuryazarının bazı hususlarla karşılaşması dönemin özellikleri çerçevesinde gelişmiştir. 1950'li yılların sonlarında okumasa da bu kuşağın kulağında iki isim tak diye kalmıştır. Bu isimlerden biri Mahmut Makal, diğeri de Yaşar Kemal'dir. Örneğin ben 1960'lı yılların başlarında *Bizim Köy*'ü de biliyordum, *Ince Memed*'i de. Hattâ 1967 yılında *Hürriyet* gazetesinde *Ince Memed*'in ikinci cildi tefrika edildiğinde metni oradan okudum. Ve o sıralarda zaten *Bizim Köy*'ü okumuştum ve Bedri Rahmi'nin "Herifçioğlu Sen Michelde Koyuvermiş Sakalı/Ne yapsın Bizim Köy'ü, Nitsin Mahmut Makal'ı" dizelerini biliyordum. Nitekim o dönemin entellektüelleri ülke gerçeğini *Bizim Köy*'ün temsil ettiğini düşünüyorlardı. Böyle bir saptama Şerif Mardin'in bir yazısında da var.

Bizim Köy toplum gerçeğini olanca katılığıyla sergilerken *Ince Memed* de toplumsal başkaldırı yolunu gösteriyordu. Kitabın, tefrika halinde *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanma serüveni eski kuşak tarafından, Cevat Fehmi Başkut tarafından engellenmeye çabalansa da yayınlanması sağlanabiliyordu. Özellikle bir müddet sonra da *Ince Memed*'in etkisi çok daha kökleşti. Aslında iki kitabın öne çıkmasında iki kurumun kesinlikle bir etkisi vardır. Bunlardan biri *Varlık* dergisi ve Varlık Yayınları'dır. *Bizim Köy* kitabı Varlık Yayınları'ndan yayınlanmıştır. Bu yayınlardan yayınlanmaktan öte bizatihi Yaşar Nabi Nayır'ın girişimiyle gündeme getirilmiştir. Zaten o dönemlerde Köy Enstitüsü kökenli yazarların metinleri *Varlık* dergisinde, ki-

tapları da Varlık Yayınları'nda yayınlanmıştır. Aslında onların toplumda kök salmaları 1960'lı yılların sosyalizm anlayışından belirgin olarak önce olmuştur. Enstitü kökenli yazarların dönemin edebiyat zihniyetiyle buluşması 1950'li yıllardadır. Mahmut Makal *Cumhuriyet* gazetesi tarafından İstanbul'a davet edilmiş ve onun İstanbul'da dolaşması gazete sütunlarına yoğun olarak yansımıştır. Aslında bu durum köy kökenli enstitü edebiyatının mevcut edebiyat anlayışı içine eklemlenme, onunla barıştırılma hareketidir. *Varlık*'ın buradaki işlevi de budur. Önemli bir hususdur. Dönemin bütün entellektüelleri köy edebiyatı konusunda güzelleme yazmışlardır. Örneğin Fakir Baykurt da Yunus Nadi roman ödülünü Kemal Tahir'den çok daha önce kazanmıştır. Yaşar Kemal de daha *İnce Memed* romanı tefrika edilmeden önce *Cumhuriyet* yazarıdır, daha doğrusu çalışanıdır. *Cumhuriyet* de o dönemlerde anti-komünist bir doğrultuda heyecanlı sayılabilecek bir tarzda yayın yapmaktadır. Ve bu dönemde Kemal Tahir ismi bilinen bir komünisttir. Ve dönemin meşru olarak kabullenilen *Varlık* ve *Cumhuriyet* gibi yerlerinde görünmesi mümkün değildir. Ve o kitaplarını Aziz Nesin'le ortak olarak kurduğu Düşün Yayınları'ndan yayınlamaktadır. Kemal Tahir'in yayın hayatında kökleşmesi daha sonra gerçekleşmiştir. Orhan Kemal'in bile bazı metinleri Varlık Yayınları'ndan yayınlanmıştır. Kemal Tahir zaten bu yazarlar/romancılar arasında sanatsal ürünlerini en geç yayınlayan romancı olmuştur. Gündelik gelişmelerle pek fazla bağlantılı görünmemektedir. Yeni dönem bir ölçüde sosyalizmin gündemde olmadığı bir tarih kesitidir. Üç Kemal'lerin sadece ikisi gündemdedir. Dikkat edilirse sadece ikisi gündemde kalmıştır. Bugünlerde de.

Sosyalizmin gündemde olmadığı dönemde Kemal Tahir *Göl İnsanları*'nı, ilk ve tek öykü kitabını, köy romanlarını, *Sağırdere*, *Körduman* ve *Köyün Kamburu*'nu, *Esir Şehir* kitaplarının ikisini yayınlamıştır. İlki 1955'te yayınlanan köy romanları didaktik mahiyette değildir ve diğerlerinin yazdıklarının aksine didaktik mahiyet taşımamakta; tarihsel geçmişi deşelemesi ve olumlu tip olmaması anlamında eleştirel bir şekilde değerlendirilmektedir. Diğer romanları da ayrıntılı bir şekilde o dönemde neredeyse kimselerin gündeminde olmayan Milli Mücadele'yi sorgulamaktadır. Dönemin fazla satar yazarlarından Orhan Kemal de Kemal Tahir'in insan sevgisi konusunda eleştirel bir tutum takınmaktadır. Ki daha sonra bu tarz metinleri Fethi Naci de yazacaktır. Köy romanlarının sinemaya uyar-

lanması konusunda güncele, gündelik etkiye daha açık oldukları için ondan ziyade Orhan Kemal'in ve Fakir Baykurt'un romanlarına ilgi olmuştur. Daha yayınlanmasından hemen sonra *Yılanların Öcü*'nün tiyatroya ve sinemaya uyarlanması gündeme gelmiştir. Kemal Tahir'in köy hikâyelerine Erdoğan Tokatlı'nın 1980'li yıllarının ortalarından sonra "Güneşe Köprü"yü çekmesiyle sıra gelmiştir. Ki Kemal Tahir'e düşünsel anlamda yakın yönetmenlerin hiçbiri de Kemal Tahir'in herhangi bir köy romanını sinemaya uyarlamamıştır. Kemal Tahir'in sinemaya uyarlanan çoğu metni özgün senaryolardır. Milli Mücadele romanlarını da diğer güncel yazarlar ve bu arada Talip Apaydın oldukça geç bir döneminde yazmıştır. Bu durum farklılığını bazı noktalarda aramak/odaklaştırmak mümkündür.

Önce Kemalizm Sonra Sosyalizm

Kemal Tahir gençlik yıllarında, daha doğrusu ilkgençlik yıllarında Kemalizmi coşkulu bir şekilde yaşamış ve belki de ters bir dönemde sosyalizmle buluşmuştur. Sosyalizmle coşkulu buluşma erken gerçekleşmiş, belki bunun nedeni de Kerim Sadi ve Nâzım Hikmet olmuştur. Sosyalizmle buluşma Donanma Davası nedeniyle en verimli olabilecek yıllarını hapiste geçirmesine neden olmuştur. Aslında köy romancıları ve suyun akarına giden romancılar sosyalizmin aydın katında iktidar olduğu dönemde sosyalizmle buluşmuşlardır. Dolayısıyla onların her iki dönemleri itibariyle edebiyat alanındaki, bürokrasi alanındaki iktidarlarla problemleri olmamıştır. Bir de yükselen güncel, başat, baskın siyasetlerle bağlantılar kurmuşlardır. Bu anlamda örneğin Fakir Baykurt'un çok uzun yıllar TÖS başkanlığı yapması ve Yaşar Kemal'in hem *Ant* dergisinin kurucularından biri olması hem de TİP'in merkez karar organında yer alması, uzun yıllar yer alması önemli bir gösterge olarak nitelenmelidir. Kemal Tahir'in bu tarz güncel gelişmelerle hiçbir bağlantısı yoktur. Zaman içinde de Kemal Tahir'in Kemalizmi ve Türkiye'de anlaşılış biçimi itibariyle sosyalizmi köklü sayılabilecek bir şekilde eleştirmesi söz konusudur. Ve hattâ köy romancılarının ve Yaşar Kemal ile Orhan Kemal'in hayatlarının hiçbir döneminde Kemalizm ve Sosyalizm anlayışlarıyla bir problemleri olmamıştır. Yaşar Kemal'in belki dönemin özellikleri çerçevesinde önce Kemalizmle uyumu sonra da Kürt sorununa ilişkin yaygın yaklaşımla uyumu söz konusudur.

70 yıllık zulüm... falan filan kısaca budur. Yaşar Kemal'de Kemalizm eleştirisi bayağı geç bir dönemde gelişmiştir. Ancak hiçbir zaman da serpilip çiçeklenmemiştir. Hele hiç derinleşmemiştir.

Dönemin özellikleriyle uyumlu davranma bir başka durumun daha ortaya çıkmasına yol açmıştır. Dönemin duyarlılıklarıyla sorunu olmayanlar her dönemin başat tarihsel ve sosyolojik açıklamalarıyla da sorun yaşamamışlardır. Onlar dönemin önemli tarihçilerinin ve sosyologlarının meseleleri gördüklerini ve çözümlerini bildiklerini, kendilerinin ise problemleri somutlaştırmakla yükümlü olduklarını düşünmüşlerdir. Kemal Tahir ise ülkenin sosyal gerçeklerini ve tarihsel evrimini doğru açıklamaya çalışan tezler, genellemeler üretmeye erken sayılabilecek bir dönemde, sanatsal metinlerini yazmaya başladığı dönemde girişmiştir. Kemal Tahir konusundaki temel aykırı düşünce eğilimi de bu durumu ayan beyan anlaşılır kılmaktadır. Çoğu yazar dönemin bir siyasal figürünün peşinden gitmektedir. Bunun bilinmesi gerekmektedir. Özellikle bu hususun dikkatlice tespit edilmesi gerekmektedir.

Belki gene bununla paralel olarak edebiyat sorunları üzerine derinlemesine düşünmüştür. Daha doğrusu hem edebiyat üzerine derinlemesine düşünmüştür, hem de toplumsal gerçekler üzerine.

Orhan Kemal'in Yaşar Nabi Nayır'a yazdığı mektuplar da bulunmaktadır. Orhan Kemal'le Yaşar Kemal "İkinci Kuvayı Milliyeciliğimiz" döneminin romancılarıdır. Kemalizm konusunda şüphe izhar etmemişlerdir. Nâzım Hikmet de önemli bir figür olarak olumlanmaktadır. Yaşar Kemal hayatının her döneminde, tabii özellikle 1960'lı yılların ortalarından itibaren Nâzım Hikmet güzellemeleri yazmıştır. 1967 yılında *Ant* dergisi kurulduğunda o dergide de Nâzım Hikmet güzellemeleri kaleme almıştır. Tam o yıllarda Orhan Kemal de *Nâzım Hikmet'le Üç Buçuk Yıl* başlıklı kitabını yayınlamıştır. O dönemde Kemal Tahir'in Nâzım Hikmet'le ilgili olarak söylediği pek bir şey yoktur. Sadece 1960'lı yılların sonlarında Nâzım Hikmet'in kendisine yazdığı mektupları yayınlamıştır. Durum demek ki en temel yönelimleri itibariyle mevcut otoriteyle, değişik mahiyetteki otoritelerle uyum sağlayıp sağlayamamayla ilgilidir. Meselenin bu yönü ciddi olarak araştırılmalı ve tartışılmalıdır.

Edebiyatla dünyayı anlama ve anlamlandırma bizim kuşağın temel doğrultusudur. Zaten bizim kuşaktan bir önceki kuşak da edebiyat ekseninde meseleleri değerlendirmiştir. Hattâ şöyle bir şey söylemek de mümkün. 1950'li yıllarda okuyan kuşağı da büyük ölçüde Varoluşçuluk şekillendirmiştir. Bu Varoluşçuluk da meselenin felsefi boyutlarını öne çıkaran metinler yoluyla değil sanat metinleri yoluyla etkili olmuştur. Bizim kuşak da Marksist metinleri çok erken yaşlarda okumamıştır. Bayağı geç yaşlarda okumuştur. Marksist metinlerin de genellikle daha basitleri okunmuştur. Bunlardan dolayı da edebiyat, özellikle de yerli edebiyat düşünce etkilemede, belirlemede etken olmuştur. Edebiyat metinleri de otobiyografik ve meselenin duygusal boyutuyla ilgilenmiş gibidir. Bir başka deyişle dönemin, 1960'lı yılların haleti ruhiyesini 1960'lı yılların mantalitesiyle anlamlandırmak mümkündür. O dönem yavaş yavaş da, naif de olsa Marksist klasiklerin Türkçede yaygınlaştığı yıllardır. Ancak edebiyatın ülke gerçeklerine vâkıf olduğunun düşünüldüğü ve edebiyatla ülke hakkında düşüncelerin ifade edilebileceğinin gündemde olduğu yıllardır. Edebiyatın düşüncenin kesinlikle dışında mütalaa edilmediği bir dönem.

O dönemde *Rahmet Yolları Kesti*'nin benimsenerek okunması söz konusu değil. Hakeza, Esir Şehir kitaplarının da. O dönemde yazdıkları, belki *Yorgun Savaşçı*'ya kadar yazdıkları bizim kuşağın pek ilgisini çekmiş metinler değil. Milli Mücadele yılları zaten merkezi bir yerde durmuyor. Aslında *Yorgun Savaşçı* da eski tarz yaklaşımlarına uygun bir metin. Roman karakterleri farklı ve bunun yanında metinlerinde yoğun olarak tarihsel arka plan var, ilave olarak da yoğun bir Milli Mücadele var. Bu nedenle de Kemal Tahir yazdığı dönemin ortak yazarlarından ziyade Yakup Kadri'nin Reşat Nuri'nin çağdaşı gibi. Buna dikkat etmek lazım. Bu nedenlerle de yeni dönemin yazarları/romancıları ölçüsünde dikkat çekip benimsenmemiştir. Gerek romancı olarak, gerekse genel düşünsel eğilimi açısından benimsenecek bir yerde durmamaktadır. Daha sonra *Yorgun Savaşçı* romanına yönelik, bir kısmı aynı mekândan gelen tepki bir ölçüde Kemal Tahir'in düşünsel olarak sonraki konumuyla bağlantılıysa, bir ölçüde de olsa meseleleri derinlemesine çözümleme denemesinden kaynaklanmaktadır. Romancı ve entellektüel olarak Kemal Tahir büyük ölçüde

budur. Ve 1971 yılındaki genellemeleri de ilk dönemdeki tartışmalarından, ilk dönemdeki incelemelerinden kaynaklanmaktadır, bariz olarak onlara yaslanmaktadır. 1965 yılındaki *Yorgun Savaşçı* da dahil olmak üzere bir Osmanlı okuması ve Milli Mücadele üzerine odaklaşan düşünce denemesi fotoğrafı iyi sayılabilecek bir şekilde ele vermektedir. O döneme kadar bizim kuşağın meseleden bir nebzenin ötesinde uzak durmasının nedenleri vardır. Belki bir ölçüde farklıdır ama Osmanlı belki de bizim kuşak okurunun hiçbir şekilde gündeminde değildir. Hakeza Milli Mücadele de. Zaten bu iki konuda yoğunlaşmanın hiçbir anlamı yok gibidir o yıllarda. O dönemin tutulan romanları bunun kanıtıdır. Osmanlı üzerinde durulmayacak kadar yaşadığımız günden uzak, Milli Mücadele'nin birincisi değil de ikincisi yoğun olarak gündemdedir. Osmanlı'nın hiçbir biçimde olumlu yönü bulunmamakta olup Milli Mücadele de bize en ince ayrıntısına kadar sağlıklı bir şekilde anlatılmıştır. Bunun, bunların alternatifi olan kitaplar ise klasik tarihsel romanlardır. Atsız'ın romanları bir yönü itibariyle böyledir ve Milli Mücadele'yi 1960'lı yıllarda anlatan romanlar Osmanlı'yı anlatan, Osmanlı'yı anlatan klasik romanlar, örneğin Abdullah Ziya Kozanoğlu romanları gibidir. O dönemde daha hayatımıza Brecht ve yabancılaştırma ögesi girmemiştir. Zaten bunların girmesi de belirgin bir şekilde problemli olacaktır.

Hâlâ girmiş midir o da ayrı mesele. Kemal Tahir'in metinlerinin bu anlamda farklı tarafları ortadadır. O sıralarda *Yön*'de Osmanlı'ya dair yazısı yaptıklarına dair bir fikir verebilir. En kritik metinlerden biri o ilk baskıları da dahil olmak üzere yazdıklarının ve kitaplarının/romanlarının Osmanlı ve Milli Mücadele'ye bakış biçimlerini karşılaştırmayı deneyen yazılardan geçer. Bu farklar üzerine yoğunlaşmak belki de Kemal Tahir'i daha doğru anlamanın yolunu sunar. O dönemde Türk edebiyatının ana ekseni yakın ve uzak geçmişi değil yaşananı anlatmak üzerinedir ve dönemin temel metinleri, benimsenen metinleri *Onuncu Köy* gibi, *Amerikan Sargısı* gibi yaşananlar konusunda okurun kolaylıkla özdeşleşebileceği metinlerdir. Kemal Tahir romanları bu nedenle de belirgin olarak dönemin atmosferine uzak durmaktadır. Günümüzün özdeşleştirmeci (o günün de) mantalitesinden hiç de uzak değildir o sıraların olağan romanları. Bu ikili uzaklık Kemal Tahir'in metinlerinin, romanlarının özümsenmesinin, ondan öte benimsenmesinin önünde önemli birer engel olarak durmaktadır.

Dolayısıyla 1967 yılına kadar işte Kemal Tahir o üç Kemallerin içinde en kıyıda duran, en az benimsenen bir romancı olarak belirmektedir. Diğerleri, yazdıklarıyla bir ölçüde klasik olurken, örneğin *Ince Memed, Ortadirek* ve *Bereketli Topraklar Üzerinde* gibi kitaplar öne çıkarken, Kemal Tahir'in neredeyse hiçbir, tabir caizse, köy romanı gündeme girmemiştir.

Ancak burada bir husus daha gündeme alınıp müzakere edilmelidir. Herkes tarım üzerinde tezlerini, Türkiye'ye dair tezlerini o dönemin romanında anlatıldığından biraz daha az basit bir şekilde ifade etmiştir. Bu anlamda Kemal Tahir'in düşünce dünyası belirgin olarak farklıdır. Kimseler de bu farka, bu farklılıklara binaen dönüp de Kemal Tahir romanlarına yeniden bakmamıştır. Aslında 1980'den sonra Türkiye'de sosyal bilimlerde dönüp eski dönem mantalitesinin, köy sosyolojisinin yeni baştan değerlendirilmesi gündeme gelmemiştir. Bu çerçeveden bakıldığı zaman Kemal Tahir'in köye ilişkin romanlarının birer klasik olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Hem de sadece bir edebiyat klasiği olarak değil. Bahattin Akşit'in özeleştiri de içeren makalesi bu konuda yol gösterici olabilir.

Hem de romanlarına yönelik "kimse kimseyi sevmiyordu" nitelemesi Kemal Tahir romanlarından bizim kuşağın uzaklaşmasının nedeniydi. Daha doğrusu nedenlerinden biriydi. Dar bir popülizmi de yoktu romanlarının. Bu nedenle de bizim kuşak, sadece bizim kuşak değil bir önceki, bir sonraki kuşak da Kemal Tahir romanlarından uzaktı. Bununla paralel, bununla beraber düşünülebilecek bir başka konu da dönemin düşünsel zihniyetinin tam da ortasında olmamasıydı yazdıklarının. Romanlarındaki gerçek kişilerin problem yaratması, yaklaşımlarının, tespitlerinin problem yaratmasından kaynaklanıyordu. Yoksa romanda gerçek kişi olması problem yaratmıyordu. Örneğin bir zamanlar Erol Toy'un *Imparator* romanı hiç de sorun oluşturmamıştı. Ama o dönemde Kemal Tahir romanı bariz bir şekilde kenarda durup merkezi bir yer almıyordu. Yıllar sonra "benim için Kemallerin içinde en önemlisi Orhan Kemal'dir," demesi, Selim İleri'nin böylesi bir nitelemede bulunması, sonradan meseleye ne ölçüde farklı baktığının önemli bir işaretidir.

Dönem açısından Kemalizme, belki de daha doğrusu Kemalizmin güncel yorumlarına uzaklık Kemal Tahir'i bizim kuşaktan uzak tutuyor. Ancak zaman içinde sosyalizmin Türkiye'de cazibe kazanması uzaktan uzağa bir Kemal Tahir ilgisi yaratıyordu. 1967 yılında *Milliyet* gazetesinde Ce-

lal Bayar'ın metni, anıları eski döneme dair nitelemeleri üzerine bir değerlendirme yazması onu kendi yakınındaki insanlardan da uzaklaştırıyordu. Sosyalizmin giderek daha cazip bir hal alması ve çekim merkezi haline gelmesi Kemal Tahir ismini biraz daha cazip bir hale getiriyordu. Ancak bu durum bir uzaklığı, bir gizemi hep beraberinde taşıyordu. Bunun bir süre böyle devam edeceği görülüyordu. Kemal Tahir bir siyasal figür olarak biraz, biraz değil fazlasıyla flu görülüyordu. Ta ki bir noktaya kadar. Kırılmanın gerçekleştiği bir noktaya kadar.

Kırılmanın Ana Noktası

Türkiye'de belli bir dönemde, 1967 yılında hemen her şey daha bir kristalize olmaya başladı. DİSK de 1967 yılında kuruldu. *Ant* ve *Türk Solu* dergileri de aynı yıl yayına başladı. Önceden Türk-İş sendikal mücadelenin tamamını temsil ediyordu. 1967 Haziran'ına kadar da *Yön* genelde Türk sol düşüncesi için genel anlamda platform olmuştu. 1967 yılında bir anlamda farklı farklı sesler çıkmaya başladı. Türkiye'de bir değişik rüzgar esmeye başladı. Bunun etkilerini özelde Kemal Tahir ekseninde değerlendirmek de kesinlikle önemli bir tahlil olarak telakki edilebilir. Yıl aynı zamanda Marksist klasiklerin basit olanlarının, vulgarize olanlarının da yoğun olarak okunduğu yılların başlangıcı olarak telakki edilebilir. Nitekim zaten sadece onlar yoğun olarak okunmadı mı?

1967 yılı *Devlet Ana*'nın ve *Bozkırdaki Çekirdek*'in yayınlandığı yıldır. Birisi bir Osmanlı övgüsü olarak algılanmış, diğeri de Cumhuriyet'in en büyük eğitim atılımı olarak görülen Köy Enstitüsü eleştirisi olarak belirmiştir. Dolayısıyla bizim kuşak önceki romanlarının mesafeli okuyucusu iken bu iki romanı büyük bir şaşkınlıkla karşılamıştır. Özellikle *Devlet Ana* daha yaygın bir ilgiyle karşılaşmış, düşünsel ve edebi ortamda belirgin bir hareketlilik yaratmıştır. Burada bir şekilde gericilik ve Osmanlı övgüsü görülmüştür. Ama buna rağmen Kemal Tahir hepten defterden silinmemiştir. Diğeri *Bozkırdaki Çekirdek* ise belki de insanların en hassas olduğu bir konuya yönelik olarak eleştiri getirmiş, CHP'nin 1940'lı yıllar koşullarında toprak reformu girişimi yanında solculuğunun en güçlü öbür kanıtı sayılan Köy Enstitüleri'nin eleştirisi olarak belirmiştir. En fazla dikkat çeken metin *Bozkırdaki Çekirdek* olmuştur. Üzerine en fazla metin ya-

zılan romanı da *Bozkırdaki Çekirdek*'tir. Köy Enstitüleri bir de açık bir tarzda, açık bir şekilde 1960'lı yılların Türkiye tarzı sosyalizminin bir tür alameti farikası olmuştur. Osmanlı'ya yönelik eleştiri yanında ilgisizlik *Bozkırdaki Çekirdek*'i daha belirgin olarak eleştiri odağına oturtmuştur. Edebiyat anlayışı da farklı olan Kemal Tahir'e önemli eleştiriler yöneltilmiştir. Anlatılagelen dönem İsmet Paşa dönemidir. Ve İsmet Paşa döneminin en köklü eleştirisini getiren Kemal Tahir'dir. Daha sonra İsmet Paşa dönemi benden sorulur diyenler Kemal Tahir'den ve düşüncelerinden hâlâ haberdar değildirler. *Devlet Ana* da her ne kadar Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu konu etse de 1920'ler ve hattâ 1960'lar dahil çok geniş bir tarihsel kesiti sorgulamaktadır. Bizim kuşağın bu iki kitabı da yeterince algıladığı düşünülemez. Bir anlamda gazete kültürüyle yetişen ve dönemin önemli gazetelerinde zaman zaman ve özellikle 17 Nisan'da Enstitü, Tonguç ve bir ölçüde Yücel güzellemesi okuyan bir kuşağı *Bozkırdaki Çekirdek*'in çarpmaması mümkün değildir. Bir başka şekilde söylenirse bizim kuşağın *Bozkırdaki Çekirdek*'e çarpılması olacak iş değildir. Tabii bunun sonrasını da bizim kuşak üzerinde ancak sonraki dönemlerde, 2000'li yıllarda da düşünmek gerekecektir.

1969 yılı öğrencilerin hareketlendiği ve fakat TİP'in etkisinin zaman içinde hepten kaybolduğunun gözlemlendiği yıldır. 1969 yılında Kemal Tahir'in hepten farklı bir romanı, İzmir Suikasti bağlamında 1960'lı yıllarda etkili olan maceracı unsurların da rahatlıkla tartışıldığı *Kurt Kanunu* yayınlanmıştır. *Kurt Kanunu* şimdikilerin Erken Cumhuriyet Dönemi olarak adlandırdıkları dönemin tahlilidir. O dönemlerde Kemalizme dönük bu köklü eleştirel roman açısından en ilginç durum metnin, *Ulus* gazetesinde yayınlanmasıdır. O romanın yayınlanmasından bir gün önce de Kemal Tahir'in ortanın solu anlayışından yerli bir düşüncenin çıkabileceğini ifade ettiği konuşması *Ulus* gazetesinde yayınlanmıştır. Dönem, bir ölçüde "muteber" sosyalist anlayışın Kemalizmden ayrışmaya başladığı dönem olmasına karşın roman dikkat çekmemiştir. Hattâ Kemal Tahir'in düşüncesinin gidebileceği en mütekamil yerin sosyal demokrasi olabileceği söylenmiştir. Hem o günlerde hem de çok sonraları Kemalizm konusu bugünlerde olduğu ölçüde gündemde olmadığı için romanın pek üzerinde durulmamış görünmektedir. Bizim kuşağın okuyan kesimi için belki de en çarpıcı metin olarak *Kurt Kanunu* görülmüştür. Tabii o dönemde Kemalizmin tar-

tışılmasının dikkat uyandırması olası değildir. Dönem üzerinde durulduğu zaman bir hususa daha dikkat etmek anlamlı olabilir. O da tam da bu sıralarda Nihat Erim'in Kemalizm tartışılabilir ve fakat CHP genel sekreteri Kemalizmi tartışamaz demesidir. Bizim kuşağı, eğer okuduysa, zamanında okuduysa *Kurt Kanunu*'nun çarpmaması hiç de mümkün değildir. Ama bizim kuşak bu kitabı daha genel olarak eleştirel bir gözle, daha doğrusu hazımsız bir edayla okumuştur. Bu önemlidir. Bu noktada daha detaylı gözlemler daha da önemlidir.

O dönem hakkında daha yaygın bir saptama yapmak anlamlı olabilir. O dönemde İdris Küçükömer'in *Düzenin Yabancılaşması* kitabı daha bir tepkiyle karşılanmıştır. Hattâ kitap yayınlandıktan hemen sonra Cengiz Çandar *Aydınlık* dergisinde Divitçioğlu'nun da ismini anarak İdris Küçükömer'i eleştirmiştir. Fakat Kemal Tahir üzerine/hakkında o bir nitelemede bulunmadığı gibi, o dönemin en temel kitaplarından biri *Kemalist Devrim İdeolojisi* kitabı da sükutla karşılanmıştır. Hattâ Eliçin'in kitabının dergide, *Eylem* dergisinde tefrika edilirken mahkemelik olması bile dikkati metin üzerinde toplamamıştır. Bu iki metin de o dönemin aykırı bir yayınevinden yayınlanmıştır. Meseleyi daha düzgün anlamak anlamında günümüze gelindiği zaman mesele daha bir açıklık kazanır gibi görünmektedir. İdris Küçükömer'in metni çok büyük beğeniyle ve yoğun ilgiyle karşılanmaktadır. *Kemalist Devrim İdeolojisi*'nin de eninde sonunda son döneme damgasını vuran yayınevi tarafından yayınlanması mümkündür. Ancak bir somut durum meseleyi en başından itibaren görünür kılmaktadır. Bu dönemde ve her dönemde sükut suikastinin en âlâsının Kemal Tahir'e karşı yapıldığını görmek gerekir. Ahmet Hamdi Tanpınar'a karşı yapılan sükut suikasti Kemal Tahir'e karşı yapılanın yanında solda sıfırdır. Buna ciddi şekilde dikkat etmek gerekmektedir. Tabii bir de bunun nedenleri üzerinde ciddi olarak düşünmek.

Son Darbe

Tabii ondan sonra, *Kurt Kanunu*'ndan bir iki yıl sonra en çarpıcı kitap, *Yol Ayrımı* gelir. 1971 yılında yayınlanan bu kitap Serbest Fırka ekseninde bir Cumhuriyet değerlendirmesi yapar. Kitabın Esir Şehir serisinin, o üçlemenin son kitabı olarak okunması meselenin daha bütünsel olarak an-

laşılmasının yolunu açar. Ve erken 1980'li yıllar çalışmalarının, günümüz Erken Cumhuriyet Dönemi çalışmalarının çok daha mütekamil bir biçimidir bu kitap. Okuyanın bir yanı itibariyle etkilenmemesi mümkün değildir. Ancak Kemalist duyarlılık kitaba kulağı kapatmayı beraberinde getirir. Şöyle genel olarak bakıldığında milliyetçi çevrelerin *Devlet Ana*'yla, İslamcı çevrelerin de *Yol Ayrımı*'yla büyülendiğini söylemek hiç de yanlış sayılabilecek bir genelleme olmaz. Bugünlerde de İslamcıların *Yol Ayrımı*'na vurgu yaparken yeni, eski solcuların ve bu arada Murat Belge'nin *Devlet Ana*'da takılıp kalması anlaşılır bir durumdur. Yalçın Küçük'ün sağcılarla değiştirmeye dair fikri belki de bu durumdan kaynaklanır. Hoş şimdilerde birileri de aynı şeyi Murat Belge ve Yalçın Küçük hakkında rahatlıkla söyler. Belki söylüyordur da.

Büyük Mal da sükutla karşılanır. Tabii bu bir ölçüde bizim entellektüellerin, bizim aydınların sathiliğinden de kaynaklanır. Belki de en son dikkat ettikleri alan köylülük ve tarımdır. Bu anlamda üçlemenin bu son kitabı kadar ilk iki kitabı, ilk iki romanı da önemlidir. Şablonlar diğer alanlarla ilgili olduğu kadar bu alanla da ilgilidir. Köydeki düzen bir anlamda dünyadaki düzenle de bağlantılıdır. Popülizm, genel olarak idealize edilmiş tipler yerine gerçek köylü gündeme girer. Bu önemsenmesi gereken bir husustur.

Bir de Türkiye'de sosyalizm lafı olur olmaz dillendirilir ve fakat sosyalist olduğunu sürekli olarak söylese de sosyalist lafını, sosyalizm övgüsünü Kemal Tahir'in metinlerinde çok fazla görmek mümkün değildir. Hakeza herkesin, o dönemde hemen herkesin diline pelesenk olmuş azgelişmişlik kavramını da. 1960'lı yılların sosyologları da Marx'tan bahsetmez ama azgelişmişlik kavramı her şeyi açıklayıcı işlev taşır.

Kemal Tahir 1973 yılında öldükten sonra yazdıkları yayınlanmaya devam eder. Ancak yoğun bir ilgiyle karşılaşmaz. Yaşarken, *Devlet Ana*'dan hemen sonra yayınlanan *Dost* dergisi *Devlet Ana* özel sayısı ve 1971 yılındaki bir sayıdan sonra 1973 yılının son ayında yayınlanmaya başlayan *Türkiye Defteri* dergisi ölçüsünde, sonraki dönemde, yaygın bir ilgiyle karşılaşmaz. Ve hayatının bu döneminde onunla yoğun olarak ilgilenenlerin de gündeminden çıkar. Birkaç önemli entellektüelin dışında Kemal Tahir'i romancı ve düşünce adamı olarak önemseyip üzerinde duran aydın çıkmadı. Vaktiyle düşünce dünyalarında ona yer veren aydınların çoğunun da düşünce dünyasından Kemal Tahir çıkar.

Bir başka yönü itibariyle de Kemal Tahir dönemin düşünsel atmosferinin dışındadır. Türkiye'yi azgelişmişlik kavramıyla tavsif etmiyordu. Türkiye'nin Afrikalı bir kabile toplumu olmadığını söylüyordu. Ki o zamanlar Türkiye'de araştırmalar Afrika üzerinde odaklaşıyor ve çoğu kişi Afrika sosyalizminden medet umuyordu. Wallerstein da, onun farkında olmayan Baskın Oran da. Ayrıca Osmanlı'nın emperyalist olmadığını ve Türkiye'nin hiçbir dönemde, tarihinin hiçbir döneminde yarı sömürge ya da sömürge olmadığını söylüyordu. Tarihsel süreci de farklı bir şekilde, oldukça değişik bir tarzda değerlendiriyordu. Şimdilerde hiç kimse, hemen hiç kimse Türkiye hakkında azgelişmiş sıfatını kullanmıyor ve Türkiye'nin hiçbir dönemde sömürge, yarı sömürge olmadığını yabancı yazarlardan alıntılandırarak ifade ediyor ve fakat Kemal Tahir'e hiçbir göndermede bulunmuyor. Bu önemli bir husus. Bir de Kemal Tahir'in metinlerinde tıpkı İdris Küçükömer'in metinlerinde olduğu gibi Asya Tipi Üretim Tarzı kavramı pek o kadar fazla geçmiyor. Tıpkı bu zamanlar gibi sosyalizm kavramı da pek gündeme girmiyor. Aslında yaşadığımız dönemin kimi baskın özelliklerinin ona gönderme yapmayı gerektirmesi önemli. Bir zamanlar artık ATÜT tartışmasının miadının dolduğunu söylemeleri gibi. Gene aynı şekilde ATÜT'ün bir tür Oryantalizm olduğunu belirterek eski defterleri kapatıyorlar ya da kapattıklarını sanıyorlar. Çünkü 1980'li yıllardan itibaren Türkiye'de neredeyse her şey değişti.

Bu değişim süreci içinde bizim kuşak Kemal Tahir'i nasıl okudu sorusu daha anlamlı bir soru olarak tezahür ediyor. Anlaşıldığı kadarıyla 1980'li yılların başlarına kadar giden süreç Kemal Tahir'le *Yorgun Savaşçı* üzerinden hesaplaşmak şeklinde tezahür etti. *Yorgun Savaşçı* romanı da *Yorgun Savaşçı* sonrası Kemal Tahir figürüyle anlaşılmak istendi. Bu nedenle işte *Yüzbaşı Selahaddin'in Romanı* da budur ve iki temel unsura yaslanarak yasaklanan *Yorgun Savaşçı* televizyon dizisi de. Aleyhte eleştiri özellikle iki yayın organından kaynaklanmıştır. Ancak *Yorgun Savaşçı*'ya yönelik bu eleştiriyle Kemal Tahir'in önceki, sonraki metinlerine başka nedenlerle yönelen eleştiri, farklı düşünsel kökenli eleştiri, Kemal Tahir'i olumsuzlamakta birbiriyle yarış etmektedir. Biri onu anti-Kemalist olarak niteleyerek diğeri de onun düşüncesinin ana eksenine Kemalist sıfatını yakıştırarak ve yapıştırarak.

Ama daha sonraki dönemde üç temel alanda Türkiye'deki belli mecralardaki düşünsel doğrultu değişiyor. Yeni dönemde çok yaygın bir şekilde eski dönemdeki tarımsal yapılar hakkındaki tahliller köklü bir şekilde farklılaşıyor. Bu farklılaşmayla bağlantılı olarak İsmet Paşa dönemindeki tarım alanındaki toprak reformu girişimi radikal bir solculuk olarak adlandırılmak yerine faşist bir zihniyet olarak niteleniyor. Bu nitelemeyi Berkes'in yazdıklarında da görmek mümkün daha yeni yeni ortaya çıkan yayınlarda da. Hattâ tasarının bir biçimde Almanya'daki uygulamaları çağrıştırdığı ifade ediliyor. Niteleme Menderes'in CHP hakkındaki sözlerini de çağrıştırıyor. Hakeza Kemal Tahir'in Köy Enstitüleri'nin rejimşör yetiştirdiği nitelemesiyle de örtüşüyor. Bir yönü itibariyle bu konunun biraz ayrıntılı bir şekilde gözden geçirilmesi gerekiyor. Şimdi dönüp insanlar Kemal Tahir'in toprağın Osmanlı'dan beri evrimini anlatan romanlarını ve notlarını, gözlem notlarını okuyorlar mı? Hiç sanmıyorum.

Bir de Köy Enstitüleri'ne ilişkin genellemeler belirgin bir şekilde farklılaşıyor. Yalçın Küçük'ün ve bilahere Attila İlhan'ın Köy Enstitüleri konusundaki tahlilleri zaman içinde farklılaşıyor. Hem de belirgin olarak farklılaşıp Kemal Tahir'in yaklaşımlarını andırır oluyor. Daha sonraki dönemde Türkiye üzerinde odaklaşmayan düşünce odakları da Köy Enstitüleri konusunda benzeri bir eleştirellik içinde meseleyi değerlendiriyor. Hiç kimsenin vakit bulup *Bozkırdaki Çekirdek*'i okuması mümkün değil gibi görünüyor. Bir dönemin eleştirilmekte tabu olan konuları bu dönemde savunulmakta tabu haline geliyor. Bunun bir biçimde sorgulanması bile fotoğrafın görüntüsünü sağlayabilir.

Bir şeyin tabu olması için anlaşılmaması şarttır gibi bir söz önemlidir. Konu daha kapsamlı bir tarzda Kemalizm eleştirisidir. Hayatlarının erken dönemlerinde Kemalizm konusunda eleştirel sözün zerresini edemeyenler Kemalizme reddiye yazmaya başlamışlardır. Bunun sürüsüne bereket örneği vardır. Yalnız burada dikkat edilecek nokta bu reddiyelerin hemen tamamının Hilmi Ziya Ülken'in tarihsel materyalizme karşı yazdığı reddiye yanında hiçbir ciddi tarafı yoktur. Bunların yazdığı reddiye hiçbir biçimde bir bütünlük taşımamaktadır. Bugünün kırk yaşın üstündeki, otuzlu yaşlardaki siyaset bilimcilerin, sosyologların bilir bilmez sanki birileri

sormuş gibi Kemalist olmadıklarını söylemelerine dikkat edilmelidir. Bu arada Türkiye'de ifade edilen düşünceler itibariyle bir kişinin, Kadir Mısıroğlu'nun söyledikleri önemli ve ibretamiz gözükmektedir. Kimsenin, değil Erken Cumhuriyet Dönemi, 1938-1950 yılları için eleştiri yapamadığı dönemde 1920'li, 1930'lu yılların nasıl eleştirileceğini millete gösterdim demesi üzerine bir nebze düşünmek anlamlı olabilir. Bu tür genellemeleri elbette daha geniş çerçevelerde de düşünmek gerekmektedir. Bizim kuşağın, şimdiki durumu gördüğü zaman Kemalizm eleştirisinin, mevcut Kemalizm eleştirisinin nerelerden kaynaklandığını ciddi olarak düşünmesi gerekmektedir. Ancak Türkiye'de okuma serüveni sınırlı ve sorunlu olduğu için böylesi bir bağlantı noktası da kolayına kurulamamaktadır. Belki de Kemal Tahir'le düşünce referanslarının kurulamaması yabancı kaynaklara yönelik referanslar dolayısıyladır. Dikkat edilirse görülür ki Kemal Tahir okumasının sınırlı olmasına paralel bir şekilde son dönemde Türkiye'nin toplumsal yapısı ve Türk siyasal hayatına dair yerli sosyologların metinlerinin de hayatımızdan çıkıp gittiği görülmektedir. Mesele daha çok yabancı yazarların metinlerinden kalkarak gündemimize girmektedir. Kemal Tahir'deki Kemalizm eleştirisi günümüzün Kemalizm eleştirisinden çok daha mufassal görünmektedir.

Bu üç alandaki düşünsel gelişim Türkiye'nin düşünsel ortamına Kemal Tahir'in daha dolaysız olarak girmesini gerektirmektedir. Ancak bu durum somut olarak gerçekleşmemektedir. Daha genel mahiyetteki bir değişim Doğu/Batı çalışması bağlamında meseleleri değerlendiren bir entellektüelin ister istemez gündeme getirilmesine engel olmaktadır. Artık geçmiş dönem meselelerine bakış tarzı ana hatlarıyla Anderson, Gellner, Hobsbawn'ın formüle ettikleri bir milliyetçilik anlayışının dünyamızı şekillendirmesini beraberinde getirmektedir. Bu durum da her baktığı yerde milliyetçilik gören anlayışın Kemal Tahir'e ve onun düşüncelerine daha eleştirel bakmasını beraberinde getirmiştir. Murat Belge'nin *Genesis*'le beraber Kemal Tahir'in düşüncelerine bakışı eski yazdıkları ile bir ölçüde istikrarlı olsa da büyük ölçüde mahiyet değiştirmiştir. "Biz bize benzeriz" nitelemesinden kalkarak milliyetçilik, daha bariz bir milliyetçilik eleştirisine yönelmiştir. Bir de tabii Avrupa Birliği çerçevesinde Türkiye'de hükümetin ve düşünsel unsurların birleşmeleri Kemal Tahir'in metinlerinde somutlaşan görüşlerin milliyetçi ve ondan öte Kemalist olarak nitelenmesini de

beraberinde getirmektedir. Bugün kırkının üstünde sosyolog ve siyaset bilimcinin Kemal Tahir'in düşünceleri konusunda Kemalist sıfatını rahatlıkla kullanabildikleri, kullanabilecekleri görülmektedir. Dönemimizde at izi it izine rahatlıkla karıştırılmaktadır. Batıya karşı direnç eleştiri konusu yapılırken ve bu husus eleştiriyle karşılaşırken Kemalizmin Batıyla entegrasyon düşüncesi belirgin olarak, daha doğrusu bile isteye ıskalanmaktadır. Dolayısıyla iki dönemin düşünce dünyası birbirinin tersi gibidir. Ancak belki de siyaset olmadık kişileri/aydınları yan yana getirmektedir. Dolayısıyla geçmiş dönemlerin biraz daha farklı bir biçimde düşünülmesi gerekmektedir.

Son dönemde ve her dönemde bir husus Türk aydınının ana eksenini belirgin bir doğrultuda oluşturdu. İlk önce belli bir şekilsiz modernleşmeci eğilim doğrultusunda gelişen aydın zihniyeti, 1960'lı yılların ortalarından itibaren sınırları oldukça dar ve basit bir Marksizmin etkisi altında şekillendi. Örneğin Kemal Tahir'in önemsenmeyip Cemil Meriç'in daha fazla önemsenmesinin altında Meriç'in İslam olmasa toplum gerçeğini anlamak için Marksizme yöneleceğini yazması da yatmaktadır. Bu aşamada Kemal Tahir'in aykırı bir noktada durduğunu belirtmek gerekmektedir. Bizim ezberlediğimiz yanları itibariyle Marksizmin eskidiğini ifade etmiştir. Onun değerlendirmesinde basitleştirici bir yaklaşım söz konusu değildir. Cemil Meriç birçok Türk entellektüeli gibi, örneğin Şerif Mardin gibi bazı Türk Marksistlerinin tahlilleri konusunda olumlu değerlendirmeler yapmıştır. Bir başka durum da 1980 sonrası Türk düşünce dünyasının Batı Marksizmine ve daha genel anlamda Batı düşüncesine katı bir şekilde, bağlantılandırıcı/zorlayıcı bir şekilde entegre olmasıdır. Bu noktada sağcılarla solcuların frekansları da aşikar bir tarzda bağdaşmaktadır. Cemil Meriç'in en erken dönemde Althusser üzerinde durması ve *Mağaradakiler*'deki entellektüel ilgileri onu başat Türk solcularıyla buluşturmuştur. Şerif Mardin'in Batılı düşün odaklarıyla bağlantısı da Türkiye'deki başat sol düşünce ile frekans eğilimini sağlamıştır. Bu anlamda Kemal Tahir farklı bir yerde durur görünmektedir. Bu durum, sadece bu durum ayrışmanın tüm boyutlarını gösterecek mahiyette değildir.

Asıl farklılaştırıcı unsur bir başka yerde görülmektedir. Son dönemde de durum pek farklılaşmış gibi değildir. Türkiye'de hemen her zaman sol din deyince AKP'yi anlamıştır. Dinin sosyolojik boyutundan ziyade, daha

doğrusu dinin sosyolojik boyutu dışındaki siyasallıklar akla gelmektedir. Şerif Mardin de özellikle Bediuzzaman incelemesi sonrası önemsenmiş olup onun *Din ve Ideoloji* metni pek dikkat çekmemiştir. Onun son dönemde dikkat çeken metni de AKP üzerine yazdığı inceleme olmuştur. Din deyince siyasal parti, somut siyasal parti anlayanlar sol deyince de düşünsel derinlik yerine bir sol partinin siyasal programını anlamaktadırlar. Daha belirgin bir biçimde güncel siyasetin kulvarlarında dolaşmaktadırlar. Düşüncelerini gündelik politika içinde bir yere oturtmaya çalışmaktadırlar. Bu çerçevede daha bitmemiş bir yazıdaki bir niteleme meselenin ruhunu ele vermektedir. "Kemal Tahir belli bir siyasi çevrenin akıl hocası veya unsuru olmadığı için, görüşlerini kendi bütünlüğü içinde ve tarihi olgu karşısında değerlendirmek doğru olur. Elbette siyasi bir görüşe sahipti fakat bu reel politik veya konjonktürel dalgalanmalara göre şekillenmemiş, daha felsefi diyebileceğimiz bir dünya görüşüydü."[1]

Bizim kuşak hiç buna açık değildi ki. İster istemez bir politik hareketin kıçına takılmaya meftundu. Bu huyundan hâlâ vazgeçmedi. Zaman içinde varlığının farkında olmadığı TKP'yi buldu. Zaman içinde de Demirel'in, Özal'ın ve AKP'nin Türkiye'nin tek kurtarıcısı olduğunu zannetti. Bunu 12 Mart mahkemelerinde ifade eden Dev Genç militanının, o vesileyle dışlanmış militanın, entellektüel derinliği bugünün liberale dönüşmüş eski solcularının entellektüel derinliğinden hiç de az değildi. Tabii o günlerde ne Özal vardı ne de AKP.

1) Polat Safi, "Siperdeki Tarih", s. 7.

Roman, Tarih ve Kemal Tahir

TEVFİK ÇAVDAR

Kemal Tahir ülkemizin en usta yazarlarından biridir. Ne var ki yapıtları ve yaklaşımı konusunda eleştirmenlerimiz arasında derin yorum farkları vardır. Sol kesim, muhafazakar cenahın onu neden tuttuğunu bir türlü değerlendirememiştir. Aynı şekilde muhafazakarlar da severek, beğenerek okudukları Kemal Tahir'in kendilerine yakın gelen yorumlarını irdelemek zahmetine girişmemişlerdir. Benzeri bir değerlendirme karmaşasına Prof. İdris Küçükömer'in yorumlarına yönelik yazılar ve de söylemlerde de rastlıyoruz. Örneğin CHP'de önemli mevkilere erişmiş bir siyaset adamının AKP'ye geçme nedenini Küçükömer'den alıntıladığı satırlarla gerekçelendirmesi bu bağlamda çarpıcı bir yaklaşımdır.

Önce şu saptamayı peşinen ortaya koyalım: Kemal Tahir, Marksizme gönül vermiş bir aydındır. 1938 Bahriye Olayı üzerine tutuklanmış, Nâzım'la beraber 1950 genel affına kadar cezaevinde kalmıştır. Bu olay aydınlarımızın tüm ayrıntılarını bildiği bir serüvendir. Kemal Tahir, cezaevinden çıktıktan sonra tüm yaşamını yazmaya adamıştır. Ekmek parasını kalemiyle kazanmıştır. Bilinen yapıtlarının yanı sıra, kimsenin şu anda hatırlayamayacağı, müstear ya da gerçek isimlerle kaleme aldığı onlarca roman vardır. Bunların en bilineni Mayk Hammer öyküleridir. Şöyleki 1950'li yıllarda Mayk Hammer adlı bir Amerikalı dedektifin maceralarını ele alan, ABD'li bir yazarın kitapları çok tutuluyordu. Cağaloğlu'nda bir yayınevi piyasadaki bu talebi karşılamak için Kemal Tahir'e bu dedektifin serüvenlerini yazdırdı. Böylece ABD'de beş Mayk Hammer'i ele alan roman varsa, Türkiye'de bu sayı ikiye katlandı. Üstadın bu tip çalışmalarının boyutunu kestiremiyoruz. Toplumumuzun düşün adamlarına ve sanatçılara verdiği değerin güzel bir kriteridir anlattıklarımız.

Kemal Tahir'in yapıtlarıyla ilk karşılaşmam "Göl İnsanları" adlı öykü

kitabıyla oldu. Salim (Amca) Şengil'in yayınladığı "Dost" dergisinde bu öyküleri ele alan bir yazım yayınlandı. Sonra "Yeditepe", "Papirus" vb. edebiyat dergilerinde de Kemal Tahir'in yapıtları üzerine yazılarım yayınlandı. Kendisiyle tanıştım. Ankara'ya geldikçe buluşur, tartışır, hattâ dertleşirdik. Birkaç kez evine de konuk oldum. Eski yazılı, bir Osmanlı İmparatorluğu haritası çalışma masasının arkasında asılıydı. Son görüşmem Sencer Divitçioğlu'nun Vaniköy'deki evinde oldu. O gün Selâhattin Hilav'ında katıldığı uzun bir sohbetimiz olmuş, "Asya Tipi Üretim Tarzı" üzerine, moda deyimiyle bir beyin fırtınası yapmıştık.

Fethi Naci'nin gönülden katıldığım bir savı vardır; der ki: "Türkiye'nin gerçek tarihi romanlarda gizlidir." Kemal Tahir bu savın en mükemmel örneğidir. Bunun yanı sıra "toplumcu gerçekçilik" akımın en çarpıcı örneklerini de eserleriyle vermiştir.

Kemal Tahir'in Türk okurlarını kendine bağlayan yapıtı "Esir Şehrin İnsanları" ve onu tamamlayan "Esir Şehrin Mahpusu" nehir romanıdır. Paşazade, yaşamını dış ülkelerde, Osmanlı elçiliklerinde geçiren, Kamil Bey ve karısının Birinci Dünya Savaşı sonrası, işgal altındaki İstanbul'a dönüşü ve zamanla olumlu bir çizgiye ulaşarak "Milli Harekete" katılışı romandaki ana temadır. Kamil Bey'in, adım adım ülke gerçekleri ile tanışarak ve "önce bir şövalye edasıyla" işbirliği yaptığı "millici" bir gazetede bilinçlenmesi, mütareke polisince yakalanıp hapse atılması, hapisteki "millici" arkadaşlarıyla daha bir bilinçlenmesi ve sonunda 14 Temmuz Fransız Milli Bayramı resepsiyonuna eniştesi ile katılan eşini bir gazete resminde görmesiyle onu boşaması... Bu olumlulaşma süreci 1950'nin "Soğuk Savaş" günlerinde hepimiz için adeta panzehir olmuştu. Fethi Naci'nin "İnsan Tükenmez" yapıtı o günlerin ürünüdür. Fethi Naci, Kamil Bey tipiyle Nâzım Hikmet'i bir anlamda özdeşleştirmiştir. Nitekim "Yol Ayrımı" adlı yapıtında Kemal Tahir, Kamil Bey'in eşini boşamasını eleştirince Naci ile yazarımızın yolları ayrılmıştır.

"Yol Ayrımı", Serbest Fırka komedisini çok çarpıcı bir şekilde ortaya koyar. Ahmet Ağaoğlu'nun anıları da bu bağlamda Kemal Tahir'e kılavuzluk etmiştir. Ne var ki "Yol Ayrımı" "Esir Şehrin" öyküsünün finali olmaktan ileri bir ilgi görmemiştir. Kamil Bey, Türk edebiyatında "bireyin olumlu gelişimi" çizgisini en açık anlatan bir tiptir. Nitekim Kemal Bekir "Kamil Bey"i sahneye aktarmış, fena da yapmamıştır.

Kemal Tahir'in üzerinde durmamız gereken diğer iki yapıtı da "Kurt Kanunu" ve "Yorgun Savaşçı"dır. "Kurt Kanunu", 1926 İstiklal Mahkemeleri'ni ele alır. Bilindiği üzere Ziya Hurşit ve ekibi Gazi'ye "İzmir'de" başarısız bir suikast girişiminde bulunur. Bunun üzerine Ankara İstiklal Mahkemesi, o günlerde "Üç Ali'ler divanı" olarak anılıyordu, önce İzmir'de suikastçileri sonrada Ankara'da İttihatçıları yargıladı. İzmir'de suikast sanıkları yanı sıra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın önde gelenleri de yargılandı. Bu bağlamda mahkeme, Başbakan İnönü'yü bile yargılamaktan, Gazi'nin müdahalesi sonucu, son anda vazgeçmiştir. "Kurt Kanunu" bu süreci, eski bir İttihatçının gözüyle, Kara Kemal'e odaklanarak anlatır. Yazarımız bu yapıtında Ziya Hurşit'in kıyıcılığını alabildiğine gözler önüne sererken Canpolat, Maliye Nazırı Cavit Bey, Dr. Nazım vb. gibi asılanların da masumiyetine ustaca değinir. Aradan yıllar geçtikten sonra, İsmet Paşa bir röportajında olayı "siyaseten öyle gerekiyordu" diye değerlendirmiştir.

"Yorgun Savaşçı", bağımsızlık savaşının düzenli orduyla kazanılabileceğini adeta kanıtlayan bir yapıttır. I. Dünya Savaşı'nın yıkımından çıkmış, mağlup ve de onuru zedelenmiş yorgun subay ve erlerin yeniden ordulaşma çabası yapıtın çekirdek öğesini oluşturur. Yunan işgalini adeta kaçınılmaz bir kader gibi kabul etmeğe hazır halkın, yeniden ayağa kalkış öyküsüdür. Bir yerde yazınımızda sık sık değinilen "Bir millet uyanıyor" temasının tipik örneğidir. Ertuğrul Muhsin de Milli Mücadele sonrasında aynı adla, "Atıf Kaptan"ın başrolü oynadığı bir filmi yönetmişti.

Usta yönetmen Halit Refiğ, bu romanı dizi film yaptı. TRT istemişti. Ne var ki Cunta'ların en geri zekâlısı sıfatına layık Kenan Evren ekibi bu dizinin TV'de gösterilmesini yasakladı. "Asmayalım da besleyelim mi?" yaklaşımının mucidi Evren ekibinden de başka bir davranışı beklemek abes olurdu. Dizi yıllar sonra ekranlara taşındı. Aradan otuz yıl geçmesine karşın bu yasağın "gerekçesine" hiç kimse vâkıf olamadı. Klasik askerin "yassah hemşerim" sözünden başka bir gerekçenin var olduğuna da inanmıyorum.

Kemal Tahir, asırlardır Anadolu halkının devleti "Kerim" nitelemesiyle değerlendirmesini severdi. Bu yüzden "Asya Tipi Üretim Tarzı" kuramını fazlasıyla benimsedi. Son yapıtlarından biri olan "Devlet Ana" bu yaklaşım açısından Osmanlı Devleti'nin oluşumunu ele alır. Tartışılmaya açık bir yapıttır. "Gaziler Hareketi" olan bu girişimde, ortak amaç için, "kolektif"

hareketin zorunluluğunu, AKP liderinin de pek sevdiği "bitaraf olan bertaraf olur" yaklaşımı ile altını özenle çizmiştir. Ne var ki, ortak yaşama zorunda olan göçebe topluluğun "oba"sı için geçerli olan bu yaklaşım, modern toplumda "faşizm"den başka bir noktaya varamaz.

Kemal Tahir köylüden, çıkarını kollayan "cin fikirliliğinden" ötürü hiç hoşlanmazdı. Bu düşüncelerini köyü ele alan romanlarında da görmek mümkün. "İnce Memed" vb. gibi olumlu yiğitlere de karşıydı. Sanırım bu düşünceye uzun süren cezaevi yıllarında rastladığı köylülerden edindiği deneyimlerden ulaşmıştı. Bu bağlamda, "Köy Enstitüleri" programını da köylerin daha fazla toplumdan soyutlanmasına yol açacağı, durağan yaşamlarını sürdürmeye özendireceği düşüncesiyle beğenmezdi. Bunu bir romanında da belirtmişti.

Sözün özü Kemal Tahir usta bir kalemdi. Kalemiyle yaşadı. Kalemiyle yüz yaşına anılarak, okunarak, beğenilerek giriyor. Birilerinin savladığı gibi sağcı değildi. "Sarı Paşa" nitelemesini Gazi'yi eleştirmek amacıyla değil, onun genel kabul gören bir lakabı gibi kullanmıştır. Romanlarında okuyucunun beynini gıdıklamayı pek severdi. Görülenin değil, görünmeyenin araştırılmasını savlardı. Böyle bir yazarı tanıdığım için çok şey kazandım. Onu sevenler de "zihinsel" gıdıklanmalardan hoşlananlardı.

Kemal Tahir'i eleştirenler özellikle yapıtlarında yakın tarih üzerine verdiği "vaaz"lara takılırlardı. Özellikle Fethi Naci bu konuda acımasızdı. Ne var ki ülkemizde okullarda okutulan tarihle gerçek tarih arasında önemli bir ayrışmanın varlığını da inkar edemeyiz. Yazarımız kendinin de yaşadığı dönemlere, bildiği gerçeklerle ışık tutmuştur. Usta bir roman yazarı olarak bu bağlamda önemli bir görevi de üstlendiğini söyleyebiliriz. Okurlarına, olayların iki yüzünü birlikte değerlendirmeleri gereğini başarı ile aşılamıştır. İyi de yapmıştır.

Kemal Tahir Düşüncesinin Dinamizmi: Sosyalizm, Batıcılaşma ve Doğu Sorunu

ERTAN EĞRİBEL

Türkiye'de, uzun bir dönem, mevcut siyaset ve dünya görüşüyle ilgili farklı değerlendirmeler yapılması neredeyse yasaklanmıştır. Günümüzde ise tersine bir süreç yaşanmaktadır. Resmi görüşü eleştiri altında her düzeyde farklılıklar mutlaklaştırılmaktadır. Her iki tavır da sonuçta Türk toplumunu çağdaşlaştırmak veya küresel ilişkilere uyum sağlamak adına tepeden inmeci, otoriter bir anlayışın tezahürü olmaktan ileri gitmemiştir. Tartışmaların ana eksenini Türkiye'nin sorunlarının Batı öncülüğünde çözüleceği anlayışı belirlemiştir. Türkiye seçeneksiz bırakılmıştır. Çekişme farklı siyasetlere bağlanan takımlar arasındadır. Türk aydınları değişen bu siyasi hareketlilik içinde ve çevresinde kendini var etmiştir. Bu çevrenin içinde olmanın getirdiği rahatlık ve sorunlar içinde çalışmıştır. Böyle bir ortamda siyaset, sanat ve düşünce hayatında tutulan yoldan bağımsız söz söylemek, Türk toplum ve tarihinin birikim ve potansiyelinden kendi adımıza yararlanmak imkânsız hale gelmiştir. Kemal Tahir bu açıdan bir istisnadır. Bu nedenle farklı takımlar tarafından dışlanmıştır. Günümüzde de bu tavır başka görüntüler altında sürdürülmektedir. Ölümünden bu yana nerdeyse kırk yıl geçmesine rağmen Kemal Tahir'in görüşlerine, gündeme getirdiği konulara ilgisiz kalmak mümkün olmamaktadır.

Kemal Tahir'in yaşamı, sanatı ve düşüncesi birbirini etkileyerek gelişmiştir. Kemal Tahir esas uğraşını roman olarak tanıtmasına rağmen sanat-edebiyat anlayışı nedeniyle çeşitli toplum bilimlerinin konu ve sorunlarına da ilgi göstermiştir. Türk toplum ve tarihiyle ilgili görüşleri en az romanları kadar ilgi çekmiştir. Bu tartışmalar ilgi alanımızın genişlemesini ve ileriye yönelik olarak mevcut sorunlarımızın nasıl anlaşılması ve çözülmesi gerektiği konusunda yeni tartışmalara kaynaklık etmiştir. Kemal Ta-

hir yaşadığı zor koşullara ve haksızlıklara rağmen Türk toplum ve tarihiyle kaynaşarak sanatımızı ve düşüncemizi zenginleştiren öncü aydınlarımızdan biri olmuştur.

Bu yıl Kemal Tahir'in 100. doğum yılı. Kemal Tahir'i donmuş bir müze malzemesi olarak değil, romancılığı ve görüşleri günümüzde de yaşayan, günümüz Türkiye'si ve dünya sorunları üzerinde sözü olan bir romancı-düşünür olarak anıyoruz. Kemal Tahir'in ölümü sonrasında yakın arkadaşlarından biri "*fırtına dindi*" demişti. Kemal Tahir yaşadığı dönemde "sert" tartışmaların yazarı olarak tanınmaktadır. Sağ ve solda çeşitli takımlara dahil olmamış, resmi dünya görüşü savunucuları tarafından dışlanmış, yalnız bırakılmış, hapislerde yatmış, hapishane dışında sürekli olarak rahatsız edilmiş bir yazarın hâlâ "*sert*" kaldığından söz edilmesi ilgi çekicidir. Getirdiği tartışma konularının önemi, özgünlüğü reddedilmese de giderek bu özgünlüğü bir "*gösteri*" haline getirdiği söylenerek, kendisine "*soyu tükenmiş*" bir aydın muamelesi yapılacaktır. Bu da Kemal Tahir'i dışlamanın bir biçimidir. Kemal Tahir'in ölümünden bu yana neredeyse kırk yıllık bir zaman geçti. Bu süre içinde dünyada ve Türkiye'de önceki dönemin siyasetine bağlananların hayal bile edemeyeceği değişiklikler yaşandı. Türkiye ve dünyada sosyalizmin, modernizmin sonundan, Marx'ın ölümünden, aydının tükenişinden söz etmek sıradanlaştı. Bütünsel siyasetler, bütünsel dünya görüşleri gözden düştü. Buna karşılık Kemal Tahir hâlâ görüşlerinden yararlanacağımız gözde bir yazar, romancı ve düşünür olarak varlığını sürdürüyor. Ancak Kemal Tahir'in günümüzde bazı çevrelerce gündeme getirilmesi, görüşlerinden yararlanmak yerine yeni koşullarda ortaya çıkan belli açıklamalara destek sağlama biçimindedir. Önce bu saptırmaya karşı durmak gerekiyor.

Kemal Tahir sosyalist bir yazardır. Kemal Tahir'i daha başlangıçta düşüncelerini olgunlaştırmış, tamamlamış bir yazar olarak göremeyiz. Sosyalizm anlayışının bir gereği olarak toplum gerçeği ve düşüncesini donmuş, gerçeklerin yerine geçen bir kalıp olarak görmemiştir. Olaylar hakkında yeni bilgilere ulaştığında "*yanılmışız arkadaş*" diyecek kadar cesurdur. Düşüncelerindeki değişimi bir "*tutarsızlık*" olarak değil toplum gerçeğini anlama çabasının ve kararlılığının bir ürünü olarak görmek gerekir. Kemal Tahir Anadolu Türk toplum gerçeğini ortaya koymak için mevcut düzeni, tarih anlayışını sorgularken aynı zamanda sürekli olarak kendi sosyalizm,

sosyalist gerçeklik görüşünü de sorgulamış ve geliştirmiştir. Bu tavrı sosyalizmi inkar ve reddetme üzerine kurulu değildir. Anti-komünist anlayışın karşısında olduğu gibi Batılı sosyalizm anlayışına karşı da aynı ölçüde uzak durmuştur. Bu nedenle Kemal Tahir sadece resmi görüş tarafından dışlanmamış, Batı sosyalizmi savunucuları tarafından da itilip kakılmıştır. Kemal Tahir'in romancılığı ve toplum düşüncesi değişen olaylar karşısında sürekli olanı, değişmeyen temel çatışma ve değişimi arama temeli üzerinde gelişmiştir. Dünya ve Türk toplum sorunlarının çözümüne bütünsel bir tarih anlayışı çerçevesinde yaklaşmıştır. Ele aldığı olayları değerlendirmede zorluklarla karşılaştığında ve olaylar elindeki yöntemi doğrulamayınca yöntemini de olaylara göre geliştirmiştir. Kemal Tahir'in yaşam pratiği, roman anlayışı ve sosyalizm düşüncesi bu sorgulama temelinde büyük bir zenginlik göstermiştir. Kemal Tahir düşüncesinin temel dinamizmini öncelikle Doğu-Batı çatışması ile Anadolu Türk toplum ve tarihi arasında kurduğu bağ oluşturmuştur. Sosyalizm anlayışının temeli de budur.

Kemal Tahir sosyalizme olan bağlılığını ve ilgisini hayatının sonuna kadar sürdürmüştür. Ancak sosyalizm anlayışı bir kalıba veya takıma bağlanmak biçiminde değildir. Dünya ve Türkiye gerçeğini sorgulama çabasının bir parçasıdır. Günümüzde "*Türk solu*" ve "*yerlilik*" denilince akla gelen ilk isimlerden biridir. Kemal Tahir ile ilgili olarak çeşitli kökenden farklı görüşlere sahip olanların ortak kanısı her türlü "*alışılagelmiş görüşlere*" karşı çıkan, "*tersine çeviren*", "*aykırı*" bir yazar olduğudur. Günümüzde, 40 yıl sonra bile hâlâ bu değerlendirmenin yapılmasında bir terslik var. Kemal Tahir kendisine bağlı yöntem sahibi, görüşlerinden yararlanılması ve sonuçlar çıkarılması gereken bir yazar olarak değil, maharet sahibi (gerçekliği çarpıtan) bir illüzyonist olarak değerlendirilmektedir. Kemal Tahir'in sosyalizm ve Doğu sorunu ile ilgili görüşleri tersine eğilip bükülmüş, çarpık, kişisel bir fikir namusu ve duyarlılığına indirgenmiştir. Kemal Tahir'i "*tek başına bir fenomen*" olarak göstermek, bu açıdan övgü veya yergi konusu yapmak kaytarmacılıktır. Kemal Tahir ile ilgili söz söylemek isteyenler kendi siyasi takım ve görüşlerinin çerçevesinden çıkmamak için Kemal Tahir'in bağlı olduğu gerçeklikle doğrudan yakınlık kurmaktan özenle kaçınmışlardır. Kemal Tahir'in Batıcılaşmaya ve Batı sosyalizmine karşıt görüşleri savunması değerlendirme konusunda belli zorluklara neden olmuştur. Giderek değerlendirme çabasından vazgeçilerek bel-

li dönemlerde anılan donmuş bir müze malzemesine dönüştürülmüştür.

Kemal Tahir üzerine yapılmış belli çalışmalar, övgü ve yergiler bulunmaktadır. Bunlar Kemal Tahir'in başlattığı bir tartışmaya yanıt verme çabasının ürünüdür. Kemal Tahir'in kaygılarından kaynaklanmamıştır. Buna rağmen bu tartışmaları bütün bütüne görmezden gelmek de mümkün değildir. Bu tartışmalar, değerlendirmeler olumlu veya olumsuz da olsa sonuçta Kemal Tahir'i bugüne taşımıştır. Bu tartışmaları aşarak Kemal Tahir'in görüşlerinin kendi dinamizmini, güncelliğini öne çıkarmak gerekir.

Batı Sosyalizmi Anlayışına Karşı Türk Sosyalizmi: Yerlilik ve Doğu-Batı Çatışması

Kemal Tahir düşüncesinin bir özelliği Türk toplumu için önerilen hazır Batı açıklamalarına karşı çıkmasıdır. Bu karşı çıkışın belli bir dayanağı vardır. Kemal Tahir "*son gece*"sinde bile bütün hayatı boyunca olaylara belli bir yöntem dahilinde baktığını söylemiştir. Bu dayanağı/yöntemi ortaya koymadan Kemal Tahir'in sorgulama çabası, gündeme getirdiği konu ve sorunlar, sosyalizm ve yerlilik anlayışı da anlaşılamaz. Yöntem, bizim konularla ilişkilerimizi düzenlemekle kalmamakta, bu ilişkilerde yol göstermekte ve elde edilen sonuçları başkalarıyla paylaşmamamızı sağlamaktadır. Batı dünya egemenliğinin söz konusu olduğu ve bizim de Batıcılaşma ile bu ilişkilere katılmaya çalıştığımız son dönemde açıklama çabalarını Batı belirlemiştir. Sosyolojinin olduğu gibi sosyalizm açıklamalarının da temel ekseni değişmemiştir. Bütün çaba Batı üstünlüğüne dayalı dünya yönetiminde önderlik çekişmesine katılmak ve uyum sağlamak olmuştur. Batı güçlerinin bütün varlıklarıyla angaje olduğu dünya egemenliğinin önderliği tartışması milliyetçilik ve sosyalizm akımları ile ifade edilmiştir. Batı toplumları ve toplum sınıfları arasındaki çekişme Batı-dışı toplumlar için de geçerli temel çelişme olarak sunulmuştur. Türkiye'de de Batıcılaşma siyasi seçimimiz bu çerçeve içinde ortaya çıkmış, açıklamaların yönü buna göre biçimlenmiştir. Sovyetler Birliği'nin tasfiyesi ile Batıda önderlik çekişmesi son bulmuş, tek merkezli Batı dünya egemenliği (küreselleşme) işçi sınıfının da önderlik iddiasından vazgeçmesi olarak görülmüştür. İlgi çekici olan Batı-içi çekişmelerin belirleyiciliği görüşünden vazgeçilmesi ve küreselleşmeden söz edildiği günümüzde uygarlıklararası çatışma görüşü-

nün öne çıkmasıdır. Ancak sorun uygarlıklararası farklılıklardan ve çekişmeden söz etmenin ötesinde, aynı zamanda bu çatışmanın belirleyici olmasıdır. Doğu ve Batı uygarlıkları temel özelliklerini bu çatışma içinde kazandıkları gibi dünya tarihinin gelişmesi de bu çatışmaya bağlıdır. Doğu-Batı çatışması içinde elde edilen üstünlük bir tarafa kendi koşullarını empoze etmeye izin verdiği gibi, bu dengeden çıkarı olmayan taraf bu koşulları aşma ve bunun imkânlarını yaratma çabası içinde olmuştur. Doğu-Batı çatışmasında elde edilen dengenin tarih içinde değişmesi gelişmenin de temelini oluşturacaktır. Toplumsal ilerleme ve gelişmeden anlaşılması gereken toplumların sorunların çözümünde kullanabilecekleri güç ve imkânlarının ortaya koyulmasıdır. Türkiye son 200 yıldır sorunlarının çözümünü mevcut dünya egemenliği içinde görmesine rağmen bu serüven sonucunda Batı kimliğine ortak olmadığı gibi kendi varlığını koruma ve sürdürme konusunda belli sorunlarla karşı karşıyadır. Kemal Tahir, sorunlarımızı Doğulu olmamızla açıklayan ve oryantalist bir anlayışın uzantısı olan Doğu-Batı farklılığı ve ayrımı görüşü yerine, Doğu-Batı çatışması görüşünü gündeme getirerek mevcut açıklamalardan kopmuştur. Türk toplum ve tarihine, Osmanlılığa olan ilgisi bu yönüyledir.

Kemal Tahir'in sosyalizm ve toplumsal değişme anlayışı Doğu-Batı çatışması görüşü tarafından belirlenmiştir. Türk toplum tarihine sosyalizmin hem kuramsal, hem de pratik, güncel, somut olgularından hareketle temellendirici bir bütünlük içinde bakmaktadır. Toplum bilimlerinde kuram toplumsal gerçeği karmaşık, sınırsız çeşitliliği ve rastlantısallığı içinde kavramak, değişmenin yönünü belirlemek ve öngörmek için, değişen olaylar içinde değişmeyen temel gerçeği, temel çelişkiyi saptama gereksiniminden kaynaklanmıştır. Kemal Tahir sıradan, ampirik gerçeklik yerine, sosyalist toplumsal-tarihi gerçeklik anlayışının savunucusudur. Doğu-Batı çatışması karşılaştığımız sorunları bir bütün olarak kavramamıza, sorunları kendi açımızdan belirlemeye ve dünyanın geleceği konusunda belli bir değerlendirme yapmamıza izin vermektedir. Kemal Tahir için sosyalizm, "*bilimsel sosyalizmin desteğiyle büyük çalışmalar sonucu varılacak Doğulu-Türk sosyalizmidir. Sosyalizmin Batılı biçimini, dünyada bilimsel sosyalizmin tektir aldatmacasıyla kalıp sayarak aynen alabileceğimizi ummak, Osmanlıların 'dünyada Batılaşma tektir, bu da kapitalist-burjuva soyguncu Batılaşmasıdır' zannettirilerek düşürüldükleri ölüm çukuruna kendi isteğimizle*

ve deneylerden yararlanma, olaylardan ders çıkarma yeteneğimizin bulunmadığını da ispatlayarak tekerlenmemiz olur."[1] Kemal Tahir'in sosyalizm ve yerlilik anlayışının temeli Anadolu Türk toplumunun Doğu-Batı çatışması içinde Batı saldırganlığı ve sömürüsüne karşı Doğu toplumlarının savunuculuğu çerçevesindedir. Anadolu Türk toplumu bu görevi yürütecek siyasi seçeneği ortaya koyamadığında ve Batıcılaşma siyasi seçimi içinde debelendiğinde kendi varlık ve kimliği de tartışmalı hale gelmiştir.

Kemal Tahir bize önerilen hazır kalıplara karşı çıkarak kendi toplum ve tarih gerçeğimize bağlanmaya çalışmıştır. Bunu her türlü gerçeklikten kaçma, gerçeğe kuşku olarak görmemek gerekir. Kemal Tahir hayatı boyunca olaylara belli bir yöntemle bakmış, yöntem kendi yaşadıklarına, gerçekliklere cevap vermediğinde kendi yöntemini sorgulamaktan ve geliştirmekten çekinmemiştir. Kendi yöntemi ile toplum gerçeği arasında tutarlılık ararken, hazır kalıplara, kolaycılığa, kaytarmacılığa yüz vermemiştir. Esas kaygısı her şeyden kuşku duymak değil, değişen toplum gerçekliği arasında bir tutarlılık (yöntem anlayışı) ortaya koymaktır. Bu açıdan Doğu-Batı çatışması görüşü toplum özelliklerimizi belirtmenin ötesinde, bu birikimden yararlanarak sorunlardan çıkış yolunu da göstermektedir.

Kemal Tahir Osmanlılık aracılığıyla Anadolu Türk toplumunun Doğu-Batı çatışması içindeki konumu ve rolünü belirtmenin yanında, Batıcılaşma girişimimizin açmazlarını da gündeme getirmiştir. Türk toplum ve tarihinin yaratıcı gücü ve potansiyelini dünyadaki gelişmeleri belirleyen Doğu-Batı çatışması içinde değerlendirmiştir. Anadolu Türk toplumunun Doğu-Batı çatışması içindeki yeri ve rolü kendi varlığını koruma ve sürdürmenin ötesinde Doğu toplumlarının kaderini de belirlemiştir. Doğu-Batı çatışmasının dünya tarihini belirleyecek son hesaplaşması, düğümün çözümü geçmişte olduğu gibi Anadolu'da yaşanmaktadır. Kemal Tahir'in yerlilik, Türk sosyalizmi anlayışı bu çerçeve içinde ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Batıcılaşmayı temel siyaset olarak seçen her türlü resmi düzen savunucularını olduğu kadar, Batıcı-resmi sosyalizm savunucularını da rahatsız etmiş, Kemal Tahir'e yönelik eşi görülmemiş bir linç girişimi başlatılmıştır. Türk aydınının sorumluluktan kaçması, etkisizliği kendi toplum gerçekliğine yabancılaşarak önerilen şemalarla yetinme kolaylığına düş-

1) Kemal Tahir, *Notlar: Batılaşma*, Yay. Haz. C. Yazoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, s. 176-177.

mesinden kaynaklanmaktadır. Türk aydınının ilişkilerde ortaya çıkan değişmelere göre sürekli olarak görüş değiştirmesi, konusu değiştikçe yöntemini de değiştirmesi bir tutarsızlıktır. Türkiye'de çeşitli kuşaklardan söz edilmesine rağmen toplum düşüncesinde belli bir birikimin olmaması, ancak Batıcılaşma temelinde bir çizgiden söz edilmesi bundan kaynaklanmaktadır. Aydın tutarsızlığının bir görünümü yöntemden uzaklaşma veya sık sık yöntem değiştirme biçimindedir.

Kemal Tahir, Türkiye'nin sorunlarını anlamak, diğer yandan bu sorunların çözümlenmesindeki katkısı nedeniyle sosyalizme ilgi duymuştur. Daha önce de belirttik. Esas ilgi alanı Türkiye'nin sorunları ve konularıdır. Başkalarının yaptığı gibi kendisini tanımlamak için sosyalist değil Türkiye'nin yararına bir sosyalizm savunucusudur. Sosyalizmin hazır kalıplarını Türkiye'ye uygulamak yerine, Türk toplum gerçeğinden yola çıkarak sosyalizme yaklaşmıştır. Sosyalist teoriye katkısı burada ortaya çıkmaktadır. Kemal Tahir'in görüşlerini sadece Batı karşıtlığı ve toplumumuzun farklılığı temelinde ele almak yetersizdir. Kemal Tahir kendi içine kapalı "*yerli*", yerel bir milliyetçilik veya "*cemaat*" anlayışının savunucusu değildir. Türk toplum ve tarihine dayalı bir sosyalizm savunucusudur. Kemal Tahir toplumumuza önerilen toplum modellerini sorgulamanın ötesine geçerek toplumları tanımlayan temel ilişkiyi tartışmıştır. Bu yönüyle Batıcılaşma siyasetinin uzantısı olarak ortaya çıkan ve kendisini milliyetçi, İslamcı, sosyalist olarak tanımlayan çeşitli takımlardan ayrılmıştır. Mevcut Batı düzen savunuculuğuna karşı çıkması modernleşme eleştirisiyle sınırlı değildir. Doğu toplumlarına önerilen Batı öncülüğüne dayalı sosyalizm anlayışından da kopmuştur. Kemal Tahir'in toplumsal değişme anlayışının temelinde Doğu-Batı çatışması bulunmaktadır. Bu yöntem anlayışı çerçevesinde Türk toplum ve tarihinin dünya tarihine katkı yapacak yaratıcı potansiyelini ortaya koymaya çalışmıştır. Osmanlılığa olan ilgisi bu nedenledir. Kemal Tahir, Türk toplumunun Batıdan farklılığı saptamasından yola çıkarak tarihi değişme ve gelişmeyi belirleyen Doğu-Batı çatışması görüşüne ulaşmıştır. Doğu-Batı çatışması görüşü toplumlararası ilişkilerde Türk toplumunun kendi sözü olabileceği, Doğunun öncülük ve sözcülüğünü üstlenme olanağımız olduğunu bize göstermektedir. Kemal Tahir'in Türk toplum ve tarihine olan ilgisi eskiye bir övgü, yergi ya da özlem olmanın ötesinde, günümüz ilişkilerini etkilemeye yönelik gücümü-

zü, toplum dinamiğimizi ortaya koyma anlayışının uzantısıdır.

Kemal Tahir, Doğu-Batı çatışmasını herhangi bir çatışma olarak görmemektedir. Doğululuk veya Batılılık iktisadi bir kategori değildir, tarihsel oluş ve birikimin ürünüdür. Kemal Tahir'e göre Doğulu toplumlar Hıristiyan veya sosyalist de olsalar Doğululuktan çıkamaz, çıkanlar kendi kökenlerine, tarihine yabancı olur.[1] Batılılaşmak ancak sömürüye yönelmekle mümkündür. Doğu ile Batı arasındaki benzemezlik, Batının varlığının, kimliğinin Doğu sömürüsüne bağlı olması, diğerinin bunu itmesi, karşı çıkması ve kırma halidir. Bu iki farklı tavrı uzlaştırmak mümkün olmamaktadır. Sorun sadece bu farklılığı saptamakla elbette bitmemektedir. Batıda da Doğu-Batı farklılığından ve çatışmasından söz edilmiş, bu çatışmaya ilgisiz kalınmamıştır. Ancak Batının Doğu karşısında üstünlüğü, siyasi ağırlığı nedeniyle Batı çelişkileri önde gelen çelişkiler olarak değerlendirilmekte ve bu sorunların çözümünde Batıya öncülük verilmektedir. Batı dünya egemenliğinin günümüzde ulaştığı boyut ve Doğu halklarının direncinin kırılması, sorunların Batı öncülüğünde ve yönetiminde çözüleceği konusunda bir anlayışın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kemal Tahir önce buna karşı çıkmıştır. Batıda XIX. ve XX. Yüzyılda önerilen ve uygulanan biçimiyle sosyalizm mevcut sömürü düzenine sahip çıkmanın ötesine geçmemiştir. Türkiye'de sosyalist hareket, bu türden bir ilintisi bile olmadan Batı sosyalizmi savunucusu olmuştur. Yerlilik ya küçümsenmiş ya da farklı sosyalizm anlayışları arasında seçim yapmaya indirgenmiştir. Bu girişimler temelsiz kalmıştır. Kemal Tahir'in Türk toplumunun dünya ve tarih içindeki yerini ve rolünü açıklamak için getirdiği çerçeve kendisini güncel kılmaktadır. Güncellikten ve çağdaşlıktan anlaşılması gereken mevcut çıkarlara bağlanmak, soyguna katılmak veya sömürüye uyum göstermek değildir. Toplum ve tarihi gerçeği bilmek, güncel olanı geleceğe doğru aşmanın bilincidir. Kemal Tahir Batıcılaşmaya karşıt olmanın ötesinde, Batıcılaşmayı aşacak yeni bir dünya görüşünün savunucusudur. Bu nedenle sosyalisttir. Kemal Tahir'in sosyalizme katkısı, tarihi gelişme ve ilerleme anlayışının Batı önderliğinde ve Batı-içi çelişki ve çatışmalara indirgenmesine karşı çıkması ve Doğu-Batı çatışması görüşüyle zenginleştirmesidir. Türk sosyalizminin özgünlüğü, yerliliği de bu çerçevede ortaya çıkmaktadır. Toplum tarihimizin özellikleri, sosyalizme yö-

1) Kemal Tahir, *Notlar: Batılaşma*, Yay. Haz. C. Yazoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, s. 156.

nelmek ve sosyalizmi zenginleştirmekte işimize yarayıp yaramayacağı açısından önemlidir. Bu anlamda Kemal Tahir'in Osmanlı'ya ve ATÜT'e olan ilgisi Batıya benzemediğimizi, farklılığımızı belirtmenin ötesinde sosyalizmle ilişki kurmak içindir. "*Osmanlı toplumu, bilhassa Anadolu-Türk insanı, Devlet-hattâ İmparatorluk-kurmakta, bunu geliştirip yaşatmakta, sonuna kadar savunmakta, olağanüstü bir yatkınlık, bir ustalık göstermiştir. Bu yatkınlık, ustalık, insan değeri olarak toplumumuza büyük birikimler, teknik ve öteki öğretilir şeylerle elde edilemez büyük yetenekler vermiştir. Biz bu birikmiş yeteneklerimizi er-geç kendi özelliklerimizi işe yarar kılacak yolu bulunca işleteceğiz, bundan hem kendimiz, hem yakın çevremiz, hem de bütün insanlık yararlanacaktır.*"[1] Yerlilikten, Türk sosyalizminden anlaşılması gereken budur. Kemal Tahir sosyalizm öğretilerinin Batı ile sınırlı olmadığını göstermiştir. Batı saldırganlığına karşı koyma, sömürüsüz bir uygarlık kurma ve yaşatma başarısı gösteren Anadolu Türk toplumu Batı için de geçerli bir çözümü üstlenebilecek birikim ve yaratıcılığa sahiptir. Sömürünün geride kaldığı bir geleceği inşa etmek için Doğu ve Batıyı kuşatacak bir düzeni savunmak gerekir. Anadolu Türk toplumu bu açıdan önemli bir deneyim sahibidir.

Kemal Tahir Doğu-Batı çatışması görüşüyle mevcut dünya egemenlik düzenini, sömürüyü ve saldırganlığı mutlaklaştıran koşulların aşılmasını öne çıkarmaktadır. Batı-içi çelişki ve çatışmaların temel ve evrensel çelişki olarak tanımlanmaktan vazgeçildiği günümüzde "*uygarlıklararası çatışma*", "*uygarlıklararası diyalog*", "*uygarlıklararası ilişkiler*" tüm dünyanın ilgi alanındadır. Tartışmanın tarihi kökenleri ve güncelliği dünyanın gelecekte alacağı biçim ile ilgilidir. Bu konularda tartışmayı tek yönlü olarak belli bir tarafa bırakmak, bir tarafın empozesi ile sorunları çözmek mümkün değildir. Kemal Tahir bu konulardaki görüşleriyle kendi sözümüzü söylememize imkân vermektedir. Kaynakları tarihte olan ve günümüzde de belirgin bir biçimde varlığını sürdüren temel, evrensel toplumlararası çelişki ve çatışmalar Kemal Tahir'i güncel kılmaktadır.

Sosyalizm belli bir dönemde ve koşullarda gelişmiş ve Batıda endüstri toplumu olarak adlandırılan bir toplum türünün başlıca sınıflarından biri konumundaki işçi sınıfının dünya görüşü olmuştur. Marxizm, sorunların

1) Kemal Tahir, *Notlar: Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, Yay. Haz. C. Yazoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, s. 321.

çözümünü toplum-içi belli düzenlemelerde gören sosyolojinin tersine Batı-içi toplum sorunlarını toplumlararası düzeyde çözme çabasındadır. Mevcut düzen içindeki çatışmalardan yararlanarak düzene işçi sınıfı adına sahip çıkmak ve yararlanmak istemektedir. İşçi sınıfının sahip çıkmak istediği düzen burjuvazinin kurduğu ve işlettiği Doğu sömürü düzenidir. Bu nedenle Batı işçi sınıfının sömürüsüz bir dünya kurma isteği tartışmalıdır. Dünyanın geleceğini belirlediği söylenen işçi sınıfı ile burjuvazi arasındaki çekişme Doğu soygun ve sömürüsünün hangi sınıflar aracılığıyla daha verimli sürdürüleceği tartışması olmaktan ileri gitmemiştir. İşçi sınıfı Doğu aleyhine kurulan mevcut dünya düzenini aşan yeni bir dünya siyaseti sunmamaktadır. Kemal Tahir, Batı toplumlarına üstünlük veren, Batı işçi sınıfı önderliğindeki sosyalizm arayışlarına karşı temkinli yaklaşmıştır. Sonuçta XIX. Yüzyıl sosyalizmi Batı-dışı toplumların her türlü etkinliğini dışlamaktadır. Batı-dışı toplumları yine Batı öncülüğündeki sömürü düzenine katmaktan başka bir sonuç vermemektedir. XX. Yüzyılın sosyalizm anlayışını belirleyen Bolşevik Devrimi'nin Doğu halklarına burjuva devrimlerinden farklı bir önerisi yoktur. Bolşevik devrimi, mevcut Batı egemenliği dışında kalan Batı-dışı halkları dünya egemenliğinin bir başka biçimine katmanın ötesinde yeni bir seçenek sunmamıştır. XX. Yüzyılda Doğu halklarının Batı saldırganlık ve soygununa direnişi nedeniyle sosyalizm tartışmalarının ağırlığının Doğuya kaymasına rağmen sosyalizm bir başka Batı yönetim modeli örneği olmuştur. Türkiye'de de sosyalizm tartışmaları Batı-içi bölünmede bir dış siyaset seçeneği (Batı yandaşlığının bir biçimi) olarak kalmıştır. Kemal Tahir, hem mevcut resmi siyasi seçime, hem de Batıcı sosyalizm anlayışına bu yönüyle karşı çıkmıştır. Bu nedenle her iki kesim tarafından da dışlanmıştır. Türkiye'de sosyalizm açıklama ve örgütlenmeleri Türk toplum ve tarihine doğru giden, mevcut Batıcılaşma deneyimlerini aşan siyasi bir seçenek olmak yerine Batı savunuculuğunun bir biçimidir. Sosyalistlerin Türk toplum ve tarihinden kopuk pratiği ve teorisizliği bu nedenledir. Sosyalistlerimiz dünyadaki sosyalizm deneylerini incelemişler, bu deneyimlerden yola çıkarak birbirlerinden ayrışmışlar ve aralarında çatışmaya bile girmişlerdir. Ama Türk toplumuna yabancı kalmışlar, sosyalizm tartışmaları yanıltıcı, zaman tüketici ve sosyalizme katkıdan uzak, saptırıcı nitelikte olmuştur.

Sosyalizmin bilimsel teori ve pratiği tarihin bir bütün olarak hareketi

ve oluşumu, insanlığın bu bütünlük içindeki çelişki ve çatışmaları tarafından belirlenir. Geçmişte dünyadaki temel çelişki işçi sınıfı ile burjuvazi veya kapitalist blok ile sosyalist blok arasındaki çatışma olarak gösterilmiş, günümüzde bu çelişkinin aşıldığı belirtilerek sosyalizmin sonundan söz edilmiştir. Gerçekte sona eren Batı sosyalizmi ve öncülüğü anlayışıdır. Kemal Tahir'in sosyalizm eleştirilerini, Doğu savunuculuğu görüşlerini bu açıdan değerlendirmek gerekir. *"Buradaki sosyalizm, Batı için düşünülmüş, bir bakıma sömürüyü bir zaman daha sürdürecek sosyalizm değildir. Gerçek sosyalizm, her çeşit sömürüyü gerçekten kaldıracak sosyalizmdir."*[1] Kemal Tahir, Batı sosyalizm anlayışına karşı çıktığı için mevcut açıklamaları zorlamıştır. Gerçeğe saygısı nedeniyle önceliği belli kalıplara, şemalara değil Türkiye gerçeğine vermiştir. Diğer bir deyişle anti-Marxist olduğu için çizgi dışına çıkmış değildir. İnkar değil, aşma ve Marxizmi zenginleştirme biçiminde sosyalizme sahip çıkmıştır. Amacı Doğunun ve Türkiye'nin yaratıcılığını ve ağırlığını sosyalizme katmaktır. Vurgulamaktan ve tekrardan kaçınmamak gerekir. Kemal Tahir'in Türkiye'den yana bir sosyalizmi, yerliliği savunması sömürüsüz bir dünya özlemi ile birliktedir. Türkiye'de Batıdan aktarma (tercüme) bir sosyalizm anlayışının sözcülüğü yerine, dünyada Türkiye'nin sözcülüğünü tercih etmiştir. Yerliliği, Türk sosyalizmini savunması bu anlamdadır. Kemal Tahir sadece Batıcılaşma anlayışını değil, Batı sosyalizminin de sınırlılığını aşmış, sosyalizm ile Doğu-Batı çatışması görüşü arasında ilişki kurmuştur. Sosyalizm sonuçta soygun ve sömürünün olmadığı bir dünya özlemi, insanlığın bütün birikimlerini kapsayan ileri bir uygarlık projesidir. Kuramdaki yanılgılar bu haklı isteğin reddedilmesini gerektirmez. Bu önerinin sahibi Doğu toplumlarıdır. Doğu toplumlarının sömürünün sürmesini istemeyecekleri açıktır. XIX. Yüzyıldan bu yana Batı sosyalizmi Doğu ile ilişkilerde çözüme temel olacak yeni bir Batı kimliğinin savunusunu yapamamıştır. Günümüzde Batı için düşünülmüş, Doğu sömürüsünü sürdürecek bir sosyalizm anlayışı bile savunulamamaktadır. Sömürünün ortadan kalkmasını, sömürücü Batıdan beklemek yanılgı olmuştur. Yanılgı, sömürünün son bulacağı görüşünde değil temel çelişkinin yanlış saptanmasındadır. Bu yanılgının sürmesinde Doğu sosyalistlerinin de kolaycılığa, kaytarmacılığa yatkınlığı önemli bir rol oynamıştır.

1) Kemal Tahir, *age* s. 5.

Kemal Tahir, mevcut Batıcılaşma girişimlerine karşı çıkarken, Batı sosyalizm anlayışına da karşı çıkmaktadır. Batı sosyalizm anlayışı çerçevesinde de sonuçta mevcut dünya düzeni değişmemekte, Doğu halklarının ve Türk toplumunun yeri ve koşulları aynı kalmaktadır. Dünya tarihinde esas değişme toplumlararası ilişkiler ve siyaset düzeyindedir. Türk toplum ve tarihindeki değişiklikler de siyaset değişikliği biçimindedir. Türklerin Müslümanlığı kabul etmesi veya Batıcılaşma olayı Doğu-Batı ilişkilerinde yerimizin ve rolümüzün değişmesiyle ilgilidir. Batıcılaşma devletin ve toplumun sorunlarına çözüm olmadığı gibi yeni sorunların da kaynağını oluşturmuştur. Kemal Tahir Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerini bu görüş açısından değerlendirmiştir. Batıcılaşmada terslik Doğulu bir toplumda Batı yandaşlığına koşulmamız yanında, kendi kimliğimizin de tartışmalı bir hale gelmesidir. "*Batılılaşma bizim Doğuyla olan tarihsel gerçek, yaşatıcı ilintimizi kesmiştir. Bizi içinden çıkamayacağımız bir çirkef çukuruna düşürmüş, orada tutmanın bütün şartlarıyla da çevirmiştir. Umutsuzluğumuz, karamsarlığımız, yorgunluğumuz ve yaşama sevincini yitirmemizin tek sebebi budur! Bilgilerini, çalışmalarını onurlu işlere yöneltemeyen kişiler gibi toplumlar da hem gövdeleri, hem de ruhlarıyla er-geç çürümeye mahkumdurlar.*"[1]

Doğu Sorunu-Batıcılaşma: Karşılıklı Açmaz ve Çöküntü

Kemal Tahir'in Türk toplumunun dünya ve tarih içindeki yerini anlamak ve açıklamak için getirdiği çerçeve bugün de önemlidir. Batı çözüm önerileri ve toplum modelleri Anadolu Türk toplum özelliklerine uymamaktadır. Batıcılaşma girişimleri bu nedenle zorlama ve biçimsel olmaktan ileri gitmemiştir. Giderek Batı dünya egemenliği yeni bir aşamaya izin vermeyen bir kısır döngüye dönüşmüştür. Batı için açmaz Doğu sorunundan kaynaklanmaktadır. Batının Doğu karşısında elde etmiş olduğu üstünlüğü pekiştirmenin ötesinde bir amacı yoktur. Sonuçta mevcut dünya egemenliği sorunları çözecek yeni bir aşamaya izin vermediği için karşılıklı olarak tarafları çürütmektedir. Kemal Tahir Batıcılaşma eleştirilerinden yola çıkarak Anadolu Türk toplumunun özelliklerini sosyalizm ve Doğu-Batı çatışması içinde yeni bir çözüme temel olacak biçimde belirlemeye çalışmıştır.

1) Kemal Tahir, *Notlar: Batılaşma*, Yay. Haz. C. Yazoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, s. 220.

Yeni bir dünya özlemi ve gereği mevcut dünya düzeninin sorunlarından kaynaklanmaktadır.

Anadolu Türk toplumu, Doğu-Batı çatışmasının en yoğun yaşandığı son 1000 yıllık dönemde bu çatışma içinde taraf olmuş ve kimliğini bu çatışma içinde oynadığı rolle kazanmıştır. Kemal Tahir, Anadolu Türk toplumunun bu özelliğini bize göstermiştir. Osmanlılık bu kimliğin en üst düzeyde siyasi olarak ifadesidir. Osmanlı bir imparatorluk olarak tasfiye edilmesine karşılık, Osmanlı'nın temsil ettiği Batı saldırganlığına karşı Doğu halklarının savunuculuğu ve koruyuculuğu siyasetinin gereği ortadan kalkmış değildir. Batıcılaşma girişimleri sorunlarımıza çözüm olmadığı gibi toplumumuza yeni bir kimlik de kazandırmamıştır. Günümüzde, Osmanlı'nın bıraktığı siyasi boşlukta, Doğu savunuculuğu ve koruyuculuğu siyasetinin canlılığı Anadolu Türk toplumunun yaşantısı ve toplum özellikleri içinde sürmektedir. Toplumlar yeni siyasi serüvenlere atılsalar bile kendi varlıklarını tehlikeye atmamak için yeni gelişmeleri uzun süre denemeden, gerçek çözüm olduğu ispatlanmadan kendilerine kimliklerini kazandıran nitelikleri terk etmezler. Doğu-Batı çatışması içinde karşılıklı ilişkilere rağmen taraflar temel çıkarlarından vazgeçmemiştir. Bunun bir göstergesi, bizim Batı sorunu dediğimiz sorunun, Batı için Doğu sorunu olarak tanımlanmaya devam etmesidir. Her iki taraf da son 200 yıldır birbirleriyle yeni ilişkilere girseler de tarihsel güç ve imkânlarını, birikimlerini unutmamışlardır. Anadolu Türklüğü ile Batı arasındaki ilişkiler son 1000 yıldır Doğu-Batı çatışmasının en keskin biçimini ortaya koymuştur. Ancak çatışmanın kökeni daha eskidir.

Doğu-Batı çatışması tarihin ilk günlerinde ortaya çıkan, günümüz ilişkilerini de belirleyen temel çatışmadır. Türkler bu çatışmanın yaratıcısı değildir. Ama bu çatışma içinde yer alarak kendi kimlik özelliklerini kazandıkları gibi tarih içinde de etkili olmuşlardır. Günümüzde de Doğu ile Batı uygarlıkları arasındaki farklılık ve buna bağlı uyuşmazlıklar sürmektedir. Batı, kendi egemenliğini çözüm gibi göstermek istemesine rağmen, taraflar arasında sorunlar aşılmış değildir. Doğu-Batı farklılıklarının çatışmaya dönüşmesi çıkarların farklılığı yanında, buna bağlı bir toplumsal örgütlenme sorununu da belirtmektedir. Taraflar arasındaki farklılaşma ve çatışma sadece iktisadi düzeyde değildir. Toplumsal örgütlenme düzeyinde taraflar arasındaki ilişkilerin denetimi geleceğin oluşturulması, plan-

lanması açısından önemlidir. Bu, denetimi elinde tutan tarafa belli bir üstünlük ve imkân sağlamaktadır. Batıda ortaya çıkan farklı merkezlerin temelini Doğu-Batı ilişkilerinin denetimi oluşturmuştur. Yakın-Doğu'da ortaya çıkan farklı Doğu merkezlerinin temeli de farklı değildir. Doğu ve Batının uygarlıkları kendi kimliklerini karşılıklı ilişkilerde bulmuşlardır. Tarafların kendi kimliklerine ve varlıklarına yön veren bu ilişkileri denetleme çabası büyük bir çekişme konusu olmuştur. Bu ilişkilerin denetimini eline geçiren merkezler, bağlı oldukları cephenin/uygarlığın öncülük ve sözcülüğünü yapmışlardır. Batı için Doğu ile ilişkilerin sürekliliğini sağlayacak ilişkilerin denetimi önemli olduğu gibi, Doğu için de sorun Batı saldırganlığına ve sömürüsüne karşı belli stratejik noktaları elinde tutarak bu denetimi kendi adına sürdürecek örgütlenmeleri oluşturmaktır. Anadolu'nun Doğu-Batı ilişkileri içindeki konumu ve rolü bu nedenle önemlidir. Yakın Doğu'da Batı soygun ve sömürüsüne engel olarak kurulmuş "*asker-devletler*" geleneği geleneksel üretici ATÜT devletlerinden farklılık göstermektedir.[1] Asker devletlerin üretimle, ekonomiyle ilintileri Batı saldırılarına karşı koyma, Doğuyu savunma zorunluluğuna dayanır. Anadolu sadece Batı saldırılarını ön cephede karşılamak, askeri olarak cephe savunuculuğu üstlenmenin ötesinde, Doğu-Batı ilişkilerinin siyasi olarak örgütlendiği ve denetlendiği bir merkezdir. Doğu ve Batı uygarlıkları varlıklarını karşılıklı ilişkilerde (askeri, siyasi, ticari) bulduğu gibi bu ilişkilerin denetimi taraflar için her dönem önemlidir. Anadolu Türklüğünün Doğu-Batı çatışması içinde yer alması, Osmanlılık ile bu ilişkileri düzenleyen ve denetleyen bir merkez olması Batı için "*Doğu sorunu*"nun "*Türk sorunu*" biçiminde ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Doğu-Batı ilişkileri içinde cephe seçimi kadar bu cephe içinde üstlenilen yer ve rol de önemlidir. İlişkilerin denetimini ele geçirme çabası, bu ilişkileri eline geçiren tarafa imkân sağlayacağı için, cephe içinde de önderlik çekişmesi söz konusudur. Anadolu Türklüğünün Doğu-Batı ilişkileri içindeki yeri ve rolü, Batı-içi önderlik çekişmesinde belirleyici olduğu kadar, bunun ötesinde taraflar arasındaki çatışmanın sonlandırılması için de önemlidir. Günümüzde Batı içindeki önderlik çekişmesi ortadan kalkmasına ve Doğu üzerinde Batının kesin denetimi kurulmuş olmasına rağ-

1) Baykan Sezer, Yakın Doğu'da "asker devletler"le geleneksel üretici ATÜT uygarlıkları arasındaki ilişki ve farklılığı bütün yönleriyle ortaya koyarak, bütün Batı-dışı toplumların ATÜT ile özdeşleştirilmesi yanlışlığının önüne geçmiştir.

men Anadolu Türk toplumu Batı için tehdit olarak görülmeye devam etmektedir. Anadolu Türklüğü Osmanlılık siyasetiyle Batıya karşı Doğu uygarlıklarının sözcüsü ve öncüsü olmuştur. Bu anlamda Osmanlı egemenliğindeki çeşitli halklar Osmanlı çözümü ile kaynaşmıştır. Anadolu'nun Türkleşmesi olayı da bu anlamdadır. Anadolu Türklüğünün savunduğu siyasetle bütünleşme söz konusu olduğu için çeşitli halklar Türk kimliğiyle özdeşleşecektir. Günümüzde Türk kimliğinin tartışılması, tartışmalı hale getirilmek istenmesi Batı için *"Türk/Doğu sorunu"*nun kökten bir biçimde çözülmek istendiğinin bir göstergesidir. Bu, bir anlamda Batı saldırganlığı ve sömürüsünü pervasız bir biçimde sürdürme isteğinin bir parçasıdır. Batının sosyalizmden vazgeçtiği, Doğunun koruyucu bir örgütlenmesinin ve sözcüsünün bulunmadığı bir dönemde Batı tarafından Doğu-Batı çatışmasının gündeme getirilmesi boşuna değildir. Aynı dönemde Türk kimliğine karşı saldırıların da gündeme gelmesi aynı olayın bir başka görüntüsüdür. Günümüzde Kemal Tahir'in yerlilik ve Türk sosyalizmi görüşleri bu nedenle ayrıca önem kazanmaktadır.

Anadolu Türklüğü kendi kimlik niteliklerini Doğu-Batı çatışması içinde kazanmıştır. Bu, günümüzde de faydalanacağımız bir güç ve potansiyeldir. Yakın Doğu, sadece askeri ve ticari anlamda Doğu-Batı ilişkilerinin en yoğun yaşandığı yer olmanın ötesinde ilişkilerin denetimi, dünya egemenlik ilişkilerinin de örgütlendiği ve denetlediği bir yer konumundadır. Yakın Doğu'nun başlıca özelliği tarih içinde birden fazla merkeze sahip olmasıdır. Anadolu son 1000 yıldır hem Doğunun toprak bütünlüğünün sağlanması, hem de Batı saldırganlığının sınırlandırılması açısından önemini korumaktadır. Anadolu Türklüğünün en üst düzeyde siyasi ifadesi olan Osmanlılık, Doğuyu koruma ve savunma işini üstlenen siyaset alanında uzmanlaşmış örgütlenmesini belirtmektedir. Bu nedenle Doğu uygarlıkları yanında ayrı bir Osmanlı uygarlığından söz edilmektedir. Anadolu Türk kimliğinin geleneksel Doğu uygarlıkları içinde özel bir yeri ve görevi vardır. Osmanlılık-Türklük, üretici-Doğu ATÜT uygarlıklarıyla ve Yakın Doğu'da bulunan bölge çıkışlı farklı toplumlarla eşanlamlı değildir. Anadolu Türk toplumu dünya egemenliği örgütlenmesi (imparatorluk) içinde kendini tanımlamaktadır. Dünya egemenliğinin örgütlenmesi geleneksel Doğu ATÜT uygarlıkları örgütlenmesinden farklılıklar göstermektedir. Osmanlı, Batıya karşı Doğu uygarlıklarının dünya egemenliği örgüt-

lenmesidir. Dünya egemenliği başlangıçta askeri bir örgütlenmeyi gerektirse de sadece bununla sınırlı değildir. Batı üzerinde kesin bir denetim kurmak ve askeri üstünlüğü bir dünya egemenliğine dönüştürmek için aynı zamanda Doğu-Batı ilişkilerinin sürekliliğini sağlayan yolların denetlenmesi gereği vardır. Osmanlı, Batıcılaşma döneminde dünya egemenliği üzerindeki kesin denetimini yitirmiş olsa bile, bu yollar üzerindeki önemini korumaktadır. Osmanlı sonrası, yeni Türkiye devletinin Anadolu'da varlığı Batı saldırganlığı ve sömürüsünün sınırlanması anlamına gelmektedir. Anadolu Türklüğünün Doğu üretimine ve zenginliğine katkısı, Batı soygununa ve saldırısına engel olmakla dolaylı yoldan olmaktadır. Batıcılaşma siyasi seçimiyle bu rolden vazgeçmemize, Osmanlı siyasetini reddetmemize rağmen, Batının Türk karşıtlığı devam etmektedir. Günümüzde Anadolu Türklüğü Batıya karşı Doğunun askeri, siyasi, ideolojik birliğini sağlayan ve bunu yürüten bir güç değildir. Osmanlılık sonrası bunu sağlayan yeni bir örgütlenme de ortaya çıkmamıştır. Bu durum, Batının dünya egemenliği örgütlenmesinde bir başarısını belirtmesine karşın "*Türk/Doğu sorunu*" çözülmüş değildir.

Anadolu Türklüğü Haçlı Seferleri karşısında Doğunun askeri bir başarısı olarak kalmamıştır. Osmanlılık ile dünya egemenliği örgütlenmesini de sağlayarak Doğu-Batı ilişkilerinin denetimini eline geçirmiştir. İstanbul'un fethi sonrasında Batının açmaza düşmesi de bunu göstermektedir. Osmanlı, Batının Doğu ile ilişkilerini kesmiş ve Batı kendi varlığını sürdüremeyecek duruma gelmiştir. Batının unutamadığı olay budur. Osmanlı dışında Doğu ile ilişki kuracak yeni yollar araması ve bunun sonucunda okyanuslara dayalı yeni bir ilişkiler sistemi ve denetimi oluşturmasına rağmen, Türkleri Batı önünde en büyük engel olarak görmeye devam etmiştir. Batının yeni ilişkiler sistemi, Anadolu Türklüğü, Osmanlılık karşıtlığına dayanmaktadır. Anadolu Türklüğü, elinde tuttuğu stratejik konumu nedeniyle Batının Doğu içinde rahatça ilerlemesini engelleyerek, dolaylı olarak Doğu savunmasını sağlamaktadır. Anadolu Türklüğünün artık siyasi olarak Doğuyu temsil etmesi söz konusu olmasa bile, en azından Osmanlı uygarlık mirasının koruyucusu durumundadır. İstanbul'un kimliği tartışmalarına da bu açıdan bakmakta yarar vardır. Batı ile ilişkilerimizdeki bütün yandaşlığımıza karşın, Batı da kendisini Türk toplumuyla özdeşleştirmekten kaçınacaktır. Batı, Türkiye ve Türk toplum kimliğiyle kendi

kimliği arasında olumlu bir bağlantı kurmamaktadır. Türkiye'nin Batıcılaşma seçimi, Batı dünya egemenliği içinde önderlik çekişmesi olduğu müddetçe önem taşımaktadır. Ama bu önderlik çekişmesi dışında Türkiye ve Türk kimliğiyle uyuşmazlığı devam etmektedir. Batının Türklere karşı günümüzde de devam eden tepkisini, Batının Doğu ile ilişkilerinde bir set rolü üstlenmesi ve bunun sürekliliği oluşturmaktadır. Anadolu Türklüğü Orta Çağ'da, Yeni Çağ'da, Yakın Çağ'dan günümüze, dünya tarihinin çeşitli dönemlerinde Batı karşısında önemini korumuş, Batının farklı siyasetlerine karşı koyacak yeni örgütlenmeler oluşturabilmiştir. Anadolu Türklüğünün önemi sadece Batı karşısında kazanmış olduğu askeri başarılarla sınırlı değildir. Eskisi gibi askeri başarılarından söz edilmeyen son dönemde de Batı dünya egemenliğine rağmen önemini korumaktadır. Batı, savaş alanında Türkler karşısında çeşitli yenilgileri unutsa bile Anadolu Türklüğünün Doğu ile ilişkilerini engellemesini, İstanbul'un fethi sonrası Batı kimliğini ve varlığını tehlikeye atacak biçimde karşısına dikilmesini unutmamıştır. Bugün de Anadolu Türklüğüne karşı süren tepkinin nedeni budur. "*Osmanlılar kendilerinin ölüm fermanı olan Batılaşmayı imzaladıktan sonra, kendilerine bu yolu gösteren Batılılar tarafından bir an bile rahat bırakılmamışlar, aralıksız tartaklanmış, tekmelenerek ölüm uçurumunun kıyısına getirilip orada asılı bırakılmışlardır... Emperyalistler Osmanlı'yı kendisini sömürtmediği için değil, varlığı, uzak sömürülere engel olduğu için sürekli tartaklamışlardır. Osmanlı, Batılaşmayı kabullenmekle bilerek veya bilmeyerek bu uzak sömürüyü rahat bırakmayı da kabul etmişlerse de, bu Batılı soyguna hiçbir zaman yetmemiştir.*"[1] "*Osmanlı toplumunun sadece var olması, karşı durması, saldırması söz konusu bile olmadan sadece var olması bile Batılı soyguna direnistir. Bu direniş salt Osmanlı toplumunun değil, bir bakıma bütün soyulan Doğunun direnişidir. Batılının Osmanlı düşmanlığı işte buradan gelmektedir.*"[2]

Anadolu Türklüğünün Osmanlılık ile Batının Doğu ile olan ilişkilerini kesintiye uğratması ve Doğu lehine ilişkileri denetim altına alması, Batının gözünde unutamayacağı en büyük suç olmuştur. Batı, daha sonraki gelişmelerle Doğu ile kurduğu yeni ilişkilerle Anadolu Türklüğü dışında bir dünya egemenliği örgütlenmesi kurmasına, bu dünya egemenlik örgütlen-

1) Kemal Tahir, *Notlar: Batılaşma*, Yay. Haz. C. Yazoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, s. 217.
2) Kemal Tahir, *age* s. 169.

mesini bütün Doğu toplumlarını kapsayacak biçimde genişletmesine karşılık, Anadolu Türklüğünün bağımsız varlığı ve Doğu halklarının direnci ortadan kalkmamıştır. Türkiye bütün bu gelişmeler karşısında etkili olmasa da tarihin dışına düşmüş değildir. Ancak gelişmeler karşısında Batıya karşıt yeni bir seçenek ortaya koyamamıştır. Batı için hâlâ mesele Doğunun bütün direncinin kırılmasıdır. Anadolu Türk toplumunun elinde tuttuğu konum ve kimliği bütün yönleriyle ortadan kalktığında Batı dünya egemenliğinin bütün sonuçlarıyla ortaya çıkacağına inanılmaktadır. Türk/Doğu sorununun günümüz görüntüsü budur. Kürt sorunu, Ermeni sorunu, Kıbrıs sorunu derken aslında Türklerden istenen kendi kimliklerinden ve konumlarından vazgeçmeleridir. Türk kimliğinin darlaştırılması, Türk kimliğinin Batıya karşı Doğunun sözcülüğü ve koruyuculuğunu üstlenen bir imparatorluk örgütlenmesi olduğu gerçeğinin savunulamaz hale gelmesidir.

Kemal Tahir, Batıcılaşma seçimimizden bu yana düştüğümüz açmazın ötesinde, Doğu-Batı ilişkilerindeki yerimizi ve rolümüzü sorgulamaktadır. Geçmişte Osmanlı İmparatorluğu'nu elimizden çıkarmamızı bir başarı olarak görenler, günümüzde Osmanlı sonrası kurulan yeni devletin varlığının geçerliliğini tartışır hale gelmişlerdir. Batıcılaşma çabasına ve Osmanlılıktan vazgeçmemize karşın bugün de sorunlarımız olduğu gibi durmaktadır. Günümüz sorunları Osmanlı döneminde karşı karşıya olduğumuz sorunların bir uzantısı biçimindedir. Batıcılaşma bir çözüm olmak bir yana, sorunların çözümünde en büyük dayanağımız olan Anadolu Türk toplumunun varlığını da tartışmalı hale getirmiştir. Kemal Tahir'in ısrarla Batıcılaşma seçimimizi ve bunun sonuçlarını sorgulaması boşuna değildir. Günümüz Batı kimliği Osmanlı dışında kurulan dünya egemenliğine dayanmaktadır. Batı dünya egemenliği örgütlenmesinde Anadolu Türklüğüne yer yoktur. Batı, Osmanlı'nın ötesinde günümüz Türkiye'sini ve Anadolu Türklüğünü dışlayan bir dünya egemenliği istemektedir. Bu, geçmişte bir dünya savaşına neden olmuştu ve Osmanlı'nın tasfiyesinden en büyük zararı Batı dünya egemenliğinin önderi olan İngiltere görmüştü. Günümüzde tek-merkezli Amerikan dünya egemenliği en çok karşı olduğu Anadolu Türklüğünü tasfiye etmek için daha ucuz ve kendi önderliği için tehdit oluşturmayacak bir yol arayışı içindedir. Küreselleşmeye çalışmak, Batı yandaşlığı yapmak, buna katkıda bulunmaktan başka bir şey değildir.

Sorunlarımızın açmaz haline gelmesi bu nedenledir. Batıcılaşma kendi varlığımızın tasfiye olmasına destek vermektir. Batı yandaşlığı ile kendi varlığımızı sürdüreceğimizi sanmak en büyük yanılgı olmuştur. Kendi toplumuna ve coğrafyasına ters düşen, kendi toplumundan ve coğrafyasından vazgeçen bir siyasetin başarı kazanma şansı yoktur. Türkiye Batıcılaşmayla kendi tarihsel özelliklerine ters işlere koşulmuştur. Bunun sonuçlarından biri devletin ve toplumun her güç koşulda kendini yeniden toparlamasını sağlayan Anadolu'daki yerli dayanaklarının Batı ile işbirliği çekişmesine girerek kendi içinde birbirlerine karşıt hale gelmeleridir. Batıcılaşma siyasetini kendi adımıza denetlemek mümkün olmayınca, devlet giderek geleneksel dayanaklarını da kaybederek, toplumun birlik ve dayanışmasını sağlayamayan, etkisiz, tartışılan, yabancı bir örgütlenmeye dönüşmüştür.

XX. Yüzyılda dünyadaki gelişmelere damgasını vuran ve birbiriyle bağlantılı iki devletin XXI. Yüzyılda varlığı tartışmalı hale gelmiştir. Sovyetler Birliği günümüzde tasfiye olmuştur. Ancak etkinliği ortadan kalkmış değildir. Türkiye ise yeni bir yol ayrımındadır. Türkiye ya bütün dünyada geçerli olacak yeni bir siyasi seçeneğin temsilcisi olacak ya da hem Batıda hem de Doğuda kendi yeri ve rolü tartışılır bir devlet olarak siyasi dayanağını kaybedecektir. Türk toplum ve tarihinden kopmak, geçmişi gereksiz yük görmek, gelecekten de vazgeçmektir. Günümüzde, "Türkleşmiş Anadolu halklarını" birbirine karşıt hale getirmek için önce ortak tarihlerinden, Doğu-Batı çatışması içindeki ortak kimliklerinden uzaklaştırılacaklardır, karşıtlıklarının temeli Batı ile işbirliği rekabetine girmeleridir, böylece birbirlerini kırmaları ve etkisizleştirmeleri beklenecektir. Toplumlar kendi varlıklarını zenginleştirecek girişimlerde bulunmazlarsa tarih sahnesinden kaybolup gitmektedirler. Bu nedenle her türlü toplumsal değişmeye olumlu olarak bakmak mümkün değildir. Sorunları açmaz haline gelen toplumlar çürümekte, varlıkları temelsiz kalmaktadır. Türk toplum tarihinden vazgeçmek veya bu tarihe ters işlere girmek toplumun birlik ve dayanışmasını dağıtmaktadır. "*Tarih sahibi toplumlar, tarihlerinden ancak bir durumda gerçekten kopabilirler. Büsbütün dağılırsa... O zaman bile, tarihleri, yaşayanlara ibret dersi veren bir ölü uygarlık tarihi olarak, tarih içindeki yerlerinde kalırlar.*"[1] Batı, Osmanlı'nın varlığına son vermekle ve günümüzde de Ana-

1) Kemal Tahir, *age* s. 14.

dolu Türklüğüne karşıtlığını devam ettirmekle farklı uygarlıklar arasında bir arada barış içinde yaşama isteğinden vazgeçmiş görünmektir. Bu durum Doğu-Batı çatışmasını kısır bir döngüye dönüştürerek Batıyı da çürütmektedir. Ancak insanlık ve Türkiye bunu aşabilecek güçtedir.

Sonuç Yerine

Kemal Tahir bir Türk romancısı ve düşünürü olarak Anadolu Türk toplumunun tarih içinde konumu ve rolüne uygun bir çözüm arayışındadır. Sosyalizme ve yerliliğe bu nedenle önem vermiştir. Sosyalizm insana yakışır belli değerlerin, sömürüsüz bir dünyanın savunusu ve yöntemidir. Ancak bu özlemin geleceğe yönelik bir kehanet olmaktan çıkması ancak geçmişe dayalı bir çözüm ile mümkündür. Böylece soyut bir gelecek özlemi yerine tarihten kaynaklanan eğilim ve atılımlardan faydalanmak ve geleceği biçimlendirmek mümkün olacaktır. Toplumsal değişme ve gelişme soyut düşünce düzeyinde kalmış bir olay değildir; belli kesimlerin, toplumların öncülüğüne izin veren, bazı kesimlerin ve toplumların tarihi gelişmelere ters düşmelerine ve tarih sahnesinden silinmelerine neden olan somut bir olaydır. Sorun, temel çelişkinin saptanmasıdır. Bu sayede toplum koşulları yanında, bu koşulları aşacak toplum güçlerini de tanımamız mümkün olmaktadır. Doğu-Batı çatışmasının temel çelişki olarak tanımlanmasının böyle bir yönü vardır. Bu, sorunların çözümünde saptanacak amaçların sınırını oluşturduğu gibi toplumların kendi çapı dışında daha geniş çözümler ve birlikler önermelerine de izin vermektedir. Sosyalizm anlayışı da bundan bağımsız değildir. Temel çelişki kavramıyla tarihi gelişme ve değişme mekanik, soyut bir olay olmaktan çıkmakta ve dinamik ilişkiler üzerine oturmaktadır. Kemal Tahir düşüncesinin dinamiğini Doğu-Batı çatışması oluşturmaktadır.

Kemal Tahir, başlangıçta romancı sezgisiyle, sonra bir düşünür olarak bizi tarihsel deneyimlerimizle buluşturmakta, genel tarihi çerçeve içinde değişen ve değişmeyen yönlerimizi tanıtmaya çalışmaktadır. Batının Doğu ile ilişkilerinde siyaseti değişse bile temel tavrı ve kimliği aynıdır. Batı kimliğinden ve uygarlığından söz etmemize izin veren olay Doğu zenginliklerine ticaret ve soygun yoluyla el koyma çabasıdır. Buna karşılık Doğunun siyaseti tarih içinde değişiklik göstermemiş, Batı saldırganlığına karşı koy-

mak, Doğu-Batı ilişkilerini denetleme ve düzenleme çabası süreklilik göstermiştir. Bu siyasetin tarihte son örneği Osmanlılık olmuştur. Batının Anadolu Türklüğüne, Osmanlılığa karşı duyduğu düşmanlık ve öfkenin temelinde bu olay bulunmaktadır. Türkiye, Osmanlı imparatorluk siyasetinden vazgeçsek bile bu siyasi mirasın sahibidir. Anadolu Türk toplumu kimliğini Doğu-Batı çatışmasında kazanmıştır. Günümüzde kimlik tartışmaları temelinde Batıcılaşma döneminde elde ettiğimiz deneyimler de tartışma konusu olmakta, neredeyse "*Türklükten*" söz etmek suçlama nedeni olmaktadır. Batı ile yeni işbirliği imkânları adına kendi adımıza siyasetten vazgeçilmektedir. Doğuda siyasetin gösterdiği zenginliğe rağmen Batı siyaseti sınırlıdır. Günümüzde de Doğu toplumlarını daha çok soymak, zenginliklerini yağmalamak, daha çok sömürme imkânı elde etmekten başka bir önerisi yoktur. Bunun Doğu çıkarına bir siyaset önerisi olması mümkün değildir. Bu nedenle, Doğu-Batı çatışması eski biçimine en yakın bir biçimde gündemdedir. Batı ile bu yönde, soygun veya şiddete dayalı bir işbirliğine girmekten Türk toplumunun hiçbir çıkarı yoktur. Batı, günümüzde dünya egemenliğini elinde tutmasına rağmen yeni Haçlı Seferleri'nden söz etmekte, üstünlüğüne dayanarak Doğu toplumlarının zenginliklerini daha çok yağmalamaya izin verecek yapısal bir değişmeye zorlamaktadır. Türkiye bu tartışmaların ve dayatmaların odağındadır.

Günümüzde, Batıdan farklılığımıza ve tarihimize dayanarak, Batı ile işbirliği içinde toplumlararası ilişkilerde ağırlığımızı duyuracağız adı altında Kemalizm ve modernleşme eleştirilerine gidilmektedir. Batı yağmacılığını kolaylaştıracak yeni serüvenlere girmek gerçekte Anadolu Türk halklarını ayrıştırmak, birbirine karşıt yeni rol üstlenmesinden başka bir şey olmamaktadır. Bu durum, sonuçta Batıya karşı Türkiye'nin kendi adına yeni arayışlara girmesini engellemektedir. Batı yeni muhazakarlığının yerel bir uzantısı haline gelen bu güçler, sadece kendi tarihine değil bölgeye de giderek yabancılaşmaktadırlar. Küre-yerelleşme ile kimlik tartışmalarının birlikte ortaya çıkması rastlantı değildir. Batı, bu yolla kendi egemenliğini pekiştirmek istemektedir. Batının günümüzde üstünlüğü, gelişmeyi, çağdaşlığı temsil ettiği anlamına gelmemektedir. Çağdaşlaşmak, modernleşmek, adına ne denirse densin, Batı tekelinde değildir. Günümüzü de belirleyen temel ilişkiler içinde yer almak, mevcut Batı egemenliğini aşarak Doğu-Batı ilişkilerinin gelişmesine katkıda bulunmak, çağdaşlığın,

modernliğin geçerli tek ölçütüdür. "*Tıpkı sulh içinde bir arada yaşamak görüşü ile, emperyalizmle boğuşmak fikri nasıl birbiriyle katiyen uyuşmazsa, bizdeki uygulanan biçimiyle Batılaşma da, anti-emperyalist düşünceyle bağdaşamaz.*"[1] Batı çağdaşlaşması dünyayı yıkımın eşiğine getirmiş, soygun ve sömürüyü azgın bir iştahla artırmıştır. Bu koşullarda zenginliği yeniden üretmenin, üretim yapmanın da anlamı yoktur. Batı, kendi üstünlüğünü sürdürmek için mevcut dünya egemenliğinin aşılmasını istememektedir. Yeni bir dünya düzeni önerisi, tarihi ilerleme ve gelişme çabası yoktur. Batı sosyalizm iddialarının geçersiz hale gelmesi, muhafazakarlığın yükselmesi de bunu göstermektedir. Buna karşılık Doğu toplumlarının ve Türkiye'nin kendi ağırlığını duyurduğu yeni bir dünya düzeninin kurulmasından çıkarı vardır. Türkiye soygun ve sömürüye karşı çağdaşlığın savunucusu ve öncüsü olabilir. Bunun için yeterli deneyimimiz vardır. "*İlerde, Anadolu Türklüğü, siyasi birliğini ve bağımsız milli devletini yitirirse sebebini yine burada –yani Türkleşmiş Anadolu halklarının dünya görüşüyle Batılı toplumların (emperyalizmin) dünya görüşü arasındaki çelişmede aranmalıdır... Osmanlı çöküşü dış düşman güçlerden medet umduğu zaman hızlanmış, kendisine dönüp bu çöküşü Batı sömürücülerine pahalı ödeteceğini ispatladığı dönemlerde yavaşlamış, hattâ duraklamıştır... Bu ana kanun bugün de Türkleşmiş Anadolu halklarının kurtuluşları için geçerlidir. Nitekim Batılıların bağışlamaz düşmanlığı, Türkleşmiş Anadolu halklarını kendine dönmeye çağıranlara karşı hiç azalmadan sürmüştür.*"[2] Anadolu Türklüğü günümüz Batı saldırganlığına karşı en büyük güçtür. Türk sosyalizmi veya yerlilik anlayışının yerellikle, taşralaşmakla ilişkisi yoktur. Tam tersine dünya sorunları karşısında Anadolu Türklüğünün tüm ağırlığını duyurma çabasıdır. Kemal Tahir, bu nedenle dünya çapında kurulacak sosyalist büyük kuruluşlardan en önemlilerinden birinin, coğrafya özelliği ve tarihsel-ekonomik-sosyal zorunlulukların gereği olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun bıraktığı boşlukta kurulacak "*birleşik sosyalist toplum*" olabileceği görüşündedir.[3] "*Türkleşmiş Anadolu insanının dünya görüşü ve bu dünya görüşünün zorunlu sonuçları, Osmanlı İmparatorluğu yıkıldıktan sonra da (1918) Anadolu halkları var olmayı sürdürdükleri için 1969'larda da*[4] *devam*

1) Kemal Tahir, *age* s. 212.
2) Kemal Tahir, *age* s. 143.
3) Kemal Tahir, *age* s. 89.
4) Yazının yazıldığı tarih.

etmektedir. Bu süreklilik salt Anadolu ve yakın çevresi için değil, belki sosyalizme geçmiş Balkan toplumları için de söz konusu sayılabilir."[1]

Günümüzde Doğu-Batı çatışmasının ilk sonuçlarından biri, Batı sosyalizminin yenilgisi ve sosyalizmin Batı muhafazakarlığının destekçisi olmaktan ileri gitmeyen marjinal bir konuma gelmesidir. Kemal Tahir'in Batı sosyalizm anlayışına karşı kuşku ve eleştirileri güncel siyaset ve yaşanan pratik olaylar tarafından doğrulanmıştır. Sömürüsüz bir dünya kurma ve geliştirme görevini sömürücü Batıdan beklemek en büyük yanılgıdır. Bu nedenle koşullar değiştiğinde, Doğu halklarının direnci azaldığında, Batı için düşünülmüş ve önerilmiş sosyalizmden de vazgeçilmiştir. Günümüzde, Türkiye'de sol marjinal konuma gelmiştir, kendi varlığını Kemalizm eleştirilerine dayayarak, Batı adına tekrar rol üstlenmeye çalışmaktadır. Ancak bu konuda yeni-muhafazakarlar ile yarışmayacak kadar yüzeyseldir. Modernleşmeye karşı belli eleştirilerin ortaya çıkması bu nedenledir. Batı da modernleşme eleştirilerine rağmen Batı egemenliğinden ve üstünlüğünden vazgeçmiş değildir. Doğu toplumlarına sorunlarının çözümünde söz hakkı vermek istememektedir. Türkiye'nin ve sosyalizmin belli açmazları ve sorunları vardır. Aslında her ikisinin kaynağı da aynıdır. Dünyanın sorunlarına Batıdan bir çözüm beklemek bir kısır döngüye neden olmaktadır. Bu kısır döngünün bir açmaz haline gelmesi sadece Batıyı değil Batı-dışı bütün toplumları da çürütmektedir. Türkiye'nin de bundan pay almaması, sorunların artık bir çürüme, çöküntü boyutuna gelmemesi mümkün değildir. Türkiye ve dünya önce sorunlarını doğru olarak ortaya koyarak düşünce düzeyinde prangalarından kurtulmalıdır. Türkiye'nin böyle bir imkânı vardır.

Kemal Tahir, Batı sosyalizminin getirdiği açıklamaları Osmanlılık ve Batıcılaşma serüvenimizle ilişkili olarak aşmaya çalışmıştır. Türkiye'nin ve sosyalizmin boğuştuğu sorunların bir karşılığı vardır. Batı düzeninin ve sosyalizmin açmazlarından Türkiye sorumlu değildir. Batıcı sosyalizm ve modernleşme anlayışının iflas ettiği günümüzde, Anadolu Türk toplumunun birikim ve deneyimleri dünyanın çağdaş gündemidir. Sosyalizmin sonu, toplumsalın sonu, sanat ve edebiyatın sonu, toplumbilimlerinin sonu, tarihin sonu gibi görüşlerin öne çıkarılması, Türkiye'nin kendi sorunlarına ve toplumuna yabancı kalması bizi yanıltmamalıdır. Sorunlar vardır

1) Kemal Tahir, *age* s. 143.

ama bunlar aşılmaz değildir. Kısır döngü ve açmazların temelinde mevcut Batı dünya düzeninin mutlaklaştırılması bulunmaktadır. Günümüzde militan Osmanlı ve Doğu karşıtlarının, azgın Batı savunucularının Kemal Tahir'i gündeme getirmelerinde bir terslik var. Bu konuda açık bir tavrın/yöntemin sınayıcılığı gerekmektedir. Bizim tavrımız açıktır. Kemal Tahir'i anlama ve anma çabasının çerçevesi Doğu-Batı çatışması ve Baykan Sezer ilişkisi temelinde olmalıdır. Son sözümüz değişmeyecektir. Kemal Tahir değerlendirmeleri Baykan Sezer'siz yapılamaz. Samimiyetin ve tutarlılığın ölçütü budur.

Türk Romancısı Kemal Tahir ve Osmanlılık

RECEP ERTÜRK

Kemal Tahir'in kendisine verdiği sıfat "Türk Romancısı"dır. Oldukça erken yaşlarında romancı olmak iddiasını taşıdığı gibi, Kemal Tahir, romancı olarak yaşamak konusunda ısrarla çaba sarfetmiştir. Romancı olması, romancı olmak çabası, üstünde durulması gereken bir konudur. Unutulmamalı, yakın dönem Türk düşüncesinde yer almış birçok kişi önce sanatçı-edebiyatçı kişiliği ile öne çıkmaktadır. Türk aydınının, sorunları sanat dalları içinde kavrama çabası ilk kez Kemal Tahir'de görülmemektedir. Birçok kişi (Rusya göçmeni Türk aydınlar dışında) olayları sanat aracılığı ile kavrama çabasındadır. Hattâ Ziya Gökalp'in bile manzumeler aracılığı ve öbür edebiyat türleri ile birçok sorunu dile getirdiği unutulmamalıdır. Hilmi Ziya Ülken de sanat ve edebiyat kadar sanat ve edebiyatın sorunlar önünde bütünlüklü bir kavrayış edinme arayışına dikkat çekmiştir.

Hızlı değişim içindeki Türk toplumunu anlamak, bir dünya görüşü sahibi Türk romancısının temel çabasını oluşturacaktır. Değişimi kavrayabilme, dünya görüşü içinde gelişmeleri değerlendirebilme tasasına bağlı olarak Kemal Tahir'in ilk çalışmalarından başlayarak çeşitli zaman kesitleri temelinde kurgularını gerçekleştirdiğini göreceğiz. Çorum'u Osmanlı'dan başlayarak anlatmaktadır. *Esir Şehrin İnsanları*, Osmanlı'nın son dönemini konu almaktadır. En belirgin olanı ve şimdilerde en çok hatırlanması gereken *Kurt Kanunu* 1969 yılında yayınlanmıştır. Konu olarak, Cumhuriyet'in ilk hesaplaşmasının kavranması çabasıdır. 1971 yılı olay ve gelişmelerini yaşayanlar kadar olayı kavramak isteyenler *Kurt Kanunu* üstünde düşünmelidirler. Sanatçı sezgisinin ve bilincinin geçmişi kurcalarken geleceği öngörebilir niteliklerinin ayırdına varmalıdırlar. 1969 yılında yayınlandığında *Kurt Kanunu*'nun önemi kavranmış olsaydı, 1971 Martı'nda ve sonrasında olup bitecekler öngörülebilir, doğru şekilde kavranı-

labilirdi. Türk romancısı olarak Kemal Tahir, mesleğini önemsemesine bağlı olarak ciddi bir ön hazırlık, gerekli birikimi sağlayacak çaba üstüne ve mensubu olduğu toplumun bilincine katkıyı esas alan bir çaba üstüne kurmuştur sanatını ve yaşamını. Bunu yaşanılan olay ve gelişmelerden çıkarmak mümkün olduğu gibi, nedense pek kimsenin ilgisini çekmiş görünmeyen Kemal Tahir'in Notlar'ın da bulmak mümkündür. Söz konusu Notlar'ın bir çoğu romanlara hazırlık çalışmalarıdır. Bazıları roman olarak yayınlanmıştır. Bazıları ise romanlaşamadan kalmıştır. Romancı olarak Kemal Tahir'in toplum düşüncemiz açısından önemini kavramaya katkısı olacağı inancıyla burada kısaca Osmanlılık Notlar'ı üstünde duracağız.

Kemal Tahir'in romanlarında en çok üstünde durduğu konu Osmanlılıktır. Bazılarının sandığı gibi Osmanlılığa bu ilgi onun "gerici"liğinden, "Osmanlıcı"lığından, geçmişe takılı kalmasından değil, Türk toplumunun dünya tarihine en önemli katkısı olan imparatorluk geçmişinin bilince çıkarılması gereğini ilk fark eden çağdaş yazarımız-düşünürümüz olmasından ileri gelmektedir. Daha 1948 yılında yazdığı mektuplarda Osmanlılık konusu ile ilgilendiği, hazırlıklar yaptığı, okuma-çalışma planları içinde bulunduğu görülmektedir. Kemal Tahir, söz konusu yıllarda çok güç koşullarda iken bile yayınlanmış Osmanlı tarihlerine ulaşmak için akıl almaz çaba sarfetmiştir. Birçok Osmanlı tarihini elde etmek, bunları okumak ve notlar almak, başlangıçta bunları roman malzemesi ve roman hazırlığı olarak yapmak niyetindedir. Bunların içinde Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne kadar uzanan geniş bir kitap listesi vardır. Bu liste de zamanla kabarmış, eldekilere yenileri eklenmiştir.

Kemal Tahir, Osmanlı İmparatorluğu'nda toplum yaşamı konusunu, toplum yaşamının özelliklerini ve buna bağlı olarak tarihimizdeki insan dramını ilk anlamak isteyen, bu konuda düşünen kişilerden biridir. Tarihimizle ilgili tartışmaları yakından izleyen ve konu üstünde uzmanlık iddiası olmamasına karşılık, tarihimizin, tarihi birikimi değerlendirebilmenin geleceğimizi yaratmadaki rolüne dikkat çeken kişilerden birisidir.

Unutulmamalı, Türkiye'de hem aydın olmak, hem de Osmanlı'yı ilgi alanı dışında tutmak imkânı bulunmamaktadır. Kemal Tahir o bakımdan kolay yolu seçmeyen, işin kolayına kaçmayan, hazır bilgi ve yargılarla yetinmeyen ve yetinmemeyi öğreten kişidir. Ancak bu tür bir tutum tepkilere yol açmakta da gecikmemiştir. Sorduğu sorular, toplumumuz ve sorunlarımız üstüne tartışmaya getirdiği boyut itiraz konusu yapılmıştır.

Türkiye'nin içinde bulunduğu gelişmeyi sorgulamak, kavramak tasası bulunmayan çevrelerce yöneltilen eleştiri ve gösterilen tepkiler böyle bir çabanın güçlüğü, sıkıntı yaratması kadar, Türk aydınının o döneme değin temel sorumluluklarından kaçındığını da göstermektedir.

Kemal Tahir, Türkiye'nin içinde bulunduğu değişimi, gelişme sürecini en erken sorgulamaya başlayan çağdaş Türk yazarıdır. Başarısızlıkların ortaya çıkması ile birlikte hem değişim sürecini, hem değişim sürecine yol açan eski rejimi gündeme getirmiştir. Gelişmeleri olduğu kadar açıklamaları da sorgulamış, sorunların, açıklamaların uygulandığı toplumların farklı özellikler taşımasından gelebileceğini görerek Osmanlı'yı yeniden tanımlamak istemiştir. Kemal Tahir romancı olması nedeniyle bunu elbette kendi sanat alanı içinde yapmış ve ortaya *Devlet Ana* çıkmıştır. *Devlet Ana*, Osmanlı'yı yaygın açıklama ve kuramların dışında ele alan bir romandır. Yaygın anlayışları sorgulaması nedeniyle Türk edebiyat tarihinde hiçbir edebiyat ürününe gösterilmemiş tepkiler *Devlet Ana*'ya gösterilmiştir.

Başlangıçta, iddialı olduğu mesleğinde, romancılıkta gerekli donanımı, hazırlığı yapabilmek için Osmanlı tarihi ile ilgilenmiştir. Ancak Kemal Tahir'in dünya görüşüne bağlı olarak sorunları yeni baştan ele alması, hazır kalıplara kuşkuyla yaklaşması, Türkiye'ye *Devlet Ana*'yı kazandırmıştır. Kemal Tahir'in, bilinen kalıplar dışında Osmanlı'yı ele alması, tepkiyle birlikte, ilgiyi de doğurmuştur. Böylece Osmanlı'nın yeniden sorgulanması, yeni açıklamalara imkân hazırlamıştır. O dönemde, toplumları toplum tipleri içinde açıklama eğilimi yaygındır. ATÜT vb. kuramların ilgi çekmesi de bu dönemin ürünüdür. Ancak Kemal Tahir ilk sorgulamalarla birlikte elde edilen bilgileri, açıklamaları da sorgulamaktan kaçınmamıştır. Amacı da yalnızca Osmanlı'nın farklı bir toplum olduğunu göstermek değildir. Osmanlı tarihinin dinamiğini ortaya çıkarmak, onun tarih içindeki yerini açıklayabilmek çabasına yönelmiştir. Bunun sonucu Kemal Tahir'in çalışmaları giderek Doğu-Batı ilişkilerine yönelmiştir.

Bugün Kemal Tahir'in sadece adını bilen kişilerin ilk aklına gelen iki şeyden biri Türk romancısı olduğu, diğeri ise Osmanlı konusunda yaygın yargıların dışında görüşleri olduğudur. Tarihçi olmamasına, kendisinin de tarihçilik konusunda bir iddiası olmamasına karşın, romancılığı kadar tarihe ilgisiyle tanınması, Türk tarihi konusunda tartışma yaratmış görüşleri ile de tanınması önemlidir.

Kemal Tahir, romancıdır. Türk romancısı olması nedeniyle, Türkiye insanını anlamak tasasıyla ilgi duyduğu Osmanlılıkla ilgili eldeki bilgilerin özelliklerini, tartışılması gereğini görmüş, Osmanlılıkla doğru bir ilişki kurulması zorunluluğuna çabaları sonucunda ulaşmıştır. Tarihimizin Batıdan farklı olduğunu söylemekle sorunlarımızın anlaşılamayacağını, şemalar ve kalıplar içinde düşünerek Osmanlılığı olduğu gibi tarihimizi de anlamamıza imkân olmadığını göstermiştir.

Osmanlılık, Kemal Tahir'in Notlar'ının birçoğunda yer almıştır. Çeşitli tartışmalar nedeniyle Osmanlılık konusuna değinmiş, Osmanlılık konusunu anlayabilmek çabasında olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu elbette önce tarihçilerin, sosyologların ilgi alanıdır. Ve öyle olması gerekir. Ama Batıda Osmanlı İmparatorluğu konusunda öne sürülen görüşlere ilk karşı çıkışların konunun uzmanlarından ziyade bir Türk romancısından geldiği de bilinen konular arasındadır. Kemal Tahir, romancıdır. Ama Notlar'ında da göreceğimiz gibi Osmanlı tarihi ve Osmanlılık konusunda yapılmış, bulabildiği bütün çalışmaları tartışma gereği duymuştur. Bunları tarihçilerin yerini almak, tarihçiliğe soyunmak için değil, sorunlarımızın anlaşılması, Türk romancısının toplumuna olan sorumluluğu nedeniyle yapmıştır.

Kemal Tahir'in Osmanlılık konusunda söyledikleri de bilinenlerin, tarih bilgilerinin toplamı ya da tekrarı değildir. Osmanlılık, Osmanlı coğrafyasındaki halklar, imparatorluk örgütlenmesi ve kurumları yanında daha birçok konuyu Kemal Tahir değişik yönleri ile yeniden tartışma konusu yapmıştır. Yeniden tartışma konusu yapmıştır, çünkü, sözü edilen konularda belli kalıplar ve tutumlar bulunmakta, bunlar olayın gerçeği gibi kabul görmektedir. Kemal Tahir'e gelinceye kadar kimse bunları temelden kurcalamaya yanaşmamıştır.

Osmanlılıkla ilgili Notlar'ın belli özellikleri, öbür konulardaki Notlar'dan farkları bulunmaktadır. Sözgelişi, dille ilgili not ve yazıları belli bir dönemde sonuçlandırıp kapatırken, Osmanlılık konusu Kemal Tahir'in hiç vazgeçmediği, tekrar tekrar ve her defasında yeni baştan ele aldığı konular arasında yer almaktadır. O nedenle Osmanlılıkla ilgili Notlar'ı Kemal Tahir için ayrı öneme sahiptir. Kemal Tahir'in düşünce gelişimini ve Kemal Tahir düşüncesine ulaşmasını en iyi ve açık "Osmanlılık Notları"nda izleyebilmek mümkündür.

Notlar'ında da görebileceğimiz gibi, Osmanlılık ve Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili çok değişik tür kitabı, yayını izlemek çabasında olmuştur. Yabancı elçilerin günlükleri, gezginlerin anıları da kuramsal tarih çalışmaları kadar ilgisi içinde olmuştur. Siyasal gelişmelerin ve siyasal tarihin dışında ve ondan bağımsız bir toplum yaşamı arayışında da değildir. Aksine siyasal gelişme ve ilişkiler ile doğrudan ilişkili toplum yaşamını anlamak, toplum yaşamı ile bu ilişkilerin bağlantılarını yakalayabilmek çabasında olmuştur. Tarihe ilgisi, romancının, bir Türk romancısının tarihine ilgisidir. Yalnızca roman dekoru hazırlamak için değildir. Şayet Kemal Tahir sadece roman dekoru tasasında olsaydı pekala müze gezerek de bu dekoru oluşturacak bilgileri elde edebilirdi. O önce bir dünya görüşü, bakış sahibi olması, ikincisi mesleğine saygısı nedeniyle tarihle, Türk tarihiyle ve Osmanlılıkla ilgilenmiştir. İnsanlık tarihinin bütünü ile olduğu kadar, kendi tarihimizle de doğru ilişki kurmak çabasını ömrü boyunca terk etmemiştir.

Kemal Tahir, Osmanlılıkla ilgilenmeye tarihi romanlara hazırlık gibi bir gerekçeyle de başlamış olsa, kısa zamanda bu ilgi çok yönlü genişlemiştir. İlgisinin çapı konusunda yalnızca okuduğu kitaplar bile belli bilgi vermektedir. Kemal Tahir hiçbir dönemde pasif bir tarih kitabı okuyucusu olmakla yetinmemiştir. Dünya görüşüne bağlı olarak tarih konusunun önemini bilmiş, Osmanlılığın, Türk toplumunun bugünü ve yarını konusunda sözü olanlarca önemsenmesi, anlaşılması ve açıklanması gerektiğini görmüştür. Sorunlarımız kadar gücümüzün de tarihimizle anlam kazanacağını bildiği için Osmanlılık konusuna ayrı önem vermiştir.

Osmanlı İmparatorluğu, Türk toplumunun tarihi mirasıdır. Türk toplumunun bugünkü sorunlarının olduğu kadar gücünün de kaynağı Osmanlı İmparatorluğu'dur. Osmanlı İmparatorluğu ortaçağda kurulmuş, yeniçağ başında dünya imparatorluğuna dönüşmüş, ortaçağın sona ermesinde öncülük etmiş, yeniçağı hazırlayan olaylarda ve sonraki gelişmelerde etkili olmuş, yakınçağı da dünyanın belli başlı siyaset merkezlerinden biri olarak yaşamış ve bir dünya savaşı ile sona ermiştir. Ortaçağda kurulmuş olmasına rağmen, ortaçağı kapatan ilişkilere öncülük etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, üç ayrı çağda ve altı yüzyıl yaşamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu özelliklerine ilk dikkat çeken Kemal Tahir olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu, Türk toplumunun dünü olduğu gibi, bugün

çevremizde yer alan birçok toplumun da tarihte belli dönem katıldıkları birliktir. Ama Osmanlılığın Türk toplumu ile öbür toplumlardan farklı bir ilişkisi bulunmaktadır. Kemal Tahir bu konu üstünde özellikle durmuş, düşüncelerini "Osmanlılık ile Türklük arasındaki gerçek ilişkiyi bir daha incelemedikçe tarihimizi bu gidişle anlamamız ve gelecek kuşaklara anlatabilmemiz mümkün olmayacaktır," sözleri ile ifade etmiştir.

Türk toplumunun özellikleri belirtilirken "devlet kuruculuğu" konusuna ayrı önem verilmekte, bu vurgulanmaktadır. Türklerin tarihte üç ayrı çağda varlığını sürdürmüş ve siyasi gelişmelere yön vermiş, imparatorluk kadar uzun ömürlü ve dünya tarihinde etkili kurabildikleri başka devlet de bulunmamaktadır. Yine benzer özellikler gösteren başka devlet olduğunu söylemek de güçtür. Bizans belki daha uzun ömürlüdür. Ancak ortaçağ ile sınırlıdır. Kemal Tahir, –tarihimizle onca övünmemize karşılık– tarihimize ihanet ettiğimizi söylemek yürekliliğini gösteren ilk kişidir.

Türk toplumunu anlamak, Türk toplumunun romancısının sözünü söyleyebilmek için Kemal Tahir, genel dünya tarihi, Avrupa tarihi ve Türk tarihi ile, Türk tarihinin bütün dönemleri ile ilgilenmiştir. Bunun yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu ve Osmanlılık konusu ile özel olarak ilgilendiği görülmektedir. Kemal Tahir "Notlar"ında da görülebileceği gibi birçok konu ile ilgilenmiştir. İlgi alanının genişliği sağlığında da bilinen bir şeydir. Değişik konularda romancı olarak, Türk düşünce adamı olarak yayınlanmış mülakatları, yazıları bulunmaktadır. Dilden şiire, romandan öyküye birçok konuda hazırlıkları, notları bulunmaktadır. Osmanlılık konusuna ise ayrı önem vermiştir. Bu nedenle Kemal Tahir, Osmanlı İmparatorluğu konusunda kendi döneminde İngilizce, Fransızca, Almanca, İspanyolca, İtalyanca ve Rusça kaynakların tümüne ulaşmak istediği gibi, Romence, Macarca kaynaklarının, özellikle imparatorluktan koptuktan sonra yazılmış, Sırpça, Bulgarca, Rumca Osmanlı tarihlerinin de görülmesi gereğine işaret etmiştir. İmparatorluktan ayrılmış halkların Osmanlı İmparatorluğu konusunda söylediklerine kayıtsız kalamayacağımız konusunda Türkiye'yi ilk uyaran kişi olmuştur. 1300'lerden başlayarak dünyada Osmanlılar üzerine bütün kitap ve makalelerin bilinmesi gereğini söylemiştir.

Kemal Tahir'in Osmanlı İmparatorluğu konusunda dikkat çektiği diğer konu kendi kaynaklarımızdır. 400 bin el yazması, 200 bin basma, 600 bin eski Türkçe yazılı kitabın bibliyografyasının çıkarılmasını ve bunların ya-

rarlanılabilir hale getirilmesini söylemiştir. Bunları söylerken öğütçü bir yol izlememiş, kendi dönemlerinde elde edebildiği yerli-yabancı birçok kitap ve makalenin sınıflamasını yapmıştır. Kitap ve makalelerden notlar çıkarmış, bunların tezlerini tartışmış, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmasından başlayarak tarih içindeki serüvenini izlemek, tarihini tartışmak, Osmanlılıkla ilgili değişik konulardaki bilgileri bir araya getirmek ve bunlardan sonuç çıkarmak tasası içinde olmuştur.

Osmanlılıkla ilgili yeni bilgilere ulaşmak için aynı olay ve konuya yer veren değişik kaynaklara el atmış, tekrar tekrar Osmanlılık üstünde durmuştur. Osmanlılığın anlaşılmasına yardımcı olabilecek çok değişik çalışmalara ilgi duymuş, tarihçi ve sosyolog desteği olmadığı gibi ancak bir enstitünün altından kalkabileceği çapta işlere kendisi girmiştir. Sadece siyasi tarih değil... hukuk tarihi, iktisat tarihi, toplum tipleri konularında geniş notlar almış, bunları tarihçilik yapmak için değil, Türk romancısı olarak, Türk toplumunu anlayabilmek, roman çalışmalarına hazırlık oluşturmak için yapmıştır.

Kemal Tahir Osmanlılığı, donuk, değişmez bir kalıp içinde değil, tarihte gösterdiği özellikler içinde görüp değerlendirmek çabasındadır. Sözgelişi kuruluş dönemini tartışıp romanlaştırmıştır. Ama eldeki bilgilerle yetinmemiş, yeniden kuruluşla ilgili notlar almaya devam etmiştir. Yine Kemal Tahir'in notları arasında Osmanlılığın Batıcılaşması ayrı yer tutmaktadır. Batıcılaşmayı bütün yönleri ile anlamak çabası içinde olmuş, Notlar'da da görüleceği gibi olayı anlayabilecek bir çerçeveye ulaşmaya çalışmıştır. İttihatçılık konusu da aynı şekilde üstünde önemle durduğu sorunlar arasındadır. Bir başka nokta, Osmanlılığın Bizans'la ilişkisi konusudur. Anadolu Türklüğü ve Osmanlılık ilişkisinde elde hazır çerçeveler varken bunlarla yetinmemiş, Anadolu Türklüğü ve Osmanlılık arasındaki ilişkinin söylenegeldiği gibi olmadığına ilk kez dikkat çeken Kemal Tahir olmuştur.

Belki Türkiye'de ilk kez Batı tarihi ile Osmanlı tarihini karşılaştırma girişimi Kemal Tahir'den gelmiştir. Osmanlılığı anlayabilmek için Moğol tarihinden Acem tarihine, Arap tarihine, Orta Asya Türk tarihine kadar geniş konulara ilgi duymuş, bu alandaki çalışmalardan yararlanabilmek tasasıyla notlar almıştır.

Osmanlılıkla ilgili yaygın kanaatleri ilk sorgulayan kişidir Kemal Tahir. Ancak yaptıkları sadece bu değildir. Buna indirgenemez. Yaygın kanaatle-

ri zorladığı gibi, Osmanlılığın hazır kalıplarla ele alınamayacağına, Osmanlılığın dünya tarihi içindeki yeri ve rolünün bilinmesi gereğine, ne tür ilişkileri olduğunun anlaşılması gereğine işaret etmiştir. O nedenle tarih kitapları yanında gezginlerin, tüccarların veya başka tür görevi olan kişilerin değişik zamanlarda yazdığı gezi notu vb. türünden kitabı, anıları da tarih belgeleri kadar önemli saymış, Osmanlılıkla ilgili Notlar'ında bunlardan da yararlanmaktan geri kalmamıştır. İlk çalışmalarından başlayarak eldeki sonuçları tekrar tekrar sorgulayarak düşünce zenginliği sağlamıştır.

Kemal Tahir, romancı olarak ilgilenmeye başladığı Osmanlı'nın, Türkiye insanı ve gerçeğine ulaşmanın da yolu olduğunu görmüştür. Sonuçta Osmanlılığın dünya tarihindeki yeri ve öneminin de şema ve kalıplar içine sıkıştırılarak değil, Osmanlılığın Doğu-Batı ilişkisi ve çatışması içinde anlaşılabileceği gerçeğine ulaşmıştır. Kemal Tahir'in Osmanlılıkla ilgili Notlar'ı, Türkiye insanının tarihteki yerinin anlaşılması konusuna olduğu kadar günümüz sorunlarını anlamamıza ve Türkiye insanının ne tür bir çaba ile gelecekteki yerine ulaşabileceği konusunda da yol gösterici olmaya devam etmektedir.

Kemal Tahir'in Türkçede Roman Türünün Özgünleştirilmesi Konusundaki Teşhisi Tam İsabetliydi Ama...

TALÂT HALMAN

Sayın Prof. Dr. Kurtuluş Kayalı gibi, çağdaş Türk edebiyatını geniş ufuklarıyla, hem de derinlemesine bilen müstesna bir sosyal bilimler profesörümüzün Kemal Tahir kitabı için soruşturma yapmakta olması, heyecan verici bir tasarı. Gerek bu ilginç sorulara gelecek yanıtların, gerek Kayalı hocanın yapacağı değerlendirmelerin olağanüstü aydınlatıcı olacağına inanıyorum.

Ben, roman türünde, hele Kemal Tahir sanatında, kendimi yetkili görmediğim için, vereceğim yargıların bazılarının tedirginlik yaratabileceğinden kaygu duyuyorum. Ancak, ikinci soruda "tahlillerin zaman içinde farklılaşması" sözündeki ima da, özellikle "Devlet Ana"nın 1967'de yayınlandığında ve sonradan yol açtığı hararetli tartışmalar da, Kemal Tahir'i düşünce ve roman alanımızda sorgulamak bakımından cesarete yöneltiyor beni.

Hiç tanışmadığım, bir kere olsun uzaktan bile görmediğim, sözlü ya da yazılı olarak hiç temasta bulunmadığım, saygın nice aydınımızın "Sokratvari" diye övdüğü sohbetlerinden bazılarını çeşitli kitaplarda gördüğüm, ama romanlarının her birini dikkatle okuduğum Kemal Tahir hakkında karmaşık duygu ve izlenimlerim var.

Her şeyden önce şunu belirtmeliyim ki Kemal Tahir'i tanrılaştıranlardan da değilim, umacı ya da değersiz gibi görenlerden de. 1955'ten bu yana, yorumlarım daima sanatının güçlü yönleriyle pürüz ve noksanlarını dengeledi. Hayranlıklarımla hüsranlarım yan yana gelişti ve çelişti. Şunu içtenlikle açıklamak zorundayım: Kemal Tahir'i ne önemli bir düşünür olarak gördüm, ne de üstün bir romancı olarak. Ülkemiz için utanç veri-

ci bir adaletsizlikle 16 yıla mahkum olmasını, 12 yıl hapis yatmasını elbette kınıyorum. Mahpushane yıllarında sabırla okuyup kültürünü derinleştirmesine hep hayranlık duydum.

Kendisini yapmacıklı bir alçakgönüllülükle değil, hakkaniyete uygun ve isabetli değerlendirmiş olmasını çok takdir ediyorum. İsmet Bozdağ'ın "Kemal Tahir'in Sohbetleri" kitabında yazılı olduğu gibi, 22 Ağustos 1966'da, kendi evindeki bir öğle yemeğinde diyor ki: "Yahu ben, sanatımdan başka hiçbir şeye bağlı değilim. Roman da, benim her aradığımı el yordamı ile bulabileceğim bir sanat dalı... Bütün hayatımı bu işe verdiğim halde, üstesinden gelemiyorum. Birçok yanlışım, birçok eksiğim var. Her gün yeni bir şey öğreniyor, sanat üzerindeki düşüncemi yeni baştan restore ediyorum."

Kemal Tahir sürekli arayış içinde, değişmek ve gelişmek itilimiyle düşünen, sanatını yeni ufuklara yöneltmeye uğraşan bir aydındı. Kendini eleştirmek gibi bir ülküsü ve ahlakı vardı. Kendisine hep sadık kalarak destek sağlayan sol'u, "otokritik" yapmadığı için cesaretle kötülemiştir. Ve özeleştirisini ne kadar samimi yapmıştır. 4 Temmuz 1965'te, Arnavutköy'deki "Kuyu Restoran"da İsmet Bozdağ'a itiraf ediyor:

> Ben Komünistlikten 16 yıl ceza giydiğim zaman bile Marksizmi doğru dürüst bilmiyordum. Ne öğrendimse, mahpus damında ve çıktıktan sonra öğrenmişimdir. Bizim o zamanki komünistliğimiz, bildiğim, Nâzım Hikmet Komünistliği, canım... Trrrrum, trrrrum, trrrrum! / trak tiki tak! / makinalaşmak istiyorum!.. Bunu belledin mi, oldun gitti komünist...

Bir aydın olarak, Kemal Tahir'in belirgin bir özelliği (ki bunu bir erdem olarak tanımlamak gerekir), Osmanlıca deyimle "reybi", alafranga terimlerle "kinik" ya da "septik" oluşuydu. Körükörüne inançlara saplanıp kalmayan, her şeyi eleştirel anlayışla sorgulayan bir zihni vardı. Söyleşilerinde "sol"u bazen sarsmış olması ilginçtir. 6 Kasım 1966'da İsmet Bozdağ'a diyor ki:

> Bizim şapşal Sağ'ımızla, şaşkın Sol'umuz hık demiş, birbirinin burnundan düşmüş! Ne yapmış bugüne kadar bizde Sağ? Burjuva ye-

tiştirmeye çalışmış... Ya bizim Sol'un yaptığı ne? Türkiye'de Burjuva sınıfını var sayıp, onun karşısındaki işçi sınıfını kurtarmaya sıvanmak!.. Koca bir sınıf kendisini kurtaramıyor da, birkaç zibidi, bunlara ön ayak olup kurtulmalarını sağlayacak, öyle mi? İnsanın bunu düşünmesi için ne kadar şapşal olması gerekir!

Bu acı eleştiriler, sol ideolojiye sımsıkı sarılmış olan bazı eleştirmenlerimizi öfkelendirmiş olsa gerek. 1967'de "Devlet Ana" çıktığında kimisinin sert eleştirilerle öç alması, belki bu yüzden olmuştur.

Nitekim, Kemal Tahir'in "Devlet Ana"dan önceki eserlerinin çoğu ("Göl İnsanları", "Sağırdere", "Esir Şehrin İnsanları", "Körduman", "Rahmet Yolları Kesti", "Köyün Kamburu", "Esir Şehrin Mahpusu", "Yorgun Savaşçı", "Bozkırdaki Çekirdek") büyük övgüler aldıkları halde, "Devlet Ana" bazı eleştirmenler tarafından çok beğenilmekle beraber, gayet olumsuz gözlemlerin de hedefi olmuştu.

"Devlet Ana"yı Prof. Dr. Berna Moran olumlu değerlendirmişti: "...zengin kadrosu, iç içe dolanmış öyküleri ve bol serüvenleriyle karmaşık bir roman olmasına karşın ustaca kurgulanmıştır." Prof. Dr. Gürsel Aytaç'a göre, "Devlet Ana" ile "Kemal Tahir, edebiyatımıza Çağdaş Türk romanının bir klasiğini kazandırmıştır."

Ben, eseri önceden çok önemseyerek heyecanla bekledikten sonra, okuyunca düş kırıklığına uğrayarak ABD'de olumsuz bir eleştirme yayımlamıştım. Kısa yazım, 1927'den beri, Amerikada ilkin Books Abroad, 1977'den itibaren de World Literature Today adıyla, yılda dört kere çıkan uluslararası edebiyat dergisinin 1969 sayılarından birinde yer aldı.

Türkiye'nin önde gelen romancılarından biri olarak tanımladığım Kemal Tahir'in, Osmanlı Devleti'nin doğuşu ve ilk yılları bakımından büyük bir boşluğu doldurmaya giriştiğini, ama bunu sıkıcı bir romanla yaptığını söylüyordum. Bana göre bu, "sere serpe bir tarihi romans"tı. Osmanlı Devleti'ni kuranların bir destanın kahramanları olarak büyük çapta kişiler olması gerekirken önemsiz, hattâ yavan karakterler gibi göründüklerini belirtiyor, Avrupa'dan ve İngiltere'den çıkmış tarihsel romansların basit bir taklidi gibi kaldığından söz ediyordum.

Vurguladığım iki nokta daha vardı: Yazarın göz kamaştırıcı bir söz zenginliğini heba etmiş olması ve belki bu eser yüzünden başka Türk yazar-

ların Osmanlı Devleti'nin doğup gelişmesini ve buna önayak olan büyük tarihi şahsiyetleri uzun süre konu olarak ele almamaları ihtimali.

Gerçi Tarık Buğra 1983'te çıkan "Osmancık" romanıyla Kemal Tahir'in eksik bıraktıklarını telafi etmeye yeltendi idiyse de onun da başarılı bir doğuş romanı yaratmış olduğu söylenemez.

Bir düşünür olarak Kemal Tahir'in en önemli ve özgün fikri, romanımızın Türk kimliğine ilişkin olanıydı. Ne yazık ki, bu eleştirel düşünceyi ne genel olarak çağdaş romancılığımıza başarıyla yöneltebildi ne de kendi yaratıcılığına uygulayabildi. Belki "Devlet Ana"nın büyük vaadi buydu. Ancak, "Devlet Ana", böyle bir uygulama gayretinin tam bir fiyaskosu olarak nitelendirilebilir.

Kemal Tahir'in Türk kimliğine, gerçeklerine ve karakterlerine uymadığı gerekçesiyle dışlamaya çalıştığı Batı romanı, kendi kültür benliği çerçevesi içinde, yüzyıllar boyunca, Don Quixote'den Raskolnikov'a, Anna Karenina'dan Yossarian'a kadar hem kendi kültürlerine özgü, hem de evrensel şahsiyetler yaratmıştır da Türk romanı bu yönden başlangıçtan bugüne aciz kalmıştır. Yüz elli yıla yakın bir sürede, bizim romancılarımız güçlü şahsiyet diye tanımlanabilecek kaç kişi yaratabildi ki?

İronik bir talih sonucu, Kemal Tahir'in başarılı eserleri Batıda geliştirilmiş anlatı kurgularının tekniğini nispeten iyi benimseyip kullanmış olanlardır denebilir. Bunun belirgin bir örneği, bence, "Devlet Ana"dan iki yıl sonra (1969'da) çıkmış olan "Kurt Kanunu"dur. Bu romanda, konu ve kişiler tamamen bize ait olmakla birlikte, kurgu ve karakterizasyon tekniğinde, Kemal Tahir "Devlet Ana"da kullandığı "Türk romanı" yaklaşımının hiçbir ögesini kullanmamıştır. "Kurt Kanunu", herhangi bir ülkede veya kültürde yer alabilecek bir roman olarak ve Kemal Tahir'in "bize uymayan Batı tarzında" gerçekleştirdiği bir romandır.

Kemal Tahir'in ideolojik zayıflıklarını ara sıra kıyasıya eleştirdiği solcuların hatalarını işlemiş olması acıklıdır. O da Marksizmi, komünizmi, sosyalizmi tamamıyla yüzeysel öğrenmişti, sol kültürü daha çok sloganlarla ve kolay suçlamalarla kendine mal etmişti denebilir. Batıyı külliyen inkar ediyor, Doğunun –kusurlarını ve eksikliklerini göz önüne almaksızın– övgüsünü yapıyordu. Bir sohbetindeki Batı-Doğu karşılaştırması, karakuşi hükümlerini apaçık yansıtıyor:

> Batı. Ailesiyle benzemez bize, kurumlarıyla benzemez, Devlet'i ile benzemez, sınıfları, sınıflararası kavgasıyla benzemez bize ... ... Bizi ters çevirdikleri zaman Batı, Batıyı ters çevirdikleri zaman biz çıkarız. İnsan'ı toplum kalıbına yerleştiren ahlak değil mi? ... Batıda mülkiyet fikrinin iki bin yıllık tarihi var; Doğuda, Batı anlamındaki mülkiyet fikrinin tarihi yüz elli yıllık! Batıdaki insan, sınıfının içinde savunur. Batı Devlet düzeni, sınıfların dengeli yaşamasını sağlamak için kurulmuştur, Doğuda devlet, ailelerin gelişmesini sürdürmek için ayaktadır.

Kemal Tahir'in Batı romanını da iyi okumadığı seziliyor. Bizdeki solcuların çoğu gibi, o da Batıyı sırf sömürgecilik ve emperyalizm odağı olarak görüyor, Batının kültür ve edebiyatını da, sömüren Batı iktidarlarının hizmetkarı gibi kabul ediyordu. Oysa, Batılı yazarların ve başka yaratıcılarının pek çoğu, kendi sistemlerindeki sömürgeciliğe ve emperyalizme, her türlü sömürüye ya sırt çevirmişler, ya da karşı gelmişlerdir.

Kemal Tahir'in Türkçede roman türünün özgünleşmesi konusundaki teşhisi tam isabetliydi ama, "Devlet Ana" ile bulmaya çalıştığı çözüm başarısızlığa uğradı. Çünkü "Türk romanı" yaratmak niyetiyle kullandığı yaklaşımlar –tarihimizi ve otantik kişilerimizi işlemek usulünün yanı sıra– geleneğimizde kuvvetli olan masalcılık tarzına benzer anlatım ile özellikle konuşmalarda dilimizin zenginliğini, renklerini, kıvraklığını, başka dillerden apayrı olan özelliklerini vurgulamaktı. ("Devlet Ana" bu kendine özgü dili dolayısıyla başka dillere çevrilemez diye tanımlanabilecek bir eserdir.)

Yazarın böyle bir yapılandırmayı seçmiş olması "Devlet Ana"yı yeteri kadar özgün ve güçlü yapamamıştır. Masal-vari oluşu, efsane ile roman arasında dağınık bir anlatı sağlayabilmiştir. Kişiler ise, ne tarihi kahraman olabilmiştir, ne de ilginç "sıradan" şahsiyetler... Üstelik, eserde olayların dramatik güçten yoksun bir anlatımla yansıtılması gibi bir kusur da vardır. Sezdiğim pürüzler arasında, romanda yer yer romantik ve nostaljik bir edanın başgöstermesine de değinmek isterim.

Kemal Tahir, Osmanlı tarihini sevda denecek kadar güçlü bir merakla okuyup özümsemişti. "Devlet Ana" için üç bin sayfa not tutmuş olması, elbette insanda hayranlık uyandırıyordu. Ancak, edebi yaratıcılıkta önemli olan, notların bol oluşu değildir, esere nasıl yansıdığıdır, onun ötesinde

tutarlı ve görkemli bir senteze ulaşıp ulaşamadığıdır. "Devlet Ana", yazarının gelişigüzel okuyarak düzensiz tuttuğu notlar altında ezilmiş, yaratıcı bütünlükten yoksun kalmış gibidir.

"Türk romanı" kavramı ile Kemal Tahir, çok önemli bir eleştirel teşhiste bulunmuştu. Bu kavramı "Devlet Ana" ile uygulamaya koyarak roman sanatımıza sahih (otantik) bir kişilik kazandırmak girişiminde bulundu. Şahsiyetli bir roman olamayan dağınık ve kusurlu bir 'romans' olarak kalan "Devlet Ana" cesur, yer yer göz doldurucu ve gönül okşayıcı bir deneyden öteye geçemedi. Güçlü bir düşünce, bu yüzden, başkaları tarafından sürdürülmedi, deney tekrarlanmadı. Osmanlı Devleti uzun ömürlü, zaman zaman görkemli bir imparatorluk olduysa da, doğuşunun Türk tarzı bir masal gibi öyküsü, "ölü doğmuş" gibi etkisiz kaldı.

Kemal Tahir'in Fikirleri Canlılığını Koruyor

D. MEHMET DOĞAN

1. Son metinlerinden otuz dokuz yıl sonra Kemal Tahir'in Türk düşüncesi ve/veya Türk romanındaki yerini nasıl değerlendirirsiniz?

Bugün Kemal Tahir'in fikirleri canlılığını, aktüelliğini sürdürüyor; fakat bir romancı ve fikir adamı olarak Kemal Tahir çok fazla gündeme gelmiyor, hakettiği ilgi bu büyük yazarımıza, maalesef gösterilmiyor.

Kemal Tahir roman yazarak düşünen, böylece araştırma ve incelemenin kalıplarının dışına, sınırlayıcılığının üstüne çıkan; ulaştığı sonuçları bu şekilde ifade ederek zamanında düşünce hürriyetinin tahditlerine takılmadan kendini ifade eden etkileyici bir örnektir.

Kendi tabiriyle, gerçeklerin kabuklarıyla yetinmekten utanmaya başladıktan itibaren, gerçekten "gerçekçi" olmuştur.

Türkiye'de ideolojik çatışmanın en keskin olduğu bir dönemde, içinde bulunduğu varsayılan ideolojik çerçeveleri kırarak, aynı zamanda tabu mahiyetinde bilgilerle hesaplaşarak, Osmanlı tarihi bağlamında bir Doğu-Batı diyalektiği geliştiren Kemal Tahir'in sadece bir yirminci yüzyıl romancısı veya düşünürü olmadığını rahatlıkla söylebiliriz.

Kemal Tahir'in tarih eksenli düşünmesinin sebebi, içinde yaşadığımız toplumun insanlık için benzersiz olan geçmişidir.

Fakat bu geçmişe, bilhassa Osmanlı tarihine düşmanlık üzerine kurulu sistematik bir yapı oluşturulmuştur. Biz kendimize, kendi tarihimize en büyük düşmanlardan daha çok gaddarca düşman edilmişizdir. Bu yüzden hiç kimseye bu hususta kızmağa, kırılmağa hakkımız yoktur. "'Milletlerin geleceği tarihleriyle kurulur' sözü doğru olduğu için düşmanların yüzyıllardır uğraştıkları bu 'tarihsiz bırakma', 'aşşağılık duygusu aşılama' olayına, bizler Batılaşmaya karar verdikten bu yana, Osmanlı-Türk devleti ay-

dınları ve bu aydınların devleti olarak katıldık, bu korkunç katılmayı, bilhassa 1923'ten bu yana, hiçbir milletin tarihinde hiçbir kişinin veya kişiler topluluğunun göze alamayacağı bir utanmazlık ve acımasızlıkla sürdürdük. Bunun hesabını geçmiş kuşaklardan ve bugün yaşamakta olanları gelecekte izlemekten kurtulamayacaklardan gerçek düşünürlerimiz, bilginlerimiz, vatanseverlerimiz hiç bağışlamadan soracaklardır."

Kemal Tahir, Batılıların, oryantalistlerin Osmanlı tarihini örtbas etme tavrını da eleştirir: "Osmanlılığın tarihteki gerçek namuslu yerini örtbas etmek için Batılılar, imparatorluğun doğuşundan başlayarak bütün yaşaması süresince onun değerini katletmek için debelenmişler, en utanmaz yalanlardan, bilimsel kılıklara soktukları en kandırıcı uydurmalara kadar her edepsizliğe başvurarak kendi halklarını olduğu kadar, bilhassa güçsüz dönemlerinde bizzat Osmanlıları bu yalanlara inandırmak için ellerinden gelen her şeyi yapmışlardır. Tarihin hiçbir döneminde, Osmanlı aydınları bu aptalca yalanlara Cumhuriyet döneminin tarihi inkar budalalığı sırasında yetişen aydınlar kadar aldanmamışlar, bu öldürücü akıma kendileri de gönüllü olarak koşulmamışlardır."

Kemal Tahir'in en zor bir zamanda, yani Osmanlı karşıtı propagandaların en güçlü olduğu bir dönemde ulaştığı gerçeklik, bugün dahi bazı aydın geçinenlerin zihni muhtevasına mal olmamıştır. Türkiye'de aydınlar topluma uzaklıklıkları ölçüsünde, gerçek değerlerimize de uzak kalmaktadır. Onları tanıma ve kitlelere tanıtma hususunda beklentiler bu yüzden boşunadır.

2. Kemal Tahir'in metinlerine yönelik olarak yapılan tahlillerin zaman içinde farklılaşması konusunda nasıl bir yorum yapılabilir?

Kemal Tahir'in yazarken öğrenen, öğrendiklerini yorumlayan ve gününe ait görüşler ortaya koyan kişiliği ister istemez çeşitli düşünce safhaları içinden geçmiştir. Onun bunu gerçekten dürüstlükle yaptığını, farklılaşmadan korkmadığını biliyoruz. Kemalizmin ve Türkiye'ye has kısır solculuğun tortularını geç de olsa zihninden büyük ölçüde temizlemiştir. "Yol Ayrımı"nın, bu arınmışlığın mahsulü olarak tamamlanmış son romanı olarak diğerlerinden önce okunması gereken bir eser olduğu görüşündeyim.

Kemal Tahir, sadece Batının alışılmış roman anlayışı sınırları içinde

kalmadan, kendine mahsus bir roman yapısı oluşturmuştur. Romanları bizim eski anlatı geleneğimizin, hayal ve orta oyunu sanatlarımızın izlerini taşır. Onu okurken zaman zaman bir meddahı, halk hikâyecisini dinler gibi olursunuz. Veya çağdaş bir Evliya Çelebi'yi, büyük vak'anüvislerimizden Naima'yı okuduğunuzu sanabilirsiniz.

Kemal Tahir, sağlığında sözüyle ve yazısıyla, cerbezeli tavrıyla hayli geniş bir çevreyi etkilemişti. Vefatından sonra etrafında bulunanların çoğu Kemal Tahir'in fikir çizgisini koruyamadı. Bunun esas sebebi Türkiye'de aydın geçinenlerin ekseriyetinin gerçek okuryazar olmamasıdır.

Kemal Tahir "mekteb"i kendinden sonra da devam etmeliydi. Ardından gelen yazarlar, ilim ve fikir adamları onun tarzını sürdürmeliydi. Bu yapılabilse idi, Türkiye'nin geçmişine ve bugününe yerli bakışın ciddi ortak fikir zemininin oluşturulması mümkün olurdu.

Kemal Tahir'in Yazmadıkları...

İSMAİL BEŞİKÇİ

Kemal Tahir'in yazmadıkları, sadece Kemal Tahir'le ilgili bir konu değildir. Bu, Türk düşün hayatıyla, Türk bilim ve sanat hayatıyla yakından ilgili bir konudur.

Türk siyasal yaşamında resmi ideoloji olarak adlandırdığımız bir kurum vardır. Bu, sadece siyasal yaşamı tanzim eden bir kurum değildir, düşün hayatını, bilim, edebiyat ve sanat hayatını da çok yakından etkileyen bir kurumdur. Resmi ideolojiyi herhangi bir ideoloji olarak algılamamak gerekir. Resmi ideoloji, devletin idari ve cezai yaptırımlarıyla korunan ve kollanan bir ideolojidir. Resmi ideolojiyi benimsemediğiniz, eleştirdiğiniz zaman, devletin idari ve cezai yaptırımlarıyla karşılaşmanız büyük bir olasılıktır.

Resmi ideoloji, bazı temel konularda insanların, araştırmacıların, neler düşüneceğini, hangi kavramlarla düşüneceğini, hangi konulara girilemeyeceğini vazetmektedir. Bu temel konularda vazettiği bazı bilgiler vardır. Bunlar kesin doğrulardır, doğruluğundan kuşku duyulmayan, duyulmaması gereken bilgilerdir. Eleştirilemez, dokunulamaz bilgilerdir. Resmi ideoloji bunların öğrenilmesini, bunlara göre tavır ve davranış sergilenmesini ister.

İdeolojiyle bilim, özellikle resmi ideolojiyle bilim bu yönlerden çok farklı düşün yöntemleridir. İdeoloji, özellikle resmi ideoloji eleştiriye kapalıdır. Bir bilgiye, bir örgüte inanırsınız, onun gereklerini yerine getirmeye çalışırsınız. Bilim ise, özgür eleştirinin kurumlaştığı bir alandır.

Kürtler, Kürt sorunu resmi ideolojinin ilgilendiği temel konuların başında yer almaktadır. Ermeni sorunu, Alevi sorunu, Kıbrıs sorunu da resmi görüşün ilgilendiği temel sorunlardandır.

Resmi ideoloji, 25-30 yıl kadar önceleri, komünizm propagandası, şe-

riatçılık gibi konularla da ilgilenirdi. Ama 1990'lardan itibaren ilgilendiği tek alan Kürtler oldu. Solcuları, sol akımları, dinsel akımları, siyasal İslamcıları engellediği gibi, Kürtleri, Kürt hareketini de engellemeye başladı.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş

Osmanlı İmparatorluğu da, bütün imparatorluklar gibi çok milletli, çok dinli bir imparatorluktu. Ama Türkiye Cumhuriyeti'nin Türklerden oluştuğu, halkın % 99'unun Müslüman olduğu vurgulanır. Bu, resmi ideolojinin çok önemli bir bilgisidir. Bu, somut durumları, somut ilişkileri, toplumsal meşruiyeti gösteren bir bilgi değildir. İdeolojik bir bilgidir. Devlet, anayasayla, ceza yasalarıyla, öbür yasalarla, yönetmeliklerle, toplum üzerinde bu bilgiyi egemen kılmıştır. Bu bilginin toplumsal meşruiyeti yoktur. Türkiye'de yaşayan herkesin Türk olduğu doğru değildir. Türkiye'de yaşayan herkesin Müslüman olduğu da doğru değildir. Kızılbaşlık, Alevilik Müslümanlık değildir. Alevilik Müslümanlık dışı ayrı bir inançtır.

1923 Lozan Antlaşması'yla, Kürtler ve Kürdistan bölünmüş, parçalanmış, önemli bir kısmı, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları içinde bırakılmıştır. Kürdistan'ın bu kesiminde önemli bir Kürt nüfusun yaşadığı açıktır. 1915'de Ermeniler soykırıma uğramışlardır. Ermenilerin bir kısmı soykırıma uğramamak için Müslümanlığı kabul etmişlerdir. Bütün bunlara rağmen, başta İstanbul olmak üzere bazı yerlerde Ermenilerin yaşadığı bilinmektedir. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, Karadeniz havalisinde, Orta Anadolu'da, Kapadokya'da yoğun bir Rum-Pontus nüfus yaşardı. Doğu Karadeniz'in sahil kesiminde Lazlar yaşardı. Savaş başlar başlamaz, İttihatçı yönetim, bunları, Ege Adaları'na ve Yunanistan'a sürgün etti. Kalanlar için 1923-1924 yıllarında mübadele söz konusu oldu. 19. Yüzyıl sonunda İstanbul ve çevresinde 300 bin civarında Rum yaşıyordu. Rumların nüfusu bugün, ancak binlerle ifade ediliyor. Bugün Van Gölü'nün güney ve batı yörelerinde Kürtlerle birlikte Ermeniler ve Süryaniler de yaşıyor.

Oğuz boyları, 11. Yüzyılda Orta Asya'dan İran'a, Kürdistan'a, Anadolu'ya göç ettiklerinde, Anadolu'da ve Van Gölü çevresinde 13 milyona yakın nüfus vardı. Bölgenin yerli halkları, Kürtler, Ermeniler, Asuriler, Araplar, Rumlar, Pontuslar, Gürcüler, Lazlar... Kürtler, Ermeniler, Asuriler ve

Araplar arasında bazı Yahudi aileler de yaşıyor. 11 ve 14. yüzyıllar arasında, yani dört asır boyunca, Orta Asya'dan gelen Oğuzların toplamı ise 400 bin-600 bin civarındadır. Selçuklular, Osmanlılar döneminde bu halkların önemli bir kısmı Müslümanlaştılar. Geriye kalanlar, millet sistemi içinde, kendi dinsel varlıklarını sürdürdüler. 20. Yüzyıl başlarına, İttihat ve Terakki'ye kadar, bu halklar millet sistemi içinde kendi etnik ve dinsel özelliklerini, dinsel kurumlarını koruyarak yaşadılar.

İttihat ve Terakki'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nu Türk etnisi etrafında yeniden organize etmek gibi bir projesi vardı. İttihatçılar bu konuda etraflı planlar yaptılar. Bu planlarını yaşama geçirmek için fırsat yaratmaya çalıştılar. I. Dünya Savaşı İttihatçılara bu fırsatı verdi. Karadeniz havalisindeki, Kapadokya'daki, Ege'deki, Rumların, Pontusların önemli bir kısmı, savaş başlar başlamaz Ege Adaları'na ve Yunanistan'a sürgün edildiler. Batı Ermenistan'daki, Çukurova'daki, Anadolu'daki Ermeni nüfus soykırımla çürütüldü. Soykırıma uğratılan Ermeni nüfusunun 1 milyonun üzerinde olduğu, bir buçuk milyona yakın olduğu biliniyor. Aynı dönemde, Hıristiyan, Asuri Süryanilere, köken itibariyle Kürt olan Êzidilere karşı da soykırım yapıldığı yakından bilinen bir gerçekliktir.

Rumların sürgün edilmesi, Hıristiyan Ermeni ve Asuri-Süryani nüfusunun, Êzidilerin soykırımla çürütülmesi, Kürtlerin Türklüğe, Alevilerin Müslümanlığa asimile edilmeleri İttihat ve Terakki'nin yeni devlet projesinin önemli boyutlarıdır. İttihatçılar Osmanlı İmparatorluğu'nu bu ilişkiler temelinde Türk etnisi odak noktasında yeniden organize etmeye gayret etmektedir. 1923'te kurulan Türkiye Cumhuriyeti, İttihatçılardan aldığı bu projeyi yaşama geçirmek için yoğun bir çaba içindedir.

Bundan şu anlaşılmaktadır. 1923'te yeni kurulan devlet, Türkiye Cumhuriyeti, nüfusu şu veya bu şekilde çürütülmüş halklar ve bunların ülkelerinin gaspı temelinde yükselmiştir. Kürdistan, Batı Ermenistan, Asuri ülkesi, Rum-Pontus, Kapadokya bu çerçevede değerlendirilebilir.

Kemal Tahir'in Romanları

Kemal Tahir'in romanlarını yazarken yoğun bir araştırmaya giriştiği söylenir. Bu araştırmalarla ilgili notları Bağlam Yayınları tarafından 15 cilt olarak yayımlanmıştır. Bu çerçevede şunu belirtmek önemlidir. Kemal Ta-

hir'in araştırmaları resmi ideolojiyi eleştiren, onu aşan araştırmalar değildir. Hattâ resmi ideolojiyi güçlendiren, ona meşruluk veren araştırmalar olduğu da söylenebilir. Kemal Tahir Kürtleri, Ermenileri, Asuri ve Süryanileri, Rum-Pontusları, Êzidileri, Yahudileri vs. elbette bilmektedir. Fakat bu halkların başına neler geldiği, bu halkların ülkelerinin nasıl yakılıp-yıkılıp gasp edildiği, bu halkların ülkelerinden nasıl kovuldukları, katliamlar, soykırımlar Kemal Tahir'i ilgilendiren konular değildir.

Esir Şehrin Insanları, Esir Şehrin Mahpusu, Yol Ayrımı romanlarındaki Kamil Bey, yurtsever bir kişidir. Milli Mücadele sürecinde, sürece yardımcı olabilmek için arkadaşlarıyla çok büyük çabalar sarfetmektedir. Ama Kemal Tahir, Ermenilerin, Kürtlerin, Asuri-Süryanilerin de yurtsever olabileceklerini, kendi ülkelerini, kendi halklarını sevebileceklerini hiç dikkate almamaktadır. Bu insanların kendi vatanlarından şu veya bu şekilde kovuldukları, örneğin Ermenilerde diasporanın nasıl meydana geldiği, bu insanların ruhsal ve düşünsel yapıları Kemal Tahir'in derdi değildir. Bu konu şüphesiz sadece Kemal Tahir'in sorunu değildir. Genel olarak Türk düşüncesinin, Türk yazarlarının, Türk düşün, bilim ve sanat hayatının sorunudur.

Kemal Tahir *Yorgun Savaşçı, Bozkırdaki Çekirdek, Kurt Kanunu, Devlet Ana* gibi kitaplarında da Türk yurtseverliğini dile getirmiştir.

Kemal Tahir (1910-1973), Kürtleri, Ermenileri, Asuri-Süryanileri, Êzidileri, Pontusları elbette bilmektedir. 1915 Ermeni Soykırımı hakkında çok şey duymuş olması muhtemeldir. 1894'te Sason'da, 1895'te İstanbul'da, 1909'da Çukurova'da Ermenilerin başına neler geldiğini elbette bilmektedir. 1921 Koçgiri'yi, Cumhuriyet'ten sonra gerçekleşen Kürt-Türk ilişkilerini, Kürt ayaklanmalarını elbette bilmektedir. Ama bunlar tarihsel araştırmalar sürecinde Kemal Tahir'in bilincine çarpan konular değildir. *Esir Şehrin Insanları* 'nda, *Esir Şehrin Mahpusu*'nda, *Yol Ayrımı*'nda; *Yedi Çınar Yaylası, Köyün Kamburu, Büyük Mal* üçlemesinde; *Göl Insanları*'nda Kürtlerden söz ediyor. Romanlarda "Ağrı Hadisesi", "Şekavet" gibi kavramlar var, bazı Kürt tipleri var ama sorunun özü, örneğin Kürt-devlet ilişkilerini belirleyen, yönlendiren asimilasyon politikaları yok. Bunlar Kemal Tahir'in bilincine çarpan konular değil.

Araştırma-inceleme söz konusu olduğunda bir konuya daha dikkat çekmek gerekir: Kemal Tahir evini, okul gibi kullanan bir yazardı. Evin-

de, haftanın belirli günlerinde sohbetler, tartışmalar yapılırdı. Yazarlar, gazeteciler, profesörler, bu tartışmalarda, sohbetlerde aktif olarak yer alırlardı. Tarih, sosyoloji, ekonomi, siyaset bilimi, antropoloji ve hukuk profesörleri de Kemal Tahir'in konuklarıydı. Osmanlı toplum yapısının bugünkü Türk toplum yapısına etkisi en çok konuşulan, tartışılan konulardı. Bu sohbetleri, tartışmaları, yayımlanan kitaplardan, katılanların yazılarından öğreniyoruz. Kanımca bu toplantılar da resmi ideoloji çerçevesinde gerçekleştiriliyordu. Örneğin Kürt sorunu, Ermeni sorunu, Alevi sorunu gibi bazı temel sorunların bu toplantılarda konuşulduğu, tartışıldığı kanısında değilim. Örneğin Orta Asya Türk toplumlarının bugünkü Türk toplum yapısını nasıl etkilediği üzerinde, Asya Tipi Üretim Tarzı gibi konularda sohbetler, tartışmalar... İşte bu noktada şu konunun belirtilmesi gerekir. Bugünkü Türk toplum yapısını belirleyen temel sorunlar, Kürt sorunuyla, Ermeni sorunuyla çok yakından ilgilidir. Bir defa bugünkü Türk burjuvazisinin zenginliğinin temel kaynağı Ermeni malları ve Rum mallarıdır. Bugünkü Türk burjuvazisi, Ermeni mallarının ve Rum mallarının yağmalanması üzerinde yükselmiştir. Kürtlerin yatay hareketi, iç göç, şehirleşmede ve sanayileşmede çok önemli bir etkendir. Bütün bunların anlatılmasında ise yoğun, kapsamlı düşün yasakları vardır. İdari ve cezai yaptırımlar bu tür konularla ilgili düşünce üretimine engel olmaktadır. Kemal Tahir'in evindeki sohbetlerde, tartışmalarda bu konulara değinildiğini sanmıyorum. Tarihteki Orta Asya Türk toplumlarının bugünkü Türk toplum yapısına etkileri üzerinde yoğun sohbetler yapılırken esas temel etkenlere gözlerin kapatılması, dikkate diğer bir durumdur.

Bugünkü Türk toplum yapısının incelenmesi, bugünkü Türk toplum yapısının tarihsel temellerinin açıklığa kavuşturulması elbette önemlidir. Ama bunun için Orta Asya Türk toplumlarına falan gitmek gerekli değildir. Türk-Ermeni ilişkilerinin, Türk-Kürt ilişkilerinin incelenmesi ise büyük bir gerekliliktir. Bu çerçevede bugünkü Türk burjuvazisinin zenginliğinin kaynağının araştırılması elbette önemlidir. İstanbul'da, Çukurova'da, Ege'de, Karadeniz'de, Kapadokya'da Ermeni ve Rum mallarının kimlerin denetimine geçtiğinin araştırılması önemlidir. Cumhuriyet dönemi Türk toplum yapısını şekillendiren, temellendiren etkenlerden başlıca biri budur. Bu konunun günümüze kadar irdelenmemiş olması büyük bir eksikliktir. Kürt-Türk-Ermeni ilişkilerini değerlendirirken Batı Ermenis-

tan'daki Ermeni mallarının, örneğin Kürtlerin eline nasıl geçtiği elbette ciddi bir şekilde araştırılması gereken bir konudur.

Günümüze kadar Türk-Ermeni ilişkileri nasıl tanımlanıyordu? Bu konuda örneğin şöyle söyleniyordu. "Türkler ve Ermeniler asırlar boyunca kardeşçe yaşadılar." "Türk." Bu, temel ilişkileri göstermeyen bir anlatımdır. Önemli olan şudur: Sen Ermenilere nasıl hizmet ettin? Senin de Ermeni toplumuna, Ermeni diline, Ermeni müziğine hizmetin var mı? Bu konuların irdelenmesi daha önemli olmalıdır.

Şu konuyu kişi olarak çok merak ediyorum. Yukarıda Kemal Tahir'in evini okul gibi kullandığını, evinde konuklarıyla tartışmalar geliştirdiğini belirtmiştim. Kemal Tahir bu tutumda olan ender yazarlardan biridir. Bu çerçevede bir de Cemil Meriç'i, Ankara'da da Prof. Nusret Hızır'ı sayabiliyorum.

Şunu belirtmek gerekiyor. Kemal Tahir'in evinde konuklardan biri, örneğin Kürt sorununu, Ermeni sorununu gündeme getirseydi bu tutum nasıl değerlendirilirdi? Tartışma olur muydu? Hangi kavramlarla tartışma yapılırdı? Kemal Tahir'in tutumu ne olurdu? Tartışmanın gelişmesini mi sağlardı yoksa konunun üstünü kapatmaya mı çalışırdı?

Türk Düşün Hayatı ve Askeri Darbeler

Kemal Tahir'in yazmadığı konulardan biri olarak Türkiye'deki askeri darbeler sorununa kısaca bakmak gereğini duyuyorum. Askeri darbelerle Kürt sorunu arasındaki ilişkileri belirtmek gereğini duyuyorum. Son 50 yılda üç önemli askeri darbe yaşandı. 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980 bu askeri darbelerin üçüdür. Bu askeri darbelerin hepsinin de temelinde Kürt sorunu vardır. Darbelerin temel nedeni Kürt sorunudur. Ama askeri darbeler konusundaki bu ilişki açıklanamamıştır. Darbe nedeni olarak hep Kürt sorunu dışındaki temel nedenler sayılmıştır. Darbe nedenleri arasında işçi olayları, sendikal mücadeleler, öğrenci olayları, kamu düzeninin bozulması, bozulan kamu düzeninin yeniden tesisinde hükümetin yetersiz kalması, laikliğe karşı gelişmeler gibi nedenler sayılmaktadır. Halbuki askeri darbelerin temel nedeni Kürt sorunudur. Bu ilişkileri kısaca şöyle belirtebiliriz..

14 Temmuz 1958'de Irak'ta Albay Abdülkerim Kasım liderliğinde bir askeri darbe oldu. Kral II. Faysal ve Başbakan Nuri Said Paşa, aileleriyle beraber linç edilerek öldürüldü. Darbe lideri Abdülkerim Kasım Sovyetler Birliği'nde mülteci olarak yaşayan Mela Mustafa Barzani'yi ve arkadaşlarını Irak'a, Bağdat'a davet etti. Mela Mustafa Barzani 1947'de Mahabad Cumhuriyeti'nin yıkılmasından sonra, 500 peşmerge ile birlikte Sovyetler Birliği'ne iltica etmişti. 10 yılı aşkın bir zamandır orada yaşıyorlardı.

Mela Mustafa Barzani'nin Irak'a davet edilmesi Türkiye'yi endişelendiren bir süreç başlattı. Sonraki gelişmeler, Türkiye'nin endişelerini daha da artırıcı bir etki yarattı. O zamanlar Mustafa Barzani ve arkadaşları "eşkıya" olarak değerlendiriliyordu.

Mustafa Barzani ve birkaç arkadaşı, önce Bağdat'a hareket ettiler, daha sonra öbür peşmergeler gemiyle geldiler. 1958 sonbaharı... Peşmergeler Sovyetler Birliği'nde evlenmişler, Kürtlerin nüfusu artmıştı. Barzani birkaç arkadaşıyla birlikte önce Romanya'ya geldi. Romanya, Macaristan, Çekoslovakya gibi ülkelerde Barzani devlet başkanları tarafından karşılandı. Bütün bunlar Türkiye tarafından endişeli bir şekilde izleniyordu. Barzani'yi taşıyan gemi Mısır açıklarından geçerken, dönemin Mısır lideri Cemal Abdülnasır Barzani'yi Mısır'a, Kahire'ye davet etti. Mela Mustafa Barzani ve Cemal Abdülnasır görüştüler.[1] Bu Türkiye'yi hem öfkelendirdi hem endişelerini artırdı. Bu dönemde Kahire radyosu Kürtçe yayına da başlamıştı. Her gün 15 dakika olarak gerçekleşen yayında İbn-ül Ezrak'ın Meya-Farqin tarihinden bir bölüm okunuyor, Kürtçe şarkılar çalmıyordu. Kürtçe yayın da Türkiye'nin öfkesini ve endişelerini artıran bir faktör oldu. Bu sırada Türkiye'nin Kahire Büyükelçisi'nin Mısır yetkilileriyle yaptığı bir görüşme var. Bu görüşmede Türk Büyükelçisi, Cemal Abdülnasır'ın bu eşkıya lideriyle görüşmesinden, Kahire radyosunun Kürtçe yayınından duyduğu rahatsızlığı dile getiriyor. "Dünyada Kürtçe diye bir dil yok ama siz yayına başladınız," diye sitem ediyor. Mısırlı yetkili "Sizde Kürt yok, Kürtçe diye bir dil yok, o zaman endişe etmeyin," diyor. Büyükelçi "Sadece bizde değil, dünyanın hiçbir yerinde böyle bir dil böyle bir halk yok," di-

1) Mesut Barzani, *Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi*, cilt 1, 2. basım, Doz Yayınları, İstanbul, Ekim 2004, s. 310. Ayrıca bkz. Zeynel Abidin Kızılyaprak, *Irak Kürdistan'ı ve Etkileri, Türki Korkunun Anatomisi*, Doz Yayınları, Haziran 2005.

yor. Mısırlı yetkili, "O zaman hiç endişe etmeyin," diyor. Türkiye'nin endişelerini, öfkesini dile getiren bu görüşme, *Cumhuriyet* gazetesinde küçük bir haber olarak yer almıştı. O zaman *Cumhuriyet* gazetesi, 6 sayfa çıkıyordu, bu haber 5. sayfada 1. sütunun en altında 8-10 satır halinde yer almıştı.[1]

Mela Mustafa Barzani'nin peşmergelerle birlikte Irak'a dönmesi, Kürtler arasında morallerin güçlenmesini sağladı. 1958 yılı sonlarında, 1959 başlarında Kürtlerle darbe lideri Abdülkerim Kasım arasında ilişkiler olumluydu. "Irak halkı Araplardan ve Kürtlerden oluşur" hükmünü de içeren bir anayasa yapıldı. Buysa Türkiye'yi iyice rahatsız etti. İşte 27 Mayıs darbesini düşünmenin, planlamanın temel nedeni kanımca budur.

Darbe gerçekleşir gerçekleşmez, ağa, şeyh, aşiret reisi Kürtlerin Sivas'ta bir kampta toplanmaları, tasarının derinliğini ve kapsamını göstermektedir (bkz. Nevzat Çiçek, *Sivas Kampı, 27 Mayıs'ın Öteki Yüzü*, Lagin Yayınları, 2010). Bunlar 485 kişidir. Bunlardan 55'i 6-7 aylık bir gözetimden sonra sürgün edilmişlerdir. 55'lerden ikisi Kinyas Kartal ve Avukat Faik Bucak, yayınladıkları bir broşürde bu süreci anlatmışlardır. Kinyas Kartal, Sivas Kampı'nda 300 kişinin yaşadığını belirtmektedir. Kanımca 485 rakamı da 300 rakamı da doğrudur. Darbenin ilk günlerinde 485 kişi toplanmıştır. Daha sonraki günlerde yapılan görüşmelerle, dilekçelerle bazı kişilerin serbest bırakılması gerçekleşmiş olabilir. (Bkz. Kinyas Kartal, *Erivan'dan Van'a Hatıralarım*, Anadolu Basın Birliği, Ankara 1987.)

Darbeden hemen sonra Bölge Yatılı İlkokullarının gündeme gelmesi, Kürtçe köy isimlerinin yasaklanması dikkate değer bir konudur. Bölge Yatılı İlkokulları, eğitim çağına gelmiş Kürt çocuklarının, dolayısıyla Kürtlerin Türklüğe asimilasyonunu gerçekleştirmek için yaşama geçirilmiş eğitim kurumlarıdır. Asimilasyonu sağlayan sadece okullar değildir. Şüphesiz askerlik, basın, bürokrasi de önemli asimilasyon mekanizmalarıdır. 1960'lardan günümüze geldiğimiz zaman, sivil toplum kurumlarının da asimilasyonda rol aldığını görüyoruz. *Milliyet* gazetesi tarafından organize

1) Bu küçük haber o zaman Ankara'da ve İstanbul'da, üniversitede tahsil gören bazı Kürt öğrenciler tarafından kesilmiş. Öğrenciler bu haberi defterlerinin ve kitaplarının arasında saklıyorlar. 49'lar Davası'nda gözaltına alınan ve tutuklanan öğrencilerin evlerinde arama yapılırken bazı öğrencilerin kitaplarının ve defterlerinin arasında bu haber bulunmuş. Bu, önemli bir suç olarak algılanıyor. Öğrenciler arasındaki ilişkilerin maddi delili olarak kabul ediliyor. Eski TCK 125'ten açılan bu davada, askeri savcı, sanıkların çoğu hakkında idam cezası istiyordu. 60'ların ortalarına kadar devam eden bu davada çeşitli mahkumiyet kararları verilmişti.

edilen, desteklenen "baba beni okula gönder", "haydi kızlar okula" kampanyalarının amacı, Kürtlerin Türklüğe asimilasyonudur. Bu kampanyaların, askerler tarafından, işadamları tarafından yoğun bir şekilde desteklendiği biliniyor. Fethullah Gülen'in Kürt bölgelerindeki okullarının tamamının böyle bir amacı olduğu da sır değildir. Darbenin temel nedeninin Kürt sorunu olduğu, Bakanlar Kurulu tutanaklarının incelenmesinden de anlaşılmaktadır. Milli Birlik Komitesi tarafından atanan Bakanlar Kurulu'nun tutanakları 50 yıl sonra, 2010 yılında açıklanmıştır.[1]

Kürt tarihinde 49'lar Davası olarak bilinen bir olgu vardır. Bunu kısaca şu şekilde belirtmek mümkündür. Mustafa Barzani'nin 1958 Sonbaharı'nda Irak'a dönmesi ve daha sonraki gelişmeler Kürtlerde büyük bir moral yaratmıştır. 49'lar Davası bu moralin büyümesini, çoğalmasını engelleme çabasıdır. 19 Aralık 1959'da, 50'yi aşkın Kürdün gözaltına alınması, Kürtlere haddini bildirme amacını taşımaktadır. 49'lar arasında çeşitli mesleklerden Kürtler ve öğrenciler vardır. 49'lar olayını bu bakımdan, 27 Mayıs darbesinin tasarlanması çerçevesinde değerlendirmek gerekir.[2]

12 Mart 1971

11 Mart 1970'te Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin ile Kürdistan Demokrat Partisi Başkanı Mustafa Barzani arasında, Kürt bölgesinin özerkliği konusunda bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşma Kürdistan'ın her tarafında, Kürtler arasında büyük bir sevinç yarattı. Kürtlerin moralleri yükseldi. Türkiye'deki 12 Mart darbesinin başta gelen nedeni budur.

12 Mart 1971'e varan süreçte, Kürt bölgelerinde gelişen olaylara kısaca

1) 27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları (2 Haziran 1960-16 Kasım 1961) Yapı Kredi Yayınları tarafından Profesör Cemil Koçak'ın önsözüyle, 2010 da 2 cilt halinde yayımlanmıştır.
Üçüncü toplantıda, (s. 163 vd.), dördüncü toplantıda (s. 163 vd.), yedinci toplantıda, (s. 230 vd.), otuzbeşinci toplantıda (s. 488 vd.), altmışdördüncü toplantıda (s. 895 vd.) bu konular konuşulmuştur.

2) 1943'teki 33 Kurşun olayını da bu çerçevede değerlendirmek gerekiyor. 1941'de İran'ın batısı, İngiltere ve Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmiştir. Batı İran'ın güney yöreleri İngiltere'nin, kuzey yöreleri Sovyetler Birliği'nin işgaline uğramıştır. Sovyet işgal bölgesinde Kürtler arasında bir milli hareket yeşermeye başlamıştır. Kürtlerdeki bu moral gelişme daha sonra 1946'da Mahabad Cumhuriyeti'nin oluşmasını sağlayacaktır. Mahabad çerçevesinde Kürtlerde büyüyen, çoğalan bu moral şüphesiz Van, Hakkari yörelerindeki Kürtlerde de etkisini göstermektedir. İşte 1943'teki 33 Kurşun olayını da Kürtlere haddini bildirme olayı olarak kavramak gerekir. Hayvan kaçakçılığını önlemek vs. sadece küçük bir bahanedir.

bakmakta yarar var. 1965 yılında Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi yaşamını sürdürüyor. 1967 Sonbaharı'nda düzenlenen Doğu Mitingleri ile Kürtler seslerini duyurmaya çalışıyorlar. Doğu Mitingleri'nin düzenlenmesinde Türkiye İşçi Partisi'nin de önemli katkıları var. Doğu Mitingleri'nde "Doğu Sorunu"nun sadece ekonomik bir sorun olmadığı anlatılmaya çalışılıyor. 1969'da Ankara'da ve İstanbul'da kurulan Devrimci Doğu Kültür Ocakları, Diyarbakır, Silvan, Batman, Ergani, Kozluk gibi alanlarda da hızla gelişiyor. 1969'da, Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi'nde tartışmalar başlıyor: Dr. Şıvan öncülüğündeki muhalefet, Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi adı altında yeni bir parti kuruyor. Dr. Şıvan, Güney Kürdistan'a geçiyor ve orada Behdinan, Haftanin gibi yörelerde kamp oluşturmaya çalışıyor. Türkiye'ye karşı gerilla mücadelesinden söz etmeye başlıyor. 1970 yılı sonlarında düzenlenen 4. Kongre'de Türkiye İşçi Partisi "Türkiye'nin doğusunda Kürtler yaşar" şeklinde, Kürt sorununu dile getiren, Kürtlerin Türklüğe asimilasyonuna karşı çıkan bir karar alıyor. Bütün bunlar 12 Mart'ın tasarımında çok büyük rol oynuyor. Kürtlere, Kürt sorununa bakış konusunda 9 Mart cuntasıyla 12 Mart'ta darbeyi gerçekleştiren generaller ve subaylar arasında hiçbir fark olmadığı yakından biliniyor.

12 Mart'ın gerçekleşmesinden sonra Kürtlere yönelik üç önemli olay yaşanıyor. İki Kürt örgütüne çok yoğun ve kapsamlı operasyonlar yapılıyor. Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi'ne ve Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi'ne, Devrimci Doğu Kültür Ocakları'na mensup bazı kişiler firar edip Güney Kürdistan'da Dr. Şıvan'ın Behdinan ve Haftanin'de oluşturmaya çalıştığı kamplarda birikmeye başlıyor. 1971 yılı baharında ve sonbaharında "İki Sait Olayı" yaşanıyor. "İki Sait Olayı", Kürt tarihinin önemli olaylarından biridir. Bu olayın planlanmasında Türk istihbaratının birinci derecede rol oynadığı açıktır. Tetikçiler doğal olarak her zaman Kürt'tür. Türkiye İşçi Partisi hakkında, Kürt sorunu konusunda aldığı karardan dolayı kapatılma davası açılması üçüncü önemli olay oluyor.

Bütün bunlar 12 Mart'ın planlanmasının temel nedenidir. Ordunun Kürt sorununa ilişkin düşünceleri ve eylemleri, sivil hükümetler tarafından da yoğun bir şekilde benimsendiği ve desteklendiği için başbakan, hükümet, Türkiye Büyük Millet Meclisi darbeye karşı bir direnç gösterme gereğini duymuyor.

Bütün bunlar Türk düşüncesi tarafından bilince çıkarılmış konular de-

gildir. Bilmezlikten, görmezlikten, duymazlıktan gelinen konulardır. Diyarbakır-Siirt İlleri Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Mahkemesi'nde, 1971 yılı sonlarında hazırlanan bir iddianame var. Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi ve Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi hakkında hazırlanan iddianamede askeri savcı şunları söylüyor: "Irak'ta 11 Mart 1970'te, Irak hükümetiyle Kürtler arasında bir anlaşma imzalanmış olabilir. Bu anlaşmadan dolayı güneyde, kuzeyde, doğuda, batıda Kürtlerin moralleri yükselmiş olabilir ama biz bu anlaşmanın yaşama geçmesine kesinlikle engel olacağız."

Kürtlerin sevinçlerinin çoğalması, morallerinin yükselmesi istenmiyor. 19 Ekim 2009'u düşünelim. Kandil'den ve Mahmur'dan gelen PKK'liler büyük bir sevinçle karşılaşmıştı. Bu sevincin kaynağı şüphesiz, "...çocuklarımız gelecek, bundan sonra ölümler olmayacak, barış olacak..." şeklinde bir beklentiydi. Ama Türkiye'de muhalefet, basın bu sevinci içine sindiremedi, şiddetle tepki gösterdi. Hükümet muhalefete direnç gösteremedi. Kürt açılımı, demokratik açılım, milli birlik projesi durdu. Hükümet içinde de Kürt açılımına karşı olan ciddi bir anlayış vardı. Hükümet bu anlayışa karşı da direnç gösteremedi.

50 yıl içinde gerçekleşen bu iki olayla, Kürtlerin sevinçlerinin çoğalmasının istenmediği, Kürtlerin morallerinin yükselmesine tahammül edemediği açıkça ortada duruyor. Ama "kederde, kıvançta, sevinçte, tasada ortağız, bin yıldır bir arada kardeşçe yaşıyoruz" diye resmi bir tez de var. Bu iki olay resmi tezi çürütüyor. Kürtler ancak Türklerin sevinçlerine, kıvançlarına katıldığı zaman ortaklık oluyor. "Ordumuz Kıbrıs'ta zafer kazandı, Kore'de zafer kazandı", "Türk milli takımı Avrupa Futbol Şampiyonası'nda büyük bir başarı kazandı. Falanca ülkeyi de devirdik" gibi. Ama Kürtlerin sevinci söz konusu olduğu zaman, bu sevince orta olmak bir yana, böyle bir sevincin yaşanmasına bile tahammül edilemiyor.

12 Eylül 1980

27 Mayıs'ın ve 12 Mart'ın tasarlanmasında, planlanmasında Güney Kürdistan'daki gelişmelerin etkisi büyüktü. 12 Eylül'ün planlanmasında da bu etkileri görmek mümkündür. 1975'te Türkiye'nin aracılığıyla Irak ve İran arasında Cezayir Anlaşması yapılmıştı. Bu anlaşmadan sonra Kürtler bü-

yük bir bozgun yaşamışlardı. Ama Kürtler 1976'dan itibaren derlenip toparlanmaya, Irak'ın siyasal hayatında bir güç olmaya başladılar. Bu süreçte kuzeyde, Kürtler arasındaki gelişmelere de dikkat çekmek gerekir. PKK'nin (Apocuların) denetim altına alınması da büyük bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

Kürtlerin asimilasyonuna yönelik politikalar bir devlet politikasıdır. Bu çerçevede Diyarbakır Cezaevi'ni incelemek önemlidir. 12 Eylül sürecinde Türkiye'deki bütün cezaevlerinde baskı ve zulüm vardı. Bu çok açıktır. Ama Diyarbakır Cezaevi'nin, dikkatle, ayrıntılı bir şekilde tasarlandığı görülmektedir. Diyarbakır Cezaevi'nde yaşananlar, yaşanacaklar en ince ayrıntılarına kadar hesaplanmıştır. Diyarbakır Cezaevi bu bakımdan bir laboratuvardır. Önemli bir Türkleştirme mekanizması olarak düşünülmüştür. Gözaltına alınan, tutuklanan herkese "Türküm, doğruyum, çalışkanım... Varlığım Türk varlığına armağan olsun" dedirtmek, İstiklal Marşı okutmak, Türk büyüklerinden söz etmek, onları benimsetmek önemlidir. Sadece bunlar şüphesiz yetmez. Kürtlerle, Kürt kimliğiyle ilgili her şeyi unutturmak çok daha önemlidir. Bu doğrultuda devletin ideolojik ve zorlayıcı baskı araçları yoğun ve kapsamlı bir şekilde kullanılmaktadır. Ama bu baskı ortamında bile dile getirilen düşünceler, duruşmalarda yapılan savunmalar, direnişler, kendini yakma olayları, bu projelerin yaşama geçmesini engellemiştir. 1981-1984 arasında demir çubuklarla, odunlarla, 34 kişi öldürülmüştür. Sakat kalan yüzlerce genç vardır. Bu baskı süreci içerisinde Mehmet Hayri Durmuş'un, Mazlum Doğan'ın, Kemal Pir'in "Kürtler ulustur, Kürdistan bir ülkedir" şeklindeki savunmaları dikkate değer bir olgudur.

Cezaevi Müdürü Binbaşı Esat Oktay Yıldıran, bölgedeki kolordu komutanlığıyla doğrudan ilişki kurabilmekte, talimat almaktadır. Bu cezaevinde Türkleştirme politikalarının uygulanması sonucunda başarı elde edilseydi, bu mekanizmaların bütün Kürt toplumuna uygulanmasının planlandığı kanısındayım.

Burada bir ilişkiye daha dikkat çekmek gerekmektedir. Diyarbakır Cezaevi komutanının bölgedeki kolordu komutanıyla doğrudan ilişki kurabildiğini belirtmiştim. Bu konuda Korgeneral Kemal Yamak'ın (1924-2009) durumunun dikkate alınması önemli olmalıdır. 1981-1984 arasında kolordu komutanı olan Kemal Yamak, aynı zamanda Diyarbakır sıkı-

yönetim komutanıydı. Diyarbakır Cezaevi'ndeki işkenceler sırasında bu görevleri yürütüyordu.

31 Ekim 1989'da Turgut Özal, cumhurbaşkanı seçildiğinde Kemal Yamak da cumhurbaşkanlığı genel sekreterliğine getirildi. Cumhurbaşkanı Genel Sekreterliği'ne getirildiğinde emekli orgeneraldir. Kemal Yamak, Özel Harp Dairesi Başkanlığı yapmış bir generaldi. 1989 yılında Kara Kuvvetleri Komutanlığı'ndan emekli olmuştu. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 17 Nisan 1993'teki ölümünden sonra, aynı gün Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği görevinden istifa etmiştir. Aile içinden Cumhurbaşkanı Özal'ın zehirlendiğini ima eden açıklamalar da var. Bu ilişkilerin irdelenmesi, açıklığa kavuşturulması önemli olmalıdır. Korkut Özal, kardeşi Turgut Özal'ın Ergenekon tarafından öldürüldüğünü vurgulamaktadır. Turgut Özal'ın, o günlerde PKK sorununu çözmek için girişimler yaptığı, Kürdistan Yurtseverler Birliği Başkanı Celal Talabani ile görüşmeler gerçekleştirmeye çalıştığı bilinmektedir.

Kemal Yamak, *Gölgede Kalan Izler, Gölgeleşen Bizler* isimli anı kitabında (Doğan Kitap, Ocak 2008) Diyarbakır Cezaevi'ndeki olaylara, Turgut Özal'ın ölümü olayına fazla değinmemiştir.

18 Haziran 1988'de Ankara'da düzenlenen Anavatan Partisi Genel Kongresi'nde o zaman, partinin genel başkanı olan Turgut Özal'a suikast düzenlenmiştir. Bu suikastin de Ergenekon tarafından gerçekleştirildiği Özal ailesi tarafından sık sık dile getiriliyor.

Yargılamak mı Anlamak mı? Vefatından 37 Yıl Sonra Kemal Tahir'i Okumak

POLAT SAFİ

"Batı karşısındaki durumumuz,
efendisinin ilaçlarını çalıp içen uşağın durumudur."
Cemil Meriç

Kemal Tahir'in edebiyat ve düşünce dünyasında sakıncalı bir tarikatın mensubu gibi yurtsuz bırakılmaya çalışılması, yazarın düşünme biçiminin onu eleştirenlere göre bir ideolojik ikametgahı olmamasındandır. "Türkiye nasıl kurtulur?" sorusuna verdiği cevaplar, Türk solu tarafından yeterince solcu bulunmamış, sağ tarafından ise hep kuşkuyla karşılanmıştır. Bir anlamda, ne İsa'ya ne Musa'ya yaranabilmiştir Kemal Tahir.

Batıcılık eleştirisinin paralelinde geliştirilen bir Kemalizm eleştirisi barındıran "yerli sosyalizm" arayışı karşısında, bağnaz Kemalistlerin ve Batıcıların sessiz kalmaları elbette beklenemezdi. Bu çerçevede, en geniş anlamda solun, özelde ise sol-Kemalist çevrelerin Kemal Tahir'e yönelik eleştirilerini neredeyse bir kan davasına dönüştürmeleri ve yaptıkları hatayı, sertliğin dozajını zaman içinde artırarak adeta meşrulaştırmaya yönelmeleri anlaşılır bir tepkidir. Ancak dertleri ülke meseleleri değil statükoyu korumak olanların, statüko ellerinden ne kadar kaçarsa Kemal Tahir'i o derece gerici ve cahil saymaları fevkalade zorlama ve talihsiz bir yakıştırmadan fazlası değildir.

İlginç olan Soğuk Savaş sonrası esen liberalleşme rüzgarlarının, Kemalizm eleştirilerini tetiklediği bir dönemde dahi Kemal Tahir'e koyulan mesafenin ısrarla korunmasıdır. Bu dönem, sözümona liberal ve sosyalist çevrelerin Tahir'e karşı duruşlarını daha okunabilir hale getirmesi bakımından dikkate değerdir. Zira Türkiye üzerine düşünmek, temelde, Türkiye'de yapılan, tarafların birbirini iyi tanıdığı ve ortak sorulara farklı ce-

vapların verildiği bir faaliyet olmaktan bu dönemde çıkmaya başlamıştır. Birtakım "liberal" ve "sol" aydınlar görünen o ki kendilerine ülke meseleleri üzerine kafa yormak, okumak ve yazmaktan daha değerli bir uğraş bulmuşlardır.

Artık sorular Kemal Tahir'in eserlerini kaleme aldığı dönemdeki kadar berrak ve sade değildir. Kemal Tahir'in metinlerine yönelik olarak yapılan tahlillerin zaman içinde farklılaşması da Kemal Tahir'in görüşlerinin zaman içinde değişmesinden ziyade temelde Türkiye üzerine sorulan soruların değişen doğasıyla; entelijansiyanın "Türkiye nasıl kurtulur?" yahut "Nasıl bir Türkiye?" sorularından "Bir Türkiye istiyor muyuz?" veya "Türkiye'nin varlığı ve hayatiyeti ne kadar önemlidir?" gibi sorulara cevap arayan bir noktaya evrilmesiyle ilgilidir.

Dolayısıyla, Osmanlı tarihinden bahsetmenin pek de matah bir uğraş sayılmadığı bir dönemde resmi tezlere müdahale eden Kemal Tahir'in görüşleri ilerici bir çaba sayılabilecekken, liberal sol çevreler tarafından günümüzde milliyetçi, muhafazakar ve mürteci bir paranteze itilmeye çalışılması olağan karşılanmalıdır.

Kemal Tahir'in Doğunun zekâsını Batıya karşı namus savunucusu olarak gören, çözümün zorlama ve yüzeysel Batılaşma çabalarında değil Türk toplumunun tarihsel geçmişinin ve toplumsal özelliklerinin yeniden belirlenmesinde yattığını ve özgün kalarak yenileşebileceğimizi ama bunun zorunlu olarak muhafazakarlık olmadığını savunan devlet merkezli görüşleri göz önünde bulundurulduğunda, liberal ve Batıcı taraflı baskın sosyalistlerin Kemal Tahir'e bile isteye karşı çıktıkları söylenebilir. Bu karşı çıkış günümüzde uluslararası uyum süreçlerinden alınan cesaretle Kemal Tahir'i düşünce dünyamızda görünmez kılma çabasına dönüşmüştür. Gerçekten, elifi görse mertek sanacak romancıların sabun köpüğü gibi metinleri parlatılırken, edebiyat ve tarih bilgisi, gözlem gücü ve teori kurma yeteneği gün gibi ortada olan Kemal Tahir'den yüz çevrilmesi akıl alır cambazlık değildir. Bu durum karşısında muhafazakarlar ve sağcılar ise sadece görevlerini yerine getirmektedir: hangi yönden Kemal Tahir'le uyuştuklarını bilmeden; bir anlamda, liberallerin attıklarını tutmayı uzun yıllardır vazife edindikleri için neredeyse içgüdüsel bir motivasyonla sahiplenirler Kemal Tahir'i.

Başka bir ifadeyle, Kemal Tahir hakkında verilen hükümlerin, Kemal Tahir'i anlamak bakımından önemsiz, hüküm sahiplerinin neyin peşinde

olduklarını açığa çıkarması bakımından önemli olduğu söylenebilir. Kemal Tahir'i yargılarken Kemal Tahir gibi müstakil ve yerli bir tonda konuşmuş olsalardı şüphesiz büyük cesaret göstermiş olurlardı. Ancak söz konusu eser yerine "PR" olunca en kötü örneklerden birisi olarak karşımıza çıkan Kemal Tahir'i düşünce dünyamızın zavallı bir köşesine sürgüne yollamak isteyen "PR"cılar zaman içinde hem cesaretten ne kadar uzak olduklarını hem de cehaletin sanat eseri üretmenin önünde ciddi bir engel olduğunu ispatlamışlardır. Bereket Türk okuyucusu Kemal Tahir gibi romancı ve düşünürlerle günümüzdeki ikinci sınıf "PR" romancılarını ve düşünürlerini kıyaslamaya yavaş yavaş da olsa başlamıştır. Kemal Tahir vefatının üstünden on yıllar geçmesine rağmen buradadır ve işin, "başkalarının debelendikleri" ve bizi "çekmeye çalıştıkları yerde değil, bizim meselelerimizin bulunduğu yerde" olduğunu düşünenler için Kemal Tahir'in eserleri temel modern metinlerimiz arasındaki yerini korumaktadır.

Kemal Tahir'i anlamak yerine ona karşı yargılayıcı bir tutum takınanların ortak bir başka özelliği de tarihe bilinçle değil sezgisel şartlanmalarla yaklaşarak belli bir ideolojik cümleyi haklı çıkarmak için çaba sarfediyor olmalarıdır. Bu bağlamda, Türkiye'de sosyal bilimler alanında yürütülen akademik çalışmaların genellikle tahlilden yoksun tasvirle, entelektüel camiadaki çalışmaların da daha çok tasviri tabandan yoksun tahlille malul oluşu mezkur sorunun temelini görmemize yardımcı olabilir.

İstisnaları olmakla birlikte, tarih ve edebiyat tezlerinin, transkripsiyonları yayımlanan tahrir defterlerinden nitelik olarak pek de öteye geçemediği göz önünde bulundurulursa, akademide ham bilgiye ulaşmanın amaç edinildiği ve bunun ciddi bir israfa yol açtığı daha rahat görülebilir. Neredeyse mikroskobik uygulamalardaki bu yaklaşımın tarihe ilgileri ancak merak düzeyinde olan ve kanaat önderleri gibi çalışan edebiyatçılarımız ve entelektüellerimizin elinde sağduyuyla, hiç değilse sezgiyle, maddi tabanı ve mantıksal tutarlılığı olmayan aşırı genellemelere dönüştürülmesi bu yüzden doğal karşılanmalıdır.

Mesele tam da bu ikilem yahut çıkmazda yatmaktadır. Çünkü tasvirle tahlili buluşturup yerli bir tarih bilinci kurulmasında ısrarcı olan Kemal Tahir, Türkiye'yi ve tarihini yargılamak yerine anlamaya çalışmaktadır. Tarihi romanımızda (ve elbette düşünce dünyamızda) bir bireyin, parti veya kuşağın düşünme biçimleri, daha çok da ihtiraslarının mutlaklaştırı-

larak sonunda elimizde siyah beyaz bir tablodan fazlasının kalmadığı göz önünde bulundurulursa, Kemal Tahir'in çok renkliliğinin önemi daha rahat anlaşılabilir.

Refik Halid Karay, örneğin, *Istanbul'un Bir Yüzü* adlı romanını 1920 yerine 1960'larda kaleme almış olsaydı, "serseri", "aşağılık bir mahluk" olarak nitelendirdiği "Aziz Bey" üzerinden ortaya koyduğu Teşkilat-ı Mahsusa (TM) tablosunu, düşmanca bir motivasyon içerisinde çizdiğini maddi temellere dayandırmakta zorlanabilirdik. Ancak hem roman 1920 yılında, İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) mensuplarının Tarık Zafer Tunaya'nın ifadesiyle "Adem ile Havva öyküsünden başlanarak" suçlandıkları bir dönemde kaleme alınmıştır hem de Refik Halid Karay Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın (HİF) bir mensubudur. Eser, üç sene önce, Büyük Harp devam ederken yazılmış olsaydı Karay'ın HİF mensubu olmanın getirdiği koyu bir İTC muhalifliği içerisinde bu romanı kaleme aldığından daha fazlasını söyleyebilirdik belki. Ancak bu, tehlike kendisinden uzaklaştıkça yapılan değerlendirmelerin çoğunun yargının ötesine geçemeyeceği gerçeğini değiştirmeyecektir.

Gerçekten, söz konusu TM gibi zülfiyare dokunan bir başlık olunca, yakın tarih romanlarımız, Attila İlhan'ın *Dersaadet'te Sabah Ezanları*'nı bir kenara koyarsak, genellikle, az ve son derece tartışılır tarih bilgisinden yola çıkarak efsane yaratma ve dönemin ideolojik tartışmalarına katılma şeklinde gerçekleşen uğraşların sonuçları olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla, yazılanlar üzerinden yazarların kendi söyledikleri değil ancak dahil oldukları ideolojik gruplar belirlenebilir ve eleştirilebilir hale gelir ki bu imge üzerinde kısaca durmak hem dönemin zihniyetini ve yazarın niyetini (hattâ okuyucunun alımlama biçimi yahut biçimlerini) değerlendirme fırsatı sunması bakımından, daha da önemlisi Kemal Tahir'in Türk romanındaki yerine işaret etmek bakımından yararlı olabilir.

Örneğin, Hasan İzzettin Dinamo'nun *Kutsal Isyan*'daki "Yakup Cemil" portresi açık bir şekilde İttihatçı kadroları yermek, buna karşılık Cumhuriyet kadro ve rejimini önplana çıkarmak, onları meşrulaştırmak için yazılmıştır. Bu bağlamda, çizdiği TM ve İTC portresi ancak İnkılap Tarihi ders kitaplarına yakışacak türdendir. TM içerisindeki daimi güvensizlik havasını, komitacılık usullerinin Cemiyet içerisinde uygulanmaktan kaçınılmadığını, TM mensuplarının birbirlerini öldürme girişimlerini ve bunu gören parti mensuplarının Cemiyet'le yollarını ayırdıklarını "Hüsrev Bey"

üzerinden anlatan Ahmet Altan ve konuya bir dereceye kadar "Yakup Cemil" üzerinden dikkat çeken Yılmaz Karakoyunlu'nun motivasyonları da neredeyse Refik Halid Karay seviyesinde bir tutuma işaret eder.

Tarık Buğra ise Mehmet Âkif'in TM'ye dahil olup üstlendiği görevlere yer verirken açık bir şekilde klasik Türkleşmek-Islamlaşmak-Muasırlaşmak şiarından yola çıkmaktadır. Olumsuz gördüğü şeylerden pek söz etmeyen, devlete hizmet etmiş insanlara olumlu bakan ve olaylara da böyle bir idealizm ve romantizm içersinde yaklaşan bir tarzı vardır. Sonuç itibariyle, *Küçük Ağa*'da romanın başkarakterine yaptığı gibi, *Firavun İmanı*'nda da Mehmet Âkif'i öyle bir şirinleştirir ki, şair okuyucu karşısında neredeyse bir kuklaya döner.

Bir anlamda asıl söyledikleri metne dahil olmayan, yahut gizli yargıları olan çalışmalardır bunlar. Okuyucu tarafından sezgisel olarak edinilmesi istenen yargılar ve tekrarlanması istenen ideolojik amentüler tarihten malzeme toplama ve kurgulama yoluyla sunulur. Yazarlar ya resmin bütününü göremediklerinden ya görmek istemediklerinden yahut tarihi bir yargıya mahkum etmek istediklerinden, olayları kendi dönemsel ve politik gerçekliği içinde ele alıp değerlendirmek yerine İTC ve TM'yi yargılamak için malzeme olarak kullanmaktadırlar.

Kemal Tahir ise topyekun tarih ve siyaset tahlili yaparken, TM'yi bu perspektif içinde özel konumuna yerleştirme çabasındadır. TM'den geçişlerde, özellikle "Yakup Cemil" parantezinde *Esir Şehrin İnsanları*, *Esir Şehrin Mahpusu* ve *Büyük Mal* romanlarında bahsetmesine rağmen, onu yalıtılmış bir olgu olarak değil, bir tarih döneminin belli bir vetiresi olarak ele aldığı açıktır. Bunu *Notlar: Batılaşma*'da daha açık bir biçimde görmek mümkündür.

Kemal Tahir tarafından İTC'nin kapıkulu ve "vurucu ve koruyucu" kadrosu olarak değerlendirilen Teşkilat-ı Mahsusa, çoğunluğu itibariyle "daha henüz istiklal istemeyen ya da, durumları istiklal isteyecek halde olmayan milletlerle, istiklal isteyen milletlerden kopmuş köksüzlerden kurulmuştur". Durumun böyle oluşu dışarıdan bakıldığında İslamcı ve Türkçü politikaların zorunlu bir sonucu gibi görünmesine rağmen, esasen İttihatçıların yürüttüğü Türkçülük politikasının temelde bir Osmanlı Türkçülüğü olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak Kemal Tahir'e göre, yükselen milliyetçiliklerin karşısına çıkartılan bu Türkçülük politikasının bizatihi kendisi de "tıpkı milli zengin yetiştirmek gibi uydurma ve köksüz

bir özenti"den fazlası değildir. Zira Osmanlılarda Batılaşmanın dışarıdan içeriye gelişmeye başladığı dönemde yapılan birçok icraatta olduğu gibi, bu işte de "temelle üstyapılar arasında hiçbir uygunluk, hiçbir ilinti, sürekli alış-veriş (yani oluş ve olduruş)" yoktur.

Bir anlamda, TM'yi ne tek başına bir olgu ne de bir idealin tarihi olarak billurlaştırır Kemal Tahir. Bu da onu diğerlerinden farklı bir yere koymamızı zorunlu kılar; çünkü böylece fragmenter olmaktan kurtulmuştur. Erdemlerinden biri de burada yatar Kemal Tahir'in. Bugünü anlayamamanın geçmiş hakkındaki cehaletle ilişkisinin farkında olarak, olaylara katı bir gerçekçiliğin yanında sadece bir romancı olarak değil bir tarih yorumcusu ve sosyolog olarak yaklaşır. Bu yüzden karakterlere hayal kurdurtmakla değil, onları konuşturmakla meşguldür. Bu çaba o kadar gerçekçidir ki *Esir Şehrin Mahpusu* romanında, hapishanede Kamil Bey ile ilgilenen gardiyan-askerin hiç görmediği Yakup Cemil hakkında söylediği sözler bile günümüzde konuya ciddiyetle yaklaşma iddiasında olan birtakım uzmanların mübalağasına yaklaşamaz.

Kemal Tahir yaşıyor olsaydı ve TM romanı yazmaya karar verseydi işe muhtemelen TM'nin iktisadi yapısını inceleyerek başlardı. Elbette burada Kemal Tahir'in dünya görüşünün ve yazarlığı döneminde hakim olan iktisat merkezli sosyoloji ve ideoloji anlayışının rolü vardır. Bir yazarın yetiştiği dönem ve üslubu, sonuç itibariyle hikâye edeceği tarihsel-olgu ve kişileri yansıtma biçimini belirlemektedir. Sözgelimi, Leo Tolstoy (tarihsel ve ulusal farklar bir an unutulacak olursa) TM'yi bir romanında anlatacak olsa işe büyük olasılıkla TM mensuplarının üniformalarını ve yeme-içme alışkanlıklarını tasvir ederek başlardı.

Ancak Kemal Tahir belli bir siyasi çevrenin akıl hocası veya unsuru olmadığı için, görüşlerini bir ideolojinin yahut partinin hamiliği altında vazife gören yazar ve akademisyenlerle değil, kendi bütünlüğü içinde ve tarihsel olgu karşısında değerlendirmek daha doğru olur. Elbette siyasi bir görüşe sahipti fakat bu reel politik veya konjonktürel dalgalanmalara göre şekillenmemiş, daha önce de belirtildiği gibi hamisi sadece "Türkiye nasıl kurtulur?" sorusu olan daha felsefi diyebileceğimiz bir dünya görüşüydü. Tarihçi veya bilim adamı olmamasına rağmen, sahip olduğu bu zihinsel berraklık ve biriciklik, Tahir'in düşüncelerini başka şeylere bağlamadan kendi içinde gözden geçirmeyi haklılaştırmaktadır. Tarihçinin nispi tarafsızlığı romancı Kemal Tahir'de de tespit edilebilir.

Kemal Tahir'de Kuram, Toplum ve Tarih İlişkisi Üzerine

MÜSLÜM KAVUT

Yazdığı romanlarla edebiyat dünyamızda seçkin bir yere sahip olan Kemal Tahir, belki de edebiyatçı kimliğine de rengini veren bir niteliğiyle, bir araştırmacı, bir düşünce adamı olarak Türk düşünce hayatının en önemli ve özgün isimlerinden biridir. Romanlarıyla, yazılarıyla, ölümünden sonra yayınlanabilen "Notlar"ıyla ve "Sohbet"leriyle; yer aldığı toplantı ve konferanslar aracılığıyla dile getirdiği düşünceleriyle, hem oldukça fazla ilgi görmüş, hem de çokça eleştirilmiştir.

Kemal Tahir, kendi döneminin sorunlarına ilgi gösteren, duyarlı bir aydın portresi çizerken, düşünsel çizgisini tutarlı şekilde korumayı ise kuramsal olan ve pratik olan arasında kurduğu bağın özgün niteliğiyle başarmıştır. Onun benimsemiş olduğu Marksist bakış açısı, Marksizmi yeniden ve yeniden yorumlamaya, Türkiye'nin gerçeklerine uyarlamaya, dolayısıyla özgül Marksist pratikleri aynen tekrarlayan anlayışlara karşı çıkan bir yaklaşım tarzına dayanmaktadır. Yani Kemal Tahir, Marksizmin kuramsal araçlarını içinde bulunduğu koşullara uyarlamaktadır. Bu nokta, aynı zamanda onun, üretici bir düşünür olarak farklılığını ortaya koyar: Herhangi bir düşünce adamını ve onun metinlerini esas alıp kendisini onun takipçisi olarak görmemesi. Bu durum Kemal Tahir'in, Türk düşünce tarihinin alışılagelen saflaştırmaları arasına kolayca sokulamayacak, Cemil Meriç ve Ahmet Hamdi Tanpınar gibi diğer özgün isimleriyle beraber, çok tartışılmasının ve eleştirilmesinin yolunu açmıştır.

Bu yazıda, öncelikle Kemal Tahir'in düşünce dünyamıza katkısının somutlaştığı 1960'lara, solun temel siyasal ve düşünsel ayrışmaları açısından bakılmaya çalışılacak; daha sonra ise onun kuram-pratik etkileşimine dayalı yaklaşımının ve somut toplumsal sorunlara yönelik kuramsal araştır-

malarının merkezinde duran bir kavrama, "Asya tipi üretim tarzı" kavramına değinilecektir. Kemal Tahir'in bu konudaki yorumlama tarzını somutlaştırmak için; öncelikle, kavramın klasik Marksist metinlerde ele alınış şeklini özetlemeye, daha sonra ise kavramın dünya ve Türkiye'deki düşünsel serüvenine değinmeye ve son olarak da Kemal Tahir'in bu noktadaki özgün yaklaşımını vurgulamaya çalışacağız.

1960'lar Türkiye Solunun Genel Görünümü

Türkiye solu açısından 1960'ların genel düşünsel yapısına bakarken 27 Mayıs'ı bir başlangıç olarak almak, ya da en azından bu anlamda onun belirleyici rolü üzerinde durmak faydalı olabilir. 27 Mayıs'ın bir sonucu olarak, Türkiye solunun genel konumlanışında orduya bakış ve buna bağlı strateji sorunları temel bir noktayı oluşturur. 27 Mayıs'ın itici gücüyle 60'lar, durgunluk döneminin biriken potansiyelinin bir patlaması olarak, çok farklı düşüncelerin bir arada seslendirildiği bir ortam haline gelmiştir. Pek çok konu gündeme getirilmiş, tartışılmış; aynı zamanda bu süreç içinde toplumun çeşitli kesimleri, örgütlü olarak siyasal mücadelenin çeşitli katmanlarında yer alma şansı yakalamıştır. Bunlar arasında belki de en önemlisi işçi hareketleridir. Bunu oluşturacak tüm unsurlar sürecin içerisinde yer almış, diğer bir deyişle Türkiye'de siyasal bir işçi hareketinin oluşma koşulları bu dönemde bir araya gelmiştir.[1]

Diğer bir önemli süreç de dünyadaki genel eğilimle bağlantılı olarak Marksizmin yükselişi ve solda duran, aydınlanmacı-ilerlemeci entelektüellerin Marksistleşmesidir. Aslında dünyanın geldiği noktada Marksizmin aldığı biçim ve yaşadığı dönüşüm Türkiye'ye de yansımış, daha klasik Marksist öğretiyle doğru düzgün tanışmadan Althusser, Garaudy, Sartre gibi isimlerin farklı yorum ve eleştirileri yaygınlık kazanmıştır. Bununla birlikte genel itibariyle dönemin entelektüellerinin Marksizmi keşfettiği ve dünyayı anlayacak ve yorumlayacak kavramsal araçları ve metodu buradan devşirdiği söylenebilir.

Bu dönemde Türkiye soluna hakim olan ayrışmalara, bu ayrışmaları kuramsal planda şekillendiren görüşler çerçevesinde ve genel hatlarıyla bakmak gerekirse, öncelikle tarihsel olarak *Yön* dergisi ve hareketinden bahset-

1) Ergun Aydınoğlu, *Türk Solu: Eleştirel Bir Tarih Denemesi (1960-1971)*, Belge Yayınları, 1992, İstanbul, s. 20.

mek yerinde olacaktır. *Yön*, Türkiye'de sol aydınların buluşma noktası olma amacıyla 20 Aralık 1961'de çıkmaya başlamıştır[1]. Bu anlamda çok farklı ideolojik eğilimlerin dile getirilmesine uygun ortam sağlamıştır. Bu görüşler aynı zamanda farklı düzlemlerde sergilenmiş, evrensel ya da ulusal nitelikli kuramsal tartışmaların yanı sıra, somut siyasal olaylara yönelik de oldukça açık, taraf gir olmama kaygısından uzak bir tutum benimsenmiştir. Dergi, tüm kesimleriyle solun siyasal tavır alışları üzerinde de etkili olmuştur. Bununla birlikte *Yön*'ün çekirdek kadrosunun şekillendirdiği birtakım fikirler, süreç içinde daha da baskın hale gelmiş, öne çıkmıştır. Bu fikirler, 27 Mayıs'tan güç alıp, onun yöntemlerinin daha ilerici bir sistem adına devam ettirilmesi temeline dayanmaktadır. Buna gore, azgelişmiş bir ülke olarak Türkiye'de işçi sınıfı cılız ve bilinçsizdir. Bu özellikleriyle devrimci eyleme öncülük etmekten uzak gözükmektedir. Buna karşın orta sınıfın (küçük burjuvazinin) ve bu sınıf içinde de özellikle asker-sivil aydın zümrenin, kökü tarihimizde bulunan devrimci bir geleneği vardır. Diğer yandan, sol için seçimle işbaşına gelmek bir hayalden öteye geçmezken, halk yararına yapılan devrimci bir eylemi halkın destekleyeceği açıktır. *Yön*'de başlayan, "Devrim"de süren ve "Sol Kemalizm"[2] olarak da adlandırılan bu fikirlere karşı ilk büyük itiraz Türkiye İşçi Partisi'nin kurulmasıyla yükseltilmiştir. İşçi sınıfının öncülüğünü ve sosyalist mücadelenin anti-emperyalist mücadeleyle birlikte yürütülmesi gerektiğini vurgulayan TİP'in içinden bir süre sonra; devrimci eylemin milliliğini daha fazla vurgulayan bir grup kopmuş ve Milli Demokratik Devrim (MDD) çizgisini oluşturmuştur.[3] "Aydınlık"çılar olarak da bilinen bu grup daha sonra kendi içinde de ikiye bölünmüş, kopanlar "Proleter-Devrimci Aydınlık" adlı bir dergi çıkarmaya başlamıştır. Son olarak, Türkiye solunun bu dönemki düşünsel ayrışmaları içerisinde, *Ant* dergisi çevresi ve bu çevrenin, dergiyle organik bağı olmamakla beraber, etkili ismi İdris Küçükömer sayılabilir. Küçükömer, sınıf ve tabakalara tarihsel gelişimleri içinde bakılması ve strateji ve ittifakların bu çerçevede ele alınması gereğini vurgulayarak; Türk siyasal yaşamına hakim

1) "Yön"ün çıkış bildirisini ilk imzalayanlar arasında, döneminin önde gelen hemen hemen tüm sol aydınlarıyla beraber, Kemal Tahir de bulunmaktadır. Listenin tamamı için bkz. *Hikmet Özdemir, 1960'lar Türkiyesi'nde Sol Kemalizm: Yön Hareketi*, Iz Yayıncılık, 1993, İstanbul, s. 325-7.

2) Çetin Yetkin, *Türkiye'de Soldaki Bölünmeler (1960-1970)*, Toplum Yayınları, 1970, Ankara, s. 16

3) Bu grup, Avcıoğlu'yla da devrimci mücadelenin öncülüğü konusunda anlaşmazlığa düşmüştür.

olan her iki grubun da (Batıcı-Laik bürokratlar ve İslamcı-Doğucu cephe) emperyalizme hizmet ettiklerini, bununla birlikte İslamcı cephenin üretim güçlerini geliştirici rolüyle, halkın bilinçlenmesinin yolunu açacağını söylemektedir ve bürokrasiye cephe almaktadır.[1]

1960'lar Türkiye solunun temel özelliklerinden biri de, tarihe olan ilgisi, daha doğrusu Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısının tarihsel temellerine ilişkin, ve özellikle Osmanlı'ya ilişkin, analiz yapma hevesi olarak gözükmektedir.[2] Bu dönemin genel tarih ilgisinin, içinde yaşanılan toplumsal ve somut siyasal yapıya dair problemlerle bağlantılı olduğu söylenebilir. Bu bağ, sosyalist devrim için strateji arayışlarıyla ilgili olarak da ortaya çıkmaktadır. Tüm bu özellikler göz önüne alındığında özetle bu dönem, *"eski ile yeni, teori ile pratik ve nihayet ulusal ile evrensel arasındaki birliğin en sağlam ve yaratıcı bir tarzda kurulduğu bir tarihsel kesit olarak,"*[3] gözükmektedir. Toplumsal analizin tarihsel bir perspektiften yapılması eğilimi, klasik dönem Osmanlı toplum yapısına ilişkin bir tartışmayı da yoğun şekilde solun gündemine sokmuştur. Aslında bu konudaki ayrışma esas itibariyle, Osmanlı toplum yapısının özgünlüğünü ("sui generis"liğini) savunan Barkan, Köprülü, İnalcık gibi (partikülarist Ottomanist) tarihçilerle, bunlara karşılık öne sürülen ve 60'larda güç kazanmaya başlayan Marksist tarih anlayışının yönelttiği evrenselci itiraz arasındadır.[4] Bununla birlikte, bu Marksist anlayışın içinde de genel "feodalite" nitelendirmesinin yanında, özellikle ele aldığımız dönemde gündeme gelen ATÜT gibi yorumlar da (aynı ölçüde olmamakla birlikte) etkili olmuştur. Türkiye'deki ATÜT tartışmasına bakmadan önce kavramın anlamı ve tarihsel serüveni üzerinde durmak yerinde olacaktır.

ATÜT'ün Klasik Marksist Metinler Üzerinden Tanımlanması

Marx, çalışmalarını Avrupa'nın sosyal, siyasal ve iktisadi görünümü ve bu görünümün tarihsel biçimlenmesi üzerine, özellikle de kapitalizm üzerine yoğunlaştırmakla birlikte, dünyanın geri kalan kısmına ilişkin de incele-

1) İdris Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması*, Bağlam Yayınları, 2002, İstanbul, s. 72-4.
2) Ergun Aydınoğlu, *Türk Solu: Eleştirel Bir Tarih Denemesi (1960-1971)*, Belge Yayınları, 1992, İstanbul, s. 16.
3) Ergun Aydınoğlu, *age*, s. 21.
4) Halil Berktay, "Tarih Çalışmaları", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 9, İletişim Yayınları, 1996, İstanbul, s. 2470-73.

melerde bulunmuştur. Bununla ilgili olarak, özellikle Asya toplumlarının kapitalizm öncesi ekonomik biçimlenmesinin açıklanmasına yönelik, "Asya-tipi (Asyatik) üretim tarzı" kavramını gitgide yoğunlaşan bir biçimde kullanmıştır. Bu yoğunlaşmanın çeşitli nedenleri vardır. Öncelikle, Marx'ın 1850'lerde İngiltere'ye sürgünü, onun bir biçimde, İngiltere'nin Doğudaki sömürgelerine üzerine düşünmesini sağlamıştır. Ayrıca, Rusya'da yükselen sosyalist hareket de, Marx'ın devrime ilişkin umutlarını son dönemde bu ülkeye çevirmesine sebep olmuştur. Bu dönemde, narodnizm gibi, ordaki farklı fikir akımlarına ilişkin olumlu yaklaşımı, kapitalist dünyanın dışında, farklı bir toplumsal temelden ve ekonomik biçimlenmeden kaynaklanan sosyalist bir hareket gelişebileceğine yönelik fikirlerini olgunlaştırmıştır[1]. Bunun yanı sıra Marx'ın ilgisini açıklayan bir diğer nedense, *"kapitalist toplumakarşı artan kin ve küçümseme duygusu"*[2] olarak belirtilmektedir.

Şimdi, buradan, Marx'ın ve Engels'in bu konudaki fikirlerinin genel seyrine, metinleri üzerinden bakmaya geçebiliriz. Marx, 1853 yılında Engels'e yazdığı bir mektupta şöyle demektedir: *"Bernier, haklı olarak Türkiye, İran ve Hindistan'dan bahsederken, Doğudaki bütün olayların temelini toprakta özel mülkiyetin yokluğunda aramalıdır diyor. Bu, Doğu cennetinin gerçek anahtarıdır."* [3] Burada ifade edilmek istenen, Doğu toplumlarının üretim tarzlarının ancak özel mülkiyetin olmaması şeklinde açıklanabileceğidir. Engels'in Marx'a yanıtı da yine aynı çerçevede, açıklayıcı olmuştur:

> Gerçekten toprak mülkiyetinin yokluğu bütün Doğunun anahtarıdır. Doğunun siyasi ve dini bütün tarihi burada gizlidir. Ama nasıl oluyor da Doğulular toprak mülkiyetine, bunun feodal biçimine bile bir türlü varamıyorlar? Sanırım bu, başlıca, toprağın koşulları ile birleşen ik-

1) Marks, bu konudaki görüşünü Vera Zasuliç'e cevaben yazdığı mektubunda, "demekki bu hareketin (kapitalist sisteme yönelik evrimleşmenin) 'tarihsel kaçınılmazlığı' kesinlikle Batı Avrupa ülkelerine özgüdür... orjinal kaynaklarda malzeme araya rak yapmış olduğum özel inceleme, bu tarım komünlerinin, Rusya'da toplumsal yeniden üretimin dayanağı olduğuna beni inandırdı," diyerek tüm açıklığıyla ortaya koymaktadır." bkz. K. Marx-F. Engels, *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*, Sol Yayınları, 1992, Ankara, s. 280-1.

2) E. J. Hobsbawm (1964), "Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri'ne Önsöz", 1964 içinde Marx, K.-Engels, F., *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*, Sol Yayınları, 1992, Ankara, s. 43.

3) K. Marx-F. Engels, *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*, Sol Yayınları, 1992, Ankara, s. 142.

limden ileri geliyor, özellikle Sahra'dan, Arabistan'dan, Iran'dan, Hindistan'dan ve Tatar ülkesinden geçerek Asya'nın yüksek yaylalarına varan, geniş çöl alanlarından. Yapay sulama burada tarımın ilk koşuludur, bu ise ya köyün, ya vilayetin, ya da merkezi hükümetin görevidir. Doğuda hükümetin her zaman ancak üç bakanlığı olmuştur: maliye (ülkenin talanı), harbiye (ülkenin ve yabancı ülkelerin talanı) ve yeniden-üretimi gözetim altında tutmak için bayındırlık.[1]

Bu iki birbirini tamamlayıcı görüş, özel mülkiyetin yokluğu, üretimin coğrafi şartların etkisiyle oluşan özel biçimi ve devletin bu süreçteki rolünü göstermesi açısından, ATÜT'e ilişkin genel bir çerçeve sunmaktadır.

1859'da yayınlanan "Ekonomiği Politiğin Eleştirisine Katkı"nın önsözünde ise, kanıtlarla destekleme ve açıklama ihtiyacı duyulmadan, toplumsal biçimlenmenin evrelerinin kısa listesi verilmekle yetinilmiştir. Bunlar, *"Asya tipi, antik, feodal ve modern burjuva üretim biçimleri"*[2] olarak sıralanmaktadır. Kavram, Marx'ın hayattayken yayınlanan eserleri arasında ilk kez burada yer bulurken, gerçekte en yoğun ve açıklayıcı tarzda, ölümünden sonra yayınlanan "Grundrisse" adlı eserin "Formen" diye de bilinen "Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri" adlı bölümünde bulunur. Bu eser (Grundrisse), "Kapital"e ve "Katkı"ya hazırlık olarak yazılan elyazmalarının bir bölümüdür. 1939-41 yılları arasında Moskova'da ilk kez yayınlanmıştır. Asıl fark edilişi ise 1953 yılında Almanca baskısıyla gerçekleşen eser, diğer bazı elyazmalarının aksine, Marx'ın olgunluk çağı eseridir. Bu anlamda Marx'daki "Asyatik toplum" kavrayışının, Althusser'in "epistemolojik kopma" kavramından hareketle yaptığı Genç Marx-Olgun Marx ayrımına bağlı olarak, gençlik dönemi eserlerinin bir sonucu sayılarak yetersiz görülmesi ya da epistemolojik anlamda yanlış sayılması mümkün gözükmemektedir.[3]

"Formen"in önemi Hobsbawm tarafından da şu sözlerle dile getirilmektedir:

Bunlar gelişigüzel alınmış önemsiz notlar değildir. Bu yapıt, yalnızca

1) K. Marx-F. Engels, *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*, Sol Yayınları, 1992, Ankara, s. 142.

2) Karl Marx, "Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı"ya Önsöz, iç. K. Marx-F. Engels, *Felsefe İncelemeleri*, çev. Cem Eroğul, Sol Yayınları, Ankara, 1968.

3) Bu tarz bir nitelendirme için, bkz. Bryan Turner, *Marx ve Oryantalizmin Sonu*, Kaynak Yayınları, 2001, Istanbul.

> Marx'ın Lassalle'e övünçle yazdığı gibi (12 Kasım 1858) 'On beş yıl süren araştırmanın, yani yaşamımın en güzel yıllarının sonucu' olmakla kalmıyor. Yalnızca Marx'ı en parlak ve en derin bir biçimde yansıtmakla kalmıyor. Bu yapıt aynı zamanda, birçok bakımdan, kısa bir süre sonra yazdığı ve tarihsel materyalizmi en özlü biçimde sunan Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı'nın o mükemmel önsözünü tamamlayan, tarihsel evrim sorununu en sistemli bir biçimde ele alan bir yapıttır. Duraksamasız söylenebilir ki, bu yapıtı göz önünde bulundurmayan herhangi bir Marksist tarihsel inceleme,... bu yapıtın ışığı altında yeniden ele alınmalıdır.[1]

Bununla birlikte, özellikle belirtilmesi gereken nokta, Formen'in, Marx'ın kendi için yazdığı bir el yazması olması sebebiyle, yüksek bir soyutlama düzeyi içermesi, özel ve zor bir dil taşıması ve okuyucunun metne farklı anlamlar yükleyebilmesine olanak tanımasıdır. Bununla birlikte, Marx diğer incelemelerine, örneğin kapitalizme ilişkin nitelendirmelerine, oranla daha yetersiz gözükmektedir.

Eserin konuyu ele alış tarzının genel yapısı içinde, odaklandığı temel sorun, ilkel komünal toplumdan çıkış biçiminin, tarihsel evrime direnmeleri yönüyle birbirinden ayrılan, dört farklı yoldan gerçekleşmesi olarak gözükmektedir. Bunlar; Doğu, Antik, Cermen ve Slav biçimleridir. Görüldüğü üzere, bu şema, "Katkı"nın önsözünde belirtilen listenin derinleştirilmesinin sonucudur. Burada Marx, Doğu düzenini, istisnai bir merkezileşmeyi gerektiren ve başka türlü üzerinde tarım yapılamayacak olan topraklarda, bayındırlık işlerini ve sulamayı devletin üstlenmesini gerektiren özel koşulların bir sonucu olarak düşünmüştür. Marx'ın bu sistemin temel niteliği olarak, kendi içinde üretimin ve artı-üretimin bütün koşullarına sahip bulunan ve bu yüzden de dağılmaya ve iktisadi evrime tüm öteki sistemlerden daha çok direnen köy komünü içerisindeki, *"manifaktür ve tarımın kendi kendine yeter birliği"*[2]ni gördüğü söylenebilir.

Bu kendi kendine yeter birlikler daha büyük bir birliğin parçası olarak var olduklarından, bunlar, artı ürünün bir kısmını; topluluğun savaş, din-

1) E. J. Hobsbawm (1964), "Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri'ne Önsöz", 1964, iç. Marx, K.-Engels, F., *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*, Sol Yayınları, 1992, Ankara, s. 10.

2) K. Marx-F. Engels, *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*, Sol Yayınları, 1992, Ankara, s. 76.

sel ayin gibi harcamalarının yanı sıra, sulama ve iletişimin sağlanması gibi iktisadi bakımdan gerekli işlerin karşılanması için ayırabilirler ve bu durumda, bu gibi işler, üst topluluk, yani "alt toplulukların üstünde yer alan despotik hükümet tarafından yapılmış görünür.[1] Böylelikle kendi kendine yeter köy komünleri ve bu temel yapının bir sonucu olarak var olan merkezi hükümet arasındaki ekonomik ilişkilerin, döngüsel olarak birbirlerini var etmeleriyle sonuçlanması, Asya biçiminin durağan olarak nitelendirilmesi sonucunu doğurmuştur. Bununla birlikte, sistem özellikle dış etkiler yoluyla bir evrimleşme süreci yaşamaktadır.[2]

Dünyada ve Türkiye'de ATÜT Tartışmaları

Görüldüğü gibi Marx, *Alman Ideolojisi* (1845) sonrası döneminde, toplumların ekonomik evrimlerine ilişkin incelemelerinde, ATÜT'den ve multi-lineer bir evrim şemasından hiç vazgeçmemiştir. Bununla birlikte, 20'li ve 30'lu yıllarda kavramın; siyasal çekişmelerin gölgesinde, yavaş yavaş unutulmaya başlandığı ve nerdeyse hafızalardan silindiği görülmektedir.[3] Bu dönemde, genelde Sovyetler Birliği eksenli gündeme gelen tartışma, ATÜT muhaliflerinin tezlerinin kabul edilmesiyle sonuçlanmış ve Stalin'in "Diyalektik ve Tarihsel Materyalizm" kitapçığında kavramı reddetmesiyle, tartışılamaz hale gelmiştir. Önemli bir gelişme olarak, 1939-41 yılları arasında "Grundrisse"nin yayınlanması, tartışmanın yeniden başlamasına bir zemin hazırlamış ve fakat, gerçekte kavram Wittfogel'in çok tartışılan *Oriental Despotism* (1957) kitabına kadar unutulmaya yüz tutmuştur.[4] Marx'ın bakış açısının indirgemeci bir tarzda ele alınmasını ve siyasal sonuçları itibariyle çarpıtılarak, "hidrolik toplum"larla, çağdaş totaliterlik arasında bağlar kurulması yoluyla, "despotizm" kavramının klasik anlamının (Batımerkezci vurgusuyla) yeniden üretilmesini ifade eden eser, tartışmanın yeni bir gündem ve konjonktür altında alevlenmesi sonucunu doğurmuştur. Kruş-

1) K. Marx-F. Engels, *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*, Sol Yayınları, 1992, Ankara, s. 62-5.
2) Sencer Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu*, YKY, 2003, İstanbul, s. 46-7.
3) E. J. Hobsbawm (1964), "Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri'ne Önsöz", 1964, iç. K. Marx-F. Engels, *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*, Sol Yayınları, 1992, Ankara, s. 54.
4) Şükrü Hanioğlu (2003), *"Önsöz"*, s. 12, iç. Sencer Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu*, YKY, 2003, İstanbul.

çev'in, 1956'daki Stalin karşıtı konuşması da tabloyu tamamlayan diğer bir unsur olarak göze çarpmaktadır. Bu yeni süreçte kavram bambaşka bir biçimde, bu kez Fransa merkezli olmak üzere, yeniden gündeme getirilmiştir. Bu süreci belirleyen bazı temel unsurlar ise şu şekilde sıralanabilir: Öncelikle 1960'lar, klasik sömürgeciliğin tasfiyesinin devam ettiği ve Batı sömürgelerinde yeni ulusal ve bağımsız devletlerin ortaya çıktığı bir dönemdir. Kavramın Fransa merkezli tartışılması da Cezayir Savaşı'yla bağlantılı görülmektedir.[1] Bir diğer önemli unsur, Kültür Devrimi başta olmak üzere Çin'de meydana gelen gelişmelerdir. En eski uygarlık merkezlerinden biri olan Çin, yeni sosyalist rejimiyle ve bağımsızlıkçı, bağlantısız siyasal tutumuyla dünya kamuoyunun gözü önündedir. Genel itibariyle, konuya karşı uyanan ilginin temelinde, kapitalist toplumlar dışında kalan sosyal yapıların tarihsel gelişimini anlama isteği yatmaktadır. Bu anlamda yeni dönemde, o güne kadar Hindistan ve Çin örnekleriyle sınırlı kalan tartışma Aztek, Bizans, Osmanlı gibi tarihi yapılarla; Afrika ve Güney Amerika'yı da kapsayan bir coğrafyaya taşınmıştır.

Bu genel eğilimin Türkiye'de de yansımaları olmuştur. Öncelikle, Fransa'dan Enver Abdül Malik'in *Mısır: Askeri Toplum* kitabını getirterek tartışmayı başlatanın Kemal Tahir olduğunu belirtmek gerekir[2] Bu alanda yayınlanan ilk yazı ise 1965 yılında, yine Kemal Tahir'in teşviki ve öncülüğünde Selâhattin Hilav tarafından kaleme alınmıştır.[3] Yine aynı yıl, Godelier'nin ATÜT kitabı, Atilla Tokatlı tarafından çevrilmiştir.[4]

1) E. Eğribel-U. Özcan, "1960'ların ATÜT ve Azgelişmişlik Tartışmaları Üstüne", *Sosyoloji Yıllığı*, sayı 12, Kızılelma Yayıncılık, 2005, İstanbul, s. 437.

2) Selâhattin Hilav, "S. Hilav Söyleşisi: Bu İnsanla Başa Çıkılmaz", *Selâhattin Hilav'a Saygı*, 2006, Agora Yayınları, İstanbul.

3) Age. Yazı ilk önce *Eylem* dergisinin 13. sayısında yayınlanmış, aynı yazı yine bu konudaki ilk çalışmalardan biri olan, Fethi Naci'nin *Azgelişmiş Ülkeler ve Sosyalizm* derlemesinde yer almıştır. (Gerçek Yayınları, Mayıs 1965).

4) Tartışmanın bundan sonraki seyri, genel bir bakışla, şu şekilde özetlenebilir:1965 ve 1966 yılında Yves Lacoste'un sırasıyla, *Azgelişmiş Ülkeler* ve *Sınıf Açısından Azgelişmişlik* kitapları çevrilmiştir. Yine 1966 yılında Bahattin Akşit'in *Türkiye'de Azgelişmiş Kapitalizm ve Köylere Girişi* adlı kitabı "Teknolojik Gelişimi Sosyolojik Ölçüt Alan Diyalektik Bir Yaklaşım Açısından" üst başlığıyla yayınlanmıştır. 1967 yılında ise hem Sencer Divitçioğlu'nun kitabı, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu*, hem de Kemal Tahir'in Osmanlı'nın kuruluş dönemini ATÜT tartışmalarına ilişkin görüşlerini de içeren şekilde anlattığı, tarihsel çözümlemeleriyle bugünü açıklamaya çalıştığı romanı *Devlet Ana* yayınlanır. Daha sonra ise İdris Küçükömer'in, Divitçioğlu'nun formüle ettiği anlayış çerçevesinde ATÜT kavramından hareketle Türk siyasal yaşamına ilişkin aykırı bakışını ortaya koyan *Düzenin Yabancılaşması* adlı eser ve Muzaffer Sencer'in; öncelikle bu tartışmayı özetleyen ve sonra da kendi fikirlerini aktardığı *Osmanlı Toplum Yapısı* adlı çalışması yayınlanır.

Bundan sonra konu, aynı siyasal süreçte gündeme gelen benzer bir kavramsallaştırma denemesiyle, Garaudy'nin "Sosyalizm ve İslamiyet" risalesi ve onun temelindeki İslami Sosyalizm veya Doğu Sosyalizmi görüşüyle birlikte gündeme getirilmiş, yoğun bir şekilde *Yön* sayfalarında tartışılmaya başlanmıştır. Tartışmanın öncü isimleri, Niyazi Berkes, Mihri Belli (E. Tüfekçi), Selâhattin Hilav, Doğan Avcıoğlu ve Sencer Divitçioğlu'dur. Bunlar arasında, özellikle Niyazi Berkes, "Doğu ve Doğuculuk Modası"[1] adlı yazısında, Cezayir'e ilişkin Garaudy'nin kitabı ve o çerçevedeki kolaycı görüşleri eleştirirken; bir yandan Türkiye'nin özgün konumunu vurgulayarak, ulusal bir çözümleme ihtiyacını savunmuş, diğer yandan ise "Asya Üretim Tarzı" kavramsallaştırmasını önererek konunun daha somut düzlemde tartışılması gereğini belirtmiştir. Hilav da yine "Asya-Tipi Üretim Nedir?"[2] başlığı altında bu konudaki tanıtıcı mahiyetteki yazılarını sürdürmüştür. Daha sonra konuya ilişkin bir Türk yazarı tarafından yayınlanan ilk kitap olan "Asya Tipi Üretim Tarzı ve Azgelişmiş Ülkeler" üzerine Doğan Avcıoğlu'nun ve ona cevaben yazarı Sencer Divitçioğlu'nun yazıları yayınlanmıştır.[3] Bu yazılarda tartışmanın yoğun bir şekilde sosyalist devrim için strateji arayışları sorununa kilitlendiği, daha doğrusu bürokrasiye bakış konusundaki görüş ayrılığının keskin bir şekilde gündeme geldiği gö-

---

1969'da yine Divitçioğlu'nun Osmanlı-Türk toplumu konulu yazısı Le *Pensée* dergisinde yayınlanır. Bununla birlikte, Hanioğlu'nun iddiasının aksine (Önsöz, s. 13), Türk yazarlarının uluslararası literatüre tek katkısı bu yazı değildir. Yine aynı derginin 1976 yılındaki 186. sayısında Yıldız Sertel'in bu konuda bir yazısı yayınlanmıştır (Berktay, s. 2478). Yeniden 1969 yılına dönersek, bu kez feodalite tezini savunan isimler olan Muzaffer Erdost, Mübeccel Kıray ve Şahin Alpay'ın yazılarının üst üste yayınlandığını görürüz. 1970 yılına gelindiğinde ise Niyazi Berkes, bu kez *Türkiye İktisat Tarihi* adlı çalışmasında konuyu ele alırken, Hikmet Kıvılcımlı ise *Grundrisse*'yi 1965'te yayınladığı Tarih Tezi çerçevesinde, tekrar elden geçirmek ihtiyacı hissettiğini belirterek *Toplum Biçimlerinin Gelişimi* adlı kitabı yayınlar. Yine aynı yıl, Godelier'nin ATÜT derlemesi Ant Yayınları tarafından yayınlanır. Daha sonraki döneme ilişkin olarak ise 1970'lerin sonlarına doğru "Toplum ve Bilim Dergisi" çevresinde tartışmanın bir ölçüde yeniden gündeme geldiğini, tartışmaya katılan yeni isimler olarak ise Huricihan İslamoğlu ve Çağlar Keyder ile Baykan Sezer'i görmekteyiz. Mehmet Ali Kılıçbay'ın "Osmanlı Üretim Tarzı" eksenli çalışması ise konuyla ilgili olmakla birlikte, ATÜT çerçevesinde değerlendirilemez. Doğan Ergun ise, bugüne değin Marksist perspektife bağlı kalarak ve ATÜT'ü ve Kemal Tahir'in düşünsel yaklaşımını temel alarak gerçekleştirdiği, Türk toplumuna ve düşünce hayatına ilişkin çalışmalarıyla dikkat çekmektedir.

1) *Yön* dergisi, 21 Ocak 1966, s. 9-10.
2) *Yön* dergisi, 11 Şubat-18 Şubat 1966, sayı 150-151.
3) *Yön* dergisi, S. Divitçioğlu'nun Kitabı Üzerine, 24 Haziran 1966, sayı 169. Doğan Avcıoğlu'nun Yazısı Üzerine, 8 Temmuz 1966, sayı 171.

rülmektedir. Bu anlamdaki düşünsel çatışma ve ayrışmalar, o dönemki ATÜT kavrayışının devleti yücelten ve mitleştiren bir mantığa oturduğu ve bu anlamda Kemalist özgücülükle birleştiği yönündeki, her şeyi birörnekleştiren değerlendirmelerin yüzeyselliğini ortaya koymaktadır.[1]

Kemal Tahir'in ATÜT Yaklaşımı

Kemal Tahir; benimsemiş olduğu tarihsel materyalist dünya görüşü uyarınca, içinde bulunduğu toplumu üretim ilişkileri açısından incelemiştir. Onun, asıl üzerinde durduğu ve araştırdığı sorun, Anadolu Türk toplumunun hangi üretim tarzı içerisinde yer aldığı sorunudur.[2] Türkiye gerçeklerinin tarihsel bir perspektiften ortaya konması amacından hareket etmektedir. Bunu yaparken de üretim tarzı temelinde bir Doğu-Batı ayrımından yola çıkmaktadır. Başka bir deyişle Doğu ile Batı arasındaki ayrımı, üretim tarzları arasındaki temel farkların belirleyiciliğine dayandırmış, tarihselleştirmiştir. Onun tarih sorunlarına derinlemesine ve irdeleyici bakışı, Doğulu toplumların, Batılı toplumlardan farklı bir gelişme gösterdiği gerçeği üzerinde yoğunlaşmaktadır.[3] Yani klasik Marksist öğretinin beşli şemasının getirmiş olduğu dönemsel ayrımın dışında coğrafi bir ayrımı dikkate almaktadır. Bu durum, Doğu toplumlarının benzersizliğinden hareket eden bir "başkalık" tezinden çok, "ekonomik ve kültürel şartların özgüllüğü"ne vurgu yapan objektif bir kriter arayışını ifade eder[4]. Bu arayış Kemal Tahir'i, Marks'ın *Formen*'de belirttiği "Asya tipi toplum" modeline götürmektedir. Osmanlı üzerine yaptığı incelemelerinde de bu kavramsal çerçeve üzerinden hareket etmektedir. Kendisi de zaten eğer Marksist olmasaydı, Osmanlı'yı hiçbir zaman anlayamayacağını, çünkü Osmanlı padişahının, materyalist açıdan yaklaşılmadıkça Batı krallığı gibi görüneceğini ifade etmiştir[5] Kemal Tahir'de, tarihimizin kendimize özgü yanlarının araştırılması ile üretim tarzı konusundaki incelemeler eşzamanlı ve birbirini besleyen süreçler olarak gelişmiştir. Kemal Tahir bu incelemeleri so-

1) Bu tarz bir değerlendirme için bkz. "ATÜT Tartışmaları ve Sol", Suavi Aydın – Kerem Ünüvar, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 8: Sol*, 2007, Istanbul.
2) Selâhattin Hilav, *Edebiyat Yazıları*, Yapı Kredi Yayınları, 1995, İstanbul, s. 85.
3) Hilmi Yavuz, "Kemal Tahir ve Marksizm", *Toplum ve Bilim*, Yaz 1977, s. 45.
4) Özgüllük ve başkalık kavramları arasındaki ayrım için bkz. Ahmet Çiğdem, "Türk Batılılaşmasını Açıklayıcı Bir Kavram, Türk Başkalığı", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 3*, İletişim Yayınları, 2002, Istanbul.
5) İsmet Bozdağ, *Kemal Tahir'in Sohbetleri*, Emre Yayınları, 1995, İstanbul, s. 6.

nunda özellikle Batıdaki anlamda Derebeyliğin, klasik Türk toplumunda mevcut olmadığı sonucuna varmıştır. Bu, Kemal Tahir'in felsefi düşüncesinin temelini teşkil eden çok önemli bir noktadır.[1] Kemal Tahir kurama ve tarihe yönelik ilgisini, somut siyasal tartışmalara da gönderme yaparak, toplumsal sorunların çözümlenmesi noktasında kullanmaktadır. Bu anlamda birçok Batılı ve yerli metinle hesaplaşmaya girişmiş, değerlendirmelerde bulunmuştur. Kemal Tahir, daha azgelişmişlik ve ATÜT tartışmaları başlamadan çok önce, belki de Batı feodalitesiyle benzeşmezliğimizi dillendirdiği 1950'lerin ortalarında şekillendirdiği fikirlerini, bu tartışmalar çerçevesinde sınamak ve sağlamlaştırmak yoluna gitmiştir. Zaten, bir edebiyat adamı olmasına karşın, Türkiye'de ATÜT tartışmasını başlatan isim olması da bir tesadüf değildir.

Kemal Tahir; *"sosyalizme, bir yandan Türkiye'nin sorunlarını anlamak, diğer yandan da bu sorunların çözümlenmesindeki katkısı oranında ilgi duymuştur."*[2] Bu durumu, *"Marksizmi memleketimize insanca bir yönetim getirmek için öğrendik,"*[3] diyerek kendisi de vurgulamaktadır. Kemal Tahir'in çıkış noktası olarak, ülke gerçeklerinin anlaşılmasına yönelmiş olması, onun üretim tarzı konusundaki yaklaşımını da şekillendirmektedir. Bu anlamda ATÜT'ün öneminin Marks'ın çözümlemeleriyle, onun söyledikleriyle sınırlı olarak değil, *"bundan yola çıkarak üçüncü dünyanın tarihine, bugününe, geleceğine Batı şemalarının despotik sekterliğinden kurtularak bakabilmeyi sağlamasından,"*[4] kaynaklandığını belirtmektedir. Bu noktada, Kemal Tahir'in şabloncu yaklaşımlardan kaçınarak kuramsal bilgiyi pratik gerçekler üzerinden sınayarak hareket eden bir yönteme sahip olduğunu vurgulamamız gerekir. Kemal Tahir'de kuramsal, yani soyut olanla, tarihsel ve somut olan; birlikte ve karşılıklı etkileşimleri bağlamında ele alınır. Bir başka deyişle Kemal Tahir, somut tarihsel gerçekliklerin, somut tarihsel olguların soyut ve kuramsal şemalara zoraki ve yapay bir tarzda uyarlanmasından yana değildir. Bu anlamda, Kemal Tahir, tarihsel olguların anlamlandırılmasında, yorumlanmasında kalıplaştırılmış, dondurulmuş şemalara karşıdır.[5]

1) Selâhattin Hilav, *Edebiyat Yazıları*, Yapı Kredi Yayınları, 1995, İstanbul, s. 79.
2) Ertan Eğribel, "Kemal Tahir ve Sosyalizm" iç. Ertan Eğribel (edt.) *Sosyoloji Yıllığı*, sayı 10, Kızılelma Yayıncılık, 2003, İstanbul, s. 67.
3) İsmet Bozdağ, *Kemal Tahir'in Sohbetleri*, Emre Yayınları, 1995, İstanbul, s. 21.
4) Kemal Tahir, *Notlar: Sosyalizm,Toplum ve Gerçek*, Bağlam Yayınları, 1992, İstanbul, s. 154.
5) Hilmi Yavuz, "Kemal Tahir ve Marksizm", *Toplum ve Bilim*, Yaz 1977, s. 47.

Bu bakımdan Kemal Tahir ATÜT konusunda *"hiç olmazsa sosyal gerçeklerimizin ortaya çıkarılmasını sağlayacak yaklaşımların elde edilmesine yardımcı olacağı,"*[1] noktasında olumludur. Bununla birlikte, Batının beşli şemasına, yani köleliğe hiç uğramamış toplulukları geri kalmışlık/azgelişmişlikle itham etmek, sömürüyü ilerleme için zorunlu saymak noktasında tepkilidir. Bunun *"dünyaya sömürücü Batılı açısından bakmak"*[2] olduğunu belirtmektedir.

Kemal Tahir, Avrupa ve Osmanlı arasındaki bu sosyal düzen farkını ortaya çıkaran temel sebebi ise coğrafi şartlarda, Anadolu'nun tarım ve toprak yapısında bulmaktadır.[3] Bu durum topraklar üzerindeki siyasal örgütlenmeyi de belirlemiştir. Bu türlü bir arazi üzerinde özel mülkiyet gelişemez, çünkü hiç kimse burada gerçekleştireceği tarımsal faaliyeti kârlı bir biçimde sürdüremez. Yalnızca devlet, toprak üzerindeki üretimin devamlılığını sağlayacak hizmetleri yerine getirebilir. Bu durum devletin niçin "kerim" olduğunu da göstermektedir.[4] Bu devlet sömürücü değil, ihya edici bir devlettir. İşte bu yüzden haklı olarak toprakların mülkiyeti devletindir[5]. Kemal Tahir, o dönem çok tartışılan toprak reformu meselesinde de mülkiyet düşüncesinin olmadığı bir toplumda toprak reformunun istenen sonuçları doğurmayacağını belirterek, reformun gerçekleştirilmesine yönelik kayıtsız şartsız desteği ifade eden hakim görüşün dışına çıkmıştır.[6] Tahir'e göre, Osmanlı'da en geniş üretim vasıtası olan toprağa sahip olan devlet, aynı zamanda madenler, ormanlar, tersaneler, iç ve dış ticaretin de tek hakimidir[7]. Çarşı esnafı bile fermanlı memur sayılır.[8] Osmanlı'dan gelen bu devletçilik; sosyalizmin Batılı kalıplar içinde dışardan ithal edilmesi yerine toplum şartları içinden çıkan bir sosyalizmi tarihinden aldığı yatkınlık gücüyle yaşatabilme şansını beraberinde getirmektedir.[9] Bu noktada, ATÜT'ün Kemal Tahir için ifade ettiği anlamı tekrar vur-

1) Selâhattin Hilav, *Edebiyat Yazıları*, Yapı Kredi Yayınları, 1995, İstanbul, s. 87.
2) Kemal Tahir, *Notlar: Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, Bağlam Yayınları, 1992, İstanbul, s. 154.
3) Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, Tekin Yayınları, 2003, İstanbul, 147.
4) "Kerim devlet" kavramı için bkz. *Notlar: Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, Bağlam Yayınları, 1992, İstanbul, s. 163-8.
5) Kemal Tahir,*Yorgun Savaşçı*, Tekin Yayınları, 2003, İstanbul, s. 147.
6) Kemal Tahir, *Notlar: Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, Bağlam Yayınları, 1992, İstanbul, s. 100.
7) Kemal Tahir, *Notlar: Batılaşma*, Bağlam Yayınları, 1992, İstanbul, s. 98.
8) Kemal Tahir, *Devlet Ana*, Tekin Yayınları, 2004, İstanbul, s. 223.
9) Kemal Tahir, *Notlar: Çöküntü*, Bağlam Yayınları, 1992, İstanbul, s. 137.

gulamakta fayda vardır. ATÜT üzerinde Batıda yapılan tartışmaları, *"fikir spekülasyonlarını, cilveleşmeleri, ancak, bizim kendi gerçeklerimize ışık tutacak yönleriyle değerlendirmenin, gerisini yutmadığımızı da her hususta belirtmenin,"* şart olduğunu söylemektedir[1]. Kemal Tahir için ATÜT; belli bir tarihsel dönemle sınırlı bir kavramdan çok, sosyolojik ve kültürel köklerivle bir devlet geleneğine yönelik araştırmaların, kuramsal anlamda dayanağını ifade etmektedir.[2] Kayalı'nın dediği gibi, *"Bu konuda çalışma yapan Sencer Divitçioğlu gibi diğer isimler ATÜT'ü tanımlanmış bir kavram olarak Türk toplumuna uyarlarken; Kemal Tahir, ATÜT'ü yerli gerçeklerimize doğru aşmayı denemiştir."*[3] Kemal Tahir, 1960'lar Türkiyesi'nin düşünsel dünyasının içinde yer almış, ondan etkilenmiş ama azımsanmayacak derecede de onu etkilemiştir. Tartışmanın aktığı mecrayı fazlaca belirleyememişse de, özgün yaklaşımıyla o minval üzerinden kendi gündemini oluşturabilmiş, hakim anlayışlara karşı eleştirel tutum takınabilmiştir. Bunu yaparken de, basitçe ve kolayına kaçarak formüle edilen, hazır halde bulunan ve çabucak benimsenen fikirleri sorgulamış; bu anlamda, sahip olduğu dünya görüşünü, yaşadığı toplumun gerçeklerine yönelik olarak yeri geldiğinde eleştiriye tabi tutabilmiş ve aşmaya çalışmıştır. Yaptığı eleştiriler geriye dönmeyi amaçlayan muhafazakar veya içe kapanmacı, üçüncü dünyacı bir tepkinin sonucu değildir; şabloncu anlayışların yüzeyselliğine karşı, kuramın toplumsal şartların da dikkate alınması yoluyla yeniden yorumlanmasına dayanmaktadır. Belki de Kemal Tahir'in yaptığı en önemli şey, bu toprağın insanından hareket etmesi, onu anlamaya çalışmasıdır. Dahası, bu çabayı tüm düşünsel yaşamının başlıca amacı haline getirebilmesidir. Mevcut entelektüel ortam içerisinde, her dönem itibariyle, ve özellikle bugün, bu hiç de azımsanacak bir farklılık değildir.

1) Kemal Tahir, *Notlar: Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, Bağlam Yayınları, 1992, İstanbul, s. 154.
2) Bu anlamda Divitçioğlu'nun *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu* kitabına yönelik eleştirisi için bkz. Kemal Tahir, *Notlar: Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, Bağlam Yayınları, 1992, İstanbul, s. 363-4.
3) Kurtuluş Kayalı, "Kemal Tahir Gibi Yerli Bir Entellektüeli Anlamanın Yolu Düşünsel Farklılığını Kavramaktan Geçer", *Doğu-Batı*, sayı 11, s. 49, 2000, Ankara.

Kemal Tahir Üzerine

MEHMET ÖZDEN

Isaiah Berlin için entelektüel, *ilginç* fikirler üreten kişidir. Şüphesiz fikirler tarihi bütünüyle ilginç simalardan oluşmaz. Tarifin sahibi Berlin ise, liberal bir mütefekkir, Herzen başta olmak üzere, doğum yeri itibariyle Ruslara özel ilgi duyan bir fikir tarihçisi ve ayrıca bir siyonisttir. Hem liberal ve hem de siyonist olmasındaki ilginçlik bir yana, Dostoyevski'den hazzetmemesi ve hattâ onu 'zalim bir kişilik' olarak tavsif etmesi de kayda değerdir. Dostoyevski hayranlarından biri kalkıp, Berlin'in ve liberal hümanizmin, insanın içine fazla ayna tutulmasından hoşlanmadığını; varoluşun trajik boyutlarına lakayt kaldıklarını iddia edebilir. Dostoyevski'ye özel bir muhabbet duyan K. Tahir'in Türkiye'ye; Türkiye'nin farklılıklarına ayna tutmak muradında olan ilginç bir romancı-mütefekkir olduğunu daha başlangıçta belirtmeliyiz.

Türkiye'de entelektüel söylemin bağlam ve şartları nelerdir, suali gerekli ve meşru bir sorudur. İlkin, entelektüel söylemin; kavramlarla fikir yürütmenin Batıda neşv ü nema bulduğunu; Türklerin okuryazar takımının –tıpkı Ruslar, Yunanlılar, İranlılar gibi– bu yeni tefekkür tarzını Avrupa'dan öğrendiği açıktır. Diğer yandan Türkler bu *bidat*'la tanışmadan önce ve imparatorluk mensupları olarak farklı, iç içe geçmiş söylemlerin sahibiydiler. Şiir merkezli edebi söylem bu geleneksel diller içinde merkezi bir yere sahipti ki Osmanlı münevverinin sosyal, siyasi meseleleri bile tumturaklı mısra meselesine indirdikleri zannedilebilirdi. (Ziya Gökalp gibi ciddi ve az konuşur bir sosyolog-teorisyenin şiir yazması bir yana, Nâzım Hikmet ve Necip Fazıl gibi şairlerin ideolojik etkilerinin, mütefekkirlerden daha ziyade olması ve onlara fikir adamı statüsü verilmesi Türkiye'de şiir geleneğinin gücünün işaretidir.) İlmiyenin, bürokrasinin sivil ve askeri kanatlarının, esnafın ritüellerle desteklenmiş yerleşik söylemleri

vardı. Şimdi 19. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde mesele, asli meşrulaştırıcı söylem mevkiinde Islamın oturduğu geleneksel diller içinde toplumsallaşan bir Osmanlı, Batıdaki entelektüel söylemlerle nasıl temasa geçecekti? Kendi toplumunda cari ve aşina söylemlerin kodları açısından mı Avrupa'ya bakacak yoksa Türkiye Garp nazariyelerinin perspektifinden işleme mi tabi tutulacak, onların malzemesi haline mi sokulacaktı? İkinci durumda kişi, 'Doğuda/Osmanlı'da tek kişi özgür, diğer herkes tutsaktır' cümlesi kurabilir ve/ya Senedi İttifak'ı Magna Carta ışığında yorumlayabilir, bir Türk Rönesans ve Reformasyonu tahayyül edebilir, bütün günahları burjuvazinin yokluğuna bağlayabilir. İlk bakışın sahipleri; Batı medeniyetine, o medeniyetin kimi değer ve yapılarını reddetmeden, Türkiye'den bakanlar ise muhafazakarlığın versiyonlarını oluştururlar. Şüphesiz Türk münevveri Batıyla ilişkisinde sadece iki model oluşturmuş değildir ancak Türk geleneği ile Batı geleneği arasında ilişki kurmanın –dün olduğu gibi bugün de– ciddi bir mesele oluşturduğu açıktır.

İlk bahsimize tekrar dönersek, ilginç olmak, Doğu-Batı arasında Türkiye'de gerçekleştirilmiş diyalogların, müesses söylemlerin dışına çıkmaktır. Diğer yandan Türkiye enteresanlıktan hoşlanmayan bir siyasi ve toplumsal kültüre sahiptir. Tanzimat edebiyatının 'alafranga züppe'yi ortak kötü ilan etmesinin gösterdiği gibi, ilginç adam durduk yerde icat çıkaran, muttasıl yürümekte olan tekere çomak sokan kişidir. Ancak ilginçlik, her kertede yaratıcı bir pervasızlığa dönüşmese de, teker çomağa, başka bir ifadeyle cemaat aykırı bireye zındık, revizyonist, hain gibi sıfatlar bulmakta zorluk çekmez. Türk hayatının en mühim kusurlarından biri sıradanlığın aykırılığa tahammülsüzlüğüdür.

Bu dikkatler ışığında, Kemal Tahir'i ilginç kılan nedir, sualine cevap aranabilir. Zira aykırı olan aykırılığını, gökten bir elma düşmesine borçlu değildir ve ilginç söylem boşlukta oluşmaz; bir aktöre ihtiyaç duyar. Aktör ise bir toplumsal bağlamın, belirli bir tarihi zamanın, o zamanı tayin eden cemaatlerin, kültürlerin, söylemlerin içinde aktörleşir. Kemal Tahir de şüphesiz zamanının bir insanıdır. 1910 da; İlan-ı Hürriyet'in ikinci yılında İstanbul'da başlayan hayatı, gene İstanbul'da 1973'te bir kalp kriziyle sona erer. 63 yıllık ömür, bazı mühim ve trajik momentlerle belirlenir. İlkin o, *Bir Mülkiyet Kalesi*'nde muzip bir dille aktardığı gibi, Abdülhamit'e yaverlik etmiş, İttihat ve Terakki idaresi gelince gadre uğramış ve akabinde Milli Mü-

cadele'ye iştirak etmiş bir subayın oğludur. Kendisinin Fransızca öğrendiği Galatasaray Sultanisi yılları, annesinin ölümü, babasının yeni bir hanımla evlenmesi üzerine yarım kalır. Avukat bürosunda katiplik, Zonguldak'ta ambar memurluğu gibi Jack London biyografisini andırır işlerle iştigal ettikten sonra 1930'da, 20 yaşındayken, Babiali'nin kapısından içeri girer. O dönemler hayranlık beslediği Nâzım Hikmet çevresine dahil olur. Edebiyat heveskarı bu genç adam o sıralar üzerine şairane bir sosyalizm sosu dökülmüş romantik bir Kemalisttir; geçim sıkıntısının ağırlığını edebiyatla, gençliğe özgü havailikle hafifletmeye çalıştığı bu yılların bazı kesitleri daha sonra *Hür Şehrin İnsanları*'nda karşımıza çıkar. İsmet Bozdağ'ın kitaplaştırdığı *Sohbetler*'de kendisinin belirttiği gibi, 1930 yılı onun Kemalizme olan sada katini sorgulamak zorunda kaldığı gelişmelerin yılıdır. Malum o yıl Mustafa Kemal Paşa, kendisinden sonra bir diktatörlük manzarası bırakmak istemediği için yakın arkadaşı Fethi Okyar'ı, kendisinin başkanlığında muhalif bir fırka kurmak (Serbest Cumhuriyet Fırkası) için cesaretlendirir. Kemal Tahir'in yakın çevresinden de yeni partinin taraftarları çıkar, bir yol ayrımına gelinir. *Sohbetler*'de Tahir'in anlattığı unutulmaz bir gece vardır: Serbest Fırka taraftarı bir şair arkadaşıyla meyhaneye gidilir, rakılar ısmarlanır, tartışma başlar; onun karşı-devrimciliğini havsalası almaz, dışarı çıkan iki karşıt görüşlü sarhoş bu kez yangının yok ettiği bir evin arsasında uzun uzun dövüşürler. Fakat belediye seçimleri geldiğinde CHP ayak takımını örgütler ve sandıkta halk iradesinin salimen belirlenmesi hayal olur ve uğruna boks maçı yaptığı Kemalizme dair güçlü şüpheleri başlar. 1938 yılında Atatürk henüz hayatta iken ve o Fatma İrfan'la evlilik hazırlıkları yaparken trajikomik 'Donanma Davası'nda 15 sene hapse mahkum olur. Eskinin romantik Kemalistinin reel-Kemalizm tarafından cezalandırılması, Dostoyevski'nin Sibirya sürgününe benzer tesir yaratır: İstanbullu Kemal Tahir DP'nin affına kadar Çankırı, Çorum, Kırşehir, Malatya vs. cezaevlerinde Anadolu insanıyla tanışır. 1950'de özgür kaldığında, yanında üzerine romanlar yazılmış saman kâğıdından onlarca defter vardı. Romanları ardı ardına yayınlanır; bunlardan Mütareke sonrası ordusuz kalmış subayın dramını resmettiği *Yorgun Savaşçı* (1965) ve Türklerin farklılığını Osmanlı kuruluşuna taşıyarak epik bir dille kurguladığı *Devlet Ana* (1967) romanları birisi sivil diğeri resmi iki Kemalist –ilki Yunus Nadi ve Türk Dil Kurumu Ödülleri– kurumca taltif edilir. Öldüğünde de *Topal Kasırga* ve Oğuz

Atay'ın tasarlayıp bitiremediği *Türkiye'nin Ruhu*'na benzer *Batı Çıkmazı* üzerinde çalışmaktadır. İsmet Paşa'nın Milli Şef dönemini hapiste geçiren yazarın 63 yıllık ömrü, Dünya'da Soğuk Savaş'a, Türk siyasetinde ise çok partili hayatla birlikte halkın ve siyasetin keşfine, 27 Mayıs darbesi ve 12 Mart muhtırasına, sosyalizmin *Yön* ve *Devrim* dergileri üzerinden Kemalizmi üretmesine, devlet merkezli kamusallığın yerini, toplumsala bırakmasına, yeni kamusallığın aşırı politizasyon tarafından tehdit edilmesine, bu anarşist atmosfer dahilinde Türkiye'nin aktüel durumunun tarihi kökenlerine dair polemiklere şahitlik eder. Kemal Tahir, zamanının bir portresi olarak, bu tarihi yaşanmışlık arasında nerede durmaktadır?

Kemal Tahir ilkin ve esasen romancıdır. Bunun içten gelen insiyaki bir sesle olduğu kadar, Tahir'in Türkiye'nin her mühim meselesine dair bir cevap oluşturmaya yönelik daimi çabasına romanı en uygun araç olarak görmesiyle de ciddi ilgisi vardır. Zira roman, gerçekliğin değişken ve çok katmanlı boyutları, kısaca insanlık durumuna ilişkin başka akademik ve edebi türlerle mukayese kabul etmez zenginlikte ifade araçlarına sahiptir. Roman, o yüzden modernliğin diyalektiğini; kimi kadim ilişkiler bir keder yaratarak buharlaşırken, yeni ve şaşırtıcı imkânlar yaratılmasında ve gelgitler arasında kendi dramını yaşayan –bu arada K. Tahir'in, romanın dramdan doğduğu yönündeki işaretini hatırlayalım– kişiyi, kişileri anlatabilmede emsalsizdir[1]. Modernlik en çok romanda tezahür eder. K. Tahir romanın imkânlarından, Türkiye meselesini tartışmak için istifade etmiştir. Bu tespit, onun romanı araçsallaştırdığı mânâsına gelmez, o romana roman olarak hakkını vermiş ve mesaj romanı, ideoloji poetikayı tahrip etmemiştir. Onun tezli romanlarında Çorum eşkıyası Uzun İskender Che gibi konuşmaz ve bir İttihatçı kendi jargonuna sahiptir. Bu açıdan onun romanı, Köy Enstitüsü çıkışlı yazarların şablonlar ve karton tipler etrafında kurulu köy romanlarına tezat oluşturur. Diğer yandan Kemal Tahir ro-

1) Nurdan Gürbilek'in mağdurluk çerçevesinde vurguladığı gibi, "Kavramsal düşünce önemlidir: ama kavramların bazen taşlaştığını, kavramaya aday oldukları içerikleri anlatmak şöyle dursun, anlatılmalarının önünde bir engele dönüştüğünü biliyoruz. Belki en çok bu yüzden, yaşantının sarsıcı içeriğinin unutulmasına razı olmadığı için önemlidir güçlü edebiyat. (...) Yine de en az bunun kadar önemli bir başka özelliği daha var güçlü edebiyatın. Bazı fikirlerden, bazı kararlardan, bazı cümlelerden ibaretmiş gibi düşündüğümüz insan bilincini bütün kararsızlıkları, çoktan bastırılmış sesleri, henüz kurulmamış cümleleriyle bir çatışma alanı olarak görme, bu birbiriyle yarışan sesleri aynı anda duyabilme yeteneği." Nurdan Gürbilek, *Mağdurun Dili*; İstanbul: Metis, 2008, s. 12.

manına diyaloglar hakimdir ve bu diyaloglar öyledir ki koltuğuna uzanmış herhangi biri o romanlardan birini rastgele okumaya başlasa, kitabı elinden bırakmayacak ve okumasına kahkahalar eşlik edecek, sayfaların bir yerinde yazar adına konuşan roman kahramanı[1] sizi düşünmeye sevk edecek cümleler sarfedecektir. Sözgelimi *Esir Şehrin Mahpusu*'nda öğretmen Ramiz'in bir İstanbul külhanbeyi kisvesine bürünerek hakim önünde yaptığı üç beş sayfalık savunma şaheserdir. 'Eğer bir roman köy kahvesinde okunmuyorsa, kıymet-i harbiyesi yoktur' cümlesi, onun niçin diyalogları tercih ettiğini ve neden diyalog sahibi özneleri zaman ve muhite uygun konuşturduğunu açıklar. Hülasa Kemal Tahir tiryakilik yaratan, kendi okurunu kendi oluşturan muharrirlerdendir.

Romancı K. Tahir ile mütefekkir Kemal Tahir'in paylaştığı üst söylem şudur: Türkler, Türk olmak itibariyle farklıdırlar. Bu farklılık ontolojik bir farklılıktır ve Türklerin ari ırktan veya Ural-Altay grubuna mensubiyetlerinden kaynaklanmaz, tarihi farklı yaşamalarından, tarih içinde farklı toplumsal kurum ve kültürel gelenekler yaratmalarından kaynaklanır. O halde, Batı toplumsal tarihinden üretilmiş kuram ve kavramlarla Türkler anlaşılamaz. Çünkü Osmanlı-Türk toplumu, Batının klasik gelişim çizgisinden farklı bir seyir izlemiş, toplumsal sınıflar ile devlet arasında ilişkiler farklı kurumlaşmıştı. Kemal Tahir'in bu farklılık beyanı, Türk sosyalistleri 1960'larda devrim stratejileri üretirken, Türk Kemalistleri genç subaylarla cuntalar oluştururken ve bütün bunlar teoriler üzerinden yapılırken dile getirilmişti.

---

1) Roman kahramanlarının fikir adamı gibi konuşmaları ve fakat bunu kürsüden değil gerçek hayatın içinden yapmaları gibi hususlarda Bahtin'in Dostoyevski özelinde söyledikleri ufuk açıcıdır:
"Dostoyevski'nin kahramanı yalnızca kendisine ve yakın çevresine dair bir söylem değildir, bunun yanı sıra dünyaya dair bir söylemdir de... Yeraltı İnsanı zaten bir ideologtur... Onda fikir neredeyse yapıtın kahramanı haline gelir gerçekten de... Dünyaya dair söylem kişinin kendisine dair söylemiyle birleşir. Dostoyevski'ye göre dünyanın hakikati, kişiliğin hakikatinden ayrılmaz... Dostoyevski için kişisel *hayat ile dünya görüşü, en mahrem tecrübeler ile fikir sanatsal* olarak birleştirilir... Fikir Dostoyevski'nin yapıtında sanatsal temsilin konusu haline, Dostoyevski'nin kendisi de büyük bir fikir sanatçısı haline gelmiştir... Dostoyevski'nin kahramanı, fikirden doğan kişidir... Dostoyevski asla hazır fikirleri monolojik biçimde yorumlamaz... Dostoyevski bir sanatçı olarak fikirlerini felsefeciler veya akademisyenlerle aynı şekilde yaratmamıştır, onun öylece gerçekliğin içinde bulduğu, işittiği, bazen kehanette bulunurcasına önceden sezdiği fikir imgeleri, yani zaten yaşayan veya fikir güçleri olarak hayata dahil olan fikirler yaratmıştır." Mihail M. Bahtin, *Dostoyevski Poetikasının Bazı Sorunları*, çev. Cem Soydemir, İstanbul: Metis, 2004, Alıntılar, kitabın 132-158. sayfaları arasından seçilmiştir.

O her iki durumda, politik şiddeti gerekçelendiren ve halk iradesinin meşruluğunu reddeden siyasetleri, teorik dipnotlarıyla beraber reddetti. Devrimin köyden şehre doğru mu, yoksa aksi istikamette mi başlatılmasının daha münasip olacağını tartışan yarı Kemalist, yarı sosyalist ve fakat her durumda serüvenci ve romantik gençleri azmettirecek tek satır yazmadı. Diğer yandan, bu eylem tarzı Atatürk ve Marks'tan hareketle savunulmaktaydı. Tahir, bu hususta o meşhur cümleleri sarfetti: Gerçeklik değişkendir. Bir kez ele geçirildiğinde sürgit sürdürülemez. Her kertede yeniden yorumlamak gerekir. Bu açıdan günümüzde yaşayan herhangi bir kişi, Marks'tan daha şanslı durumdadır; çünkü o Marks'ın ömrü yetmediği için görmediği pek çok yeniliği bizatihi yaşamaktadır. Atatürk, imparatorluğun son döneminde yetişmiş Osmanlı paşalarından biridir. Kişi bu paşalardan birine koşulmamalıdır. Bu örneklerden anlaşılacağı üzere, K. Tahir'in ilginçliği, aktüel ve aktif söylemlere peşinen teslim olmaması, onlara hep bir mesafeden bakmasıdır. Bunun tam K. Tahir'lik bir numunesi, eşkıyalık bahsinde söyledikleridir. *Türkiye Defteri* dergisinde, bir sosyoloji öğrencisinin Yaşar Kemal ve Kemal Tahir'e yönelttiği sorulara verilen cevaplar yayınlanır. Sorulardan biri, eşkıyalıkla üretim ilişkileri arasındaki bağdır. Yaşar Kemal, Marksizmin içinden konuşur, feodalite, üretim tarzı, kapitalizm gibi kavramlara yer verir. K. Tahir'in cevabı kısa ve basittir: 'Eşkıyalık ile üretim ilişkileri arasında hiçbir bağ yoktur. Çünkü hiç kimse, aptal olmadıkça, soyulacağını bile bile üretim yapmaz.'

Kemal Tahir, Kemalizmle sosyalizmin ezberini, elitizmini, tehlikeli oyunlarını paylaşmayan ilginç bir entelektüel, Türkiye'ye faklı bir ayna tutmak isteyen bir heterodokstur. Bu heterodoksinin bir kanalı, Osmanlı merkezli bir tarih bilincinden beslenirken, diğer kanalı hapishanede tanıdığı Anadolu insanına, halk bilgeliğine dayanır. Kişi Kemal Tahir'in aynasında gördüğü her şeye itaat etmek, o heterodoksiyi bir ortodoksiye dönüştürmek zorunda değildir. Ancak onun tarihi bir uygarlık tarihi olarak okumasını, bilgelik kaynağı olarak Anadolu halkını önemsemesini dikkate almalıdır. Çünkü o buna değer.

Kemal Tahir'in Dile Getirdiği Bazı Düşünceler Bugün Dahi Yeterince Sağlıklı Bir Şekilde Değerlendirilmemektedir

MUHİTTİN BİLGE

1. Son metinlerinden otuz dokuz yıl sonra Kemal Tahir'in Türk düşüncesi ve/veya Türk romanındaki yerini nasıl değerlendirirsiniz?

Cumhuriyet dönemi Türk düşüncesinin belki de en ayırt edici özelliği kitleler üzerinde etkili olmuş düşünce/aksiyon adamlarının –Bediüzzaman istisna tutulursa– hemen hepsinin edebiyatçı olmasıdır. Mehmet Âkif'ten Necip Fazıl'a, Nâzım Hikmet'ten Kemal Tahir'e, Sezai Karakoç'a kadar istenirse uzatılabilecek listedeki insanların en mümeyyiz vasıfları kendi alanlarında önde gelen birer sanatçı olmalarıdır. Kuşkusuz bunda, söz konusu dönemin ilk yıllarından başlayarak devam eden resmi ideoloji dışında hiçbir düşüncenin özgürce dile getirilememesinin, dolayısıyla da bunların, tüm benzeri rejimlerde görüldüğü üzere, ancak edebi metinlerle ifade edilebilmesinin önemli etkisi vardır. Bu durum –özellikle de görece bir özgürlük ortamının doğduğu çok partili hayata geçişten sonra– hem sanatçıların hem de diğer düşünce ve bilim adamlarının düşüncelerini daha rahat ortaya koydukları bir sürece evrilmiş ve özellikle sanatçılar, sanatın verdiği o etkileyici ifade tarzını da söylemek istediklerinin aracısı kılarak, bilimsel çalışmaların hem yok denecek kadar az olması, hem ağır hem de herkese ulaşamayan dezavantajlarının da etkisiyle, daha geniş kitlelere ulaşmada çok daha başarılı olmuşlardır. Resmi ideolojinin hilafına da olsa bilimsel/düşünsel makale ve/ya da kitaplara konu olmuş/olabilecek boyuttaki problematikleri dile getirebilmiş bu tür yazarların, eserlerinin edebi ve estetik değerlerini koruyabilmiş, onları ideolojilerinin emrine vererek, basit birer manifesto eseri durumuna düşürmemiş olmaları da ayrıca kayda değer ve dile getirilmesi gereken bir özelliktir. Ki onların kitleler

nezdinde etkili olabilmelerinin en önemli nedenlerinden birinin de metnin estetiğine ilişkin bu hassasiyetleri olduğu söylenebilir. İşte, bu isimlerden biri olan Kemal Tahir de, fikirlerini, –romanın kendi iç dinamiğine de halel getirmeden– olabildiğince açık ve etkileyici olarak ifade edebilmiş bir sanat ve düşünce adamıdır.

Türkiye'deki, tipik vesayetçi sol intelijansiyanın beslendiği ve bunun doğal sonucu olarak da sol siyaset ve gençlik hareketleri üzerinde de temel belirleyici olmuş, bu toprakları ve bu toprakların sahip olduğu değerleri adeta yok sayan, ithal düşünce ve davranış kalıplarına karşı, Kemal Tahir'in önceleri romanları daha sonra düşünce yazılarıyla gösterdiği o gür sesli, yetkin itiraz hem resmi ideoloji hem de resmi ideolojinin çizdiği istikametin dışında bir sol söyleme sahip olamayanların üzerinde bir şok etkisi meydana getirmiştir. Kuşkusuz burada "itiraz" kelimesi, aynı zamanda, metaforik bir anlamda kullanılmaktadır. Yoksa Kemal Tahir'inki bir itiraz ve onu çevreleyen reaksiyoner bir tutumdan çok daha ötede bir "tez" ve bu tezin temellendirilmeye çalışıldığı doneleri içkin bir mahiyete sahiptir.

Ülkemizde, mütefekkir ile bilim adamı/akademisyen olmanın çoğu zaman karıştırıldığı bir vakıadır. Bilim adamları çoğunlukla pozitivist gelenekten devşirdikleri kibirle, kendi kabilelerinden olmayan insanlara ve onlardan sâdır olan düşüncelere –ne kadar özgün olursa olsun– her zaman küçümseyici bir eda ile yaklaşmışlardır. Oysa bilim adamı zorunlu olarak mütefekkirliği içkin olmadığı gibi, bir mütefekkirin, söz söylediği/söyleyeceği alanda akademik ihtisas yapmış olması da gerekmemektedir. Kuşkusuz fikri tecessüs ve yeteneğe sahip birisinin ilgili olduğu alanda ihtisaslaşmasının, serdedeceği görüşlerin özgünlüğüne büyük katkı sağlayacağı inkar edilemez bir gerçektir. Ancak, bazen, bir alanın temel tartışma konuları bir başka alandan mülhem olabilmektedir. Örneğin, varoluşçu felsefenin oluşmasında, Dostoyevski'nin *Suç ve Ceza*'sının büyük etkisi gibi. Bizde ise, yukarıda da vurguladığımız üzere gerek yerleşik bilim ve bilim adamı algısından, gerek yazınsal iktidarı elde bulunduranların ideolojik yönelimlerinden, gerekse de resmi söylemin, hemen her alanda olduğu gibi düşünce, sanat ve bilim alanında da –bu alanlarda iktidarı elinde bulunduranların tayinlerinde de belirleyici bir unsur olarak– başat bir güç olmasından kaynaklanan nedenlerle, sanatçı/düşünürlerin yapıp etmeleri, resmi söyleme uygunluğu açısından değerlendirilmiş ve

çoğunlukla ya karalanmış ya da yokluğa mahkum edilmiştir ki, bu durumun, Kemal Tahir için de geçerli olduğu bir vakıadır. Kemal Tahir, başarılı bir roman yazarı olduğu gibi aynı zamanda bir mütefekkirdir de... Sistematiği, metodolojisi, bilimsel açıdan eleştirilebilir olmakla birlikte, içeriği ve özgünlüğü açısından oldukça yeni argümanlar ortaya koyabilmiş bir sanatçı/düşünürdür. Onun dile getirdiklerini, objektif bir bilimsel duyarlılıkla anlamak ve değerlendirmek yerine daha baştan dışlayanlar kadar, hiçbir kritiğe tabi tutmadan olmazsa olmaz doğrular gibi sloganlaştıranların da –aynı ölçüde olmasa bile– ona haksızlık ettiğini düşünmekteyim. Ki, bu, mensuplarınca göklere çıkarılıp, muarızlarınca yok sayılma ya da tu-kaka edilme durumu ülkemizde etkili olmuş tüm kalemlerin ortak kaderidir. Ve bu tür düşünce/davranış kılavuzlarının temel müsebbibi olan ideolojik eğitim ve yönelim biçimi değişmedikçe de, bu fotoğraf değişmeyecektir. İkinci soruya vereceğim cevap, yukarıda zikrettiklerimle bağlantılı olarak, örneklerle de temellendirilecek bir mahiyeti haiz olacağından, ilk soruya ilişkin söyleyeceklerimi burada bitiriyorum.

2. Kemal Tahir'in metinlerine yönelik olarak yapılan tahlillerin zaman içinde farklılaşması konusunda nasıl bir yorum yapılabilir?

Şair İsmet Özel; "*İnsanlar hangi dünyaya kulak kesilmişse öbürüne sağır*" der. Tüm dünyada siyasetçilere ilişkin olarak varlığını müşahede ettiğimiz, ideolojik, politik mülahazalarla ne söylenirse veya yapılırsa yapılsın karşı çıkma refleksi –kabul edilebilir olmasa bile– anlaşılabilir bir tavırdır. Ancak, ülkemizde bu tavrın, hem yazınsal/düşünsel iktidarı elinde tutanlar tarafından hem de –onların oluşturduğu yanlı eğilimin etkisiyle– hem de okuyucular tarafından, kendi ideolojisi ya da yaklaşımına ters düşen yazarlara yönelik olarak çok daha rijit bir şekilde tezahür ettiği görülür ki, Kemal Tahir de bu yok sayma ve karalamadan nasibini fazlasıyla almış birisidir. Bu da ideolojik yönelimlerle yaklaşılan diğer sanatçılarda olduğu gibi, onun da sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesi ve incelenmesi için bir engel teşkil etmiştir. Son yıllarda, her şeyde olduğu gibi, katı ideolojik yaklaşımlarda da kendini gösteren değişim ve yumuşamanın bu handikapı bir ölçüde giderdiği ve ideolojik belirleyicilerden bağımsız objektif araştırmaların yapıldığı bir vakıadır. Kemal Tahir'e yönelik olarak bugün oldukça objektif edebi

metinler ve yüksek lisans ve doktora çalışmalarının yapıldığını biliyoruz. Ancak, yine de, Kemal Tahir'in dile getirdiği bazı düşüncelerin bugün dahi yeterince sağlıklı bir şekilde değerlendirilmediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Örneğin Kemal Tahir'in 1971 yılında yayınlanan *Yol Ayrımı* romanında dile getirdiği daha sonra İdris Küçükömer tarafından da paylaşıldığı görülen, Türk-Yunan savaşının anti-emperyalist bir savaş olmadığı iddiasının, tarihçi ve sosyologlar tarafından yeterince tartışılmamış olması, hem yukarıda dile getirdiğimiz, bilim adamlarının düşünceyi kendi tekellerinde görerek, akademisyen olmayanlardan sâdır olan fikirleri kaale almama kibrinin hem de kendilerine aykırı düşünceleri yokluğa mahkum etme eğilimlerinin tipik bir göstergesidir. Oysa Kemal Tahir'in bu düşüncesi kurtuluş savaşına ilişkin yeni bir perspektifin oluşmasına katkı sağlayacak bir imkânı mündemiçtir ve maalesef, İsmet Özel'in yukarıda zikrettiğimiz mısrasını teyit eder biçimde akademik dünyanın ilgisizliğiyle karşı karşıya gelmiştir. Aynı ilgisiz ve/ya da pragmatist tavrı, onun Osmanlı ile ilgili kaleme aldıkları karşısında da görürüz. Bir grup, Osmanlı'yı "kerim devlet" diye yücelten Kemal Tahir'i yerin dibine batırmakta, başka bir grup ise sırf bu övgüsünden dolayı göklere çıkarmaktadır. Ben, Osmanlı'ya "kerim devlet" diyen Kemal Tahir'in bu devleti devlet yapan temel değerlere, yani İslam ve onun etkisiyle oluşmuş kültürel-siyasal geleneğe dair –olumsuz bir yaklaşımı olmamakla birlikte– adeta hiçbir şey söylememesinin yeterince dikkate alınmadığı kanaatindeyim. Oysa buradan, Kemal Tahir'in altyapı-üstyapı ilişkisini merkeze alan metodolojik yaklaşımı görülebilir ve onun Osmanlı'nın köklerine ve kültürel değerlerine ilişkin suskunluğunun, bu metodolojiden kaynaklandığı ortaya konularak tartışılabilirdi. Ama yukarıda da vurguladığımız gibi hem bilim dünyasının kendi dışındakilere kulaklarını kapatması hem de ideolojik mülahazalardan dolayı, diğer sanatçıların başına gelen Kemal Tahir'in de başına gelmiştir. Ancak bunun ilanihaye böyle sürmediği/sürmeyeceği gerçeğinden hareketle şunu söyleyebiliriz ki, bilim ve sanatın daha hasbi insanlarca iştigal alanı olmaya başlamasına koşut olarak su mecrasını bulacak ve bu tür "cins" fikirler ortaya koyabilmiş sanatçı/düşünürler layıkıyla değerlendirilebilecektir ki bunun sevindirici göstergeleri gün geçtikçe artmaktadır.

Fikir Namusu, Namuslu Fikir: Kemal Tahir

AHMET ÖZCAN

"Biz gerçek emperyalizmle er geç hesaplaşmak zorundayız...
Bunu gerçekten yapmadıkça, Batıya hizmet teklif etmekle,
belayı başımızdan defedemeyiz."
Kemal Tahir, Notlar: Batılılaşma

Cemil Meriç, Bu Ülke adlı kitabında şöyle der: "Dost bir sesti Kemal, okşayan inandıran bir ses. Ama bu yumuşak sesin arada bir korkunçlaştığına da şahit olurduk. Bir vicdanın sesiydi bu. Melanetlere meydan okuyan bir sayha idi. Yalanları silip süpüren bir fırtına. Kemal, her namuslu aydının yol arkadaşıydı, yol arkadaşı ve zaman zaman kılavuzu. Hataları, hepimizin hataları. Vahşi cenk çığlıkları atarak birbirlerine saldıranlar, onun husumet duvarlarını yıkan büyük sabrından ve anlayışından ders almalıdırlar..."

Kemal Tahir, her şeyden önce haysiyetimizin cesur sesiydi. 'Esir şehrin insanları'na konuştuğunun farkında olan bir vicdanın sesi. Yüzyıllara yayılan bitimsiz bir yıkılışı inatla durdurmaya çalışanların son temsilcilerinden biriydi. İnanmayın diyordu, sakın inanmayın, sizi yok etmeye çalışanlara inanmayın. Kendinizi, tarihinizi, haysiyetinizi kaybetmeyin. Kemal Tahir, her şeyden önce derin ruhumuzun bu inadının onurlu bir nefesiydi.

Cumhuriyet kurulmuştu ve bu bir nefes alma dönemiydi. Fakat bir zümre bu dönemi ebedi bir düzen zannediyordu. İnkılaplar yapılmıştı ve bu bir yenilgi dönemi takiyesiydi ve fakat bir çevre bunları yeni iman umdeleri olarak sunuyordu. Millet parçalanmıştı ve arta kalanlardan bir yekvücud oluşturulmaya çalışılıyordu ve fakat bir kısım insanlar bunu hüdayinabit bir ulus yaratma olarak uygulamaktaydı. Hacir altına alınmış olan devletimiz, kendisine kısmi bir egemenlik alanı açmaya çalışıyordu ve fa-

kat bazıları bunu yenildiklerimize benzeme ve yenilene bir tekme daha vurma fırsatı olarak görmekteydi. Kemal Tahir, bu yangından sonra arta kalanın başında çömelip bu olan biteni gören ferasetti. Gavura gavur demeyi yasaklayanlar şimdi bize Osmanlı demeyi de yasaklamıştı. Tahir, inatla Osmanlı diyordu. Devlet-i Ali, Cumhuriyet olmuştu ve Tahir ısrarla kerim devlet diyordu. Millete artık ulus deniyordu ve Tahir milletin ruh köküne, Anadolu'ya, köye, kasabaya iniyordu ve gerçek insanları bulup gerçek dilleriyle konuşturuyordu. Tahir, bütün sahteliklere meydan okuyor, her tür yalana ayna tutuyordu. Doğuluyduk biz, yüzyıllardır örseleniyor, aşağılanıyor, değişmeye zorlanıyorduk. Her bir yanımız yaralıydı. Her birimize pay düşmüştü bu travmadan. Kendimize güveni yitirmiş, Batıya, celladına âşık birer zavallıya dönüşmüştük. Yeni düzen bu psikolojiyi müesses düzen olarak kurumsallaştırıyordu ve bunu bizi köksüzleştirerek yapıyordu. Tahir, "Batıdan almaya mecbur olduğumuz her şey, teknik, bilim, bizim de baba mirasımızdır. Onları almak için milli benliğimizden ayrıca ağır bedeller ödemeye, haraçlar vermeye mecbur değiliz," diyordu. Her şeye rağmen onuru korumanın, düşmana boyun eğmemenin, Batıya yukardan bakmanın yani o Osmanlı soylusu bakışın adıydı Tahir:

> I. Beyazid'in Çubuk ovasında kime niçin yenildiğini, Fatih'in hangi amaç için zehirlendiğini, Süleyman'a neden Kanuni denildiğini, İmparatorluğu kurtarmak için tutulan Tanzimat'ın (Batılılaşma yolu) bu imparatorluğu batırdığı halde, bugün tarih kitaplarında neden hâlâ (Hayriye) yani hayırlı diye geçirildiğini... Abdülhamit'e 'kızıl' lakabının kimlerce uygun görüldüğünü bilmeden, bugün dünyada olup bitenleri... hele Türkiye'de olup bitenleri anlamak mümkün değildir. (*Notlar: Batılılaşma,*137-138)
>
> "Bugün içinde debelendiğimiz ekonomik-sosyal zorluklarımızın kaynağı, 19. Yüzyıl başından bu yana Batılı sömürücü (emperyalist) güçlerin, kendi çıkarlarına göre bizi Batılılaşmaya zorlamalarından ve bizim bu zorlamaya bilir bilmez koşulmuş olmamızdandır." (*Age*) diye vurguluyordu bunu.

Kemal Tahir, milletin aydınıydı. Tanzimat'ta tercüme odasından doğan dragomanlardan değildi. Cemil Meriç, onlara mustağrip aydın diyordu ve

Tahir, onlar gibi kapıkulu aydın olmayı reddedenlerin timsaliydi. Resmi ideolojinin yalanlarına meydan okuyarak, hakikatin nöbetini tutmaya koyulmuştu. "Ne mutlu Türk'üm diyene. Köylü bizim efendimizdir. Türk işçisi dayanıklıdır. İnkılaba gönül vermiştir. Bunlar nasıl garip sözler? (...) Ne mutlu Türk'üm diyene. Fekat sokaktaki kaldırımda değil, dayanıklı, dört ayağı olan sırma koltuklarda. Köylü bizim efendimizdir. Fekat biz köylünün ağasıyız. Köylü ağanındır. (...) Türk işçisi dayanıklıdır. Bu doğru. (...) Ağız dolusu İnkılap dedikleri soytarılık daha taze olduğu için mi bu masalları okuyorlar bize dersin?" diyordu.

Kemal Tahir; namuslu aydın kuşağındandı. Mehmet Âkif, Ahmet Hamdi Tanpınar, Cemil Meriç, İdris Küçükömer, Nurettin Topçu, Dr. Hikmet Kıvılcımlı, Oğuz Atay, Sezai Karakoç... hepsi hakikat savaşçılarıydı ve bütün kartondan ideolojilerin, sahte kavgaların, segmenter bölünmelerin ortasında ayaklarını sağlam yere basıp göğüslerini yalana karşı siper etmişlerdi. Resmi ideolojinin zehirlediği beyinlere yalnızca hakikati arama tecessüsü aşılayarak akıl sağlığımızı korumaya adamışlardı kendilerini. Ne çok düşmanları vardı. Ne kadar saldırıya uğramışlardı hepsi de. Yaşarken çektikleri bireysel acılar hiçbir şeydi. Asıl olarak deli gömlekleri yaralamıştı hepsini. Birer soğuk savaş ideolojisine yapışıp birbirini vuran kesin inançlılardı onları vuran silah sahipleri. Tanzimat'ın ülkemize, devletimize, beyinlerimize dönük ablukası soğuk savaş döneminde bu ideolojilerle sürüyordu. "Durun kalabalıklar durun, bu cadde çıkmaz sokak" diyenler bu oyunu bozuyor, sahtelik maskelerini indiriyordu. Fikrin namusunu korumak, aydm namusunu temsil etmek çok zordu o yıllarda. Tayin edilmiş saflar, ezberlenmiş roller, hamasi sloganlar, demogoji ve retorikten ibaret sözde düşünceler... kurşun gibi ağır bir hava ve boşlukta asılı duran ağır bir çarkın biteviye dönüşü... Kemal Tahir ve kuşağı için bu ortamda konuşmak, hele hakikati konuşmak, bizatihi bu çabanın kendisi başlıbaşına bir davaydı işte. Tahir, bu davanın münevverlerinden biriydi.

Kemal Tahir, Doğucuydu. Navarin bozgunu ile başlayan Batının kendini icadı ve Doğunun Osmanlı şahsında ötekileştirilmesine itiraz etmenin adıydı Doğuculuk. Biraz da inattı. Evet biz sizden değiliz demekti. Doğu-Batı çatışması, dönemin moda Marksizmleri içinden en Doğuya yakın yorumunun diliyle ifade ediliyordu; Asya tipi üretim tarzı. Tahir, Marksizmin son tahlilde bir tür Batıcılık olduğunun farkındaydı. *Ve sol termino-*

lojinin meramını anlatacak kadar özenle seçilmiş kavramlarıyla anlatıyordu davasını. Doğuculuk, toplumculuktu, paylaşmaktı, vicdandı, merhametti. Doğunun geriliği göreceydi. Eksiklikleri, yanlışları, arızaları sömürgeciliğin ürünüydü. Bin yıldır haysiyetini inatla savunma çabasının tahrip ettiği insan yapısı, özünde sağlamdı. Bozulma, Batıya bedel ödemekle başlamıştı. Çürüme, Batı ile yatağa girmenin sonucuydu. Tahir, gerçekçiydi, popülist değildi, halk dalkavukluğunu sevmezdi. Bütün köy romanları köyün ve köylülüğün sağlam eleştirileriyle doluydu. Anadolu insanını mapus damlarında iyi tanımıştı Tahir. Boşa atıp tutacak bir hamasete eyvallah etmemişti. Onun halkçılığı, toplumcu gerçekçilik denilen perspektifin ürünüydü. Halk ve devlet bir saftı, tefeci, bezirgan, ayan-ağa, komprador sermaye ise karşı saf. Daha doğrusu bu saflaşmayı istiyordu O. Gerçek bir sosyal adaletin bu saflaşmadan doğacağına inanıyordu. Devlet bu nedenle başka bir mânâ ifade ediyordu Tahir'in zihninde. Devlet, güç sahiplerine karşı güçsüzün tek gücüydü. Batıya karşı güçsüzlerin tek savunma mevzisiydi. Çürümeye karşı insanımızın tek sigortasıydı. Tahir'in *Devlet Ana*'sı, veya kerim devleti, tek parti dönemi ve devamı olan soğuk savaş dönemi devletine yöneltilmiş en sert, en köklü, en doğru eleştiriydi aslında. Dış güce yaslanıp halkını döven bir devlet, meşru olamazdı. Tahir, kendi zihnindeki devleti aradı hep. 12 yıl hapis yatmasına rağmen küsmemişti o devlete. Çünkü o hacir altındaki bir devletin özünün hâlâ korunduğuna inanıyordu. Kemal Tahir'in devleti ne pahasına olursa olsun bu halka, bu davaya lazımdı.

Bütün Cumhuriyet aydınları gibi, Kemal Tahir'in bir yanı da şizofrendi. Çöküşü doğuran nedenlere itiraz ediyorlar, ama o nedenleri doğuran koşulları sorgulamayı düşünmüyorlardı. Bu nedenle birçok konuda eksikli, fraktal düşünce yapılarına sahiptiler. Batılılaşma ile hesaplaşırken Batılılaşmış bir halleri vardı. 19. Yüzyılın Rus aydınları gibiydiler. Kendi köklerini ararken Avrupa'nın köklerine kadar gitmişlerdi, kendi hesaplarını Avrupalı'nın zihin haritasında dolaşarak görmeye çalışıyorlardı. Rus narodniklerin paradoksu, Doğucu solculuğun da çıkmazlarını özetliyordu. Bu şizofreni, Daryush Shayegan'ın ifadesiyle *yaralı bir bilinç* üretmişti. Batının sokak lambaları altında *Işık Doğudan Gelir* diye konuşuyorlardı. Dinle ilişki, bu aydın şizofrenisinin en önemli göstergesiydi. Kemal Tahir, İslamı önce halkın kendisinden, köylülerin yaşamından öğrenmişti. Din,

köylünün doğayla, devletle, diğer köylülerle kurduğu çarpık ilişkilerin maskesi gibiydi. Bir tür ikiyüzlülük aynasıydı. Bu nedenle Islam, olsa olsa tarihin doğru damarını muhafaza eden kutsal bir mahfaza kutusu olabilirdi. Belki Batıya direnişin motivasyon unsurlarından biri olarak da işe yarayabilirdi. Ama o kadar. Bu nedenle dönemin Islam ve sosyalizm tartışmaları, kitle desteği bağlamında Sünniliğin sağın oy deposu olmaktan çıkartılması amacıyla yürütülen araçsal bir tartışmaya dönüşecekti. Din konusundaki bu fraktal tutum, Tahiriliğin hem soldan hem de sağdan eleştirilmesini sağlayacak, ne sağ ne de sol, Tahir'i bir yere koyamayacaktı. Ama asıl önemlisi, Kemal Tahir'in açmaya çalıştığı yolun tarihsel bir çizgiye dönüşüp dönüşmeyeceği sorusunun boşlukta kalmasıydı.

Şimdi 21. Yüzyılın başlarındayız ve bence bugün bu sorunun cevabı çok net; Kemal Tahir, sadece namuslu fikirleriyle değil, temsil ettiği o aydın namusu kişiliğiyle de hâlâ yaşıyor.

Bugün, Türkiye 20. Yüzyılını kapatmaya çalışıyor. Kendi soğuk savaşını bitirmeye uğraşıyor. Sahte kamplaşmalarına son vermek, soğuk savaşın vesayetçi düzenini dönüştürmek, ulusal ve bölgesel düzeyde geçmişiyle barışık yeni bir yol çizmek istiyor. Batılılaşmanın, hem amaçlarına ulaştığı hem de Batının vereceği bir şey kalmadığı için son demlerini yaşadığı söylenebilir. Artık özgün modernleşme modellerinin tartışılacağı bir zemin oluşuyor. Cumhuriyet'i doğuran koşullar ortadan kalktıkça Cumhuriyet'i ebedi bir ideal olarak ezberleyenlerin ezberi bozuluyor. Her yeni durum, eskinin işlevsizleşmesine, hattâ giderek ek bir maliyete dönüşmesine yol açıyor. Toplum, bütün aksi zehirlenmelere rağmen giderek kendine dönüyor, kendine, geçmişine, birbirine bakmayı Batıya bakmaya tercih eder hale geliyor. Kentleşme, eğitim, sağlık, yol, su, elektrik, bürokrasi gibi eski sorunların bir çoğu bir hatıra olarak geçmişe gömülüyor. Türkiye, tekrar bir başka yeni hale doğru hızla koşuyor. Ama Batıya bağımlılık, kendi kimliğini netleştirememe, yolunu, yönünü net tarif etme konusunda henüz bir mesafe alınmış değil. Adeta kendiliğinden yüzen bir transatlantik gibi, hattâ biraz da ilahi bir elin yordamıyla kendine doğru ilerleyen bir süreç yaşanıyor.

Bütün bunlar, Kemal Tahir'in on yıllar önce söylediklerinin özeti gibi. Namuslu bir aydının ferasetini bugün daha iyi anlıyoruz. Temel sorunları, esaslı meseleleri, en önemlisi geçmişe aidiyetle geleceği kendi irademizle

kurma haysiyetini yeniden kazanma çabasının ne kadar önemli olduğunu şimdi bizzat tecrübe ediyoruz. Tahir'in üzerine bastığı o sağlam yoldan çocuklarımızın da yürüyeceğini görüyoruz. Kemal Tahir, yaşarken kendisini anlamayan, dışlayan, suçlayan, hapislere salan herkesin öldüğünü ama kendisinin yaşadığını görseydi eminim, "En uğursuz, en pis hadımlık öğrenmemek, anlamamak, sepet gelip sepet gitmeyi kabullenmektir," derdi yine.

Şimdi, Tahir'i yeniden ve yeniden okuma, tartışma zamanı. Onun ferasetiyle görüp uyardığı her soruna odaklanıp çözme çabasına devam etmeli, onun eksik bıraktığı, şizofreniye kurban ettiği meseleleri daha bir ciddiye almalı, onun yüzünü çevirdiği yöne daha bir dikkatli bakmalı. Ama en önemlisi, Kemal Tahir'i, bugün ve gelecek için namuslu bir aydın karakteri olarak, fikir namusunun vakarlı bir yüzü olarak genç kuşaklara tanıtmak. Çünkü bu ülke bütün olumlu adımlara rağmen meselenin bam teline hâlâ gelebilmiş değil ve hâlâ Tanzimat'ın kırmızı çizgilerine dokunan yok. Kemal Tahir, işte bu nedenle de geleceğin aydın kuşağı için bir kutup yıldızı olmaya devam ediyor. O yıldıza bakıp, Ayasofya'yı kilise yapmama inadıyla cami olarak kullanamama trajedisi arasındaki bu makus talihi yeneceğimiz günler için cesaret ve iman toplamaya devam edeceğiz.

Kemal Tahir ile Halit Refiğ: Yorulmayan İki Savaşçı

IRMAK ZİLELİ

Halit Refiğ, düşünce dünyasının şekillenmesinde etkin rol oynamış birkaç isim arasında sayardı Kemal Tahir'i. Marx, Freud, Einstein, Eisenstein ve Kemal Tahir isimleri Halit Refiğ'in kültür ve düşünce dünyasında böylece yan yana geldi... Usta yönetmen, tüm edebiyat tarihinde büyüklüğü Kemal Tahir'le kıyaslanabilecek tek kişinin Shakespeare olduğunu söyleyecek kadar hayranlık duyuyordu ona.[1] Ancak bu hayranlık Halit Refiğ ile Kemal Tahir'in zaman zaman fikir ayrılıklarına düşmesinin önünde engel değildi. Refiğ ile Kemal Tahir arasında, ülkenin kültür yaşamı, sanatı, tarihi ve toplumsal özellikleri üzerine yürütülen derin tartışmalarda eksen çoğunlukla Kemal Tahir'in ifadesiyle, Türkiye'nin "Batılılaşma fiyaskosu"na oturuyordu. Nitekim iki düşünce ve sanat adamını buluşturan temel bakış açısı da buydu. Bu tespite varmalarını sağlayan ise, yine kendi ifadeleriyle "gerçek arayışı"ydı. Halit Refiğ, Kemal Tahir'in üzerindeki etki bakımından öteki edebiyatçıların önüne geçmesini iki kavramla açıklıyordu: "Gerçekçilik duygusu ve diyalektik düşünce."[2]

Refiğ, tüm yaşamı boyunca gerçek arayışının ürünü filmlere imza attı. Filmlerin ötesinde, Türkiye'nin kültür dünyasına bu perspektiften düşünsel katkılarda bulundu. Tıpkı Kemal Tahir'in romanları aracılığıyla yapmak istediği gibi. Şunu belirtmek gerekir ki, bu gerçek arayışı Kemal Tahir için romanlarla, Halit Refiğ için de sinemayla sınırlı kalmadı, ikisi de birbirlerinin alanına müdahil oldu, böylece ortak çalışmalara imza attılar. Birlikte tasarladıkları, düşünsel zeminini ortaklaşa oluşturdukları filmler oldu, senaryosunu Kemal Tahir yazdı. Tasarlananlar içinde ön senaryosunu Halit Refiğ'in yazdığı bir tanesi ise, Kemal Tahir'in başyapıtı *Devlet Ana*'nın çıkış noktası oldu.

1) *Gerçeğin Değişkenliği: Kemal Tahir*, Halit Refiğ, Ufuk Kitapları, İstanbul: 2000, s. 18.
2) *Sinemada Ulusal Tavır-Halit Refiğ Kitabı*, Şengün Kılıç Hristidis, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 2007, s. 93.

Bu kısa girişin ardından Kemal Tahir ile Halit Refiğ ilişkisinin başlangıcına gidelim; iki entelektüelin dostluğunun nasıl geliştiğine, birlikte hangi yollardan geçtiklerine ve düşünsel birlikteliklerinin nerelerden beslendiğine bakalım...

Baylan Pastanesi'nde İlk Karşılaşma

Tanıştıkları yıl 1957. Halit Refiğ bu tanışmanın "oldukça geç" olduğunu düşünmektedir. Oysa henüz 23 yaşındadır. O zamana kadar, "Türk edebiyatının belli başlı bütün kişilikleri hakkında az çok fikir sahibi" olduğu halde Kemal Tahir'in ismini bile duymamıştır. Ta ki, Nijat Özön okuması için *Körduman* romanını tavsiye edene dek. Bu roman Refiğ'i öyle etkiler ki hızla öteki romanlara geçer. Refiğ, *Körduman*'ın üzerinde yarattığı etkiyi açıklarken, Kemal Tahir-Halit Refiğ ilişkisindeki can alıcı noktanın ipucunu da verir: "Türk toplumunu tanıma çabasında biri olarak çok etkilendim." Kemal Tahir bu romanında, köy gerçeğini "bir sosyolog gibi çok gerçekçi, çok iyi" anlatmaktadır.[1]

Bu düşünsel buluşma kısa süre sonra gerçek bir tanışmaya dönüşecektir. Dönemin sanatçı ve aydınlarının buluşma noktası olan Baylan Pastanesi'nde karşılaşırlar. O günü şöyle anlatır Refiğ: "O tarihte *Akşam* gazetesinde sinema yazıları yazmaktaydım. Turhan Tükel de o gazetede yazı işleri yardımcısıydı, ayrıca dostluğumuz da vardı ve Metin Erksan'la da o tarihlerde dostluğumuz başlamıştı. Üçümüz bir akşam birileriyle buluşmak üzere Baylan Pastanesi'ne gittiğimizde Kemal Tahir bir masada birtakım kimselerle konuşmaktaydı. Onun da pastaneden ayrılmak üzere olduğu anlaşılıyordu. Turhan Tükel'in de tanışıklığı varmış, Babıali dolayısıyla. Metin Erksan ve beni o tanıştırdı Kemal Tahir'le." Ne ilginçtir ki, Kemal Tahir'i ilk kez gördüğü o gün de, ölümünden önceki son görüşünde de Metin Erksan olacaktır Refiğ'in yanında. Metin Erksan, Kemal Tahir'le aralarına giren bir gölge gibidir biraz da. Halit Refiğ her fırsatta belirtir, Kemal Tahir, Refiğ'den çok Metin Erksan'ı "tutar", onun filmlerini sever. Refiğ ile ilişkileri ise daha çok usta yönetmenin girişimleri ve hattâ ısrarlarıyla ilerler. Ne de olsa Kemal Tahir'in kapısı herkese açıktır. Halit Refiğ, o kapıyı tanıştıkları tarihten ölümüne dek hiç bıkmadan çalacaktır.

1) *Doğruyu Aradım Güzeli Sevdim*, Halit Refiğ-Irmak Zileli, Bizim Kitaplar, İstanbul: 2009, s. 202.

Kemal Tahir'den Refiğ'e İlk Senaryo Dersi

Kapının ilk çalınışı, o güne kadar yalnızca yönetmen asistanlığı yapmış olan Halit Refiğ'in, yönetmen koltuğuna oturma şansının doğacağı bir film teklifi almasıyla gerçekleşir. Bir gazete haberinden yola çıkarak tasarladığı öykü, Alman yapımcıların ilgisini çekmiştir, onu Almanya'ya davet etmektedirler. Refiğ o güne dek genel hatlarıyla oluşmuş tasarısını senaryoya dönüştürmeden önce "usta" olarak gördüğü isimlerden fikir almaya karar verir. O dönemde (1958) Kemal Tahir'le dostlukları pek o kadar gelişmediği için, aklına gelen ilk isim Aziz Nesin olur. Nesin hikâyeyi beğenmez, kestirip atar: "Sana bir öyküm vereyim onu çek." Ancak Almanlar onu bu öykü için çağırmaktadırlar. Bunun üzerine Halit Refiğ, Kemal Tahir'in evinin yolunu tutar. Çalacağı kapının ardında onu "ilk senaryo dersi" beklemektedir. Kemal Tahir, hikâyeyi ona bırakmasını ve bir hafta sonra yeniden gelmesini söyler, gerisini Refiğ'den dinleyelim: "Bir hafta sonra gittim ve orada bana meslek hayatımın en temel derslerinden birini verdi. Dedi ki, bu konuyu olduğu gibi yaparsan bu bir gazete haberinin film haline getirilmesi olur, ama bunun bir film olması için buradaki insan dramının ne olduğunu vurgulaman gerekir."[1] Kemal Tahir, bir romancıya yakışan küçük dokunuşuyla Halit Refiğ'in önünü aydınlatır. "Drama düşmüş insanı anlatma" yaklaşımı o günden sonra Refiğ'in filmlerini şekillendiren "parola" olacaktır adeta.

İlk Ortak Çalışma: "Haremde Dört Kadın"

Peki, 1957 yılındaki o ilk karşılaşma, Kemal Tahir'in hayatında ne tür bir değişime yol açacaktır? O güne dek romanlarıyla tanınan Kemal Tahir, 1957 yılında Halit Refiğ, Metin Erksan ve Atıf Yılmaz gibi yönetmenlerle kurduğu ilişki vesilesiyle sinemaya da yakın ilgi duymaya başlayacaktır. Hattâ bu ilgi, yazarın yan iş olarak film senaryoları yazmaya yönelmesini de sağlayacaktır. Bu senaryolardan film haline gelenlerden en önemlileri arasında "Haremde Dört Kadın" (1965) filmi sayılmalıdır. Bu filmin yönetmeni ise Halit Refiğ'dir. Halit Refiğ'in Kemal Tahir için "1960'lı yılların başında 'bizdeki Batılılaşma fiyaskosu' üzerinde sistemli olarak düşünmeme yol açtı," sözleri boşuna değildir. 1960'lar Kemal Tahir ile Halit Refiğ'in düşün-

1) *Age* s. 205.

sel birlikteliğinin geliştiği yıllardır. Aynı zamanda Türk sinemasında toplumsal gerçekçiliğin geliştiği yıllar... Toplumsal gerçekçi sinemanın üç ismi, Lütfi Akad, Metin Erksan ve Halit Refiğ'dir. Atıf Yılmaz da bu sinema anlayışının çok uzağında sayılmaz. Kemal Tahir'in bu sinemacılarla buluşmasından daha doğal bir şey yoktur. Çünkü o da Türk edebiyatında toplumsal gerçekçi çizginin temsilcilerindendir. Böyle bir kültür ortamının da etkisiyle, Kemal Tahir'in senaryosunu yazdığı Halit Refiğ'in ilk dönem filmi "Haremde Dört Kadın" doğar. O yıllar, tarihi film konusunda ülke genelinde bir kıtlığın yaşandığı dönemdir aynı zamanda. "Haremde Dört Kadın" Türk sinemasının sayılı tarihi filmlerinden biri olacaktır. Filmin konusunu oluştururken ne tür bir düşünce sürecinden geçtiğini şöyle anlatır Halit Refiğ: "Osmanlı'da çekirdek hareketlerin olduğu bir dönemde, yani yenileşme hareketlerinin filizlendiği bir dönemde, yenileşmenin tam karşıtı bir kurumu ele almaya karar verdim. Bunun bir örneği olmak üzere artık son dönemine gelmiş bir Osmanlı kurumuna, hareme odaklanan bir film yapmayı düşündük: O olgu hangi şartlarda vardı ve hangi şartlarda o olguya karşı hareketler başlamıştı ve o olgu hangi şartlar altında bir çeşit çürüme sürecine girmişti..."[1] "Bizi özellikle Batı toplumlarından ayıran tarihi farklar nerede gözüküyor? Burada bunu vermeyi amaçlıyordum."[2] (Tam bu noktada Kemal Tahir'in Refiğ'i en çok etkileyen "bizdeki Batılılaşma fiyaskosu" tespitini hatırlamakta fayda var.) Nitekim Refiğ böyle bir yaklaşımla film çekmeye karar verdiğinde başvuracağı ilk isim Kemal Tahir olacaktır. Nihayetinde filmin dramatik yapısını Halit Refiğ oluşturur, Kemal Tahir ise bu yapı üzerinde kişiliklerin geliştirilmesini sağlar. Birkaç sahne dışında diyalogların tamamı Kemal Tahir'e aittir. Ancak filmin konusu ve düşünsel zemininin oluşturulduğu hazırlık döneminde ilgi çekici bir fikir ayrılığı yaşanır aralarında. Refiğ'in filmin konusuyla ilgili yukarıda aktardığımız düşüncelerinden farklı bir yaklaşımı vardır Kemal Tahir'in. O, hikâyeyi İttihat ve Terakki'nin dört kurucusunun tıbbiyedeki örgütlenmesine dayandırmayı önermiştir. Ancak Halit Refiğ'in ısrarı üzerine önerdiği bu konuyu *Yıldız Alacası* ismiyle tasarladığı romanı için bir kenara koyacaktır. Kemal Tahir'in bu romanı ne yazık ki bir tasarı olarak kalacaktır...

1) *Sinemada Ulusal Tavır-Halit Refiğ Kitabı*, Şengün Kılıç Hristidis, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 2007, s. 158-159.
2) *Düşlerden Düşüncelere Söyleşiler*, Halit Refiğ-İbrahim Türk, Kabalcı Yayınevi, İstanbul: 2001, s. 190.

Filmin konusu hakkında yaşanan bu ayrılık tatlıya bağlansa da, "Haremde Dört Kadm"ın izleyiciyle buluşmasının ardından, Kemal Tahir'in ortaya çıkan sonuçtan pek memnun kalmadığını belirtir Halit Refiğ. "Haremde Dört Kadın"dan önce büyük bir başarı yakalamış olan filmi "Gurbet Kuşları", yapımcıların Halit Refiğ'e film teklifinde bulunması için yol açıcı olmuştur. Tipik bir toplumsal gerçekçi sinema örneği olan "Gurbet Kuşları", halkın büyük beğenisini toplamış, ilk Altın Portakal'ın da sahibi olmuştur. Ancak "Haremde Dört Kadın" aynı başarıyı yakalayamaz ve eleştirmenlerin övgüsünü alsa da, toplumun tepkisini çeker. Refiğ'in haremin yapısı, o yılların kadın-erkek ilişkilerine tuttuğu projektör toplumu rahatsız etmiştir. Film "Türk aile yaşamına hakaret" olarak algılanır.

Senaryoda imzası olan Kemal Tahir'in de kimi eleştirileri olacaktır "Haremde Dört Kadın" için. Halit Refiğ, Kemal Tahir'in bu filmin içinde olmaktan pek de hoşnut kalmadığını içten içe hissedecektir. Bu hoşnutsuzluğu filmin çekildiği 1965 yılı ve sonrasında Kemal Tahir'in içine girdiği düşünsel hattaki değişime bağlar Refiğ: "1965 yılına kadar Kemal Tahir'in Osmanlı'ya belli bir bakış açısı vardı. 1966 yılında ise Kemal Tahir'in düşüncelerinde çok büyük, çok temel bir değişim meydana geldi. Aslında bu, onun kendisini çok hazırladığı, fakat bunu formüle edecek bir yolu bulamadığı bir durumdu. Bir yıl içinde bu bakış çok farklı bir hale geldi. Bu farkın ortaya çıkışında özellikle ATÜT (Asya Tipi Üretim Tarzı) devletin yapısı, devletin özelliği meselesi Kemal Tahir için çok uyarıcı, çok etkili oldu. Kemal Tahir o tarihe, yani 1966'ya kadar hiç kuşkusuz devlet konusunda, özellikle milli devlet açısından belli düşüncelere sahipti. Özellikle *Yorgun Savaşçı* romanı düşünülürse. Fakat bu devlet kavramının Osmanlı'daki kaynakları açısından henüz çok keskin bir noktaya gelmemişti. O noktaya geliş 1966'da oldu. Ve onun sonucu da 1967'de *Devlet Ana* romanı ortaya çıktı. İşte 'Haremde Dört Kadın' tam da bu değişimin hemen öncesine rastladı. Kemal Tahir'çok yeni geldiği bu noktada devlet açısından meseleye yaklaştığında orada devlet fikrinin temsilcisi olarak Sadık Paşa'yı gördü."[1]

Sadık Paşa, "Haremde Dört Kadın" filmindeki haremin sahibi paşadır ve

1) *Age* s. 195.

Halit Refiğ onun kişiliğinde filme "devlet" kavramını yerleştirir. Buraya kadar sorun yoktur. Ancak, Sadık Paşa'nın yabancılardan para yemesi Kemal Tahir'i rahatsız eder. "Devletin temsilcisi" paşanın rüşvet alıyor olması neredeyse gücüne gitmiştir. Devlete atfettiği önem, onun "gerçekçiliği"ni bir parça zaafa uğratmış gibidir. Halit Refiğ'e göre ise "Haremde Dört Kadın" Osmanlı Devleti'nin gücünü göstermek iddiasında bir film değildir. Aksine onun çürümüş, tarihin tasfiye ettiği unsurlarını göstermek iddiasındadır.

"Devlet Ana"nın Doğuşuna Halit Refiğ'in Katkısı

Halit Refiğ ile Kemal Tahir ilişkisinin birinci perdesini burada kapatmak mümkün. Çünkü aslında bu perde Kemal Tahir'in yaşadığı büyük değişime koşut olarak kapanıyor. O değişimi yaşayana dek nasıl bir Kemal Tahir var Halit Refiğ'in karşısında, ondan dinleyelim:

"Bu devrede Kemal Tahir'in görüşleri tabii ki, hiç şüphesiz kendisinin o her zamanki araştırmacı, kuşkucu kişiliğinden meydana gelen bir gelişme çizgisi göstermekteydi. Ama 1960'ların ortalarına kadar Kemal Tahir klasik Marksist düşünce çizgisinin dışında olmamaya gayret ediyordu. (...) Fakat Kemal Tahir'de asıl köklü dönüşüm 1966 yılından itibaren oldu. Çünkü o tarihlerde, 1960'ların ikinci yarısında, özellikle Fransa'da Marksist düşüncedeki gruplardan o zamana kadar dile getirilmeyen farklı görüşler ortaya çıktı."

Bu görüşler, Kemal Tahir'in Osmanlı'ya ve devlet yapısına bakışını Marksizmden kopmadan savunabilmesinin yolunu açacaktır. O güne dek ince çizgilerle hattını oluşturduğu bu düşünce biçimi Marksist kaynaklardan aldığı güçle kalınlaşacak ve Kemal Tahir'in sesinin daha tok, daha kendine güvenli çıkmasını sağlayacaktır. Nitekim, 1967 yılında ilk baskısını yapan *Devlet Ana* romanının düşünsel kaynakları burada aranmalıdır.

Peki *Devlet Ana*'ya giden yolda, Halit Refiğ-Kemal Tahir ilişkisinin ikinci perdesinde neler yaşanmaktadır? Aslında *Devlet Ana*'nın zeminini oluşturan düşünce nüvelerinden biri yazının başında sözünü ettiğimiz, Kemal Tahir'in Refiğ'in zihnini açan o sözüdür: "Batılılaşma fiyaskosu". Kemal Tahir'in 1966 yılındaki keskin dönüşümünden üç dört yıl önce edilen laf, Refiğ'de de benzeri bir sürecin tetikleyicisi olmuştur. "O cümle o ana kadar benim zihnimde birikmiş bütün meseleleri birden bir sistem içine oturttu," der Refiğ.

İlişkinin ikinci perdesi, Halit Refiğ'e yeni bir tarihi film teklifi gelmesiyle açılır. Yönetmen, yine Kemal Tahir'in kapısını çalacaktır. Bu kez filmin konusu romancıdan gelir: Osman Gazi'yi yapalım, der, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu. Böylece Halit Refiğ yapım şirketine götürmek üzere ön senaryoyu hazırlar. Tarihi gerçeklere ve olgulara dayanarak hazırladığı bu senaryo için Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna ait bulabildiği tüm Türkçe kaynakları okur. Gerçekleşemeyen bu film için yaptığı çalışma, *Devlet Ana*'nın çıkışına kaynaklık edecektir. Nitekim Kemal Tahir *Devlet Ana*'nın ilk baskısını Halit Refiğ için şöyle imzalar: "*Devlet Ana*'nın yazılmasının ilk ve en önemli yardımcılarından kardeşim Halit Refiğ'e sevgilerimle... 1968."

Halit Refiğ, yazdığı ön senaryoyu Kemal Tahir'e teslim eder ve bir süre sonra ortaya çıkan *Devlet Ana* romanını basılmadan önce okuma şansına erişir. Bu okumanın sonunda Kemal Tahir'e duyduğu hayranlık bir kat daha artar:

"Ben, tabii soluk almadan okudum ve şaşkınlıklar içinde kaldım okuduğum zaman. İşte Kemal Tahir'in bana verdiği ders; *Devlet Ana*'yı yazarken sadece Osman Gazi ne yaptı, babası Ertuğrul Gazi neydi, Bizans kimdi bunları anlatmıyordu. O tarihi kişilikleri, o tarihi olayları anlatırken dram kahramanları koymuştu kitaba. Mesela benim aklımdan katiyen geçmeyen, hiç düşünmediğim iki tip koymuş Batıyı temsil eden: Şovalye Nötüs Gladyüs ile Keşiş Rahip Benito. Ve Türkiye'yi temsil eden tipler: Birisi Kerimcan diye ileride Türk devlet anlayışının adeta bir temsilcisi olacak bir genç ile Mavro diye Rumluktan Müslümanlığa geçen, adeta Yeniçeriliğin temsilcisi olan roman kahramanları yaratmış."

Halit Refiğ, *Devlet Ana*'nın hazırlanış sürecinde ve sonrasında fikir dünyası değişen Kemal Tahir'in yaşadığı bu değişime yakın planda tanıklık eden isim olur. Tanıklıktan da öte, bu değişim ikisinin düşünsel ortaklığını pekiştirir, geliştirir. Kemal Tahir bu romanıyla, Türk toplumunda devletin sınıflar-üstü olduğu görüşünü Osmanlı Devleti örneği üzerinden kanıtlamaya girişmiştir. Bu tez dönemin sol çevrelerince tepkiyle karşılanacaktır. Kemal Tahir bir "yol ayrımı"ndadır ve bu ayrımda yanı başında Halit Refiğ bulunmaktadır. Batılılaşma meselesine yaklaşımlarındaki ortaklığın hemen ardından şimdi de yine bir başka temel konu iki Türk aydınını buluşturmaktadır: Devlet kavramı ve sınıf çelişkisi. Halit Refiğ her ne kadar kendisini en çok etkileyen düşünce adamları arasında Marx'ı sa-

yıyor olsa da, onun tezlerine şerh koymayı ihmal etmez. "Marx burjuva sınıfı ile proletarya arasındaki keskin ayrımdan söz ediyordu. Benim ailem de burjuva sınıfındandı ama Marx'ın tarifine uymuyordu. Ailemin kendi evinde çalışanlarıyla kurduğu ilişkide bunu görebiliyordum. O zaman bizde sınıf farklılıklarının Batıdaki kadar keskin olmadığını anladım," der. Türk toplumunda sınıf çelişkilerinin Batıdaki gibi keskin olmadığı yargısı, Kemal Tahir'in Osmanlı Devleti'nin sınıflarüstü olduğu görüşüyle çakışır. Bu tezini şöyle ifade eder Kemal Tahir: "Türk toplumunda esas olan sınıflar değil, esas olan sosyal zümreler arasındaki uyumdur. Bu uyumu ve dengeyi sağlayan devlettir, devlet önceliklidir."

Tasavvuf Tartışması

İlişkinin ikinci perdesi Kemal Tahir'in kanser ameliyatı olduğu 1970 yılına dek kapanmayacaktır. Ancak sınıf çelişkisinin keskin olmayışı, devletin önceliği gibi meselelerdeki düşünsel ortaklığa rağmen iki aydının ayrıldığı noktalar da bulunmaktadır. Bunun ilk ortaya çıkışı Halit Refiğ'in "Bir Türk'e Gönül Verdim" filmiyle olur. Refiğ'e göre Kemal Tahir onun hiçbir filmini beğenmemiştir. Gördüğü filmlerinin hiçbiri hakkında tek kelime etmemiş olmasını buna yormaktadır yönetmen. Onun filmleri hakkında söylediği yegane olumlu cümleyi, "Kırık Hayatlar" filmini seyrettikten sonra sarfetmiştir Kemal Tahir: "Sen gördüğüm kadarıyla Türk sinemasında dahili mekânları en iyi kullanan rejisörsün."[1]

Ancak, öteki filmleri hakkında tek kelime etmezken, "Bir Türk'e Gönül Verdim" filminden hiç hoşlanmadığını açıkça ifade eder. Refiğ'e göre Kemal Tahir'in onunla ilgili olarak rahatsızlık duyduğu nokta bu filmde açığa çıkmıştır. Film, Mevlana'nın ve Yunus Emre'nin sözleriyle başlamaktadır. Tasavvufa göndermeyle açılan filmde, Hıristiyan bir kadın Müslümanlığı seçmektedir. Bu, Kemal Tahir'i rahatsız eder. Halit Refiğ, Kemal Tahir'in tasavvuf konusundaki yaklaşımını onun sol ile bağını koparmayı istememesine bağlar: "Benim tasavvuf meselesine olan ilgimi katiyen tasvip etmiyordu, tasavvuf anti-devlettir diyordu.(...) Doğasında çok gerçekçi olmak vardı. Ayrıca, namuslu olmak, adam satmamak. Gerçekçilik onu, Türkiye'nin temel gerçeklerinin Batıdan farklı olduğu noktasına getiriyor-

1) *Doğruyu Aradım Güzeli Sevdim*, Halit Refiğ-Irmak Zileli, Bizim Kitaplar, s. 209.

du. Fakat burada namusluluk meselesi devreye giriyor. Açıkça bir soldan sapma durumuna düşmek istemiyor. (...) Şimdi bu yoldayken *Devlet Ana*'ya geldi. Kemal Tahir'i tedirgin eden bir durum oldu. Yani Kemal Tahir çok açık bir şekilde solun dışında görünmek istemiyordu ama öyle bir durum oldu ki komünistlikle 12 yıl hapiste yatmış, mahkum olmuş bir adamı sol aforoz ediyor. Buna karşılık sağ ve muhafazakar takım benimseme yolunda. Bu Kemal Tahir'i tedirgin etti. Bu arada ben tasavvuf meselesi üstünde durmaktayım. Tasavvufun Batı hümanizmasından çok daha ileri bir insanlık anlayışı olduğu düşüncesindeyim. Yunus Emre, Mevlana falan Kemal Tahir'in evine girince aman Allah dedi. Ve benim bu konudaki yaklaşımımı eleştirdi."[1]

Halit Refiğ'in tasavvufa yaklaşımı mıdır Kemal Tahir'i rahatsız eden, yoksa izleyiciyi iki din arasında tercihe yönelten kurgusu mudur filmin onu bugün bilmemiz olası değil. Ancak Marksizmden beslenen bir romancının, çelişkilerin Müslüman-Hıristiyan farklılıklarına odaklanmasını eleştirmesinde şaşılacak bir şey olmadığı da ortadadır.

İşte ikinci perdenin kapanışı bu tartışmaların yaşandığı dönemde Kemal Tahir'in kanser ameliyatı olmasıyla gerçekleşir. Hastalık ilişkiyi kesintiye uğratır. Böylece tartışmalar da son bulur. Sondan bir önceki perde aradan bir yıl geçtikten sonra aralanır. Ancak ne yazık ki çok kısa süre sonra yeniden kapanacaktır. 1973 yılının Nisan ayında Kemal Tahir'i son kez ziyaret eder Halit Refiğ, bunun son görüşme olduğunu bilmeden.

Ödenen Vefa Borçları ve Kemal Tahir Çizgisinin Devamı

Ve Kemal Tahir'in ölümünden Halit Refiğ'in de bu dünyayı terk edeceği 2009 yılına dek açık kalacak o son perde açılır. Halit Refiğ, Kemal Tahir'in eserlerini filme çekerek ve ortak düşünceleri ışığında işlere imza atarak bu ilişkiyi sürdürür. Bunlardan ilki *Yorgun Savaşçı* romanının televizyon için filme çekilmesidir. Bu filmin hikâyesi, en az *Devlet Ana* kadar ses getirecek olayların yaşanmasıyla sonuçlanır. *Yorgun Savaşçı*'nın filme çekilmesi kararı 1978 yılında alınmıştır. Bu tarihten başlayarak ülke gündeminde yoğun bir tartışma yaratır *Yorgun Savaşçı*. Kemal Tahir'in Atatürk düşmanı olduğu propagandası gırla gitmektedir. 1983'te film gösterime hazır ha-

1) *Age* s. 209-210.

le gelir ancak, tek nüsha halinde olan tüm ses ve görüntü malzemesi, dönemin Başbakanı Bülent Ulusu'nun yazılı emriyle yakılır. 5 yıllık emek kül olur... Halit Refiğ, *Gerçeğin Değişkenliği Kemal Tahir* isimli kitabındaki "Atatürk ve Kemal Tahir" başlıklı yazısında, "Kemal Tahir'i Atatürk'le birleştiren 'Milli Mücadele' ruhu idi. Bana da *Yorgun Savaşçı*'yı yapma gücü veren bu ruhtur. Kemal Tahir, çağdaşlaşma ve Batılılaşmanın 'Milli Mücadele' ruhunu ortadan kaldıran boyutlara varmasını, pazarcılığın, fırsatçılığın, siyasi iktidar hırslarının, ferdi çıkarların toplumsal yarardan üstün tutulmasının, devleti güçsüzlüğe, toplumu parçalanmaya götürdüğünü şiddetle dile getirdi. 11 Eylül 1980 günü Türkiye'nin varmış olduğu nokta onun ne kadar haklı olduğunu göstermekte idi," diyerek "Atatürk düşmanı" sözlerine yanıt verir adeta.

Kemal Tahir'in ölümünden sonra sinemaya uyarladığı ikinci eseri ise *Karılar Koğuşu* olur. Bir tür vefa borcu olarak da görülebilecek bu filmde, Kemal Tahir'i Kemal Tahir yapan nitelikler sinema diliyle aktarılır. Şöyle der Refiğ: "Orada benim amacım cezaevine bir siyasi mahkum olarak giren Kemal Tahir'in, cezaevinde yaşadığı hayat ve gözlemleri çerçevesinde bir romancıya dönüşümünü anlatmaktı."

Halit Refiğ, Kemal Tahir'in yaşamında edindiği yeri ve önemi her fırsatta açıklamaktan kaçınmadı. Bunun da ötesinde, "sıkı bir Kemal Tahir'ci" olduğunu yineledi, ardından yazdığı yazılarla Kemal Tahir'in unutulmamasına, genç kuşakların onu daha yakından tanımasına katkıda bulundu. O yüzden Halit Refiğ'in "Yorgun Savaşçı" mücadelesi ve *Karılar Koğuşu* filmlerine ek olarak, Kemal Tahir için bitmez tükenmez bir enerjiyle yaptığı konuşmaları, yazdığı yazıları da anmak gerekir.

Bununla birlikte Halit Refiğ, Kemal Tahir'in savunduğu düşünceleri birer dogma olarak görmediğini ifade eder. Ardından yazdığı yazılardan birinde bunu Kemal Tahir'in "kimsenin arkasından gitmeyen" bir aydın oluşuna bağlar. "Kemal Tahir kimsenin arkasından gitmediği için, başka bir kimsenin de onun arkasından gitmesi mümkün değildir," der ve şöyle sürdürür: "Bu bakımdan Kemal Tahir'e duyduğum hayranlığa rağmen, onun belli başlı konulardaki düşüncelerini 'dogma'lar haline getirmek aklımdan geçmez. Kemal Tahir kendisi dogma kabul etmezken ona hayranlık duyan birinin onu dogmalaştırmaya kalkması son derece yanlış olur."[1]

1) *Age* s. 269.

Halit Refiğ ile Kemal Tahir'in Mayası

Halit Refiğ aile mirasını reddetmiş bir adamdı. Hollywood'da film yapacakken, "senaryoda değişiklik talebi" üzerine parasını pulunu düşünmeden projeden vazgeçebilecek kadar işine saygılıydı. Film yapımcılarıyla pazarlık yapmayan, asla kimsenin kapısını çalıp "size şöyle bir film yapayım" demeyen bir yönetmendi... Düşüncelerine ket vuracak, kazara sözünü sakınmasına yol açacak bağlayıcı tüm ilişkilerden kaçındı. Kimseye borçlu hissetmemeyi ilke edindi. Parayı elinin kiri bildi. Geride bıraktığı miras; filmleri, kitapları ve yazıları oldu. Sanat ve düşün adamı olarak bırakabileceği en zengin miras... Hayatının hiçbir döneminde maddi çıkar peşinde koşmadı, kaderini halkın kaderiyle buluşturmayı mutluluk kaynağı olarak gördü. Öteki türlü yaşamayı aklına bile getiremedi. "Mânâ"ya verdiği önem,hayat felsefesini belirledi. Halkın kaderiyle buluşmanın bir başka ifadesi, toplumun gerçeklerinin peşinden gitmekti. Yaşam tarzını toplumla birleştirdiği ölçüde, onun gerçekleriyle kucaklaşabilen filmler yaptı, ülkenin düşünce dünyasına katkıda bulundu. Evrensel değerleri kendi bünyesine taşırken de, ayağı bu topraklardan kesilmedi. O değerleri, bizim coğrafyamızın kökleriyle buluşturdu, besledi. Bunu yapabilmek için de anti-emperyalist bir tutum içinde olmanın gerekliliğinin farkındaydı. Olup bitenlere dair yaptığı her yorumda, kritik zamanlarda aldığı her kararda, filmlerinin ana hattını belirlerken, toplumsal meselelere ilişkin görüş açıklarken kerteriz aldığı nokta "anti-emperyalist" duruştu.

Halit Refiğ ile Kemal Tahir'in ortak mayası işte bunlardı. İkisi de kök saldıkları toprağa vefa borçlarını hiç unutmadılar. Yaşamları boyu maddi çıkar hesabı yapmadan yazdılar, çizdiler, ürettiler. Bu tür bir bağlayıcılığın içine girmedikleri için de, düşüncelerini eğilip bükülmeden her koşulda ve ortamda söyleyebildiler. Namuslu Türk aydınları olarak kalmayı başardıkları ölçüde de kendi kendilerini besleyebildiler.

Onları birleştiren bu maya tuttu... Geriye miras olarak engin bir birikim kaldı...

"Devlet Ana"daki Heterodoksi

ÖMER LEKESİZ

Kemal Tahir, *Devlet Ana* adlı romanında, "devletin gerekliliği"ni vurgulayarak ütopik solcuların, Yunus Emre'ye içki içirerek İslamcıların şiddetli tepkisine maruz kalmış; bu tepkinin yol açtığı kısır tartışma ortamında onun, şimdilerde "Anadolu mayası" olarak kavramlaştırılan özgün bir düşüncenin temel dinamiklerini keşfederek, bunu roman türünün imkânlarıyla tahkiye eden ilk yazar olması hep gözardı edilegelmiştir.

Devlet Ana'dan önceki kimi romanlarında da "Anadolu mayası"nın belli başlı unsurlarını "dolgusal zorunluluk"la işleyen Kemal Tahir, ilk kez *Devlet Ana*'da ona bir "omurga" işlevi yüklemiş; daha teknik bir söyleyişle "Anadolu mayası"nı sistematik bir bütünlük içinde romanlaştırmıştır.

Bu yanıyla Kemal Tahir'in *Devlet Ana*'da bir cihan devletinin kuruluşunu anlatmaktan çok, o kuruluşu gerçekleştiren toplumsal dinamiklerin "mahiyetini" ve o mahiyeti oluşturan "mayayı" kavramayı ve kavratmayı hedeflediği söylenebilir.

Devlet Ana'nın "içinden" bakıldığında, "mahiyet – maya" kelimelerinin kavramsal karşılığı heterodoksi'dir. Kabul edilmiş herhangi bir düşünceye karşı aykırılığı ifade eden bu kavramın "yerli" anlamı ise İslamın temel inanç ve esaslarına aykırılıktır.

Kimi sözlüklerde "sapkınlık" anlamı da yüklenen Anadolu'ya mahsus heterodoksinin, Sünniliğin etkisindeki coğrafya ile Hıristiyanlığın etkisindeki coğrafya arasında sıkışmış olan "yeni Müslümanlar"ca, Sünnilerle bağlantıyı kopartmaksızın ve Hıristiyanlarla boğazlaşmaksızm orada mekân tutma zorunluluğuyla "üretilmiş" bir "yaşama tarzı" olduğu tarihsel kayıtlarla sabittir.

O zamandan beri Bektaşi – Alevi grupları tarafından temsil edilen bu "yaşama tarzı"nın dini ilk dayanakları, Ahmet Yesevi ile onun tarikat silsi-

lesinden gelen Hacı Bektaş Veli ve Yunus Emre'dir.

Benimsenmiş ve benimsenecek olan tüm kültürel anlayışları "önce insan", "sonra din" esaslı bir evrensel anlayışla "mayalandıran" bu isimleri "yönetenler" ise Hz. Muhammet (s.a.v) ile Hz. Ali (k.v) ve onun neslinden gelen imamlardır. Bu nedenle kaynağı (Islami oluşu) tartışma dışı tutulan Bektaşi – Alevi inancı (Anadolu mayası/heterodoksi), onu "mayalayan kabiliyet"in "yönetenler"le ilişkisinin belirsizliğine mahsus bir "sır"la tahkim edilmişliği nedeniyle de Batıni, diğer bir söyleyişle "insan-üstü" bir nitelik yüklenmektedir.

Öte yandan, Sünniliğin kaynaklarının Arapça, Mevleviliğin kaynaklarının Farsça olması, Bektaşiliğin okuma-yazma bilmeyen yığınlarca kolayca anlaşılır bir "yeni din dili"ni üretmelerini zorunlu kılmıştır. İlk bakışta "külfet" gibi görünen bu dilsel iktidar, heterodoksiye meşruiyet sağlayan temel bir nimete dönüşmüştür.

Kemal Tahir, *Devlet Ana*'sında bu "mahiyet – maya"yı anlamak ve anlatmakla kalmaz, onu, Mevleviliği, Cavlaklığı kendi iktidarlarını güçlendirmek için istismar eden beylerin, başıbozukluktan (haşhaş üretim ve satışıyla) çıkar uman odakların ve bunlarla işbirliği yapan istismarcı Hıristiyanların uzağında konumlandırır.

Ondaki "insani öz"e ve "evrenselliğe" dikkat çekmek için de önce bir Hıristiyanın (Mavro'nun), sonra "sahih bir temsilci" olarak Gezgin Ozan'ın (Yunus Emre'nin) ve Kurt Ali Bey'in yorumlarına başvurur:

> Ertuğrul Bey'in savaşçısı, ev hesabına gelmez. Bekâr gazilerin beşi onu bir evde barınır çünkü. Savaşçı dervişlerin beşi onu bir zaviyede birikmiştir. Rum abdallarına geldi mi, dam, çadır tanımaz bunlar, ağaç gölgesinde, ot yığınında eğleşirler. Azraile el ense çekmiş, gözü kara yiğitlerdir her biri... Karıları bile dövüşkendir Ertuğrul Bey'in... Bunlara 'Rum Bacıları' derler. (...) Uçlarda talan olur ama, töresiyledir, büsbütün azıtmak yoktur.[1]
>
> Bizim buraların çarşısı pazarı Ahilerden sorulur. Subaşı da karışabilemez, tekfur da... Kadı karışır az biraz, kitabın yazdığı kadarcık...[2]
>
> 'Cavlak' deriz bunlara biz... İyi saymayız. Her kötülük vardır bu ta-

1) *Devlet Ana*, İthaki, 7. Baskı, İstanbul: 2009, s. 26-7.
2) *Age*, s. 30.

kımda... Utanmaz bunlar, varlıklıdan haraç ister, vermeyeni öldürür. Varlıksızın nesini bulursa alır, 'Acından ölür mü?' demez. Bir zamanlar Moğol'a hizmet ettiler, ordusuna girip... Bellerinde gördüğün meşin torba afyonluktur, gece gündüz yutarlar afyonu... Şimdi semaha durdular. Hoplayıp zıplar, sonunda çoğu düşer bayılır. Bayılanı Tanrıya varmış sayar bu avanaklar! 'Pirimiz Adem baba' derler. Bu hesapça Havva anamız da anaları olur!.. Soğuk sıcak dinlemezler afyon gücüyle... Yunup temizlenmeyi hiç sevmezler. Akınlarda, afyonlu şarapla sarhoş olup çapula yumulurlar. Omuzlarına kartal kanatları, kafalarına kara kömüş boynuzları takarlar, gayetle de kıyıcı olduklarından çapul toprağının adamı yılar bunlardan... Çalışmayı günah sayar bu takım! Ahiliği, 'Esnaflıktır' diye küçümser. Sövmedikleri, korkudandır. Ahiler çarşılarını kılıç elde savunmasa, ossaat basıp dağıtıp yüklenip savuşurlar...[1]

Şeyh Edebali başkadır. Tuttuğu uzar tutamak olur, bastığı düzelir basamak olurdu. Ben görmedim, kerameti söylenir.[2]

Baba İlyaslıdır ozanımız! Saltuk Baba'dan Burak Baba'ya, ondan Taptuk Emre'ye geçmiş halifedir. Bilgi gücüyle deniz derinlerinde, aşk gücüyle gök yücelerinde gezinir. Gölgesi millete rahmettir. Ülkenin gören gözü, duyan kulağı, söyleyen dilidir, eteğine yapışan yoksun kalmaz.[3]

"Mahiyet – maya"da, kaydi bilginin değil "geleneğin" etkisini önplana alan Kemal Tahir, bu yaklaşımını Kerim Çelebi ile Orhan Bey'in de "oynadıkları" ahi töreni üstünden verir:

— Ey can, kulağını aç! Yola girmek dileğindesin. Şöyle bil ki, Ahilik ince yoldur ve de çetin yoldur ve de gayet sarp yoldur. Yüreğine, bileğine güvenmeyen girmemek gerekir. Çünkü yüceleyim derken batağa batmak vardır. Yolumuz anlamaklık yoludur ve de inanmaklık yoludur ve de tutmaklık yoludur. Töreleri tutmaya gücün yeter mi? Yüreğin ne demekte?

— Beliii...

1) *Age* s. 52.
2) *Age* s. 53.
3) *Age* s. 53.

— Sınavlanmaya da beli mi?
— Beliii...
— Beli dedin, günah gitti bizden... Yallah bismillah! De bakalım, Ahiliğin açığı kaçtır?
— Dörttür.
— Say gelsin!
— Eli, yüzü, gönlü, sofrası...
— Kapalısı kaçtır?
— Üçtür.
— Say gelsin!
— Gözü, beli, dili...
— Gözü kapalılıktan murat nedir?
— Kimsenin suçunu, ayıbını görmemektir.
— Ekmek yemekte kaç edep vardır?
— On iki...
— Say gelsin![1]

"Anlamak, inanmak ve tutmak, göz, bel, dil", yukarıda zikredilen "yaşama tarzı"nın vazgeçilmez kelimeleri, diğer bir söyleyişle "inanç kodları" olarak Hacı Bektaş Veli'ye ait olduğu ileri sürülen Makalat'larda da yer almaktadır. Kimi zaman "göz" yerine "el" kelimesinin kullanıldığı bu öğretide "bireyselliğe" değil "toplumsallığa" vurgu yapılır. Örneğin "el": elinin erdiği mekânlara sahip olma, "bel": kendisinden sonraki nesilleri koruyacak tedbirleri şimdiden üretme, "dil": doğru emre uyma ve o emri yaygınlaştırma anlamına gelir.

Kemal Tahir, bu inanış ve düşüncelerin "tekrar"lama yoluyla kalıcılaştığını, dolayısıyla geleneğin bu yolla kurularak, yeni nesle aktarıldığını, çocukların oyunu üstünden "temsili", Orhan Bey'in bir gözlemi üstünden de "fiili" bir dille anlatır:

Dedesiyle babası o kadar tembihleyip gözettikleri halde, kimi savaşçı dervişler, gaziler, hele abdallar, gavura pek acımıyor, küçük olaylardan yararlanarak sövüp, tükürüp itekliyorlardı. Birkaç kere, kıza oğlana dille, bir kez de, elle sarkıntılık olmuş, suçlu cavlak abdala,

1) *Age* s. 92-93.

dedesi Ertuğrul Bey'in emriyle Söğüt'ün Köslük Meydanı'nda şeriat dayağı atılmıştı.[1]

Kemal Tahir, Şeyh Edebali'nin dilinden Ertuğrul Bey'in "portre"sini oluştururken de yine "mahiyet – maya ahlakını" ve "geleneği" vurgulamış, Osman Bey'in Şeyh Edebali ile konuşması üstünden de "bu dünyadaki huzurun, öteki dünyadaki huzurdan daha önce geldiğini, diğer bir söyleyişle "yaşama tarzı"nın öncelikle bu hayatı ve başka din ve mezhepten olanlarla birlikte yaşamayı esas aldığını, ayrıca uzun vadeli, büyük "hayati" projelere kaynaklık ettiğini belirler:

> Benzeri bulunmaz adam güdücülerdendi. Sertliğin gerektiği yerde, sertti çelik kadar, yumuşaklık gereken yerde yumuşaktı pamuk gibi... İyileri incitmez, kötüleri undurmazdı. Uzak umutluydu, çünkü sabırlıydı. Kavrayışı, bağışlayışı tez, öfkesi, cezalandırması yavaştı. Okuma yazma bilmezdi ama, öğütlerden en yararlıyı hemen seçer, uygulamada hiç duraklamazdı.[2]
>
> Anadolu'yu bırakacağım şimdilik... Benim gördüğüm, tez vakitte gidicidir Moğol... Çünkü Moğol'un düzeniyle de uyuşamaz bizim Anadolu toprağı... Eski Yunan'ın, Roma'nın düzeniyle de uyuşamamıştır çünkü. (...) Bizim Bitinya ucumuzun açıktır önü... İstanbul-Tebriz yolu üstündeyiz! Tüccarımız İstanbul'a bağlıdır. Paralılarımız İstanbul'da işletir paralarını... İstanbul deniz yoludur ki, ardımızın karayolu kesildiğine göre umut oradadır.[3] (...) Marmara kıyıları verimli topraklardır, İmparator güçsüz düştüğünden sahipsizdir. Biz fırsat kollayacaksak, üstünde yaşayanları beslemek zorunda kalacağımız verimsiz toprakları gözetlemeyeceğiz, sahipleriyle beraber bizi de besleyecek topraklara yöneleceğiz![4] (...) "Batıya yöneleceğiz! Talan etmeyeceğiz! Din yaymaya çabalamayacağız. Tersine herkesin inancına saygı göstereceğiz! İnsanlar arasında, din, soy, varlık bakımından hiçbir üstünlük tanımayacağız![5]

---

1) *Age* s. 106.
2) *Age* s. 183.
3) *Age* s. 189.
4) *Age* s. 190.
5) *Age* s. 191-192.

Kemal Tahir, dünyeviliğin insan hırsıyla bitiştiğinde diğer insanlar için bir "zulme" dönüşeceğinin farkındadır. Osman Bey'in yukarıdaki sözlerine yansıyan şekliyle, benimsenen yeni "yaşama tarzı"nın fetih'e, daha açık bir söyleyişle işgal düşüncesine bitiştiğini görerek, "delikli demir"i icat etmeye çalışan Kaplan Çavuş'la, ona karşı çıkan Yunus Emre'nin tartışması üstünden "mertlik" ve "güçlerin denkleştirilmesi" yaklaşımıyla bu bitişmeyi kesin bir şekilde ayırır:

> Şunu aklına yaz, Ozan Ağa, gerçek mertliği hiçbir nesne bozamaz. Şuncacık borunun ne haddine! Çağın araçlarına göredir mertlikler. Bu çağın mertliği kılıç mertliğiyse, gelecek çağın mertliği delikli demir mertliğidir. Uyuma Yunus Ozan, her araç kendi mertliğini dile getirir.[1]

Kemal Tahir, *Devlet Ana*'nın "Fal" adlı bölümüne kadar Bektaşi – Alevi inancının (Anadolu mayasının/heterodoksinin) inanış·ve davranış biçimlerini "dini ve dünyevi" boyutuyla anlatırken, "Fal" ve sonraki bölümlerde ise söz konusu inancın "kültürel" boyutunu işlemeye başlar. Örneğin, Şamanlık geleneği sürdüren Kamağan Derviş, giysileri, adak töreni ve söylemiyle dinsel olmaktan çok eski ve yeni inanışın kaynaşmasından oluşan kültürel bir ritüelin yaşayan yüzü olarak öne çıkar:

> Cüppesinin üstü maral postundandı. Eteği altmış parçaydı. Yakasına yedi bebek dikilmişti. Bunlar, insanoğlunun atası, yağız yerin tanrısı, şimşekçi, yıldırımcı Ülgen'in, şamanlara fala bakarken yol gösteren yedi ak kızıydı. Bu yedi bebeğin yanına küçücük yaylar, oklar, çıngıraklar asılmış; ay, güneş, yıldız, kurbağa, yılan, kuş, kulak, burun resimleri yapılmıştı. Bunlar şamanın dövüş silahlarıydı. Yolunu kesmek isteyen, şaşırtıp baştan çıkarmak için gök katlarında pusu kurmuş, yol azdırıcı kara kızların, ancak bu silahlarla hakkından gelebiliyordu. Kırmızı bezden her biri bir karış boyunda üç boğumlu, tepesine vaşak kuyruğu asılı içi yapağıyla tıka basa doldurulduğu için dimdik duran külahını başına geçirmişti. Şaman kılıcıyla kasap bıçağını bir taşın üstüne koydu. Aslıhan'ın hazırladığı ocağı çakmakla yaktı. Ba-

1) *Age* s. 248.

cıbey'in döktüğü suyla kara kuzuyu güzelce yıkadı. Kesti, göz açıp kapamaya bırakmadan yüzdü. Kürek kemiğini çıkarıp dikkatle sıyırdı. Ateşi koydu. Etleri mağaraya götürdü. Göklere çıkmak, enine boyuna gezinmek için kullandığı köpük taşından yontulmuş kaz heykelini getirip ortaya koydu. Davulu, derisi gerilsin diye fal ateşinin yakınına bıraktı. Sığın kemiğinden tokmağı üç kez öpüp kasnağın üstüne yerleştirdi. Ateşin önüne çömeldi. Bir yandan kürek kemiğini kurutmak için çevirirken bir yandan yüksek sesle konuşmaya başladı: (...) — Ak köpüklü sularım! Kara taşlı sularım! Yerden kaynayan, gökten yağan sularım! Bir dileğim var sizlerden... Vay sularım vay vay... Can alıcı sularım, yiğit alp sularım! Yukarda mavi gök aşağıda yağız yer yarıldıkta, aralarında çalkanan sularım! Tanrı'nın hiçbir şey düşünmediği sırada, kendiliğinden çalkanan sularım! Bağla yollarını kanlımızın, bir dileğim budur sizlerden... Geçit vermesin geçitlerin, köprülük etmesin köprülerin... Bir dileğim vardır, budur sizden... Uruuuuy! Uruuuuuy! Uuruuuuuy! (...) Allah hey! Tanrı hey! Çalap hey! Bir dileğim var sizlerden, bir dileğim var bunlardan, bir dileğim var şunlardan, bir dileğim var onlardan... İşin başı bismillah! Kuran'ın başı bismillah! (...) Çekil yolumdan kötü şeytan! Çekil koca buruşuk! Çekil kaşları kömür karası... Sakalı dizlerinde hayın düşman! Bıyıkları yaban domuzunun azılarına benzer kötü, çekil! Çekil hey, çenesi tokmak, boynuzu çatal, kılıcı yeşil demirden, dizgini kara deriden, kamçısı kara yılandan kafir, çekil! (...) Dümbelekçiler piri Şit peygamber, terziler piri İdris peygamber, rençperler piri Adem baba, Demirciler piri Davut Sultan bir dileğim budur sizlerden... (...) Pirler hakkına Allah! Kırklar hakkına Tanrı! Tuğlar hakkına Çalap! Bir dileğim var bunlardan...[1]

Bunlardan hareketle Kemal Tahir, yukarıda vurguladığımız geleneği kendisi de doğrudan "yazı planında" sürdürüyor gibidir; öne çıkardığı dil ve söylem Dede Korkut'tan Oğuzname'lere, Cönk'lere, Hamzaname'lere (daha sonraları Dürr-i Meknun'a, Nehcü'l-Feradis'e, Ahmediye'ye, Muhammediye'ye) ulaşan dil ve söylemin izlerini taşır.

Aynı etkiyi, atın yaratılışıyla ilgili hikâyede daha açık bir şekilde gör-

1) *Age* s. 319-325'ten karışık alıntı.

mek mümkündür. Tıpkı şeytanla ilgili düalist anlayışı tereyağından kıl çekercesine (halkın diliyle) sakin ve sade bir şekilde veren Kemal Tahir, aynı şekilde Bektaşi – Aleviliğe mal edilebilecek "ontolojik inanış"ı da at hikâyesinde aynı sakinlik ve sadelikle anlatır:

— Şundan ki, rezil Mavro, benim bildiğim, soylu bir hayvan yalancı biniciyi hiç taşımaz üstünde... Höst, beni dinle! Kitabın yazdığı kurban olduğum Allah, atı yaratayım, demesiyle düşünceye daldı ki, çok derin yerlere daldı. Neden mi? Çünkü hiç şakası yok bu işin... At ne demektir? Müslümana güven, gavura kıran demektir. Kanatsız uçan bir yaratık ki, kovduğunu tutar, kaçtığından kurtulur. (...) Evet, koca Tanrı, 'Atı yaratsam' demesiyle, elini uzatıp güney yelinin yakasını kavradı. 'Dur eğlen, iki çift sözüm var. Senden atı yaratsam gerek,' dedi. Fukara güney yeli, at nedir bilmezse de, karşısındaki koca Tanrı olduğundan, gerisini kurcalamadı, 'Keyfin bilir,' diye boyun eğdi. Tanrı'dır, aldı bir avuç yel, yoğurdu avucunda, atı meydana getirdi, saldı çayıra... Attır, cennet otlaklarında kişneyerekten, kıç ataraktan doyunadursun, biz şimdicik nerden verelim haberi, şeytana uyup Havva Ana'mıza o hakareti edip cennetten kovulan, fukara Adem Baba'mızdan verelim. Adem Baba'mız, o sıra Serendip Adası'nda, ki, bizim Söğüt'ümüz tam yetmiş bin yıllık yoldur, serseri olmuş gezinmektedir ki, yakarışı yeri göğü ırgalamaktadır. Neden mi? Çünkü cennet bağında alışmıştı hazır yiyip yan gelmeye... İş yok, güç yok, ye iç, biraz gezin, yat uyu... 'Kocamak bile yok' diyeyim de gavur aklın ersin! Kısası, herif alışmamış ekmek ardından seğirtmeye, çul çaput yolunda çabalamaya... Bir eli apış arasında, açlıktan karnı bel kemiğine yapışmış, koca Tanrı'yı çağırmakta ki, haykırışına, yerde kurt kuş, gökte melek melaike ağlaşmakta... Koca Tanrı, ağlaşma bağırtısından amansız kaldı, 'Nedir yahu, biz şunda, hiç mi oh demeyeceğiz?' diye kızdı, soruşturmaya bir aklı eren adamını saldı. Melek melaike takımı, soruşturmacıyı görünce, 'Biz bu derbeder Adem Baba'nın bağırtısından tespihi şaşırttık, sayısını yitirdik, aman, amanı bilir misin? Şunun suçu her neyse, koca Tanrı'ya bağışlatır, bizi bu beladan kurtar,' dediler. Koca Tanrı'dır, kurban olduğum, suratını asıp başını duvara çevirdi, 'Ben nasıl bir Allah olmalıyım ki, tutma de-

diğimi tutan, tut dediğimi tutmayan ve de cennetimde o işi işleyip ortalığı pisliğe veren bir akılsızı, ters yüzü döndürüp cennetime kondurayım,' dedi, 'Hayır gerisin geri cennetine kondurmasın, derdine azdan çoktan bir derman bağışlasın ademoğlu, bir Adem Baba olmakla adamlıktan çıkmaz ve de Tanrı'ya en kötü kulundan geçmek hiç yaraşmaz,' dediler. Koca Tanrı biraz düşündü, naza vurup biraz daha olmazlandı, niyeti, Adem Baba'yı bunaltıp yasağını tutturmak... Sonunda, canından usanmışlığa vurup 'Peki,' dedi, 'kefil misiniz?' 'Kefiliz,' demeleriyle Serendip Adası'na uzandı, 'Ya Adem,' dedi, 'bir kötü iş tuttun, canımı sıktın, o naneyi yemeseydin iyiydi ya, yedin. Bak neler oldu? Tüh yüzüne!"' Bunca melek melaike, bunca peygamber, evliya, bunca ermiş, bunca çokbilmiş, filanı falanı kefil verip yakarıcı oldu, ağzından peki lafını zor güç aldılar. 'Hadi, müjdedir hökürtüyü kes, dile dileğini al muradını,' demesiyle Adem Baba'mız sevinç delisi olup külahını yere çaldı ve de çekip gömleğini yırttı, bu kez naçarlıktan değil haaa, keyfinden yolunmakta... Sonu, iki dizi üstüne düşüp hiç duraklamadan atı istedi. Koca Tanrı şaştı bir zaman, şaşması, 'Benim gökte güney yeliyle gizli söyleşmemizi ve de yelden at yaptığımı, bu herif Serendip dağında nasıl bildi?' demesinden... Demek ki, gökteki sarayında, Adem Baba'nın, martalos (casus) tuttuğundan kuşkulandı. Sonunda kör şeytan aklına getirince ferahlayıp kaskas güldü, 'Hay köftehor, bilmezden bir dilek diledin, tam üstüne vurdurdun, kendi mutluluğunu ve de oğlanlarının mutluluğunu kaptın, yıkıl!' dedi. Böylece koca Tanrı, atı önce Adem Ata'ya, ardından Müslüman yiğitlere bağışladı.[1]

Romanın sonraki kısımlarında Dede Korkut, Leyla ile Mecnun ve Kerem ile Aslı'yı zikretmekle geleneksel metinlerle bağını da teyid eden Kemal Tahir, Bektaşi – Alevi inancı (Anadolu mayası/heterodoksi) kapsamında, "Mehdiliğe" ilişkin telakkiyi işlemeyi de ihmal etmez.

Kemal Tahir, Kerim'in Bacıbey'in otoritesini iptal ederek, molla olma kararını uygulamaya koymasıyla bitirir *Devlet Ana*'yı... Bu seçimini, Bektaşi – Alevi inancını (Anadolu mayasını/heterodoksiyi) okur-yazar olmayanların sözlü (geleneksel) bilgileri üzerinden anlatma zorunluluğuna karşı,

1) *Age* s. 417-418-419'dan karışık alıntı.

onun kendi iç-tepkisi olarak değerlendirmek gerekir. Söz konusu sonuçla, "Tekrarlama yoluyla sürdürülen gelenek güzeldir ancak geleneği 'ilimle' buluşturarak kalıcılaştırmak ve güvenli bir şekilde geleceğe taşımak en doğru olanıdır," mesajını verir sanki Kemal Tahir.

İçeriği, mesajı ne olursa olsun son tahlilde bir "roman"dır *Devlet Ana*. Bir romanda, kurgunun ve tahkiyenin sınırlı imkânlarına rağmen yerli heterodoksinin tarihi, siyasal ve sosyal gerçeklere bağlı kalınarak bunca derli toplu bir şekilde anlatılabilmesini, Kemal Tahir'in ustalığına ve onun sanatta "faydayı" ıskalamayan bir "Doğulu deha" oluşuna bağlamak abartılı bir düşünce olmasa gerektir.

Kemal Tahir ve Dostoyevski Üzerine Düşünceler

GÜNEŞ AYAS

Türkiye'de bir sanat veya fikir adamının değerli sayılması için onu ille de başka bir Batılı yazar/düşünürle birlikte anmak gibi bir alışkanlık vardır. Türk yazara değer kazandıran, benzetildiği Batılı yazar olunca, iki düşünür/yazar arasındaki ilişkide modelin Batıda kopyanın Türkiye'de olduğunun varsayılması doğaldır. Örneğin bu mantık doğrultusunda Gökalp'e Türk Durkheim'ı denir, Ülgener'e Türk Weber'i, Sait Faik'e ise Türkiye'nin Çehov'u. Batı karşısındaki bu kompleks kimi zaman o kadar gülünç boyutlara ulaşır ki, Marx'tan yaklaşık beş yüzyıl önce yaşamış İbn Haldun'u "Doğunun Marx'ı" olarak adlandırmanın mantıksızlığını düşünmeyiz bile. Hele ki benzer bir tanımlamayı Batılılar yaptıklarında, gözümüzdeki değeri daha da büyür. Hasan Ali Toptaş Almanlar tarafından Türk Kafka'sı olarak değerlendirildiğinde veya Nuri Bilge Ceylan'ın *Üç Maymun* filmi Amerikalılar tarafından bir Dostoyevski romanına benzetildiğinde yaşadığımız sevinç, bu tuhaf kompleksin güncel örnekleridir. Buna karşılık Batı edebiyatıyla Türk edebiyatı arasındaki bu ast-üst ilişkisi eşit bir konuma getirildiğinde, daha önce bu örneklerden coşkuya kapılanlar bu yeni durumu, üzerinde düşünülmeye değmeyecek bir gariplik olarak görürler. Kemal Tahir'i Shakespeare'e denk gören Halit Refiğ'in, onu Dostoyevski çapında bir yazar sayan Baykan Sezer'in veya Balzac ve Dostoyevski ayarında bir romancı olarak tanımlayan Tahir Alangu'nun, bu değerlendirmeleri her gündeme geldiğinde, karşılaştıkları alaycı tavır bunun en bariz örneğidir. Burada önemli olan farklı toplumların dâhi yazarlarını birbiriyle yarıştırmak değil, bir toplumun, önemi kendisinden kaynaklanan sanatçılar yetiştirme hakkını savunmaktır.

Türk kültürünü Batının basit bir yansıması olarak görmek, düşünce dünyamızı da kolaycılığa sevk etmektedir. Türk düşüncesi ve Türk kültür

tarihinin kendine özgü dinamiklerini bulmaya çabalamak yerine, Batılı modellerin Türkiye'deki yansımalarının peşine düşmek kolaya kaçmaktan başka nedir? Bu yazıda Kemal Tahir'le Dostoyevski arasında bir bağlantı kurarken aklımızda benzer bir görüş olmadığını peşinen ifade edelim. Kemal Tahir'i değerli kılan, şüphesiz ki Dostoyevski'yle benzerlikleri değildir. İki yazar arasındaki benzerlikler saymakla bitmeyecek kadar çoktur. Bu benzerlikler sadece iki toplumun içinden geçtiği tarihsel dönemeçlerin ve yaşadıkları modernleşme deneyimlerinin bir izdüşümü olmakla kalmaz, iki yazarın bireysel yaşam öykülerindeki çeşitli durakları, benimsedikleri edebiyat anlayışlarını, uğrunda mücadele ettikleri politik hedefleri, maruz kaldıkları eleştirileri ve yaşadıkları politik serüvenleri de kapsar. Yine de bu çarpıcı benzerliklerden çok daha şaşırtıcı olan, birbirine bu kadar benzer iki serüvenin aynı sonuç ve temaları üretmemiş olmasıdır. İki yazar da benzer yollardan geçmiş, benzer kaygılar duymuş ve benzer sorular sormuştur. Ama Kemal Tahir'i Dostoyevski'ye indirgemek mümkün değildir. Hattâ çoğu zaman iki yazarın aynı soru ve kaygılardan çok farklı sonuçlara vardığı görülmektedir. Örneğin Batı sorunu üzerine düşünmek Kemal Tahir'i Osmanlılık siyasetini yüceltmeye götürürken, aynı kaygı Dostoyevski'nin bütün dünya siyasetini Osmanlı karşıtlığı üzerine oturtmasına yol açmıştır. Sadece bu bile Rus ve Türk toplumunun benzerliği üzerinde görüş ifade ederken, bu toplumlarm tarih içinde yerine getirdikleri birbirine zıt rolleri yeniden gözden geçirmek için bir uyarıdır.

Cemil Meriç Dostoyevski'yi en iyi bizim anlayabileceğimizi, çünkü onun toplum olarak yaşadığımız neredeyse bütün sorunları düşünmüş olduğunu söyler. Hattâ Doğu ve Batının muhasebesini yaparken bu büyük romancıdan cesaret aldığını belirtir. Baykan Sezer ise Dostoyevski'yi, ele aldığı sorunlarla Rusya'nın Yirminci Yüzyılda oynayacağı rolün habercisi olarak görür ve bu açıdan onu Kemal Tahir'le karşılaştırmanın ilginç olacağını ifade eder. Dostoyevski'nin sanatıyla felsefi-politik görüşlerini bütün olarak değerlendirenlerin genellikle bütünsel bir dünya görüşüne sahip kişiler olması manidardır. Ne var ki bu bakış açısı gerek Dostoyevski gerekse Kemal Tahir açısından hakim okuma tarzını temsil etmez.

Örneğin Dostoyevski Türkiye'de kitapları en çok yayınevi tarafından basılan ve en yaygın okunan klasik yazarı olmasına karşın, Batı sorunu hakkmdaki fikirleriyle bilinmez. Cemil Meriç de "Kaç kişi *Puşkin Üzerine*

Konuşmalar'dan haberli? Batı Batı Dedikleri hangi dikkatleri Avrupa'nın hakiki çehresine çevirebildi?" diye sorarak, bu konudaki ilgisizliğe dikkat çekmiştir. Meselenin daha da ilginç bir yönü Dostoyevski'nin Türkler hakkında çok sık yazmış olmasıdır. *Bir Yazarın Günlüğü*'nün önemli bir kısmı Türk karşıtı makalelerle doludur. *Karamazov Kardeşler*'in en kritik yerinde İvan kendi kurguladığı "Büyük Engizisyoncu" hikâyesinin gerekçesini anlatırken evrensel uyumun tek bir çocuğun göz yaşlarına değip değmeyeceğini tartışır ve burada çocuklara yapılan işkencelerden bahseder. Takip eden "Büyük Engizisyoncu" hikâyesi bütünüyle İspanyol engizisyonuna ayrılmış olmasına karşın verilen işkence örneklerinin hepsi tuhaf bir şekilde Bulgaristan'da "Türkler ve Çerkezler" tarafından çocuklara yapıldığı iddia edilen akıl almaz işkencelerle ilgilidir. Bu bile Türk aydınlarının dikkatini Dostoyevski'nin bu yönüne çekmeye yetmemiştir. Dostoyevski'nin din felsefesinden varoluşçuluğuna kadar pek çok konu gerek tez gerek makale olarak çokça incelenmesine karşın, Dostoyevski'nin Türk düşmanlığına ilişkin tespit edebildiğimiz neredeyse tek makalenin 1912 yılında *Genç Kalemler*'de yayınlanmış olması ilginçtir. Bu, tıpkı Marx'ın Türkiye üzerine yazdıklarının Kemal Tahir'e kadar ciddi bir şekilde okunmamış olmasına benzer. Gerçekten de Marx'ın Türkçeye en geç çevrilen yazıları Türkiye'yle ilgili olanlarıdır.

Benzer bir ıskalama Türk edebiyatında Kemal Tahir etkisinin gözardı edilmesinde de ortaya çıkmaktadır. Örneğin Oğuz Atay'ın Kemal Tahir'den çok James Joyce'la ilişkilendirilmesi ve ısrarla apolitikleştirilerek modern Batı edebiyatı bağlamına yerleştirilmesi muhtemelen bu eğilimle ilgilidir. Sonuçta Kemal Tahir ve Dostoyevski'nin eserleri çok ilgi görmüş olsalar da, yazarlarının sağlıklarında değilse bile, özellikle ölümlerinden sonra, ifade ettikleri felsefi-politik görüşlerden soyutlanarak psikolojik tahlil veya dil ustalığına indirgenmiş, bu eserlerin arkasındaki bütünsel dünya görüşü ve Doğu-Batı meselesi vurgusu arka plana itilmiştir. Dostoyevski ve Kemal Tahir'in dehasına herkes şapka çıkartmakta, ama esas meşgul oldukları meseleler rahatlıkla yok farzedilebilmektedir.

Hem Kemal Tahir hem de Dostoyevski hayatlarını belli bir davaya adamışlar ve bütün yapıtlarını sanki tek bir romanmış gibi, felsefi-politik görüşlerini anlattıkları genel bir plan çerçevesinde kurgulamışlardır. Dostoyevski'nin Çernişevski'nin savunduğu rasyonel egoizme ve Batıcı sosya-

listlerin katı rasyonalizmine karşı bir manifesto gibi kaleme aldığı *Yeraltından Notlar* ile başlayan ve *Suç ve Ceza*, *Budala*, *Cinler*, *Delikanlı* ve *Karamazov Kardeşler* ile devam eden romanları, aynı büyük temanın farklı yönleriyle genişletildiği tek bir roman gibi okunabilir. Daha Sibirya sürgünü sırasında, bir Rus aydını olarak kendi halkından ve köklerinden ayrı düşüşünü sorgulamaya başlayan Dostoyevski, kendisinin ve bütün Rus entelektüellerinin düşünsel ızdırabını binlerce sayfa boyunca anlattıktan sonra nihayet *Karamazov Kardeşler*'in "olumlu tipi" Alyoşa'nın kişiliğinde Rus aydınını halkla ve kiliseyle buluşturur. Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*'de adeta insanlığın bütün sorunlarının kataloğunu tutar, ancak romanının doruk noktası hem Dostoyevski'nin anlatımına hem de eleştirmenlerin ortak görüşüne göre merkezinde Batı sorununun yer aldığı "Büyük Engizisyoncu" hikâyesidir. Dostoyevski, sanatının zirvesi olarak değerlendirilen bu bölümde Büyük Engizisyoncu'yu Batının insanlığa önerdiği çıkmaz yolun temsilcisi olarak resmeder, onun kişiliğinde Roma imparatorlarından papalara, Napolyonlardan tuzu kuru sosyalistlere kadar bütün Batı "çözümlerinin" vaizleri birleşmiştir. Buna karşılık Alyoşa ise öğretmeni Peder Zosima'yla birlikte "Rus sosyalizminin" sözcüsüdür. Alyoşa'nın manastırdan çıkarak Zosima'nın öğretisini yaymaya başlaması, adeta Büyük Engizisyoncu'nun karşısında susmayı tercih eden İsa'nın sessizliğinin bozulmasıdır. Bu, Dostoyevski'ye göre aynı zamanda "Rus ruhunun" dünyaya söyleyeceği sözdür.

Benzer bir şekilde. Kemal Tahir de sorgulamasına hapishanede başlar ve Batı Marksizminin kalıpları içine sığmayan Türk toplumunu anlamaya ve kendi toplumunun dünyaya söyleyebileceği sözün ne olduğunu keşfetmeye çalışır. Dostoyevski Rus halkının gelecekte oynayacağı rolü arar. Kemal Tahir Türk halkının (Osmanlı'nın) geçmişte yüklendiği görevin terk edilmesinden doğan dramın peşine düşer ve bütün romanlarını devlet kadrolarının dramı ile bu dramın köye ve sıradan halka yansıması şeklinde iki çizgi halinde sıralanan tek bir romanmış gibi tasarlar. Zosima Dede, manastırda yetiştirdiği Alyoşa'yı romanın sonunda halkın arasına gönderir ve Rusya'ya kök salmasını ister. Kemal Tahir ise romanları boyunca bize dram içindeki kahramanlarının bir düzen (devlet) peşindeki çırpınışlarını her yönüyle anlattıktan sonra, nihayet *Devlet Ana*'da bu arayışın ütopyasını kaleme alır. İkisinin de romanları için tuttuğu notlardan ve buna ek

olarak Dostoyevski'nin gazete yazılarından anlaşıldığı kadarıyla, romanlar için bir genel plan söz konusudur ve her birindeki sayısız kahramanı ve temayı birbirine bağlayan ana halka bu genel plana rengini veren dünya görüşüdür.

Sanat eserleriyle yazarın dünya görüşünü birbirinden kalın bir duvarla ayıran ve sanat eserini fikirlerden ve toplumsal sorunlardan özerkleşmiş ölçütlerle değerlendiren edebiyat eleştirisi son yıllarda çok yaygınlaşmıştır. Tezli romanlardan küçümsemeyle bahsetmek, fikir mücadelesini edebiyatın dışına sürmeye çalışmak ve özellikle roman türünde teknik meseleleri önplana çıkartmak moda olmuştur. Oysaki romanı esas olarak bir Ondokuzuncu Yüzyıl ürünü olarak kabul edeceksek, bu çağda yazılan belli başlı romanların neredeyse hepsinin sadece bir sanat eseri olarak görülmeyip siyaset, sosyoloji ve felsefe açısından ciddiye alındığını, hattâ bu dönemde "düşünce"nin birçok alanda "edebiyat"ı takip ettiğini hatırlamak gerekir. Freud'un kitaplarını edebi kahramanlara göndermelerle doldurması, hattâ kimi zaman kuramını oluştururken doğrudan onları model alması ve Marx'ın iktisat görüşünü *Kapital*'de Shakespeare ve Dante gibi yazarlardan aldığı pasajlarla geliştirmesi şaşırtıcı olmamalıdır. Yakın zamana kadar edebiyat hiç de bugün olduğu gibi "sadece edebiyat" olarak görülmemiştir.

Bu durum, herhalde en çok Ondokuzuncu Yüzyıl Rusyası için geçerlidir. Bir Rus eleştirmen Rusya'da edebiyatın entelektüel hayatın neredeyse tamamını oluşturduğunu söyler. Ondokuzuncu Yüzyıl Rus düşünce tarihinin neredeyse tamamını bu dönemde yazılan Rus romanlarından takip etmek mümkündür. Örneğin Dostoyevski'nin yazdığı her roman aynı zamanda politik bir olaydır. *Yeraltından Notlar* yayınlandığında, kimse Dostoyevski'nin bu kitapta esas olarak materyalist sosyalistlere (özellikle Çernişevski'ye) cevap verdiğinden, İngiltere'nin temsil ettiği kapitalist Batı medeniyetine ve endüstri toplumunun başarılarına meydan okuduğundan (romandaki Kristal Saray bu medeniyetin temsilcisidir) ve rasyonalizme karşı Rus Slavcılarının görüşlerini savunduğundan (bugün liberalizmle ilişkilendirilen romandaki özgürlük vurgusu, aslında kilise düşüncesine ve Rus köy komününe dayanan Slavcı özgürlük anlayışına işaret etmektedir) şüphe etmemiştir. Romanın varoluşçu ve bireyci bir metin haline getirilmesi çok sonradır. Yine *Cinler*, hiç kuşku yok ki, *Babalar ve Oğullar*'ın

Dostoyevski versiyonudur ve hem Batıcı Turgenyev'e bir cevap hem de bir Rus düşünce tarihi ansiklopedisi niteliğindedir.

Batı sorunuyla en ilgisiz görülen *Budala*'da bile, başkahraman Prens Mişkin'in romanın en kritik yerinde araya girerek, kendisinden hiç beklenmeyecek bir sertlikle Batı Kilisesi'ni eleştirmesi, Katoliklikle Avrupa sosyalizmini birleştiren çizgiyi sayfalarca anlattıktan sonra coşkulu bir Avrupa eleştirisine girişmesi, Dostoyevski'nin roman anlayışını örneklemektedir. Dostoyevski Batı sorununa o kadar önem verir ki, bu konudaki görüşlerini söyleyebilmek için romanının planını tehlikeye atmaktan bile çekinmez. Yine de bugün Batılı eleştirmenler tarafından "roman tekniğine aykırı" olmakla suçlanan bu "konudışı" pasajların o zaman hiç de anormal görünmediğini belirtmek gerekir. Benzer bir şekilde, meşhur Puşkin'i anma toplantısı, Rusya'nın dünya siyasetinde oynayacağı rolün tartışıldığı bir platforma, burada konuşan Dostoyevski ise sosyalistleri, Rus Batıcılarını ve Slavcıları Rus ülküsü doğrultusunda birleştiren bir Rus peygamberine dönüştüğü zaman, hiçbir Rus'un aklına edebiyatın siyasi ve felsefi görüşlerden özerk olması gerektiği gelmemiştir.

Bu durum Kemal Tahir için de geçerlidir. İlk öykülerinden itibaren Türkiye'nin en büyük edebiyatçıları arasına giren Kemal Tahir sadece Türkçeye hakimiyeti, Anadolu insanını gerçekçi bir şekilde resmetmesi veya tadına doyulmaz diyaloglarıyla değil romanlarının taşıyıcısı olduğu büyük fikirlerle de önplana çıkmıştır. Kemal Tahir'in yeni çıkan her romanı düşünce dünyasında yeni bir tartışmayı tetiklemiş, ezberleri bozmuş, cepheleşmeler yaratmıştır. Örneğin *Yorgun Savaşçı*'da Osmanlı toplum yapısıyla ilgili derinlikli tespitler yapar ve devlet kurumunun Batıda ve Türkiye'de nasıl zıt roller üstlendiğini göstererek devletsiz kalmış Türk aydınının dramını anlatır. Roman yayınlandıktan sadece birkaç yıl sonra sola egemen olacak olan "çeteci" eğilimleri ve "gerillacılık" çizgisini bir romancı sezgisiyle öngörür ve yol gösterici bir tutum alarak o zamana dek ilerici yazarlar tarafından romantize edilmiş olan Milli Mücadele sırasındaki çeteci akımların maskesini düşürür. *Rahmet Yolları Kesti* aynı şekilde yüceltilen eşkıyalık kurumunun bir eleştirisidir. *Bozkırdaki Çekirdek* sadece Köy Enstitüleri'nin değil, Batıcı aydın ve bürokratların toplumsal gerçekliğimizle uyuşmayan idealizminin zıddına dönüşerek vardığı çıkmaz sokağın eleştirisidir. Köy romanlarının her biri Türk aydınının köydeki top-

lumsal yaşamla ilgili yarattığı şablonları yıkar. Kemal Tahir'in bu romanlarda çizdiği Türk toplumu tablosu, Türk düşüncesi üzerinde ciltlerce akademik kitabın ve bir dolu siyasi nutkun yarattığından daha derin bir etki yaratmıştır. Ve romancı sezgisinden olsa gerek, hiçbiri doğrudan güncel politikayla ilgili olmasa da (Kemal Tahir hiçbir zaman romanı politikanın emrine vermekten yana değildir) bir şekilde günün siyasal ve toplumsal meselelerine denk düşmüş ve tartışma süreçlerine etkin bir şekilde müdahale etmiştir. Kemal Tahir'in görüşlerini benimseyenler de karşı çıkanlar da o yıllarda bir Kemal Tahir romanının "sadece roman" olmadığının farkındadırlar.

Kemal Tahir'in Notlar'ı ölümünden çok sonra yayınlanmıştır. Bu notların ayrı bir yeri ve değeri olduğunu inkar etmek mümkün olmasa da, hiç gün ışığına çıkmamış olsalardı bile, Türk sosyolojisine ve siyaset tartışmalarına damgasını vuran birçok fikrini romanlarında geliştiren Kemal Tahir'in Türk düşüncesindeki konumunda bir değişiklik olmayacağını söyleyebiliriz. Edebiyatın bu kadar teknik meselelere indirgendiği bu günlerde romanın düşünce dünyasının ve siyasetin ayrılmaz bir parçası olması, toplumların seslerini romanla duyurmaları, en hayati sorunlarını romanla tartışmaları, günümüz okuyucusuna garip görünebilir. Ne var ki Kemal Tahir ve Dostoyevski "dünyayı kurtarmanın" edebiyatçıların işlerinden biri olarak görüldüğü bir çağın yazarlarıdır.

Kaldı ki Kemal Tahir ve Dostoyevski'nin düşünsel üretimleri sanatlarıyla sınırlı değildir. Sosyalist faaliyetleri sebebiyle Çarlığın zulmüne uğrayan Dostoyevski'nin Sibirya sürgününden döndükten sonra yaptığı ilk iş, Rusya'daki Batıcı-Slavcı tartışmasına müdahale etmek amacıyla *Vremya* isimli bir dergi çıkartmak olmuştur. Dostoyevski hayatının her döneminde Rusya'nın geleceğiyle ilgili fikirlerini açıklamaya devam etmiştir. İlk Avrupa gezisinden edindiği izlenimleri *Yaz İzlenimleri Üzerine Kış Notları* adıyla yayınlamış ve burada gerek Batı toplum ve düşüncesini gerekse Rusya'daki Batıcıları kıyasıya eleştirmiştir. Kitap olarak yayınlandığında bin iki yüz sayfayı bulan *Bir Yazarın Günlüğü*'nde bu kez gazeteciliğe soyunmuş, makaleleriyle dünya politikasından tutun da, Rus tarihine, sosyalizme ve dine ilişkin çarpıcı görüşler dile getirmiştir. Bu makalelerdeki pek çok tema geliştirilmiş biçimiyle romanlarında karşımıza çıkacaktır. Ölümüne yakın Puşkin'i anma toplantısında yaptığı konuşma, Rusya'nın

bütün siyasal akımlarını bir araya getiren coşkulu bir siyasal söylev olarak görülmüş, Dostoyevski'yi adeta ulusunun peygamberi haline getirmiştir. Kemal Tahir de, tıpkı Dostoyevski gibi bir siyasi mahkumdur, on iki yılını hapiste geçirmiştir. Bunun yanı sıra romanları için aldığı notlarda ve tarih araştırmalarında Türk toplumunun ve dünyanın temel sorunları hakkında fikirler geliştirmiş, Türkiye'nin önde gelen yazarlarından üniversite kürsülerine, yönetmenlerden devlet adamlarına kadar önemli bir kesimi etkilemiştir. Kemal Tahir hayatının hiçbir döneminde günlük politikanın içinde yer almamıştır. Belli bir parti veya siyasal hareketin sözcülüğünü yapmamış, önüne gelen bu türden teklifleri de hep ihtiyatla karşılayarak esas işinin "romancılık" olduğunu defalarca söylemiştir. Buna karşın sanki tek kişilik bir siyasi hareketmiş gibi, Türkiye'nin önemli siyasal gelişmeleri hakkında onun ne düşündüğü hep merak edilmiş, Türkiye'deki siyasal tartışmaların bir kutbu olmayı her zaman sürdürebilmiştir.

Kısacası iki yazarın sanatlarıyla felsefi-politik görüşleri o kadar iç içe geçmiştir ki, sağlıklarında kimse bunları birbirinden ayırmayı aklından geçirmemiştir. Günümüzdeyse durumun pek böyle olduğu söylenemez. Örneğin Dostoyevski'nin insan psikolojisiyle ve metafizik problemlerle ilgili olduğu söylenen büyük romanlarıyla edebiyat dışı politik eserleri (*Bir Yazarın Günlüğü*, *Yaz İzlenimleri Üzerine Kış Notları* ve *Puşkin Üzerine Konuşma*) arasına bir duvar örmek ve bunları önemsiz görmek adet olmuştur. Dostoyevski'nin Batı eleştirisini ve Rusya'nın gelecekte oynayacağı rolle ilgili öngörülerini dışarıda bırakan psikolojik-metafizik temalar onun bütün insanlığa hitap eden, "evrensel" yanı olarak görülmekte, Batı konusundaki fikirleriyse politik önyargılarıyla ilişkilendirilerek bir Rus milliyetçisinin gazete sayfalarındaki hezeyanlarına indirgenmektedir. Halbuki Dostoyevski'yi Rusya'da adeta bir peygamber haline getiren şey, *Bir Yazarın Günlüğü* ve Puşkin'i anma toplantısında yaptığı meşhur konuşma olmuştur. Çağdaş eleştirmenler, her ne kadar bunların gerçekleşmemiş kehanetlerle dolu milliyetçi metinler olduğunu ve günümüz okuyucusuna bir şey ifade etmediğini ileri sürseler de, Dostoyevski'nin yaşadığı çağda bunların Dostoyevski'nin en önemli eserleri olduğu konusunda kimse şüphe duymamıştır. Örneğin Dostoyevski'nin resmi biyografisini yazmış olan Strakhov, *Bir Yazarın Günlüğü*'nü, onun değişik sanat dönemlerinin dört doruğundan biri sayar. Buna karşın *Bir Yazarın Günlüğü*, Batı dilleri-

ne ve (elbette Türkçeye) en geç tercüme edilen Dostoyevski eseri olmuştur. Kemal Tahir'in on beş cilt tutan notlarının akıbeti de pek farklı değildir. Kemal Tahir, sağlığında çok geniş bir kesimi etkisi altında bırakan, Türkiye'deki fikir tartışmalarına yön veren bir yazar olmasına karşın ölümünden sonra "tuhaf" fikirleri olan usta bir yazar konumuna indirgenmiştir. Her biri onlarca baskı yapan romanlarının aksine sağlığında heyecanla beklenen notlarının son derece sınırlı bir kesim tarafından okunması Türk fikir hayatındaki dönüşümü göstermektedir.

Kemal Tahir ile Dostoyevski arasındaki benzerlik hapishane ve sürgün deneyimlerinden başlar. Her ikisinin de kendi halklarıyla çok yakından temas ettikleri yer hapishaneler olmuştur. Bazı eleştirmenler Kemal Tahir'in romanlarında "kötü" karakterlerin çok oluşunu, Dostoyevski'nin romanlarındaysa "normal" insanların azınlıkta kalmasını buna bağlarlar. Ayrıca Kemal Tahir bu sebeple insan sevmezlikle de suçlanmıştır. Bu konuda iki sanatçının yaklaşımlarında şaşırtıcı bir benzerlik vardır. Kemal Tahir bütün insanları sevmenin namuslu insanlara haksızlık olduğunu söyler ve romanlarında namussuz insanlara karşı sevgisizliğini eleştirenlerin kendi ahlaklarını sorgulamaları gerektiklerini belirtir. Yine aynı sebeple eşkıyalığın ve kıyıcılığın toplumsal sebeplerle meşrulaştırılmasına karşı çıkar (özellikle *Rahmet Yolları Kesti* ve *Yorgun Savaşçı*'da), solda her tür ahlak bozukluğunu ve sapkınlığı toplumsal koşullarla veya bozuk düzenle açıklayan anlayışı eleştirir. Dostoyevski aynı meseleyi *Suç ve Ceza*'da işlemekle kalmaz, *Bir Yazarın Günlüğü*'nde Rus hukuk sistemini tartıştığı makalelerde sayfalarca derinleştirir. İki yazar da halkta bir cevher arasalar da, insanlığı bütünüyle yücelten sahtekar bir hümanizmle ahlaki sorunu önemsizleştiren kaba determinizmi eleştirmişlerdir.

Halkla temas her iki yazarın görüşlerinin şekillenmesinde birinci dereceden etkili olmuştur. Dostoyevski Sibirya sürgünü sırasında Batıcı bir eğitimden geçmiş bir aydın olarak kendisiyle Rus halkı arasındaki aşılmaz duvarı keşfeder ve Rusya'nın kendine özgü ruhunun halk tarafından korunduğu fikrine varır. Kemal Tahir ise benimsediği Marksist şablonların Türk halkını açıklayamadığını keşfederek yeni bir arayışa girişir. Daha yazdığı ilk öykülerde Nâzım Hikmet'in onu sınıf meselesini yeterince önplana çıkartmamakla eleştirmesi, düşünce çizgisinin çok erken dönemde şekillendiğini göstermektedir. Batılılaşma tecrübesinin aydınla halk arasındaki ba-

ğı kopardığı konusunda iki yazar da aynı fikirdedir. Batılı modellerin kendi toplumlarını açıklamaya yetmediği konusunda da benzer şüpheler taşır ve kendi açıklamalarını getirirler. Gerek Kemal Tahir gerek Dostoyevski kendi toplumlarının kendine has sesini duyurmaya birinci derecede öncelik vermişlerdir. Onlara göre Rus ve Türk toplumlarının dünyaya söyleyecek sözleri vardır, ancak Batılılaşma tecrübesi aydınları taklitçi hale getirmiş ve bu sözün gerçek kaynağı olan halktan koparmıştır. Batılılaşmanın aydınlarla halk arasında yarattığı kopukluk ve aydının kendi toplumu içindeki yalnızlığı Dostoyevski ve Kemal Tahir'in yerli sorunlardan yola çıkarak yarattıkları ve başarıyla işledikleri evrensel bir temadır.

İki yazarda da aydının yalnızlığı ve köksüzlüğü bireysel düzeyde ele alınmamış, daha genel bir düzen sorununa bağlanmıştır. Dostoyevski Rus köylüsünü Rusya'yla ve Ortodokslukla özdeşleştirir. Bunun için, halktan ve Rusya'dan kopan Batılılaşmış aydınlar ona göre hayatlarına yön verecek ahlaki ilkelerden de kopmuş olurlar. Bu yüzden romanlarındaki aydınlar hep bunalımdadır, boşluktadır. Dostoyevski'nin romanlarındaki bu bunalım teması Batıda ve Türkiye'de bireyci yaklaşımı destekleyecek yorumlarla ele alınmış, bu açıdan Dostoyevski Kafka'nın öncüsü olarak görülmüştür. Halbuki Dostoyevski'nin sözünü ettiği bunalım toplumsal bir sorundur ve Rusya'nın Batıyla kurduğu sorunlu ilişkiden kaynaklanmaktadır. Dostoyevski bunu yüceltmek şöyle dursun, kıyasıya eleştirir ve tek tedavisinin halkla ve onun "kutsal" değerleriyle bütünleşmek olduğunu söyler.

Kemal Tahir ve Dostoyevski'nin kendi toplumlarının özgün değerlerini bulmak için halka başvurmaları, Rus ve Türk toplumlarının Batılılaşma deneyimlerindeki benzer bir özellikten kaynaklanır. Gerek Tanzimat sonrası Osmanlı Batıcılaşmasında gerekse Petro reformlarında karşımıza çıkan bir olgu, devletin reform sürecine halkı dahil etmemiş olmasıdır. Reform yoluyla Batıya benzeme öncelikle devleti kurtarmanın veya Rusya örneğinde görüldüğü gibi güçlendirmenin bir yolu olarak görüldüğü için, toplumun yapısının değiştirilmesi düşünülmemiştir. Bu durumda Batılılaşan ve kendi kökünden uzaklaşan devlet ve aydınlardır, halk ise büyük ölçüde değişmeden kalır. Bu süreçte, modern devlet örgütlenmesinin temelini oluşturan bürokratik aydınlar kültür olarak halktan farklılaşmakla kalmayıp, reformların muazzam maliyetlerini de halkın sırtına yükleyerek aradaki uçurumu daha da açmışlardır. Böylece kendi köklerini halktan

öğrenme imkânlarını da yitirirler. Onun için gerek Kemal Tahir'de gerekse Dostoyevski'de aydınlara yönelik bir özüne dönme çağrısı vardır. Tek kurtarıcının halk olduğunu defalarca ifade eden Dostoyevski, yine de son tahlilde aydınlara, hattâ eleştirdiği Batılılaşmamış aydınlara seslenir.

Bununla birlikte iki yaklaşım arasında önemli bir fark da söz konusudur. Öncelikle iki toplumun Batılılaşma deneyimi, birbiriyle ne kadar ortak yönü olsa da, özünde zıt anlamlara sahiptir. Bir kere Rusya, Türkiye'nin aksine zaten Batılı bir ülkedir. Rus toplumunun ilk yöneticileri olan Varegler, Kuzey Avrupalı Norman kökenli halklardır. Rusya, Hıristiyanlığı Bizans aracılığıyla benimsemiş, Rus Kilisesi Bizans'ın gönderdiği papazlar tarafından kurulmuştur. Rus alfabesi bile Bizans'ın ürünüdür. İstanbul Osmanlılar tarafından fethedildikten sonra Bizans'ın misyonunu Rusya üstlenmiştir. III. İvan, papa aracılığıyla son Bizans imparatorunun yeğeni Prenses Sofya'yla evlenir, Rus hükümdarları Sezar anlamına gelen Çar unvanını kullanmaya başlarlar ve Rusya Üçüncü Roma öğretisini benimser. İki Roma yıkılmıştır, Üçüncü Roma Rusya'dır ve dördüncüsü olmayacaktır. Roma, Batı dünya egemenliği demek olduğuna göre, Rusya'nın önüne hedef olarak Batının liderliğini koyduğu söylenebilir. Yeni Rusya İtalyanlar başta olmak üzere Avrupa'nın yardımlarıyla inşa edilir. Rusya'da Batılılaşma denilen şey, Petro döneminde Rus devletinin modernleştirilmesi ve Batının liderliğine aday bir dünya devleti haline getirilmesi projesinden başka bir şey değildir. Bunun ilk aşaması Asya'da Batıya yeni saldırı yollarının açılmasıdır. Nitekim Petro reformlarından sonra Rusya Asya'da hızla yayılmış, Batının tarih boyunca etkili olamadığı toprakları ele geçirmeyi başarmıştır. Dostoyevski'nin *Bir Yazarın Günlüğü*'ndeki son makalesinin Asya'da Türklere karşı kazanılan Rus zaferini kutlamak için yazılmış olması tesadüf değildir. Rusya'nın Asya'da Batı hesabına yayılması, Batı tarafından da desteklenmiştir. Batıyla Rusya arasındaki mücadele daha ziyade Rusya'nın bu yayılmayı kendi hesabına sürdürerek, Batının liderliğini üstlenmek istemesiyle ilgilidir. Kısacası Dostoyevski Petro dönemini ne kadar eleştirse de Rusya'nın üstlenmesini istediği evrensel misyonun bu reformlar sayesinde mümkün hale geldiğinin farkındadır. Rus Batılılaşması, aslında Dostoyevski'nin kafasındaki "Rusya'nın evrensel misyonu" nosyonuyla çelişmez. Bu yüzden de Dostoyevski rahatlıkla Slavcılarla Rus Batıcıları arasında bir köprü kurabilmiştir.

Rusya'nın esas genişlemesi Petro dönemindeki Batılılaşma girişimlerinin sonrasına rastlar. Slavcılar tarafından ne kadar eleştirilse de "Batılılaşma" Rusya'yı bir dünya devleti haline getirmiştir. Zaten bir dünya devleti olan Osmanlı ise Batılılaşma girişimlerinden sonra hızla toprak kaybetmeye başlamış ve sonunda dünya siyasetinden vazgeçerek Batı dengeleri içinde kendi varlığını sürdürmeye çalışan bir devlet haline gelmiştir. Rus Batılılaşması geleceğe dönük umutlar üzerine kuruludur. Osmanlı Batılılaşması ise çaresizlik anında gösterilen bir savunma refleksidir ve çöküşü hızlandırmıştır. Rusya Batının nüfuz alanını Asya topraklarında genişleterek büyüyen bir ülkedir, Osmanlı ise tersine, başlangıçta topraklarını Batı aleyhine genişletmiş, geri çekildiği dönemde ise Batı tarafından Doğu sorununun merkezinde yer alan ve çökertilmesi tasarlanan Asyalı bir güç olarak görülmüştür. Bu bakımdan Dostoyevski Batılı kalarak Batıyı eleştirme imkânına sahiptir ve Batının geleceğiyle Rusya'nın geleceğini özdeşleştirebilir. Başka bir deyişle Rusya'nın geleceğini planlarken aynı zamanda Batıya hitap etmesi mümkündür. Kemal Tahir ise Batıyla hesabını kesmiştir, bunun için Batı-içi tartışmalarda taraf olmaz, Batının sorunlarını çözmekle ilgilenmez. Batı, ona göre kurtarılamayacak kadar çürümüştür. Dostoyevski'nin düşüncesinde evrensellik çökmekte olan Batının kurtarılması ve Rusya önderliğinde birleştirilmesidir. Kemal Tahir'de ise Türk toplumunun evrensel misyonu, Batı soygununa karşı Doğu halklarını koruyan Osmanlı siyasetinin diriltilmesidir.

Dostoyevski düşüncesinin bir kutbunda evrensellik diğer kutbunda özgünlük-ulusallık vardır. Batıcı sosyalistlerin arasındayken evrenselci fikirlere sahip olan Dostoyevski, Sibirya sürgünü sırasında Rus halkının özgünlüğü fikrini benimsemiştir. Ancak buradan da bir senteze ulaşmış, Rus halkının ayırt edici özelliğinin diğer uluslarla ve bir bütün olarak Batıyla özdeşleşebilme yeteneği olduğunu, bu yüzden de insanlığı birleştirecek evrensel misyonu yerine getirmeye uygun tek merkezin Rusya olduğunu ileri sürmüştür. Ne var ki Rusya'nın bu rolü başarıyla yerine getirmesi için, önce Batı etkisinden kurtulması, kendi özüne dönmesi ve halka yönelerek ondaki özgün ve evrenselci doğayı açığa çıkarması gerekmektedir. Ne var ki, "evrensel birlik" ve "insanlığın kardeşliği" gibi kavramları sıkça kullanmasına karşın, Dostoyevski'nin dikkati esas olarak Batının geleceğine odaklanmıştır. Ne zaman evrensel birlik ihtiyacından söz etse, bunu

Batıdaki milli ve toplumsal bölünmelerle ilişkilendirmiş ve Rusya'nın, genç bir ülke olarak Batının belli bir parçasıyla değil bütünüyle özdeşleşme yeteneğine sahip olması sebebiyle, Batıdaki bu çelişkileri çözebilecek tek ülke olduğunu ileri sürmüştür. Bu fikrini kanıtlamak için Batıda evrensel ve toplumsal birliği sağlama iddiasındaki temel düşünceleri tartışmaya açmıştır. Dostoyevski bir yandan Rus Batıcılarını, peşinden koştukları ideallerin Avrupa öncülüğünde gerçekleşmeyeceğine ikna etmeye, bir yandan da bu ideallerin gerçek temsilcisinin Rusya olduğunu kanıtlamaya çalışır. Amacı hem Rus Batıcılarının yeniden Rusya'yla bütünleşmesini sağlamak, hem de Batıya Rusya'nın liderliğini kabul ettirmektir.

Her iki yazar da kendi toplumlarına evrensel bir misyon yüklemekte ve bunu kendi toplumlarının kimlikleri hakkında yürüttükleri bir tartışmayla temellendirmektedir. Dostoyevski'de bu kimlik tartışması aslında Rusya'nın ne olduğundan çok ne olacağıyla ilgili bir meseledir. O, Rus halkının gelecekteki rolü üzerinde durur. *Karamazov Kardeşler*'de, Büyük Engizisyoncu karşısında susan İsa'nın sessizliğini bozacağı günleri düşler. Kemal Tahir ise yaşanmış deneyime vurgu yapar ve sorunu öncelikle tarih çerçevesinde gündeme getirir. Kemal Tahir'e göre Türkiye'nin evrensel misyonu bir hayal değil, yaşanmış tarihsel bir gerçektir. Türk toplumu Osmanlı ile Doğu halklarını Batı soygununa karşı savunmuş, bu dünya siyaseti çerçevesinde, kendi egemenlik alanında Batı tipi sınıflaşmaya, zenginleşmeye ve sömürüye izin vermemiştir. Halkın refahı devletin sorumluluğundadır. Halk ise devletin bu dünya siyasetini sürdürmesinde faydalandığı insan kaynağı vazifesini görür. Ne var ki Batılaşma döneminde devlet bu görevinden vazgeçerek, yerine getiremediği sorumluluklarından bir burjuva sınıf yaratarak kurtulmaya çalışmıştır. Buna karşın Batı tipi bir toplum yapısına sahip olmayan bir toplumda "burjuva yaratmak" mümkün değildir. Dolayısıyla devlet babanın adeta evlatlarını reddettiği Batılılaşma sonrasında, gerek Türk aydını gerek Türk halkı, bir baba hasretiyle yaşamaya başlamıştır. Bu bakımdan Kemal Tahir'de Türk toplumunun evrensel misyonu, aydınların ve toplumun dramı, insanın bireysel ve toplumsal anlamda düzeni sağlama ihtiyacı hep iç içedir ve temel mesele toplumun sorunlarına en ileri çözüm biçimini oluşturan Devlet'te düğümlenmektedir.

Dostoyevski ve Kemal Tahir romanlarının temel meselelerinden birisi düzeni sağlama ihtiyacıdır. Bruce Ward, Dostoyevski'nin Batı konusunda-

ki görüşlerini ele aldığı *Dostoevsky's Critique of the West* adlı çalışmasında, haklı olarak Dostoyevski'nin metafizik-felsefi temalarıyla politik görüşleri arasındaki birliği sağlayan köprünün bu düzen sorununda düğümlendiğini belirtir. Dostoyevski de notlarının birçok yerinde esas meselesinin düzenini kaybetmiş ve köklerinden kopmuş Rus aydınlarının düzen arayışı olduğunu belirtir. Örneğin Rus Batıcılığının Tanrısız ahlak arayışının üzerinde duran *Delikanlı* romanı için düşündüğü ilk isim kargaşa, düzensizlik anlamlarına gelen "Besporyadok"tur. Notlarda Versilov "dinin insan hayatına sağladığı düzenden yoksun kalmış biri" olarak tarif edilir. Dostoyevski'de düzenin kaynağı dindir. Dinden yoksun olmak düzenden de yoksun olmak anlamına gelir. Benzer bir şekilde Rusya'nın evrensel misyonunu da dinsel açıdan tanımlar. Rus toplumu gökyüzünden yeryüzüne inen İsa'nın bedenidir. İsa Rus roplumu aracılığıyla dünyayı (Batıyı) kurtaracaktır. Hattâ Rus sosyalizmi ona göre kilise düşüncesinden başka bir şey değildir. Dine yaptığı bütün vurgulara karşın Dostoyevski'nin bireysel inancının şüpheli olduğunu bilmekteyiz. Örneğin bir mektubunda hayatı boyunca bir inanç susuzluğu çektiğini söyleyen de aynı Dostoyevski'dir. Dolayısıyla Dostoyevski romanlarında konu edilen dinin, çoğu zaman sanıldığı gibi, sadece bireysel-varoluşsal bir meseleden ibaret olmayıp toplumsal bir işleve de sahip olduğunu özellikle vurgulamalıyız. *Cinler*'de Dostoyevski'nin kişiliğini ve görüşlerini en çok temsil eden karakter olarak görülen Şatov'un Rus Tanrısına ve Rusya'nın kurtarıcı misyonuna inandığını, Tanrıya ise bir gün inanacağını söylemesi bu açıdan ilginçtir. Kemal Tahir de benzer bir şekilde dinin toplumsal rolü üzerinde durmuştur. Doğu-Batı ayrımını temellendirirken din farklılığının öneminin altını çizmiş, bununla birlikte düşünce sisteminde dine yer vermemiştir. Dostoyevski'den farklı olarak Kemal Tahir'de toplumsal düzenin kaynağı din değil Devlet'tir. Din, Devlet karşısında tabi bir pozisyondadır. Kemal Tahir'in aydınları kargaşaya düştüklerinde Devlet'i ararlar, Dostoyevski'nin kahramanları ise Kilise'yi.

Bu, iki toplumun tarihsel koşullarının farklılığıyla açıklanabilir. Rus tarihinin daha ilk dönemlerinde kuzeyden gelen ve devletin başına geçen Norman kökenli Vareglerle Slav halkı arasındaki kopukluk Hıristiyanlık kabul edildikten sonra aşılmış ve Rusluk Hıristiyanlık sayesinde ortaya çıkmıştır. Vladimir'in Ortodoksluğu kabul etmesi Rus tarihinde o kadar

önemli bir dönüm noktasıdır ki, Rusya bu sayede Asya'daki Hıristiyan olmayan birçok kavimden biri olarak Asya'nın Avrupa'daki basit bir uzantısı olmaktan kurtulmuş, Avrupa'nın Asya'daki sınır bekçisi haline gelerek özel bir önem kazanmıştır. Dolayısıyla Ortodoksluğun kabul edilmesi aynı zamanda Doğu-Batı ayrımında bir cephe tercihidir, bu sayede Rusya'nın kültürel ve siyasal temelleri atılmış ve Rusya Roma-Hıristiyan mirasına bağlanmıştır. Ortodoksluğun önemi bununla sınırlı değildir. Moğol boyunduruğu döneminde Rusya'nın, Osmanlı boyunduruğu döneminde de Slavların kimliklerini koruması ancak Ortodoks Kilisesi sayesinde mümkün olmuştur. İki yüz elli yıl süren Moğol boyunduruğu döneminde devletsiz kalan Rusları kilise bir arada tutmuş, Rus devletinin yeniden kurulması da kilise etrafında sağlanmıştır.

Kemal Tahir Türkiye'de dinin önemini inkar etmemekle birlikte toplumu bir arada tutan esas gücün Devlet olduğu inancındadır. Kemal Tahir'in Osmanlı devlet düzeninde önemle üzerinde durduğu toprakta devlet mülkiyeti ve devşirme kurumu gibi unsurların İslam hukukundan kaynaklanmaması, hattâ çoğu zaman onunla çelişmesi bu açıdan ilginç bir örnek oluşturmaktadır. *Devlet Ana*'da Osmanlı toplumsal düzeninin adil ve eşitlikçi yanlarının Hıristiyan Mavro'nun gözünden anlatılması ve Balkanlardaki Osmanlı yayılmasının İslamiyeti yaymadaki başarıdan ziyade Balkan halklarının Bizans'ın sömürü düzenine karşı Osmanlı adaletini tercih etmesiyle açıklanması bu bağlamda sebepsiz değildir. Kemal Tahir'in aydın ve halktan kahramanlarını yerleştirdiği bağlam adil bir devlet arayışı ve bu devletin yokluğunun yol açtığı sorunlardır. Bu bakımdan Kemal Tahir'in aydınlarında metafizik bir gerilime rastlamayız. Kemal Tahir'de toplumun, devletin ve bireyin dramı birleşmiştir. Devlet kadrolarının dramı halka karşı tarihsel sorumluluklarını yerine getirememenin suçluluk ve ezikliğidir. Ahlaki mesele de bunun hesabının verilmesi üzerine kuruludur.

Halkın yüceltilmesi konusunda da benzer bir yaklaşım farklılığı görülür. Dostoyevski'nin Rus halkını Rus ruhunun gerçek taşıyıcısı olarak gören ve aydınları Rus köylüsünden öğrenmeye çağıran fikirleri akla yalnız Rus narodnizmini değil Ziya Gökalp'in hars-medeniyet ayrımına dayanan köylücülüğünü ve erken Cumhuriyet döneminin "köylü milletin efendisidir" anlayışını da getirmektedir. Bununla birlikte, Dostoyevski'deki ve Türkiye'deki "halkçı" söylem arasındaki köklü fark şudur ki, Dostoyevski

köylüyü Çarla birlikte bir dünya siyasetinin temeli olarak yüceltmektedir. Türkiye'deyse, özellikle Cumhuriyet döneminde köylülük Osmanlı imparatorluk mirasının inkarı ve ulus-devletin tek mümkün toplum biçimi olduğu fikri temelinde yüceltilmiş ve dünya siyasetinden vazgeçmenin bir ifadesi olmuştur. Bu bakımdan Dostoyevski'nin görüşlerini Baykan Sezer'in köy sorunu hakkındaki yorumlarıyla birlikte okumak faydalı olacaktır. Yine bu açıdan Kemal Tahir'in Türk köylüsü konusunda o günlerde yaygın olan iki yanlış anlayışa da kapılmadığı görülmektedir. Birincisi, Cumhuriyet'in Osmanlı şehir kültürünü "Türklüğe yabancı bir kültür" olarak kötüleyip Türk milletinin kültür temeli olarak köyü göstermesine şiddetle karşı çıkmış, Osmanlı kültür mirasını sahiplenmiştir. Dostoyevski'nin romanlarında aydınlara yol gösteren yoksul Rus köylüleri romantizmine Kemal Tahir'de rastlamayız. Aksine Kemal Tahir sorgulayıcı bir kafaya sahip, şehir kültürünü ve imparatorluk mirasını özümsemiş, gelenekten beslenen ama ileri fikirlere açık olan entelektüel bir yeni insan tipini öne çıkartmaktadır. Birçok romanında karşımıza çıkan Doktor Münir bu yeni insanın bir ifadesidir.

Bununla birlikte Kemal Tahir hatanın diğer kutbundan da uzak durmuş, köylüleri küçümseyip bürokrat aydınları yüceltme hevesine de kapılmamıştır. Dönemin köy romanlarına ve Batıcı aydınlar tarafından çizilen yaygın resme göre köylüler cahildir, Türkiye'deki reformlardan habersizdir, cahil oldukları için ağalar tarafından sömürülürler, köye giden idealist bürokrat ve aydınlar ise köylüyü savunur ve "aydınlatır." Kemal Tahir'de tablo hiç de böyle değildir. Örneğin *Yediçınar Yaylası-Köyün Kamburu-Büyük Mal* üçlemesinde başkentteki gelişmeler köylülerin diyaloglarıyla anlatılır ve bu gelişmeler hakkında köylülerin değerlendirmelerinin aydınlardan daha isabetli olduğu görülür. Kemal Tahir'e göre bunun sebebi Anadolu halkının yüzyıllardır, dünyayı yönetmiş bir imparatorluğun insan kaynağını oluşturmasıdır. Bu tarihsel deneyim Anadolu halkına muazzam bir sezgi kazandırmış, devlete zararlı olacak adımlara karşı bir refleks geliştirmelerine sebep olmuştur. Aydınlar ise Batıcı şablonların etkisi altında olduklarından bu sezgiden genellikle mahrumdurlar. Ama yine de çözüm köylülerden çıkmayacaktır. Çünkü Türkiye'nin tarihsel geleneğinde köylüler, devletin kulları olan idarecilerin aksine tam bir özgürlüğe sahiptirler, öyle ki siyasetten ve dolayısıyla sorumluluktan da özgür-

dürler. Dolayısıyla Kemal Tahir'in bütün bu tespitleri Türk aydınlarını ve devlet kadrolarını ikna etmek içindir. Halkla aydınlar arasındaki ayrılık kurtarıcı olanın halk olduğu anlamına gelmez, sadece devlet kadrolarını oluşturan aydınların halka karşı sorumluluklarını yerine getiremediklerini gösterir. Çözümün kaynağı köylüler değil Devlet'tir.

Peki Kemal Tahir ve Dostoyevski birer devlet yazarı olarak görülebilir mi? Her iki yazarın da devleti savunduğu doğrudur, buna karşın Kemal Tahir haksız yere on iki yıl hapis yatmıştır, Dostoyevski'nin ise yaklaşık on yılı kürek ve sürgün cezasıyla geçer. Hattâ Çar tarafından idam mangasının önüne kadar çıkarılmışken son anda affedilir. Yine de her iki yazar da durumlarından şikayetçi olmamıştır. Dostoyevski sürgünden dönüşte Rus ilericileri tarafından Çarlığın zulmüne maruz kalmış bir muhalif olarak yüceltilse de, o bu cezayı ruhunu yücelten ve onu halkla ve halkın babası Çar'la bütünleştiren bir deneyim olarak görerek ilericileri şaşırtır. Bu tutum, hakikate acı çekmekle ulaşılabileceği yönündeki Hıristiyan öğretisiyle de uyumludur, ne var ki sürgün sırasında Çar'a cezasının hafifletilmesini isteyen yalvar yakar mektuplar yazması bu öğretiyi benimseyen biri için tutarsız bir davranıştır ve Dostoyevski'deki ahlaki bir zaafa işaret eder. Buna karşılık Kemal Tahir, Nâzım Hikmet'in bile Atatürk'e mektup yazarak affını istediği koşullarda, bu türden bir çabaya girişmeyi aklından dahi geçirmediği gibi, cezaevinden çıktıktan sonra cezaevi günlerinden hiç bahsetmemiş, birçok solcu aydının aksine bunu bir övünme vesilesi haline getirmemiştir. Yaşamı boyunca "Devlet Ana"nın anaçlığını arayan Kemal Tahir "Devlet Baba"nın zulmünü de olgunluk ve sabırla karşılamıştır. Dostoyevski Çar'la ilişki kurmak için elinden geleni yapar, Çar'ın üç oğlunun öğretmeni, III. Aleksandr'ın müstakbel danışmanı ve yakın dostu Pobedonostsev ile yakınlık kurar. Pobedonostsev Çar'ın Rus aydınları arasındaki nüfuzunu artırmak için, bir yandan ilericiler üzerinde etkisini sürdürürken bir yandan da iktidara en yakın Rus yazarı olan Dostoyevski'den faydalanır. Kemal Tahir ise kendine zulmedenleri bile affetmesine ve devleti yüceltmekten hiç vazgeçmemesine karşın devlet kurumlarıyla hiçbir zaman bu türden bir ilişki kurmamış, devletin mevcut durumuna karşı eleştirilerini sürdürmüştür.

Daha da önemlisi Kemal Tahir son nefesine kadar sosyalist inançlarını korur. Devlet hakkında vardığı görüşlerin de hep bu sosyalist dünya gö-

rüşünün bir sonucu olduğunu ısrarla vurgular. Dostoyevski'de Rus Tanrısı neyse, Kemal Tahir'de de Türk Devleti odur. Ama bu konumuna layık olmak için Devlet, halkına karşı şefkatli ve kerim olmalı, açları doyurmalı, yoksulu giydirmeli, soyguna ve sömürüye engel olmalıdır. Bu sorumluluklarını yerine getirmezse devletle halkın arası açılır. Bu bakımdan Kemal Tahir'in devlet düşüncesiyle sosyalizm ideali birbirinden ayrılamaz. Ona göre sosyalizm, Türk devletinin tarihsel geleneğine en uygun idare tarzıdır. Soğuk savaş koşullarında sosyalizmi savunmak elbette ki Ondokuzuncu Yüzyılda kilise düşüncesine dayanan bir sosyalizmi savunmakla aynı şey değildir. Yine de sosyalizmi benimseme noktasında Dostoyevski ve Kemal Tahir benzer bir yaklaşım sergilerler. Dostoyevski Fransız sosyalizminden, Kemal Tahir ise Marksizmden yola çıkar ve ikisi de yerli bir sosyalizm anlayışına varır. Batıdaki bireyci toplum yapısının sosyalizmin ihtiyaç duyduğu fedakar insanı yaratamayacağı, dolayısıyla sosyalizmin bu temellerde kurulmasının mümkün olmadığı fikri her iki yazarın da ortak görüşüdür. Dostoyevski'ye göre, toplumsal birliği ve adaleti sağlamakta başarısız olan, toplumu birbirine kardeşlik bağıyla bağlı olmayan rekabet halindeki bireylere bölen ve işçi sınıfını sistemle bütünleştirmeyi başaramayan burjuva toplum yapısı sosyalizmin doğuşuna zemin hazırlamış olsa da, tam da aynı özellikler sebebiyle bir ideal düzen olarak sosyalizmin Avrupa'da kurulmasını da imkânsız kılmıştır. Çünkü sosyalizmin kardeşlik vaadiyle Avrupa toplumlarının maddi çıkara dayanan bireyci toplum yapısı arasında çözülmesi imkânsız bir çelişki vardır. Bu açıdan Rus toplum yapısı ile Avrupa toplum yapısı da birbirine taban tabana zıttır. Bu gözlemden Dostoyevski'nin çıkardığı ilk sonuç, Avrupa sosyalizminin hazır kalıplarının Rus toplumu için geçerli olduğundan şüphe etmek gerektiğidir. Dostoyevski'ye göre Rus sosyalizminin temeli Rus köy komünü ve kilise düşüncesidir. Kemal Tahir'e göreyse Türk sosyalizminin tarihsel kökeni toprakta devlet mülkiyetine dayanan Osmanlı düzenidir. Osmanlı'da toprakta özel mülkiyet olmadığı için Türk toplumunda Batı tipi sınıflaşma yaşanmamış, bir mülkiyet bilinci gelişmemiştir. Devlet mücadele halindeki sınıflardan birinin aleti olmaktan ziyade, kendisini adaleti sağlamakla yükümlü kılmış, hem kendisine rakip bir güç odağı oluşmasına hem de halkın sömürülmesine izin vermemek için aşırı zenginleşmeye engel olmuştur. Tüm bu sebeplerden dolayı Türkler kolektif mülkiyete dayanan

sosyalizm fikrine yatkındır. Kemal Tahir'e göre Batı toplumsal düzeninin temelinde sadece bireycilik değil aynı zamanda Doğu soygunu sayesinde erişilen haksız refah vardır. Batı sosyalizmi bir yandan bu haydutluğun yarattığı suçluluk duygusuyla, bir yandan da bu soygundan elde edilen zenginliğin paylaştırılmasıyla ilgilidir. Dolayısıyla sömürüye dayanan bir sosyalizmin sömürüsüz bir dünya kurması mümkün değildir. Bu anlamda Kemal Tahir'in sosyalizmi, aynı zamanda bir dünya siyaseti içerir ve Devlet'e Batının Doğu soygununa engel olma sorumluluğunu da yükler. Kemal Tahir'in evrensel çözümü de bu bakış açısında gizlidir. Kemal Tahir'e göre Batının insanlığı kurtarması mümkün olmasa da, Batı sömürüsüne son verilmesi Batı insanını da kurtaracaktır.

Dostoyevski'nin Batıya karşı son derece eleştirel görüşler ileri sürmesine karşın, dünya siyasetinde Osmanlı karşıtlığını benimsemesi ve iflah olmaz bir Türk düşmanı olmasının bir sebebini de burada aramak gerekir. Dostoyevski Rusya'ya "insanlığı kurtarma" misyonunu yüklemektedir. Ancak bir bütün olarak incelendiğinde görülmektedir ki, "insanlık" ona göre Batıdan ibarettir. Dostoyevski'nin Batıyı sürekli olarak eleştirmesi yanıltıcı olmamalıdır. Dostoyevski Batıyı düzeltmek, değiştirmek ve içinde bulunduğu çıkmazdan kurtarmak amacındadır, Doğuya ise boyun eğdirmek ister. Dostoyevski'nin sömürgecilikten ve Doğu soygunundan yana bir şikayeti yoktur. Aksine Dostoyevski'nin gelecekteki evrensel birlik hayalinde Doğu halklarına düşen, boyun eğmek ve sömürge olarak Ruslara hizmet etmektir. Nitekim Dostoyevski Asya ve Osmanlı hakkında konuşurken bütün sömürgeci klişeleri tekrarlar. Hattâ Rusya içinde imparatorluk mantığının gerektirdiği esnekliği göstermekten bile uzaktır. Kırım Tatarlarının topraklarından sürülmesini önerir, Tatarların Rus toprağında hiçbir hakları olmadığını söyler, Rusya'nın sadece Ruslara ait olduğunu ileri sürer. Avrupa'ya Osmanlı'nın "yönetme kabiliyeti olmayan Asyalı bir sürü" olduğunu kanıtlamaya çalışır ve göz diktiği Osmanlı topraklarının yönetimini Batı Slavlarıyla bile paylaşmaya yanaşmaz. Dolayısıyla Dostoyevski'nin evrensel birlikten anladığı şey, Batıyı Rusya öncülüğünde birleştirmek ve Doğuyu sömürgeleştirmektir ve bu açıdan Rusların evrensel misyonu aynı zamanda Batıya sunulmuş bir Doğu siyaseti önerisidir. Bu yüzden de Dostoyevski Batıda bir Batı düşmanı olarak değil Batı kültürünün muhalif bir parçası olarak görülmüştür. Batı içinde Dostoyevski'ye en çok sahip çıkan-

ların Ingiltere ve Fransa'nın liderliğini sorgulayan Almanlar olması tesadüf değildir. Batının geleneksel liderliğini, aydınlanmanın ve modernitenin zaaflarını, Avrupa medeniyetinin dinamizmini yitirmesini kendine mesele eden Alman düşünürleri için Dostoyevski'nin görüşleri, Batıyı derinlemesine eleştirirken Batılı kalmayı sürdürme imkânı sağlamaktadır. Türkiye'nin Batıcı aydınlarını Kemal Tahir'e karşı Dostoyevski'yi tercih etmeye yönelten sebeplerden biri de pekala bu olabilir. Ne olursa olsun bu tespitler, iki yazarın dünya görüşleri temelinde, büyük ölçüde politik niteliktek gözlemlere dayanmaktadır. Kemal Tahir ve Dostoyevski, hiç şüphe yok ki, sosyo-politik görüşlerine indirgenemez. Buna karşılık, kendi tuttukları notlarda ve yazdıkları makalelerde, romanlarının yazılma amacının esas olarak bu tür sosyo-politik görüşlere dayandığını açıkça ilan eden bu iki yazarı, bu görüşlerden bağımsız olarak değerlendirmek de pek insaflı bir tutum olmaz. Yine de bu makaledeki gözlemlerimizin, Dostoyevski ve Kemal Tahir'in ihmal edildiğini düşündüğümüz yönleriyle ilgili bir yeniden düşünme önerisi olarak değerlendirilmesini isteriz.

Sonuç Yerine: Türk Romanı Yazma İddiası Gösteren Kemal Tahir'in Ne Öncülü Vardır Ne de Ardılı

FATİH ÇALMAZ

1. Son metinlerinden otuz dokuz yıl sonra Kemal Tahir'in Türk düşüncesi ve/veya Türk romanındaki yerini nasıl değerlendirirsiniz?

Kemal Tahir, Türk düşüncesinde paradigma oluşturma çabasıyla yazmış bir düşün adamıdır. O'nun ikibinli yılları on geçe fotoğrafını belirginleştirebilmenin yolu, ülkemizin bugün içinde bulunduğu siyasi, entelektüel, edebi ve kültürel atmosferin anlaşılabilmesiyle mümkündür. Kemal Tahir'i bugüne kadar merkeze alarak tezlerini ve romanlarını konuştuk mu? Bu sorüya olumlu cevap veremiyoruz. Kemal Tahir'in fikirleri hep başka vesilelerle gündeme getirildi. Bir sistem etrafında ya da bütünlüklü olarak Kemal Tahir hakkında yazılan pek az şey var elimizde. Yani Kemal Tahir'in iddialarını konuşabilmemizin ilk yeter şartı, ülkemizin istikametini belirleme iddiası taşıyan bir merkez fikrin gerekliliğine inanmamızdan geçiyor. Bugün için artık böyle iddialar ileri sürmek ve bunlar üzerine düşünmek söz konusu olamaz. Çünkü ülkemizde artık yerlilik hissine sahip insanlara ait bir siyasi atmosfer bile yok. Dahası, "Türk düşüncesinde bir paradigma yoktur" kabilinden bir yargı bile düşünce dünyamız açısından konudışı.

Kemal Tahir daha önce kimsenin yapmadığı bir şey yapmış, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişle birlikte kaybolan 'merkez fikr'i, yeniden inşa etmeye çabalamıştır. Bir teori oluşturmuş, ve bu teoriden "acaba bundan bir istifademiz olur mu?" diye ümit beslemiştir. Yani ülkesi adına istifade edilebilecek düşüncenin peşinden koşarak bir yerden, bir tarafın aydını olarak konuşuyor olması, bizim "Türk düşüncesi" diye bir şeyden bahsedebilmemizi mümkün kılmıştır.

Kemal Tahir'in Türk romanındaki yeri konusunda zihnimi yoran bir karmaşa yok. Türkiye'de taklitle başlayan roman Halit Ziya'yla bir şekilde roman tarzının kaidelerine sadakat sebebiyle bir form edinebilmiş ama hâlâ Türk romanı diyebileceğimiz bir şey doğmamıştır. Dolayısıyla bu Türkiye'de roman yazmaya gayret eden insanların kafa yormaları gereken bir şeydir. Kemal Tahir bu mânâda, sadece Türk'ün yazabileceği, sadece Türk için yazılmış bir metin olarak *Devlet Ana*'yı yazmıştır. Çok iyi bir şey mi, ayrı bir şey. Ama tutumu olağanüstü önemlidir. İşte bu tutumu sebebiyle Türk romanı demek bir yerde Kemal Tahir demektir.

Kemal Tahir'i takip eden birinin çıkması lazımdı. Çıkmadı. Yani roman dili ve roman teması konusunda takipçileri olarak belki Alev Alatlı ve Reha Çamuroğlu zikredilebilir. Ama Türk romanı yazma iddiası ve tutumu (dahası istidatı) gösteren Kemal Tahir'in ne öncülü ne de ardılı vardır. Yani Türkiye'de Türk romanı olmalıdır diyen bir romancı çıkmadı, olmamalıdır diyenler ödüllendirildi.

2. Kemal Tahir'in metinlerine yönelik olarak yapılan tahlillerin zaman içinde farklılaşması konusunda nasıl bir yorum yapılabilir?

Türkiye'de okumuşların etkisiz, yetkisiz, tepkisiz duruma gelişleriyle bu durumu açıklamak pek naif kalır. İnsanlar arasındaki bilgi, edep, zekâ farkları sosyal ilişkileri düzene sokmada, belirleyici bir etken olmaktan gitgide uzaklaşıyorken Kemal Tahir hakkında yazılıp çizilenlere bakarak meseleyi anlamak zor. Kemal Tahir, Batıda Hemingway'in yaşadığı kadere benzer bir durumun daha afilisini bu ülkede yaşamış nadir isimdir. Her düşünce ve ideoloji kliğinin etinden bir parça dişlediği adamdır Kemal Tahir. Hakkındaki değer yargılarının sıralanması bile meselenin hezeyan boyutunu gözler önüne serer. Kimi feministlerin gözünde ataerkil, sol liberallerin gözünde milliyetçi-devletçi-faşist, pür Marksistler için (teoride) sapkın, İslamcılar için dinsiz, romancılar için 'sanatını, fikrinin altında ezdirmiş bir ideolog', tarihçiler için 'sadece bir romancı', kimi sosyologlar için 'zikrinin sonu ancak Doğu-Batı meselesine kadar gidebilecek çaresiz bir Doğulu', kimisine göre Ebu Cehil, kimisine göre antipatik. Kısmetsizliği de bu ülkenin aydını olmasından geliyor. Kemal Tahir bu ülke halkının hesabına çalışmış bir aydındır. Hisleri çoğu zaman dilini gereğinden

fazla işlekleştirmiştir. Ahlakçıdır, değer yargıları konusunda sözünü esirgemez. Anlamayanlar ya ahmaktır ya da ihanet içindedir.

Benim aklıma ilk gelen hep şu olmuştur. Mesela son dönemde bazı eleştirmenler Cemil Meriç'i kadavra masasına yatırmakla meşguller. Yani ne oldu da Cemil Meriç hakkında yazılmaya başlandı? Kemal Tahir söz konusu olduğunda ise bu tür sorular daha da çatallaşmaktadır. Mesela bu iki düşünce adamı yaşıyor olsalardı bugün onlar hakkında yazanlar cümlelerini gözden geçirme ihtiyacı duymazlar mıydı? Benim görebildiğim birinci problem pervasızlık durumudur.

İkinci mesele Kemal Tahir eleştiricilerinin konumları. Elitizmle kol kola girmiş bir kozmopolitizm ve içine ilave edilmiş enternasyonalizm. Konumlarının en belirgin karşıtını Kemal Tahir'in tezlerinde görmeleri, aslında dolaylı olarak Kemal Tahir'in konumunun sahiciliğinin bir tescilidir. Buraya kadar bir sorun görülmeyebilir. Ama karşılarında sistemli, olan biteni toplumsal-tarihsel bir perspektifle sorunsallaştıran bir Kemal Tahir'e karşı beynelmilel –daha açıkçası, aktarmacı ve kolaycı– düşünce yapılarıyla bir sistem dahilinde sürekli ve belli bir sabiteden itiraz getirebilme şansları yoktur. Dolayısıyla problemin ikinci ayağı aktüelciliktir.

Üçüncü mesele ise aktüelcilikle bağlantılı olarak Türk düşünce yaşamının dışa bağımlılığıdır. Türkiye'nin cari entelektüel ortamı, Batılı teorileri toplumsal yapımızdaki izdüşümleriyle sınama zahmetine girmeyi düşünmez. Kemal Tahir ise bütün enerjisini, teori ile pratik/gerçeklik arasındaki mesafenin ortadan kaldırılmasına yönelik metodik zorunluluklara hasretmiştir. Kemal Tahir karşıtlarında var olan problemin bu ayağı da entelektüel zaafiyet olarak kavranılabilir.

Kemal Tahir, içinde bulunduğumuz toplumun kendi asli dinamikleri üstünde durarak bir mücadelenin tarafı olmuştur. "Dünya vatandaşlığı" gemisinin mürettebatı mı olacağız yoksa ülke olarak kendi gemimizin kaptanı mı? Pekala bu tercihin her biri diğerinin aleyhine faaliyet gösterecektir. Son metinlerinden otuz dokuz yıl sonra değil de 390 yıl sonra Kemal Tahir'in Türk düşüncesi ve/veya Türk romanındaki yerini konuşup konuşamamamız bu tercihlerden birine bağlı olacaktır.

Sonuç Niyetine:
Kemal Tahir; Tarihçi, Sosyolog, Romancı

KURTULUŞ KAYALI

Tarihçilik çok da ciddiye alınacak bir durum mudur? Bu hususun sorgulanması gerekir. Roman büyük ölçüde kurguya dayanır. Hakeza tarih de. Kurgu bütüne hakim olmayı gerektirir. Bütüne bütünüyle hakim olmak mümkün değildir. Her tür belgeye ulaşmak mümkün olmadığı için de tarih bariz olarak boşlukları doldurmayı gerektirir. Bu da ağırlıklı olarak bir ufuk sahibi olmayı gerektirir. Belge kendi kendine konuşmaz. O belgeyi konuşturacak bir tarihçiye gereksinim vardır. Demek ki aslolan, tarihin yorum, tarihçinin yorumcu olduğu gerçeğidir. Tarihçi demek ki atar. Tabii desteksiz atmaz. Atmasının da bir sınırlılığı vardır yani. Bu nedenle tarihçinin muhayyilesinin geniş olması lazımdır. Yorumun, muhayyilenin önemi kullanılacak malzemenin fazlalığı halinde namütenahidir. Demek ki aynı malzeme yüz değişik tarihçinin eline verilse yüz çeşit tarih çıkar. Demek ki yorum ve muhayyile malzemeden çok daha önceliklidir. Tarihçinin yorumcu özelliği malzemenin kat be kat önüne geçer.

Romancı zaman zaman tanrı-yazardır. Belgeyi ve olguyu fetişleştirmek, ben konuşamıyorum belgeler konuşsun tarzında bir düşünce telaffuz etmek anlamına gelir. Bunları, sadece bunları ciddiye almak tarihçiyi aciz bir kul durumuna düşürür. Çoğu tarihçi aciz bir kulluğa yatkındır. Yatkınlıktan öte çoğu zaman layıktır. Tarihçiliği de bir tür sanat ve de sanatçılık olarak değil zanaatçılık olarak görür. Bu nedenle de teknik bir iş yaptığını düşünür. Mesela bu anlamda en gelişkin teknik tarihçilikten biri *Tarihlenk* kitabıdır. *Tarihlenk* kitabının temel özelliği de yaygın metinlerdeki fahiş hataları tespit edip sergilemektir. Bu anlamda olağanüstü başarılı bir çalışma mahiyetindedir. Bu vatandaş tarihsel roman da yazar. Bu roman da kul zihniyetiyle, kulluğu kabul ederek kaleme alınmış iki-üç romandır. Ve son dönemin roman anlayışından hiç de farklı değildir. Toplum hak-

kında genel kanaatler ifade etmez. Böyle kesinci olduğu için de yazdığı metni eleştiri olarak görmez. Dar kafalı bir romancının metninden fırlayan bir savaşçı gibi, bunlar eleştiri değil kanıt der, gerçek der. Kendi yazdığının, yanlış olamayacağı gibi bir kanaati vardır. Buna eleştiri dersen, deme gafletinde bulunursan, ona ukalaca laf eden tarih otoritesinden, eleştirdiği tarih "otoritesinden" daha fazla zıplar. Aklı durur, mabadı tavana vurur. Aslında haklı olarak eleştirdiği kişilere benzer bir tepki verir. Demek ki ufku dar tarihçi kul yazar, ufku geniş tarihçi tanrı-yazar olmaya soyunur. Tanrı-yazar olmaya soyunmayınca da tarihin büyük meseleleri tartışılmaz, tartışılamaz.

Bir somut örnek meseleyi daha anlaşılır kılar. İnsanın dikkat edeceği husus, eleştirdiği tarihçilerden birinin eleştiri kaldırmaz tutumu karşısında başka türlü söylemeyeceği eleştirileri dillendirmesidir. Yanlış bir tepkiye maruz kaldığı zaman eleştiri kapsamını genişletmiş; söz konusu tarihçinin önemli olarak telakki edilen kitaplarının da eleştiriden âri olmadığını ifade etmiştir. Tabii bu çerçevede kendi doktora tezini, İngilizce olarak yayınlanmış *Kölelik* üzerine kitabını görmeden atıf yaptığını, ona izafe edilen yaklaşımın yanlış olduğunu belirtmiştir. Yani o eleştirisi de teknik bir eleştiri olarak tezahür etmiştir. Birisi teknik eleştiride ısrar ediyorsa onun yaptığı şey zanaatkarlıktır. Zaten onlara göre tarihçilik yalnız ve sadece zanaatkarlıktır.

Tarihçilik bir tür mikrotarihçilik, yani teknik bir problem olarak anlaşılmıştır. Meselenin mikrotarihçilik olarak algılanması konusunda, ilginçtir Mete Tunçay, Y. Hakan Erdem ve Halil İnalcık ortak düşünmektedirler. Son dönemin tarihçiliğinin bu mecrada seyretmesi de açıklayıcı görünmektedir. İlber Ortaylı'nın bu konudaki anlayışı hiç de farklı değildir. Bunlar tarihçinin makro meselelerle uğraşmasını gerekli görmemektedirler. Aslında yatkın olunan durum bir tarz teknisyenliktir. Hattâ, hayatının her döneminde Halil İnalcık, bir zamanlar sola yönelmiş akademisyenlerden daha fazla tarihin makro sorunlarıyla uğraşmıştır. Bu anlamda, ATÜT/feodalite meselesinin tartışıldığı zaman aralığında özellikle iktisatçıların bizim tarihçilerimize, klasik Osmanlı tarihçilerine, onların metinlerine ham malzeme olarak bakmaları, yeni dönemin tarihçilerinin bakış mantaliteleriyle kendi yazdıklarını değerlendiriş şekliyle uyumlu görünmektedir. Dolayısıyla, bu nedenle Ömer Lütfi Barkan'dan Fuad Köprü-

lü'ye kadar Kemal Tahir Türk tarihçilerini gerektiğinden daha fazla ciddiye almıştır. Bu anlamda Kemal Tahir'in çalışmaları, bu noktadaki düşünceleri örneğin 1983 yılında gerçekleşen Halil Berktay'ın Fuad Köprülü çalışmasına takaddüm etmektedir. Nitekim Halil Berktay'ın çalışmaları da çok çabuk biçim değiştirmektedir. Köprülü'nün çalışmasının karşılaştırmalı, dolayısıyla evrensel özelliğinden söz ettiği gibi, Türk tarih tezinin ana karakteristiğinin de karşılaştırmalı tarih olduğunu ifadelendirmiştir. Bu ifadelendirme sırasında ve hattâ hemen sonrasında Halil İnalcık'la baş tarihçi diye matrak geçerken (1986), on sene geçmeden İnalcık'ı Türkiye'nin dünyaya açılan tarihçisi olarak nitelemiştir. Makro tarihsel açılımlar konusunda özellikle Kemal Tahir neredeyse, neredeyse ne kelime tümüyle benzersiz bir tarihçi olarak tezahür etmiştir. Tarihi de hiçbir zaman zanaatçılık olarak algılamamıştır. Tarihçilerin çoğuna olsa olsa titiz bir zanaatkar ya da savruk bir zanaatkar demek mümkündür.

Çoğu tarihçi için, daha doğrusu çoğu sosyal bilimci için "Biz Tarık Zafer'in paltosundan çıktık" deyişi tam da onların tarihçiliği seçmeye yöneldiği döneme tekabül etmektedir. Sina Akşin zaten evvel eski böyledir ve fakat Mete Tunçay tam da o dönemde böylesi bir süreç içine girmiştir. Ve genelde Türk sosyal bilimcilerinin böylesi bir süreç içine girmeleri 1980'li yıllar dolayındadır. Hattâ İttihat ve Terakki üzerine yazarken de Şükrü Hanioğlu diğer örneklerden de rahatlıkla fark edilebileceği gibi, onlar üzerinde de somutlanacağı, somutlanabileceği gibi Tarık Zafer Tunaya ölçüsünde makro düzeyde meselelere bakmamaktadırlar. Dolayısıyla Tarık Zafer Tunaya ile tartışacak olan kişi Kemal Tahir'dir, bunlar değil. Çünkü aykırı noktalarda, siyasal anlamda aykırı noktalarda bulunan Sina Akşin ve Mete Tunçay'ın Tarık Zafer'e sadece güzelleme yazmaları meselenin aşikar biçimde anlaşılmasını sağlar.

Kemal Tahir'e yöneltilen tarihsel eleştiriler basit, daha doğrusu teknik eleştirilerdir. Mesela pusulanın icat edildiği tarih gibi. Mete Tunçay da, diline doladığı yok Galiyev, yok Kara Kemal, yok Osmanlı borçlarının ödenmesi konusundaki somut yanlışlar üzerinde duruyor. İlaç niyetine örneğin Sultan Galiyev'e değinen bir tartışması yok. Osmanlı toplumsal yapısı konusunda ne 1960'lar ne 1970'lerde tek laf etmemiş. Bunu bugünlerde kendi de söylüyor. Bugünlerde de bu konuda bir şey söylediği yok. Ama bu memleket ne âlâ memleket. Hiç kimse de ona Osmanlı toplumsal yapısı

üzerine düşüncesi olmayan kişinin nasıl Türkiye'de sol akımlar üzerine yazabileceğini sormuyor. Aynı kişi Kemal Tahir'den kırk yıl sonra halifeliğin kalkmasının yanlış olduğunu "kaldırılmayabileceğini" ifade ediyor.[1] Aradaki farkı, farklılığı çok açık olarak görmek gerekmektedir. Kemal Tahir Türkiye konusundaki genellemelerin hemen hepsine dönük olarak düşünce belirtmiştir. Kemal Tahir'in tarihçiliğinin boyutlarını buralarda aramak gerekmektedir. Celal Bayar'ın anıları konusunda da köşeli sayılabilecek değerlendirmeler yapmıştır. Burada üzerinde durulacak olan nokta Kemal Tahir tarafından tarihçiliğin hiçbir zaman bir teknisyen işi olarak algılanmadığıdır. Zaman içinde tarihi seçenler böylesi bir eğilim içine girmişlerdir. Hem Kemal Tahir bu seçiminde öncü olmuş hem de makro tarih anlayışından sapmamıştır. Zaten bu toplumun doğru düzgün tarihinin yazılmadığından dem vurmuş, hem de bu toplumda sosyoloji yapılamadığından şikayetçi olmuştur. Bu tarz bir düşünsel yönelim içine 1940'lı yılların sonlarından itibaren girmiştir. Bu kesinlikle önemsenmesi gereken bir husustur. Hem içerik açısından hem de erken tarihte yönelmesi açısından.

1970'li yılların başlarında sosyologların, özellikle Doğan Ergun ve Baykan Sezer'in Kemal Tahir'i fazlasıyla önemsemeleri boşuna değildir. Sosyologlar, belki de Behice Boran dışında toplumda pek bilinen kimseler değildir. Behice Boran da sosyolog kimliğiyle değil siyasetçi kimliğiyle bilinmektedir. Örneğin Mübeccel Kıray'ı da sosyolog olarak 1960'lı yıllarda, en fazla Doğan Avcıoğlu önemsemiştir. Tabii bir de Kemal Tahir. Kemal Tahir eleştirel bir konumdadır, diğeri ise Behice Boran'ı olumlayan bir pozisyondadır. Ancak bunun farkına bir yirmi sene sonra varmışlardır. İşin ilginç tarafı da Doğan Avcıoğlu da Kemal Tahir gibi Türk toplumunun özgünlüğü konusunda vurgu yapmaktadır. İkisi de Niyazi Berkes'in önemi konusunda da hemfikirdirler. Ve fakat Mübeccel Kıray tabir yerindeyse Niyazi Berkes'in varlığından bile haberdar değildir ve yazdıklarına hayatı boyunca hiçbir göndermede bulunmamıştır. Okuduğu da kuşkuludur. Her şeyden önemlisi Berkes'in yazdıkları 1960'lı yıllarda dönemin ruhunu köklü bir şekilde etkilemiştir. Kemal Tahir, tarihle sosyoloji ilişkisini esas alarak bir genel değerlendirme yapmaya çalışmıştır. Nitekim ATÜT tartışması da bir anlamda tarihle sosyolojinin kesişmesini esas almaktadır. Nitekim adı anılan iki sosyoloğun Kemal Tahir'le yollarının buluşması ATÜT tartışma-

1) Mete Tunçay, "Atatürk Dönemi Yargısı İçler Acısı", (Konuşan: Neşe Düzel), *Taraf*, 01. 03. 2010.

ları vesilesiyledir. İki sosyologla Kemal Tahir arasındaki temel fark da onların ATÜT'ten kalkarak Türk, Osmanlı toplumuna gelmeleri Kemal Tahir'in de Osmanlı toplumundan kalkarak ATÜT'e gelmesidir.

1970'li yıllarda köy ve köylülük en öne çıkmış sorun olarak tezahür etmiş ve entellektüeller, sosyologlar da dahil olmak üzere köylülüğü anlamaya çalışmışlardır. 1960'lı yılların sosyologları köy sorununu o günkü biçimlenişi içinde ve tarihten soyutlayarak ele almışlardır. Bunun yanında, toprak alanında da belirli bir kutuplaşmanın olduğunu belirtmişlerdir. Kemal Tahir'de böylesi bir değerlendirme yoktur. Tabii böylesi bir değerlendirme yokluğu da onu toprak reformunun sorunların tek çözüm yolu olduğu şeklindeki bir kanaate götürmemiştir. Hattâ ondan öte onun köy ve şehir meselesini bir mekân meselesi olarak anlamadığının kanıtıdır bu. 1960'lı yılların en temel doğrultusuyla yolunun çok net olarak ayrıldığı görülmektedir. Bu durum o dönemdeki en belirgin ayrışmayı net sayılabilecek bir şekilde göstermektedir.

Bu tarz bir genel değerlendirmenin Marksizme bakış tarzıyla da bir bağlantısı bulunmaktadır. Kemal Tahir bir sistem dahilinde düşünmekten bahsetse de bizim ezberlediğimiz, bizim bildiğimiz anlamda Marksizmin artık eskidiğini ifade etmiştir. Hele Türkiye'de anlaşılış biçiminin hepten geçersiz olduğunu ifade etmiştir. Nitekim ATÜT'ten de ilk o söz etmiş, Mısırlı Enver Abdel Malik'ten de. Şu *Mısır: Askeri Toplum* metnini yazan entellektüelden de. Bunlar kesinlikle önemli yönelimlerdir. Bir de buna çok farklı olan Türk toplumunun özelliklerini anlama denemesi ekleninçe sosyolog fotoğrafı çok daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Meselenin sosyolojik tahlili Kemal Tahir'de net olarak vardır. Marksizm konusunda bu tarz eleştirel yorum son dönemde daha belirgin olarak fazlalaşmıştır. Yeni yeni Marksizmin bazı konulardaki yaklaşımlarının aşılması düşünülmüştür. Bir dönem İslamcıların dile getirdiği Kemal Tahir'in Marksizmden koptuğu şeklindeki yaklaşım, solcuların Kemal Tahir'in Marksizmden uzaklaştığı tarzındaki tespitiyle örtüşmektedir. Kemal Tahir'in Marksizm yorumu son dönem bazı Marksizm yorumlarını çağrıştırmaktadır. Hem Batıdaki hem de oradan kopya çeken Türkiye'deki varyantlarını.

Osmanlı toplumunun yorumlanması da son dönemlerde fazlalaşmış görünmektedir. Kemal Tahir tarzında yorumlar olmasa da, Kemal Tahir'in

temel ilgi alanları, Türk sosyal bilimcilerinin de ilgi alanını oluşturmuştur. Ancak son dönemlerde hem tarihi yorumların, hem de sosyolojik yorumların genel planda olmaması, daha mikro çalışmalara yönelinmesi söz konusudur. Bu nedenle de son dönemde bu genel mahiyetteki yorumların gündeme gelmemesi söz konusudur. Son dönemin sosyal bilimcileri, tarihsel ve sosyolojik yorumlara yönelse de bu tahliller makro tahliller olmaktan uzaktır. Ve yeni dönemde sadece yeni konular yeni bir mantıkla tartışılmaktadır. Geçmişten bütünüyle kopuk, ayrışmış bir tartışma serüveni geçerlidir. Bugün altmış yaş civarındaki entellektüellerin, aydınların kendilerini ideolojik olarak, düşünsel olarak tanımlamalarında belirgin bir farklılaşma, hattâ farklılaşmadan öte bir başkalaşma vardır. Kemal Tahir'in değişik konumu da tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır.

Kemal Tahir'in Türk toplumu hakkındaki tahlilleri zaman içinde değişmiştir. Ancak Kemal Tahir her zaman bir sistem dahilinde düşündüğünü ifade etmiştir. Marx'ın bazı genellemelerini sorgulasa da Marksist kimliği konusunda hiç de eleştirel bir tutum takınmamıştır. Diğerlerinde belirgin bir fark vardır. Eski dönemde Marx, Lenin ve Stalin'in düşüncelerini ne ölçüde katı bir şekilde savunuyorlarsa bugünlerde de Benedict Anderson, Gellner ve Hobsbawn'ın düşüncelerini aynı katılıkta benimsemektedirler. Dün temel sorun ne ölçüde sınıf sorunuysa bugün de temel sorun aynı ölçüde milliyetçilik sorunudur. Tabii milliyetçilik sorunu tabirini kamufle ederek kültür sorunu olarak nitelemektedirler. Bir başka farklılık da çoğu entellektüelin siyaset bilim ve iktisat eksenli tahliller yaparken Kemal Tahir'in istikrarlı bir şekilde tarihsel ve sosyolojik tahlil yapmasıdır. Tarihçi ve sosyolog kimliği başından beri istikrarlı olmuştur. Hattâ Türkiye'nin genel anlamda tarih alanındaki ve sosyoloji alanındaki birikimini, Türkiye'nin entellektüel camiasının aksine ciddi şekilde tartışmıştır. Herkes örneğin Behice Boran'ın siyasal tezlerini olumlu, olumsuz anlamda tartışırken o Boran'ın sosyolojik tahlillerini eleştirmiştir.

Tarihçi ve sosyolog kimliğinin en baştan itibaren önplanda olmasının en belirgin göstergesi, tarihsel gerçekliklerinin saptırıldığı ve sosyolojik tahlillerin ihmal edilegeldiği bir toplumda, romancının tarihçi ve sosyolog olma zorunluluğunu ifade etmesidir. Doğal olarak kendi iddiası olmasa da, ben garip bir yazıcıyım dese de, bir romancının tarihçi ve sosyolog olduğunu söylemek mümkündür. Kaldı ki Kemal Tahir'in bizatihi kendisi

tarihçilik ve sosyologluk yapmakta olduğunu ifade etmiştir. Romanlarında, sanat-edebiyat notlarında Balzac ve Dostoyevski üzerinde durmuş, Marx'ın Balzac'a gönderme yapmasına benzer bir tarzda memleket gerçeklerini anlatmaya, anlamaya çalışmıştır. Sadece son romanlarında da değil, daha ilk romanında, *Sağırdere*'de bile tarihçi ve sosyolog kimliği ortaya çıkmaktadır. Ve Kemal Tahir sadece sosyolojik ve tarihsel gerçekleri değil, romanı da olağanüstü önemli görmüştür, ciddiye almıştır. Zaten, gün yirmi dört saat, roman düşündüğünü ifade etmiştir.

Döneminde tarihçilik nasıl bir teknisyenlik, sosyologluk da basit bir tasvir olarak anlaşılıyorsa romancılık da basit bir şekilde insanın başından geçenleri anlatması olarak düşünülmüştür. Kemal Tahir'in, roman gerçeğinin güncel gerçekten farklı olduğunu söylemesi, aslında, *Beş Romancı Tartışıyor* kitabında hayat hikâyesi anlatımının roman olmadığını ifade etmesiyle de somutlaşmış olmaktadır. Aslında Yaşar Kemal'in, Fakir Baykurt'un yazdıklarında somut hayattan yansımalar ve bariz otobiyografik izler vardır. Kemal Tahir'in –bir romancının– beş dakika köyü görüp roman yazabileceğini söylemesi, gündelik hayatın birebir aktarılmasıyla roman oluşamayacağını ifade etmesi önemlidir. Bunlara bakıldığı zaman hayatlarının ya da anlattıkları hayatın "roman" olduğunu düşünmek gibi bir durum vardır.

Mesele böyle yorumlandığı zaman, romancının kendi hayatının ya da şahit oldukları hayatların olağanüstü ilginç olduğu şeklinde bir anlayış kökleşmiştir. Belki de bu nedenle hapishane hayatının Kemal Tahir açısından çok verimkar olduğu şeklinde bir düşünce oluşmuştur. Fakat, aynı yorum daha çok Nâzım Hikmet'in hapishane konusundaki, kendi tecrübesi üzerine düşüncelerinden oluşmuştur. Muhakkak ki halka romantik bir bakış, bir yüceltme düşüncesi egemendir. Alaaddin Karaca'nın belirttiği fark önemsenmelidir. Bu fark *Kuvayı Milliye Destanı*'nda Nâzım Hikmet'in Milli Mücadele'yi halkın yaptığına dair yorumu ile Kemal Tahir'in *Yorgun Savaşçı*'da Milli Mücadele'yi askerlerin, ordunun bir kesiminin gerçekleştirdiğine dair yorumudur.[1] Bu tür yaklaşımı Talip Apaydın'ın geç dönemde gerçekleştirdiği romanla karşılaştırarak derinleştirmek mümkündür. O da en belirgini *Köylüler* romanında olmak üzere, Milli Mücadele'yi köylülerin gerçekleştirdiği tarzında bir yoruma yönelmiştir. Bura-

1) Alaattin Karaca, "Dragomanlar Ülkesinde Yerli Bir Aydın Kemal Tahir", *Zaman Kitap*, Mart 2010, s. 12.

da da romantik denebilecek bir bakış açısı gündemdedir. Tarık Buğra da Milli Mücadele'yi esas olarak din adamlarının şekillendirdiği tarzında bir düşünce içinde olmuştur. Kemal Tahir dışında bunların hemen hepsi görmek istediklerini görmüşlerdir. Bir de olayın bir başka yönü, meselenin daha fazla aydınlanmasına yol açar. Milli Mücadele'yi askerlerin gerçekleştirdiğini belirten Kemal Tahir, Türk toplumu üzerinde İttihatçılığın etkisine bu romancılar arasında en fazla karşı çıkan entellektüeldir. Diğerlerinin ise İttihatçı etki ile temelde bir problemleri yoktur. En azından kendi meslek serüvenlerinin son aşamasına gelmelerine kadar.

Konunun belki de daha önemli boyutu, yaşantıyı fazlasıyla önemseyenlerin, kendi yaşantılarını da fazlasıyla önemsemelerinden kaynaklanmaktadır. İnsanların kendi çektikleri acının davranışlarını rasyonelleştirmesi, davranışlarını meşrulaştırması gibi bir durum vardır. On iki yıllık hapislik dönemi hakkında, o dönemdeki Marksizm anlayışı hakkında eleştirel bir tutum içinde görünmektedir. O dönem Marksizmi bir tür Nâzım Hikmet Marksizmi demektedir. Belki de daha da önemlisi, on iki yıllık hapislik ve 6-7 Eylül sırasında çektikleri, genelde devlet hakkında olumsuz düşünmesine yol açmamış, devlet konusunda olumlu tutum takınmasını engellememiştir. Herkesin "ceberrut devlet" dediği dönemde "kerim devlet" kavramını bilinçli olarak kullanmıştır. Bu durum, çoğu kişinin dünya görüşünün hayat hikâyesi incelenerek görülebileceğini, anlaşılabileceğini ortaya koymaktadır. Bu durum, onun romancı kimliği kadar, tarihçi ve sosyolog kimliğini de ortaya koymaktadır. Belki de bu hayat hikâyesini, onun eski roman müsveddeleri ile çağdaşlarının romanlarını karşılaştırarak önemli paralellikler yakalayıp anlamak mümkün olacaktır. Kemal Tahir'in roman müsveddeleri ve sahici romanları dünle bugün arasındaki diyaloğunun anlaşılmasının yolunu açacaktır.

Belki de yaşadıklarının romanına en az yansıdığı romancı Kemal Tahir'dir. Devlet konusundaki tahlilleri yaşadıklarından kaynaklanan tahliller olarak gündeme gelmemiş, kendisi tarafından gündeme getirilmemiştir. Ancak diğer romancıların yaşadıklarıyla, yazdıkları neredeyse gündelik hayatlarıyla birebir örtüşmektedir. Hattâ daha yüzeysel görünümlü 1950-1960'lı yıllardaki hayat Yaşar Kemal'le Fakir Baykurt'un metinlerini şekillendirmiştir. Onların yaşadıklarının düzeyi Kemal Tahir'in 1955 yılındaki durumuna göre çok daha hafiftir. Ancak Kemal Tahir, onların ak-

sine, o dönemin mücadele eden iki siyasal partisini birbiriyle paralel bir tarzda değerlendirmiştir, değerlendirebilmiştir. Diğerlerinin ufku neredeyse 1950'li yıllarla sınırlıdır.

Memleket meselelerini kendisini soyutlayarak değerlendirme denemesi, sadece roman anlayışının farklılığından değil aynı zamanda tarihçi ve sosyolog kimliğinden de kaynaklanmaktadır. Nasıl özgün bir roman üretmek niyetindeyse, nasıl Batı romanının üzerine Türk dehasını koyarak Türk romanı yazmak niyetindeyse, başka herhangi bir sosyolog ya da tarihçinin yorumuna mutlak anlamda katılmadan Türk toplumunun evrimini yorumlamayı denemiştir. Belki de onu sürü adamı kimliğinden kurtarıp gerçek birey yapan husus budur.

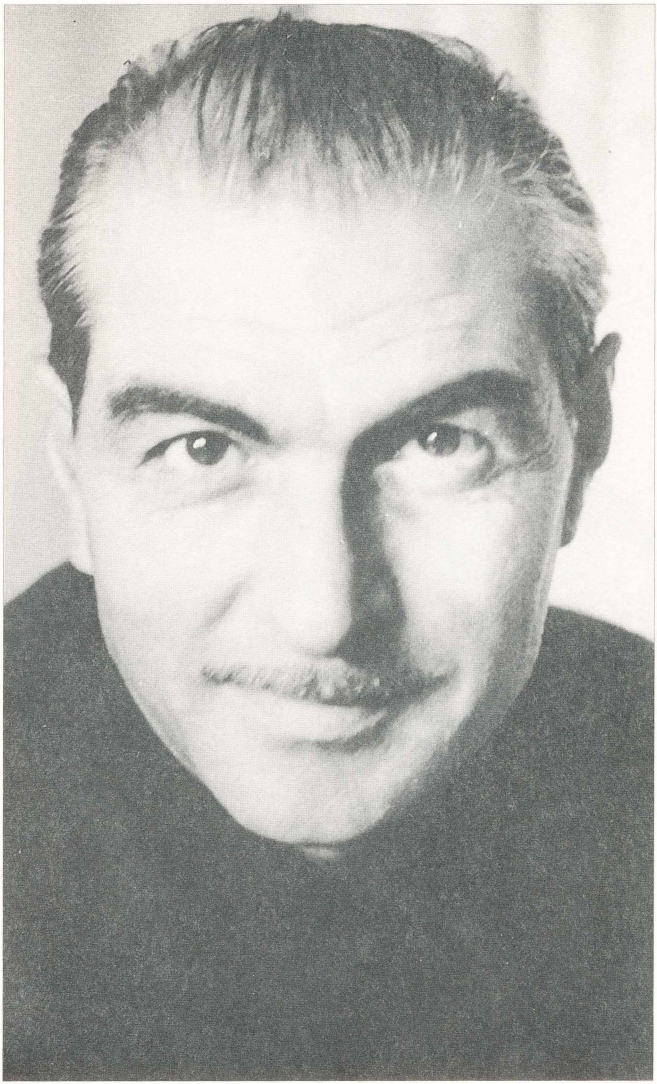
Türk düşün ve roman dünyasının sınırlı bireylerinden biridir Kemal Tahir. Roman üzerinde de, toplum üzerinde de derinlemesine düşünmüştür. Eksik olan husus, sonraki kuşağın bu kimliğinin farkına varmaması, varamamasıdır.

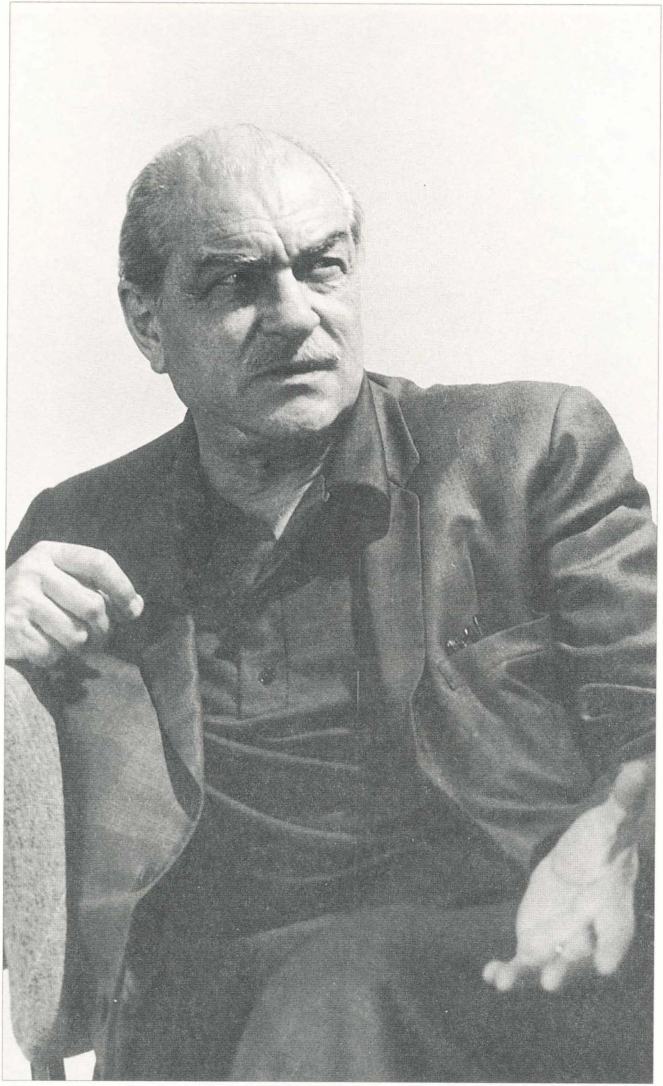

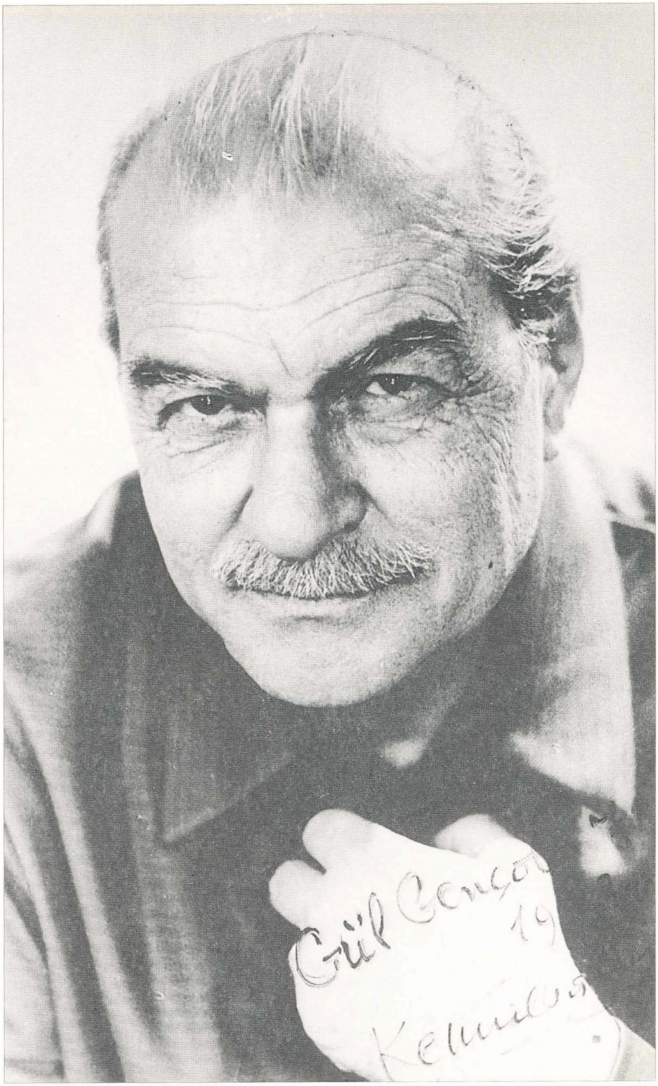

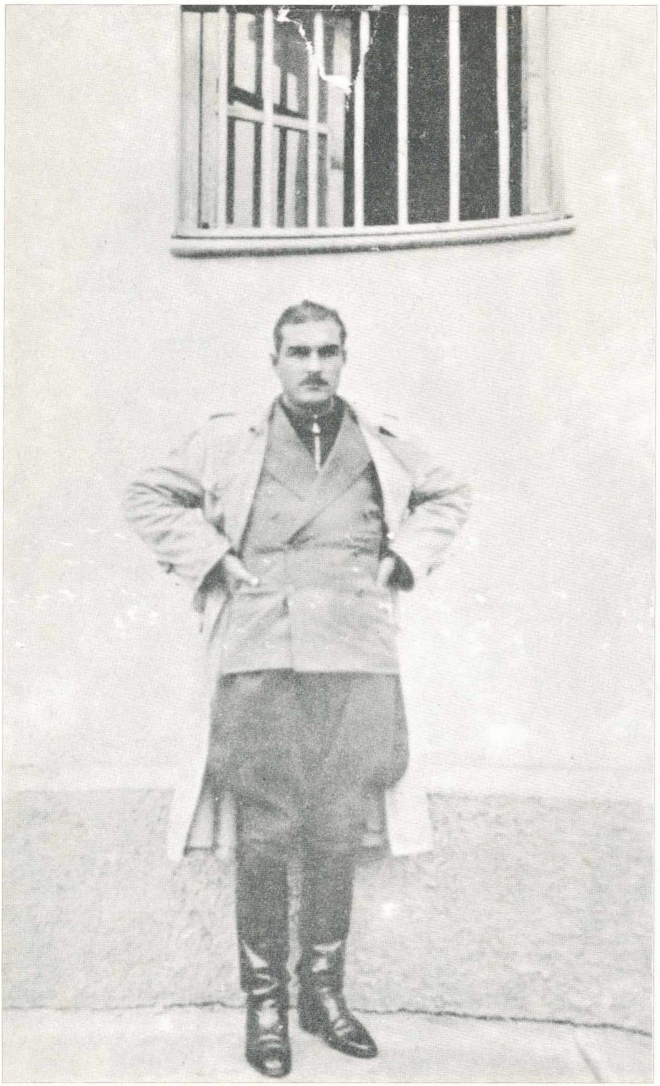

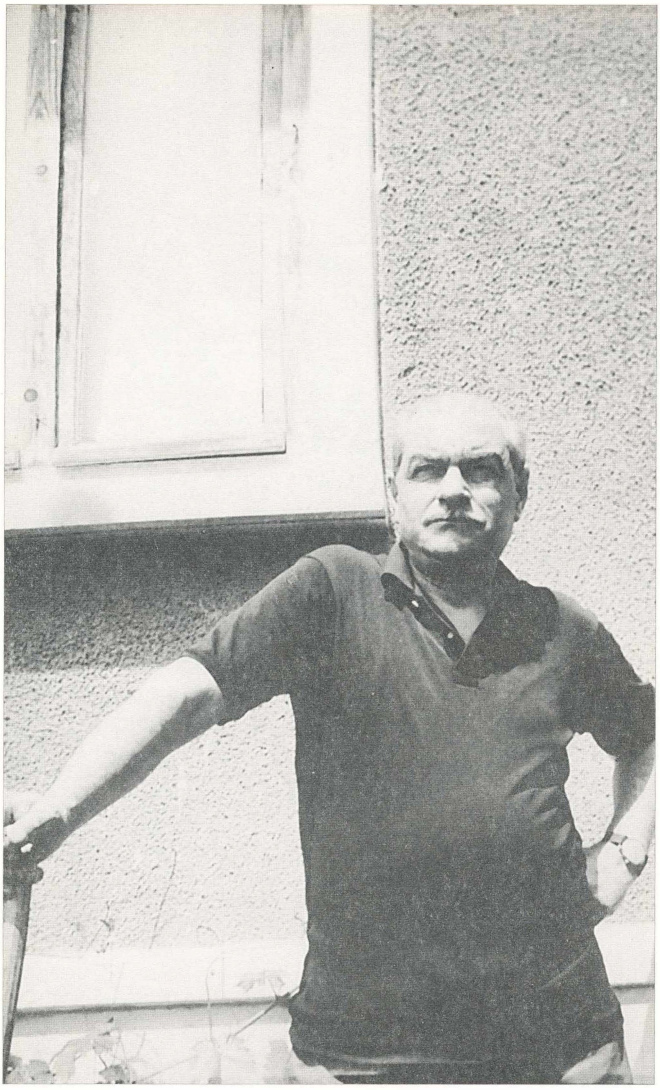

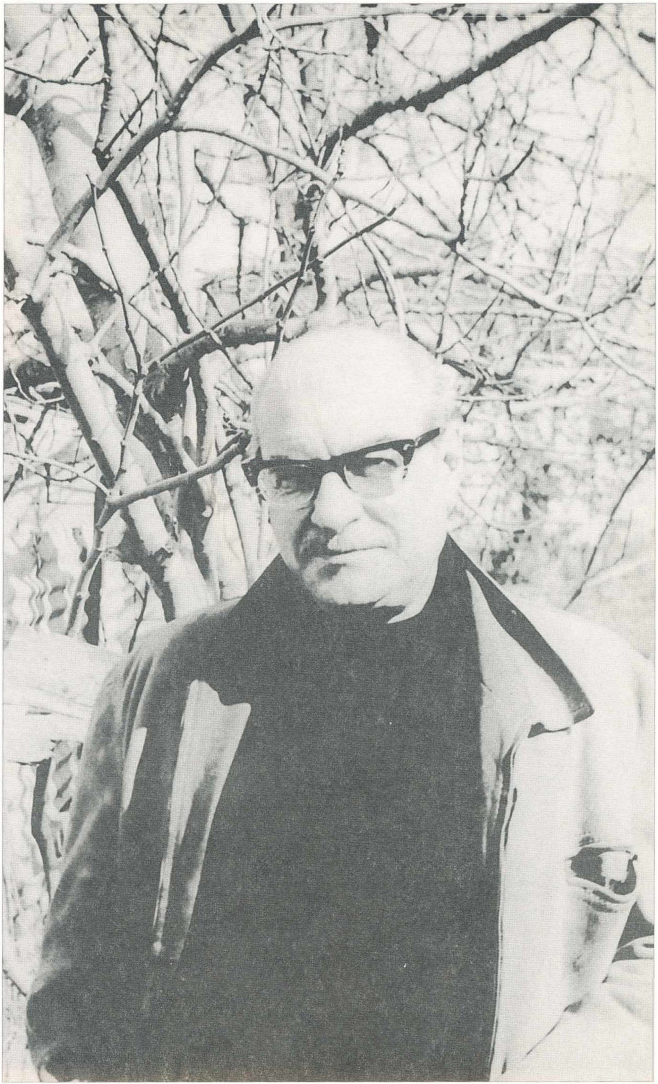

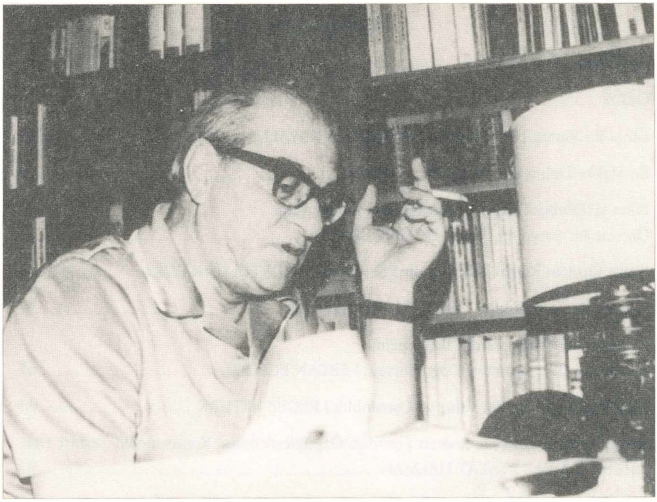

İÇİNDEKİLER

Bir Önnot 5

Önsöz 7

Giriş: Bir Kemal Tahir Kitabı... | KURTULUŞ KAYALI 13

Bir Hakkı Teslim Etmek | EZEL ERVERDİ 19

Bilim ve Edebiyat İlişkileri Bakımından Kemal Tahir
Üzerine Bir Sosyoloji Yazısı | DOĞAN ERGUN 31

Bizim Kuşağın Kemal Tahir Okuma Serüveni... | KURTULUŞ KAYALI 41

Roman, Tarih ve Kemal Tahir | TEVFİK ÇAVDAR 57

Kemal Tahir Düşüncesinin Dinamizmi:
Sosyalizm, Batıcılaşma ve Doğu Sorunu | ERTAN EĞRİBEL 61

Türk Romancısı Kemal Tahir ve Osmanlılık | RECEP ERTÜRK 85

Kemal Tahir'in Tükçede Roman Türünün Özgünleştirilmesi Konusundaki Teşhisi Tam
İsabetliydi Ama... | TALÂT HALMAN 93

Kemal Tahir'in Fikirleri Canlılığını Koruyor | D. MEHMET DOĞAN 99

Kemal Tahir'in Yazmadıkları... | İSMAİL BEŞİKÇİ 103

Yargılamak mı Anlamak mı? Vefatından 37 Yıl Sonra
Kemal Tahir'i Okumak | POLAT SAFİ 117

Kemal Tahir'de Kuram, Toplum ve Tarih İlişkisi Üzerine | MÜSLÜM KAVUT 123

Kemal Tahir Üzerine | MEHMET ÖZDEN 137

Kemal Tahir'in Dile Getirdiği Bazı Düşünceler Bugün Dahi Yeterince Sağlıklı Bir Şekilde
Değerlendirilmemektedir | MUHİTTİN BİLGE 143

Fikir Namusu, Namuslu Fikir: Kemal Tahir | AHMET ÖZCAN 147

Kemal Tahir ile Halit Refiğ: Yorulmayan İki Savaşçı | IRMAK ZİLELİ 153

"Devlet Ana"daki Heterodoksi | ÖMER LEKESİZ 165

Kemal Tahir ve Dostoyevski Üzerine Düşünceler | GÜNEŞ AYAS 175

Sonuç Yerine: Türk Romanı Yazma İddiası Gösteren Kemal Tahir'in Ne Öncülü Vardır
Ne de Ardılı | FATİH ÇALMAZ 195

Sonuç Niyetine: Kemal Tahir;
Tarihçi, Sosyolog, Romancı | KURTULUŞ KAYALI 199

Türkiye'nin Ruhunu Arayan Adam: Kemal Tahir 209

BİR KEMAL TAHİR KİTABI

Türkiye'nin Ruhunu Aramak

Editör **KURTULUŞ KAYALI**

Her tür iktidar odağının uzağında durup, memleket meseleleri üzerine can alıcı düşünceler telaffuz eden entellektüellere...

"Kemal Tahir deyince bir alana hapsolmak yanlış. Ancak her alana dair kalem oynatmak Kemal Tahir'i anlamanın yolunu açar. Tarih, sosyoloji, felsefe, iktisat, edebiyat ve hattâ psikoloji –hani o Türk insanının şuraltını anlamak gerek sözü– folklor ve bilumum sosyal bilim dalı konularına odaklanmakla Kemal Tahir'in anlaşılmasının yolu açılabilir. Kemal Tahir'i anlamamak çoğumuzun duçar olduğu belli bilim disiplinlerine hapsolmaktan kaynaklanıyor. Bu anlamda şu Sosyal Bilimleri Açın kitabının müellifleri hakikaten Kemal Tahir'in çağdaşları olarak görünüyor. Ancak böyle disiplinlerarası bir anlayış Kemal Tahir'e yakınlaşmayı sağlayabilir. Aslında bir adım daha atmak lazım. Akademisyen başka, düşünür başka. Ancak akademisyenin darlığı aşılarak özgün düşünceye varılabilir. Sezai Karakoç da böyle söylemiyor muydu? Ortama bakıldığı zaman mesele anlaşılır. Bu anlamda bu kitabın son yazısını bir müsvedde olarak telakki edip çok ama çok geliştirilmesi gerektiğini düşünmek gerek. Bu alanda daha kırk fırın ekmek yemek lazım."

Kurtuluş Kayalı

"Şimdi, Tahir'i yeniden ve yeniden okuma, tartışma zamanı. Onun ferasetiyle görüp uyardığı her soruna odaklanıp çözme çabasına devam etmeli, onun eksik bıraktığı, şizofreniye kurban ettiği meseleleri daha bir ciddiye almalı, onun yüzünü çevirdiği yöne daha bir dikkatli bakmalı. Ama en önemlisi, Kemal Tahir'i, bugün ve gelecek için namuslu bir aydın karakteri olarak, fikir namusunun vakarlı bir yüzü olarak genç kuşaklara tanıtmak. Çünkü bu ülke bütün olumlu adımlara rağmen meselenin bam teline hâlâ gelebilmiş değil ve hâlâ Tanzimat'ın kırmızı çizgilerine dokunan yok. Kemal Tahir, işte bu nedenle de geleceğin aydın kuşağı için bir kutup yıldızı olmaya devam ediyor."

Ahmet Özcan